

**Маркази миллии қонунгузории назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

**Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан**

Қонунгузорӣ Законодательство

№ 1 (17), 2015

январь – март

Нашрияти мазкур дар ҳамкориҳои муштарак бо Барномаи «Мусоидат ба давлатдорӣ ҳуқуқӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ»-и GIZ (Ҷамъияти олмонӣ оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ) нашр шудааст.

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Ҷамъияти олмонӣ оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ) барномаи мазкурро бо супориши Вазорати федералии ҳамкорӣ ва рушди Олмон (BMZ) иҷро менамояд.

Хулосаҳо, ақидаҳо ва интерпретатсияҳои дар нашрияти мазкур зикргардида мавқеи муаллифон буда, бе ягон шарт мавқеи GIZ ё BMZ-ро инъикос наменамоянд.

Шумораи маҳдуди маҷалла ба фурӯши чакана бароварда мешавад.

* * *

Данное издание публикуется совместно с Программой GIZ «Содействие правовой государственности в странах Центральной Азии».

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Германское общество по международному сотрудничеству) осуществляет эту программу по заказу Федерального министерства экономического сотрудничества и развития Германии (BMZ).

Приводимые в настоящем издании данные, заключения, мнения и интерпретации являются позицией авторов и никак не могут рассматриваться как отражающие позицию GIZ или BMZ.

В розничную продажу журнал поступает в ограниченном количестве.

**german
cooperation**

DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

**Сармуҳаррир
Главный редактор**

Раҳимзода Маҳмад Забир – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон
доктор юридических наук, профессор, Заслуженный деятель науки и техники Таджикистана

**Ҳайати таҳририя
Редакционная коллегия**

Алимов С.Ю., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
доктор юридических наук, доцент
Баҳриддинзода С.Э.,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
(*муовини сармуҳаррир*)
кандидат юридических наук, доцент
(*заместитель главного редактора*)
Зоиров Ч.М.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
Меликов У.А.,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридических наук
Менглиев Ш.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
Муртазокулов Ч.С.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ
доктор юридических наук
Саидвализода Б.С.,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридических наук

Мухаррирон: Искандаров С.
Редакторы: Таиров С.С.

**Шӯрои машваратӣ
Редакционный совет**

Худоёрзода Б.Т.
Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Руководитель Исполнительного аппарата
Президента РТ, кандидат юридических наук, доцент
Давлатов Ч.М.
Ёрдамчи Президенти ҶТ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ –
Намояндаи ваколатдори Президент дар ММ ва МН
МО ҶТ
Помощник Президента РТ по правовой политике-
полномочный представитель Президента РТ
в Маджлиси Оли РТ
Юсуф Раҳмон Аҳмадзод
Прокурори генералии ҶТ
Генеральный прокурор РТ
Маҳмудзода М.А.
Раиси Суди конституционии ҶТ
профессор, академики АИ ҶТ
Председатель Конституционного суда РТ
профессор, академик АН РТ
А. Нусратулло
Раиси Суди Олии ҶТ
Председатель Верховного суда РТ
Мансурзода Н.М.
Раиси Суди Олии иқтисодии ҶТ
Председатель Высшего экономического суда РТ
Ализода З.
Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ҶТ
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Уполномоченный по правам человека в РТ
доктор юридических наук, доцент

Маҷаллаи «Қонунгузорӣ» нашрияти Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, 17 декабри соли 2010 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 0137/мҷ ба қайд гирифта шудааст. Дар маҷалла маводи илмӣ, илмӣ-оммавӣ, таҳлилӣ, тафсиrho ба санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризо, саволу ҷавобҳо оид ба масъалаҳои ҳуқуқ ва маводи дигари вобаста ба ҳуқуқ ва давлатдорӣ ба таъби мерасанд.

Ҷонибдори густариши гуногунандешӣ будани маҷалла маъноӣ ҳамақидаи муаллифон будани ҳайати таҳририяро ифода намекунад. Масъулият барои интихоб ва дақиқии аснод, далелҳо ва иқтибосҳо бар дӯши муаллифон аст.

Ба дастнависҳои, ки барои нашр пешниҳод мегарданд, тақризи дода намешавад ва ба муаллифон баргардонида намешаванд.

Ҳангоми истифодаи маводи маҷалла истинод ба сарчашма ҳатмист.

Журнал «Законодательство» – издание Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан – зарегистрирован 17 декабря 2010 года в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Регистрационный № 0137/мч. В журнале публикуются научные, научно-популярные, аналитические статьи, комментарии к нормативным правовым актам Республики Таджикистан, рецензии, вопросы и ответы, связанные с законодательством, а также другие материалы, относящиеся к государству и праву.

Точки зрения редакционной коллегии и авторов не всегда совпадают. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

Рукописи, предоставляемые для опубликования, не рецензируются и не возвращаются.

При использовании материалов настоящего издания ссылка на источник обязательна.

Назарияи ҳуқуқ	Теория права
Нематов А.Р. Министерство юстиции Республики Таджикистан и его место в реализации правотворческой политики страны.....	4
Ҳуқуқи конституционӣ	Конституционное право
Диноршоев А.М., Салоҳиддинова С.М. Гарантии обеспечения и реализации права на предпринимательскую деятельность в Республике Таджикистан.....	10
Мурадов А.М., Мурадов А.А. Конституционные основы прав человека на жизнь и здоровье в Республике Таджикистан.....	15
Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Ҳуқуқи муҳофизати ҷиноятӣ	Уголовное право. Уголовно-процессуальное право
Ходжаева Н.Б. Понятие субъекта доказывания в уголовном судопроизводстве.....	19
Ҳуқуқи граждони. Ҳуқуқи соҳибдорӣ	Гражданское право. Предпринимательское право
Муртазоқулов Ҷ.С. Мафҳуми идоракунии шахсонӣ ҳуқуқи корпоративӣ дар илми ҳуқуқи граждони: назария ва амалия.....	23
Раҳимзода М.З. Ҳуқуқи соҳибдорӣ: барқароршавӣ, инкишоф ва проблемаҳо.....	33
Соҳибов М.М. Тавсифи умумии мафҳум ва моҳияти «Ислоҳоти замин»: Ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқи он.....	43
Ҳуқуқи байналхалқӣ	Международное право
Раҷабов М.Н. Иҷтимоии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули қонунгузорӣ дар бораи гурезаҳо.....	52
Ҷошуфов А.Х. Ограничение прав и свобод человека при чрезвычайном положении: сравнительный анализ норм Конституции Таджикистана и международных стандартов по правам человека.....	57
Минбари олимони ҷавон	Трибуна молодых ученых
Азизов И. Шартномаи кафолати бонкӣ ҳамчун воситаи таъмини иҷрои уҳдадорӣ.....	61
Таҳлили қонунгузорӣ	Анализ законодательства
Меликов У.А. Доир ба баъзе масъалаҳои таҳлили қонунгузорӣ дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили муқоисавӣ.....	65
Таҷрибаи хориҷа	Зарубежный опыт
Ғаббасов А.Б. Административная юстиция: история и перспективы.....	74
Таҷрибаи судӣ	Судебная практика
Ҷамъбасти таҷрибаи судии баррасии парвандаҳои оилавӣ оид ба муносибатҳои ҳуқуқи мерос, ки дар соли 2013 аз ҷониби судҳои ҷумҳурии баррасӣ гардидаанд.....	85
Тафсири	Комментарии
Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ».....	94
Навигарихо дар қонунгузорӣ	Новое в законодательстве
Навигарихо дар қонунгузорӣ дар соҳаи граждони, соҳибдорӣ ва оилавӣ.....	120
Навигарихо дар қонунгузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист.....	122
Навигарихо дар қонунгузорӣ дар соҳаи меҳнат, муҳоҷират ва иҷтимоӣ.....	123
Навигарихо дар қонунгузорӣ дар соҳаи молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ.....	125
Навигарихо дар қонунгузорӣ дар соҳаи сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ.....	127
Навигарихо дар қонунгузорӣ дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ.....	132
Иттилоот	Сообщения
Имомов А. Академик С. А. Раҷабов и его весомый вклад в развитии общественно-политической и юридической науки.....	133
Ҳисоботи Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2014.....	143
Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Бехтарин тарғибгари забон!.....	149
Мурочиат ба муаллифон.....	150

Нематов А.Р.,

заведующий отделом теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права Академии наук Республики Таджикистан, доктор юридических наук

МИНИСТЕРСТВО ЮСТИЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕГО МЕСТО В РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВотВОРЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ СТРАНЫ

Калидвожаҳо: Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; ҳуқуққочодкунӣ; сиёсати ҳуқуққочодкунӣ; салоҳиятҳо.

Ключевые слова: Министерство юстиции Республики Таджикистан; Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан; правотворчество; правотворческая политика; полномочия.

Keywords: Ministry of Justice the Republic of Tajikistan; The National Center of Legislation under the President of Republic of Tajikistan; law-making; law-making policy; competence.

Правотворчество является неотъемлемой частью правовой жизни, а правотворческая политика составной частью правовой политики государства. Юстиция как отрасль управления выполняет важные задачи по укреплению законности, организации защиты прав и законных интересов граждан, предприятий, организаций, учреждений, общественных объединений¹. На Министерство юстиции, как на орган исполнительной власти, осуществляющий управление юстицией, возложена реализация правовой политики государства со всеми отсюда вытекающими последствиями, и уполномочена реализовать правотворческую политику государства в рамках законопроектной работы, технического оформления нормативно-правовых актов, ведение их учета, регистрации и систематизации, обеспечение правовой информацией граждан, а также ведение контроля над правотворческой деятельностью органов государственной власти и управления. Исходные, базовые начала осуществления правотворческой политики определены Конституцией страны и её течение определяется выбранным гражданами, обществом и государством политическим курсом на построение демократического, правового и светского государства, соблюдение, уважение и защиты основных прав и свобод человека и гражданина, построение социально ориентированной высококоразвитой рыночной экономики, гарантированной множеством форм собственности.

Вступление Таджикистана в многочисленные политические, экономические, военные международные организации (ШОС, ВТО, ОДКБ и др.) предполагает новый уровень и иное качество осуществления правотворческой политики в республике. По справедливому замечанию Р.Ш. Сативалдыева, неотложными задачами правотворческой политики в условиях расширения международного и регионального международного сотрудничества являются: модернизация правотворческой политики, способной своевременно и оперативно реагировать на возрастающие запросы жизнедеятельности общества; обновление законодательства республики, его приспособление к нормам и принципам международного права, международным правовым актам с учетом национальных интересов; пересмотр массива нормативных правовых актов республики с целью его приспособления требованиям и нормативным установлениям ВТО; постоянный мониторинг законодательства в условиях присоединения к ВТО с целью контроля за выполнением соглашений; внедрение информационных технологий в сферах правотворчества, систематизации законодательных актов, распространения правовой информации².

Эффективное осуществление правотворческой политики в государстве органами государственного управления, в частности Министерством юстиции РТ, в основном зависит от

¹ Кармолицкий А.А. Управление юстицией // Административное право Российской Федерации. – М., Зерцало, 1997. – С. 655.

² Сативалдыев Р.Ш. Правовая политика как доктринальная основа стратегии правового развития Республики Таджикистан // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: философия и право. – 2012. – №2. – С. 87.

множества статических и динамических факторов. К числу этих факторов можно отнести соблюдение и обеспечение законности в правотворческой деятельности, соблюдение правил законодательной техники, развитие форм нормативных правовых актов, полное и своевременное выявление круга общественных отношений и др. Среди динамических факторов развития правотворческой деятельности можно назвать координацию и согласованные действия соответствующих государственных органов в сфере правотворчества и четкое разграничение их полномочий между собой. Иногда дублирование полномочий государственных органов приводит к взаимным упрекам в неэффективном осуществлении этих полномочий. Такие тенденции мы можем наблюдать и в Таджикистане, когда осуществление одних и тех же полномочий возложено на несколько государственных органов, которые по своему статусу осуществляют деятельность в сфере административно-политической жизни государства. Рассмотрим это на примере Министерства юстиции РТ (далее Министерство) и Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан (далее Центр).

Министерство является органом исполнительной власти, осуществляющим и обеспечивающим проведение государственной политики и нормативно-правовое регулирование в сфере нормотворчества, правовой помощи гражданам, правовой пропаганды, исполнения уголовного наказания, судебно-криминалистической экспертизы и др. Центр (недавно организованный Указом Президента Таджикистана в целях совершенствования законодательства и повышения эффективности правотворческой деятельности) является научно-исследовательским, информационно-аналитическим государственным учреждением, подчиненным Президенту Республики Таджикистан. Таким образом, Министерство является центральным органом исполнительной власти, а Центр – государственным учреждением. Это положение дает преимущества Министерству, как органу государственной власти, при этом, в соответствии с Положением о Центре, оно подчиняется только Президенту Республики Таджикистан, что дает такому государственному учреждению, как Центр, большие преимущества в осуществлении поставленных перед ним задач, по сравнению с другими аналогичными учреждениями.

Исследование Положений обоих субъектов показало, что наряду с имеющимся множеством недостатков многие полномочия обоих органов дублируются друг другом. Так, в Поло-

жении Министерства говорится об обеспечении проведения государственной политики в сфере нормотворчества. Государство осуществляет свою политику в различных отраслях общественной жизни (политической, экономической, правовой, демографической, в аграрном секторе и т.п.), и она осуществляется посредством правотворческой деятельности. Применение множества таких правовых категорий, как «нормотворчество», «правотворчество», «законотворчество», которые отражают разные правовые явления, придает Положению о Министерстве двусмысленность и противоречивость. Категориальный аппарат Положения о Министерстве должен быть унифицирован, а чтобы продвигать политику государства в сфере юстиции или правовую политику государства, это необходимо отразить в положении о нем. В свою очередь, Центр, являясь научно-исследовательским и информационно-аналитическим государственным учреждением, занимается вопросами обеспечения научной основы правотворческой деятельности государства, анализом современного состояния законодательства республики и его соотношения с аналогичным законодательством стран дальнего и ближнего зарубежья, тенденциями развития законодательства, их прогнозированием, обеспечением граждан правовой информацией и т.п., а подготовка высококвалифицированных кадров в области законодательной техники должна стать приоритетным направлением деятельности Центра.

На первый взгляд, эти две организации должны выполнять различные по своему содержанию функции: одна – осуществление государственного управления, другая – научно-аналитическую деятельность. Разногласия между этими субъектами отражаются в дублировании задач, которые ставятся перед ними в сфере правотворческой деятельности. Попытаемся проанализировать эти задачи.

Согласно абзацу 1, п.1, ч.6 Положения, Министерство разрабатывает по поручению Президента Таджикистана, Правительства и по собственной инициативе проекты законов республики, указы и распоряжения Президента и постановления и распоряжения Правительства страны, и вносит их на рассмотрение в установленном порядке. Аналогичные функции или полномочия мы можем наблюдать в абзаце 3 ч.4 Положения Центра. Возникает вопрос: кто должен осуществлять эту функцию в области правотворчества? Этот вопрос должен решаться в рамках такого понятия, как «компетенция», и мы должны понять, что вкладывается в содержание этой функции (т.е. функция является

формой осуществления государственного управления или же она носит в себе аналитическое содержание). Подлинной целью назначения правотворческой деятельности органов государственного управления является создание необходимых правовых предпосылок для возникновения и осуществления фактических регулятивных управленческих отношений¹. Поэтому разработкой нормативных правовых актов должно заниматься Министерство, что непосредственно входит в его компетенцию и таким образом Министерство координирует всю правотворческую деятельность в государстве. Однако это не должно осуществляться в ущерб научному обеспечению этой деятельности. Научность правотворческой деятельности является одним из фундаментальных ее принципов, что выражается в использовании достижений науки и привлечении представителей науки в процесс правотворчества. Каждый законопроект должен быть научно обоснован. Взаимодействие Министерства и Центра дало бы хорошие результаты в подготовке и научном обосновании законопроекта. Поэтому необходимо разработать механизмы их взаимодействия в направлении разработки нормативных правовых актов и их научного обеспечения.

Рассмотрим другую функцию. В абзаце 2 п. 1. ч. 6 Положения Министерства закрепляется проведение юридической экспертизы проектов законов и других нормативных правовых актов республики, и такие же функции возложены, в соответствии с п. 5 ч. 4 Положения, на Центр. Так же, как и в первом случае, возникает вопрос: кто должен осуществлять эту функцию? Если исходить из того, что юридическая экспертиза предполагает анализ нормативного правового акта, где требуются специальные навыки и знания, то в этом случае их осуществление обязательно научно-исследовательским учреждением. В свою очередь Закон РТ «О нормативных правовых актах» предусматривает проведение правовой, лингвистической, финансово-экономической или специальной научной экспертизы, к которой в качестве экспертов привлекаются организации и лица, не принимавшие непосредственного участия в разработке данного проекта. Поэтому возникает другой вопрос: может ли Министерство, которое является разработчиком основного числа нормативных правовых актов, выступать экспертом по своим же нормативным актам? Думаем, что нет. Потому что нарушаются принципы объективности в правотворческой

деятельности и положения ч. 2 ст. 49 Закона РТ «О нормативных правовых актах», который закрепляет, что в качестве экспертов привлекаются организации и лица, не принимавшие непосредственного участия в разработке данного проекта. Другая сторона проблемы заключается в том, что проведение экспертизы является больше аналитической работой, чем управленческой, при её осуществлении она требует специальных знаний. Поэтому осуществление всех видов экспертизы должно быть возложено на такие научно-аналитические учреждения, как Центр или Академия наук Республики Таджикистан. При этом следует придать заключению экспертизы Центра общеобязательный характер.

В целях соответствия Положения Центра Закону РТ «О нормативных правовых актах», его следует обосновать следующим образом: «Проведение правовой, лингвистической, финансово-экономической или специальной научной экспертизы нормативных правовых актов в целях их соответствия Конституции Республики Таджикистан, законодательным актам Республики Таджикистан, другим нормативным правовым актам, а также международным правовым актам признанным Республикой Таджикистан». При этом следует закрепить, что нормативные акты могут подвергаться экспертизе как до внесения нормативного акта для принятия в соответствующие правотворческие органы, так и после их внесения на рассмотрение в правотворческий орган (экспертизу нормативных правовых актов могут инициировать сами правотворческие органы).

Другим дублирующим полномочием Министерства и Центра выступают разработка предложений о приведении нормативных правовых актов в соответствие с Конституцией, законами и другими нормативными правовыми актами Республики Таджикистан, международными правовыми актами, признанными Республикой Таджикистан, анализ и обобщение предложений других государственных органов по совершенствованию законодательства и внесение их на рассмотрение Президента и Правительства Республики Таджикистан. Хотелось бы остановиться на первой части данных полномочий. Нет сомнения в том, что она совпадает с полномочиями Центра, указанными в абзаце 4 ч. 4 Положения. Однако вторая часть не характерна для Центра, некоторые функции не входят в его полномочия. Хотя анализ и обобщение являются прямой компетенцией Центра, тем не менее, эта компетенция должна оставаться у Министерства. Это обусловлено первой частью названных полномочий и обязанностью Министерства по

¹ Дрейшев Б.В. Правотворчество в советском государственном управлении. – М., 1977. – С.12.

осуществлению надзорной функции за правотворческой деятельностью, которая включает в себя проверку нормативных правовых актов на соответствие Конституции и другим законодательным актам республики, регистрацию нормативных правовых актов, введение их в единый реестр нормативных правовых актов. Тем не менее, Центр не может не участвовать в этих процессах. Центр и Министерство могут тесно сотрудничать в плане приведения нормативных правовых актов в соответствие с Конституцией и другими законодательными актами. Для этого есть все необходимые правовые предпосылки. Так, в соответствии с абзацем 1 ч. 4 Положения, на Центр возлагается разработка концепций совершенствования законодательства, концепций проектов законов, внесение их в установленном порядке на рассмотрение Президента республики. На практике уже имеется положительный опыт соучастия в разработке концепций Центра и Министерства. Так, Центром в сотрудничестве с Министерством была разработана и представлена Президенту Концепция прогнозного развития законодательства Республики Таджикистан, которая была утверждена Указом Президента Республики Таджикистан. Говорить об идеальном содержании настоящей Концепции не приходится, тем не менее, это первый и уверенный шаг в деле разработки концептуальных основ развития законодательства на ближайшее будущее.

Научно-исследовательская деятельность Центра и его кадровый потенциал весьма ограничен, что сдерживает развитие в области законодательства. Для изменения ситуации необходимо в этот процесс включить Академию наук Республики Таджикистан, которая обладает большим научным, кадровым потенциалом в ведении научно-исследовательской работы в области государственно-правовых явлений и процессов. Роль Академии наук должна заключаться в научном обеспечении принятия нормативных правовых актов, в обосновании их соответствия и отражении объективной действительности. Анализ всех факторов и должны стать непосредственной функцией Академии наук Республики Таджикистан.

Административный контроль за деятельностью субъектов правотворчества в Таджикистане является одним из функциональных задач Министерство юстиции республики, которое осуществляет его посредством проведения проверок принятых нормативных правовых актов на соответствие Конституции республики и другим законодательным актам, регистрации нормативных правовых актов и введением их в

Единый реестр нормативных правовых актов Республики Таджикистан. Ключевым моментом в таком контроле является то, что он проходит на основе управленческих отношений, которые отличают их от судебного контроля, где суды выступают арбитрами между равноправными сторонами.

Контрольные функции Министерства юстиции нашли отражение в ст. 74 Закона РТ «О нормативных правовых актах» закрепляет право Министерства юстиции вести постоянный контроль за правотворческой деятельностью названных органов. Для осуществления данного полномочия каждый квартал, т.е. раз в 3 месяца, министерство утверждает план проведения проверок министерств, государственных комитетов, иных государственных органов, местных органов государственной власти и местного самоуправления. Копия плана проведения проверок отправляется органам, указанным в плане. Министерство юстиции республики, получив информацию о принятии нормативного правового акта и его реализации без государственной регистрации, имеет право провести внеплановую проверку. В случае установления общеобязательных нормативных правовых актов, принятых министерствами, государственными комитетами, иными государственными органами, местными органами государственной власти и органами местного самоуправления и не прошедшими государственную регистрацию, Министерство юстиции Республики Таджикистан составляет протокол о его аннулировании и обеспечивает его публикацию в официальном издании. За нарушение положений настоящей главы министерствами, государственными комитетами, иными государственными органами, местными органами государственной власти, органами самоуправления поселков и сёл его должностные лица несут ответственность, предусмотренную законодательством Республики Таджикистан¹.

Проверка нормативных правовых актов на их соответствие Конституции республики и их государственная регистрация является одним из механизмов контроля за правотворческой деятельностью и основным условием вступления нормативного правового акта в юридическую силу.

Одним из ключевых функций Министерства юстиции Республики Таджикистан в реализации правотворческой политики выступает

¹ Закон РТ «О нормативных правовых актах» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан (принят во втором чтении). – 2009. – №3. – Ст. 99.

распространение правовой информации, обеспечение ее доступности не только для правоприменителей, но и широкой массы граждан.

Доведение информации о принятом законодательном акте до граждан – непосредственная обязанность государства, которую оно должно исполнять четко и своевременно. Опубликование имеет и социальное значение, так как информирует общественность о новых социальных явлениях. Осведомленность о принятом нормативном акте является гарантом его реализации. Ещё с древних времен обнародование законов было главным условием их исполнения. Так, в Древнем Риме Законы были выставлены на столичном форуме на всеобщее обозрение, чтобы никто не мог отговариваться их незнанием¹.

Одно из основных условий построения правового государства, повышения уровня правовой грамотности, воспитания, культуры и сознания населения выступает обеспечение прав граждан на доступ к правовой информации. Основной формой в развитии прав граждан является их доступ к нормативным правовым актам (и не только к законам, но и, что немаловажно, к подзаконным актам органов исполнительной власти), а основным направлением реализации такого доступа выступает опубликование нормативных правовых актов. Кроме того, доступность нормативных правовых актов и их социальное назначение способствуют повышению правовой грамотности населения, их правовой культуры и сознания.

Порядок публикации нормативных правовых актов в Таджикистане определяется их совокупностью, начиная с Конституции Таджикистана и заканчивая регламентами правотворческих органов (Маджлиси Оли, Правительства). Официальное опубликование закона является конституционной нормой, в соответствии с которой законы и признанные Таджикистаном международно-правовые акты вступают в силу именно после их официального опубликования (ст.10 Конституции РТ). Среди законодательных актов, детально регламентирующих порядок опубликования нормативных правовых актов, доминирующее положение занимает Закон РТ «О нормативных правовых актах». Анализ законодательства позволяет сделать вывод, что к публикации нормативного правового акта предъявляется ряд требований, которые должны быть обязательно соблюдены, они являются правовым основанием вступления нормативного

правового акта в юридическую силу. К этим требованиям можно отнести публикацию нормативного правового акта в официальном издании, соблюдение срока публикации нормативного правового акта, публикацию полного содержания нормативного правового акта, кроме случаев, предусмотренных законодательством.

В настоящий момент официальными источниками публикации нормативных правовых актов выступают только бумажные носители. В соответствии со ст. 53 Закона РТ «О нормативных правовых актах», официальным источником публикации законодательных актов, международных правовых актов, признанных Таджикистаном, совместных постановлений палат Маджлиси Оли Республики Таджикистан, постановлений Маджлиси милли, постановлений Маджлиси намояндагон, нормативных правовых актов Президента республики и Правительства Таджикистана являются газеты «Джумхурият» и «Садои мардум». Официальными источниками издания текстов перечисленных нормативных правовых актов также выступают Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Свод законов Республики Таджикистан, Единый государственный реестр нормативных правовых актов Республики Таджикистан.

Между тем процесс глобализации и развития современных информационных технологий ставит вопрос об официальном опубликовании законодательных актов на электронных носителях, что может позитивно отразиться на модернизации законотворческого процесса. Такая форма официального опубликования нормативных правовых актов практикуется уже в некоторых постсоветских республиках и странах дальнего зарубежья, что позитивно отражается на правовой жизни страны. Например, в Великобритании электронные публикации получили статус официальных с октября 2002 г., в Канаде публикации документов в «Канадской газете» в PDF-формате являются официальными с 1 апреля 2003 г., во Франции – с 1 июня 2004 г., в Беларуси – с марта 2006 г.² Законодательство Таджикистана также допускает электронное опубликование нормативных правовых актов, но, к сожалению, оно носит неофициальный характер. Нормативные правовые акты могут быть опубликованы в электронном варианте только после официального опубликования их на бумажных носителях, что, конечно, не способствует своевременному донесению их до общественности.

¹ Кучма В.В. Государство и право Древнего мира и Средних веков.– Волгоград, 2001.– С. 174.

² См.: Талапина Э.В. Электронное опубликование нормативных актов: зарубежный опыт // Государство и право.– 2009.– № 7.– С. 56.

Сама по себе идея электронной публикации нормативных правовых актов своевременна, эта мысль высказывается многими учеными, и конечно, заслуживает поддержки. Но сегодня в Таджикистане имеется всего два источника электронной формы правовой информации – это издание Министерства юстиции Республики Таджикистан «Адлия» и коммерческое издание «Право консультант». К сожалению, они недоступны многим гражданам в финансовом отношении, у большей части населения нет возможности пользоваться информационными и компьютерными технологиями, всемирной сетью Интернет. В итоге электронное опубликование нормативных правовых актов пока не имеет официального статуса. Приоритет все же отдан бумажным носителям.

Несмотря на это, можно придать опубликованию нормативных правовых актов в элек-

тронной форме статус официального наряду с печатным (с условием доминирования последнего), что будет способствовать быстрому донесению до всех слоев общества правовой информации. Официальными источниками публикации электронных нормативных правовых актов могут выступить официальные сайты изданий «Садои мардум», «Джумхурият», «Народная газета» и официальные сайты Министерство юстиции и Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, одной из функций которого является информационно-аналитическая деятельность.

Следует отметить, что невыполнение государством своих обязательств по своевременному донесению до общественности информации о принятых нормативных правовых актах и отсутствие доступа к ним граждан сводит на нет такой конституционный принцип, как незнание закона не освобождает от ответственности.

Аннотатсия

Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷои ӯ дар амалисозии сиёсати ҳуқуқҷодкунӣ мамлакат

Дар мақола асосҳои ҳуқуқи иштироки Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати давлатии ҳуқуқҷодкунӣ ва рушди фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ дар кишвар таҳлил карда шудааст. Дар раванди таҳқиқот мутобиқат ва ё такрорёбии салоҳияти мақомоти зикршуда дар соҳаи ҳуқуқҷодкунӣ ошкор карда шуда, тавсияҳо барои фарқгузори он пешниҳод карда мешавад.

Аннотация

Министерство юстиции Республики Таджикистан и его место в реализации правотворческой политики страны

В статье анализируются правовые основы участия Министерства юстиции РТ и Национального центра законодательства при Президенте РТ в реализации правотворческой политики государства и осуществления деятельности по развитию правотворчества в стране. В процессе исследования выявляются совпадения или дублирование вышеназванных государственных органов в сфере правотворчества и даются рекомендации по их разграничению.

Annotation

The Ministry of Justice of the Republic of Tajikistan and its place in the implementation of the law-making policy of the country

The article analyzes the legal basis for participation of the Ministry of Justice RT and the National Center of Legislation under President of Republic of Tajikistan in the implementation of policy and law-making activities on the development of law-making in the country. The study identifies a match or duplicate the above state bodies in the sphere of law-making and recommendations for their differentiation.

Авторы:

Диноршоев А.М.,

заведующий Кафедрой конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н., доцент. УДК: 342
E-mail: dinorshoev@gmail.com

Салохиддинова С.М.,

аспирантка Кафедры конституционного права юридического факультета ТНУ
E-mail: simo_s@mail.ru

**ГАРАНТИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА
НА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Калидвожаҳо: ҳуқуқ ва озодиҳо; кафолатҳо; таъминот; амалишавӣ; ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ.

Ключевые слова: права и свободы, гарантии, обеспечение, реализация, право на предпринимательскую деятельность.

Keywords: rights and freedoms; guarantees; providing; implementation; right to entrepreneurial activity.

Республика Таджикистан (РТ) провозгласив приоритет прав и свобод человека и гражданина, тем самым приняла на себя обязанность признавать, соблюдать и защищать эти права и свободы (ст. 5 Конституции РТ), т.е. соблюдение официально признанных прав и свобод человека и гражданина являются обязанностью государства. Для выполнения этой обязанности государство создает определенные условия и обеспечивает соответствующими средствами для того, чтобы человек мог в полной мере реализовать предоставляемые ему права и свободы, т.е. обеспечивается определенными гарантиями. Каждое право только тогда может быть реализовано, когда ему соответствует чья-то обязанность его обеспечить. В сущности, гарантии и есть обязанности, применительно к конституционным правам и свободам - это обязанность государства.¹

В существующих экономических условиях предпринимательская деятельность выступает основным элементом рыночных отношений. В связи с этим, гарантии обеспечивают возмож-

ность для полноценного осуществления права на предпринимательскую деятельность, тем самым определяя пути дальнейшего развития всей экономики страны. Поэтому вопрос о гарантиях обеспечения и реализации права на предпринимательскую деятельность является весьма актуальным, тем более на этапе формирования правового и социального государства с рыночной экономикой, каким является Таджикистан.

Право на предпринимательскую деятельность, как одно из основных экономических прав, вытекает из провозглашенной в ст.12 Конституции РТ свободы предпринимательской деятельности. Закрепляя данную свободу, тем самым Конституция устанавливает определённые условия и средства, что обуславливает необходимость установления и законодательного закрепления перечня гарантий данного права в положениях Конституции РТ и текущего законодательства РТ.

Главенствующее место среди них занимают положения, установленные в Конституции РТ, и которые выступают в качестве конституционных гарантий. Конституционные гарантии пред-

¹Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации: учебник. – М.: ИНФРА. - М, 1998. - С. 247.

принимательства содержатся во всех главах Конституции РТ. Хотя конституционные положения в силу повышенной стабильности не подходят для регулирования рыночных отношений, но они открывают возможность для развития законодательства о предпринимательстве.¹ Конституционные гарантии не изменны, поскольку они содержатся в тексте самой Конституции, которая, как известно, имеет высшую юридическую силу в иерархии правовых актов и ее нормы имеют прямое действие (ст.10 Конституции РТ), также изменения и дополнения в Конституцию вносятся тем же путем, которым была принята сама Конституция, т.е. путем проведения всенародного референдума (ст. 98 Конституции РТ). Предложения по изменению и дополнению в Конституцию вносятся Президентом или не менее чем одной третью от общего числа членов Маджлиси милли и депутатов Маджлиси намояндагон (ст. 99 Конституции РТ). Существование таких положений в Конституции РТ выступают в качестве гарантий обеспечения прав и свобод человека и гражданина, и права на предпринимательскую деятельность в частности. Поскольку усложненный порядок внесения изменений и дополнений в Конституцию обеспечивает стабильность закрепленных в ней положений.

В науке существуют различные подходы к классификации гарантий права на предпринимательскую деятельность.

Ю.Ю. Илюхина классифицирует конституционные гарантии предпринимательской деятельности на:

- гарантии начала осуществления предпринимательской деятельности;

- гарантии беспрепятственного самостоятельного ведения предпринимательской деятельности;

- гарантии беспрепятственного самостоятельного распоряжения доходом, полученным в результате предпринимательской деятельности;

- гарантии мотивации правомерной реализации права на предпринимательскую деятельность;

- гарантии недопустимости произвольного ограничения или умаления права на предпринимательство, кроме как в рамках, установленных законом.²

¹Рахимов М.З. Конституционные основы прав и свобод на занятие предпринимательской деятельностью / Конституционное развитие Таджикистана и США // Материалы международного научного семинара. Душанбе – Ура-Тюбе, 20-24 июня 1995 г. – Душанбе, 1997. – С. 88-93.

² Илюхина Ю.Ю. Конституционно-правовые гарантии реализации права на предпринимательскую деятельность в современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2011. – С. 12.

М.Ю. Тихомиров разделяет конституционные гарантии предпринимательской деятельности на два вида. К первому он относит гарантии, которые относятся к основам конституционного строя, ко второму гарантии, которые относятся к правам и свободам человека и гражданина³.

Чельцова Н.В. также делит конституционные гарантии права предпринимательской деятельности на гарантии, относящиеся к основам конституционного строя и относящиеся к правам и свободам человека и гражданина.

Первую группу гарантий она характеризует тем, что основы конституционного строя составляют первичную нормативную базу для остальных положений Конституции, всей системы законов и иных нормативных правовых актов государства, т. е. последующие главы Конституции содержат нормы, направленные на дальнейшее развитие, конкретизацию основ конституционного строя. К этой категории гарантий она относит: гарантию единства экономического пространства, свободное перемещение товаров, услуг и финансовых средств, поддержку конкуренции, свободу экономической деятельности; признаются и защищаются равным образом частная, государственная, муниципальная и иные формы собственности; земля и другие природные ресурсы могут находиться в частной, государственной, муниципальной и иных формах собственности.

Вторую группу гарантий Чельцова Н.В. подразделяет на три подгруппы - основные, вспомогательные и обеспечительные (или защитные).

К первой подгруппе она относит: каждый вправе свободно использовать свои способности и имущество для предпринимательской и иной не запрещенной законом экономической деятельности; право частной собственности охраняется законом; каждый вправе иметь имущество в собственности, владеть, пользоваться и распоряжаться им как единолично, так и совместно с другими лицами; граждане и их объединения вправе иметь в частной собственности землю; никто не может быть лишен своего имущества иначе как по решению суда. Принудительное отчуждение имущества для государственных нужд может быть произведено только при условии предварительного и равноценного возмещения; законы, устанавливающие новые налоги или ухудшающие положение налогоплательщиков, обратной силы не имеют. При этом каждый обя-

³ Тихомиров М.Ю. Индивидуальный предприниматель: правовое положение и виды деятельности. - М., 2005г.

зан платить законно установленные налоги и сборы; право наследования гарантируется.

Вторую подгруппу образуют права и свободы, способствующие надлежащей и полной реализации гарантий первой подгруппы. Среди них можно выделить, например, такие, как: свобода мысли и слова; право свободно искать, получать, передавать, производить и распространять информацию любым законным способом; право на объединение; свобода передвижения и выбора места жительства; право на индивидуальные и коллективные обращения.

Третья подгруппа объединяет те конституционные гарантии, которые специально ориентированы на обеспечение эффективной реализации всех прав и свобод человека и гражданина, составляющих основы правового статуса личности. Обеспечительные (или защитные) гарантии выражены главным образом в следующих конституционных нормах: государственная защита прав и свобод человека и гражданина гарантируется; каждый вправе защищать свои права и свободы всеми способами, не запрещенными законом; каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод; решения и действия (или бездействие) органов государственной власти, органов местного самоуправления, общественных объединений и должностных лиц могут быть обжалованы в суде; каждый вправе в соответствии с международными договорами обращаться в межгосударственные органы по защите прав и свобод человека, если исчерпаны все имеющиеся внутригосударственные средства правовой защиты.¹

На наш взгляд представленная классификация конституционных гарантий является широкой, особенно в части гарантий относящихся к правам и свободам человека и гражданина. Главный постулат, на котором строится система прав и свобод человека является их единство. Исходя из этого, естественным является то, что при реализации одного права человек прибегает и к другим необходимым ему правам. В этой связи, мы предлагаем следующую классификацию конституционных гарантий прав на предпринимательскую деятельность: общую и специальную.

К общим гарантиям относятся положения Конституции в соответствии, с которыми она имеет высшую юридическую силу и непосредственное применение. К этой категории гарантий также относятся государственная под-

держка развития конкуренции и пресечение монополизма. Наличие данной гарантии препятствует злоупотреблению предпринимателем своим доминирующим положением на рынке и применению недозволенных форм и приемов конкуренции. Исходя из этих положений Конституции свобода экономической и предпринимательской деятельности не могут быть изменены или нарушены ни одним правовым актом. Роль общих конституционных гарантий состоит в обеспечении устойчивости и предсказуемости законодательства в сфере экономической и предпринимательской деятельности.

К специальным конституционным гарантиям, на наш взгляд, относится требование, в соответствии с которым никто не может быть лишен своего имущества иначе как по решению суда. Только решение суда может быть основанием для принудительного прекращения права собственности. Во-вторых, принудительное отчуждение имущества для государственных нужд может быть произведено только на основании закона, при условии предварительного и равноценного возмещения (ст. 19 и ст. 32 Конституции РФ). Также одной из специальных гарантий реализации данного права является право права наследования.

Помимо конституционных гарантий данные права обеспечиваются и другими видами юридических гарантий. Гарантии реализации права собственности и осуществления предпринимательской деятельности достаточно четко прописаны в нормах гражданского законодательства. В них закрепляются гарантии осуществления права собственности и осуществления предпринимательской деятельности. Также данные права гарантированы в уголовном законодательстве. Уголовные гарантии выступают в качестве предотвращения возможных нарушений права собственности и свободы предпринимательской деятельности. Эти гарантии направлены на действия должностных лиц по недопущению воспрепятствования реализации данных прав. Помимо материальных юридических гарантий права собственности и предпринимательской деятельности обеспечиваются и процессуальными гарантиями. В частности процессуальное законодательство устанавливает запрет на полную конфискацию имущества. Также законодатель устанавливает специальную процедуру изъятия собственности.

Все перечисленные гарантии способствуют реализации рассматриваемого права в действительности и в необходимых случаях обеспечивают защиту и восстановление нарушенных прав.

¹ Чельцова Н.В. Особенности реализации конституционного права человека на занятие предпринимательской деятельностью в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2005. - С. 128-132.

В этом аспекте в ряде случаев обеспечение и реализация права на предпринимательскую деятельность порождает необходимость привлечения принудительных средств, направленных на охрану и защиту данного права. Охрана права на предпринимательскую деятельность предполагает осуществление целенаправленной деятельности государственных органов обеспечивающих реализацию данного права, защита в свою очередь предполагает наличие, как деятельности государственных органов, так и активных действий субъектов предпринимательской деятельности направленных на восстановление нарушенного права.

Конституция РТ содержит в себе определенную систему государственных органов и должностных лиц, которые уполномочены осуществлять охрану и защиту прав и свобод человека и гражданина с помощью правовых средств. Задача обеспечивать национальную независимость, территориальную целостность, преемственность и долгосрочность государства возлагается на Президента РТ. В соответствии со ст. 64 Конституции РТ, Президент является гарантом Конституции, законов, прав и свобод человека и гражданина.

Маджлиси Оли РТ, как высший представительный и законодательный орган в РТ, вправе принимать законы, устанавливая в них необходимые пределы реализации данного права; не допустить необоснованных ограничений, нормативно урегулировать процесс осуществления основных видов предпринимательской деятельности; регламентировать процедуру защиты данного права и др.

На Правительство РТ, как высший исполнительный орган, возложено исполнение законов, что предполагает осуществление распорядительных действий и требует оперативного реагирования на необходимость поиска новых методов и средств охраны рассматриваемого пра-

ва. Именно на исполнительную власть возлагаются все трудности проведения экономических преобразований, развитие рыночных отношений. Полагаем, что стабильность деятельности Правительства является гарантом обеспечения и реализации права на предпринимательскую деятельность.

Основную деятельность по защите права на предпринимательскую деятельность осуществляют судебные органы. В ч.2 ст.84 Конституции РТ указывается, что судебную власть в Таджикистане осуществляют Конституционный суд, Верховный суд, Высший экономический суд, Военный суд, Суд Горно-Бадахшанской автономной области, суды областей, города Душанбе, городов и районов, Экономический суд Горно-Бадахшанской автономной области, экономические суды областей и города Душанбе.

Деятельность данных органов выступает гарантом обеспечения и реализации прав и свобод человека, в общем, и права на предпринимательскую деятельность в частности, что способствует развитию экономических отношений, созданию конкурентной среды и защите экономических интересов граждан и государства. Стабильная деятельность данных органов дает предпринимателям уверенность в том, что их законные интересы охраняются государством, и в случаях необходимости их нарушенные права будут восстановлены. Такая уверенность является стимулом для развития предпринимательских отношений.

Таким образом, гарантии обеспечения и реализации права на предпринимательскую деятельность состоят из комплекса мер, как правовых, так и организационных, которые необходимы для создания условий объективного воплощения данного права на практике, тем самым развития и совершенствования рыночных отношений.

Аннотатсия

Кафолатҳои таъмин ва амалишавии ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола масоили кафолатдиҳӣ ва амалишавии ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ зери таҳлил қарор дода шудааст. Дар асоси ақидаҳои олимон маҳфум, моҳият ва усулҳои амалишавии кафолатҳо баррасӣ шуда, доир ба таснифоти кафолатҳои ҳуқуқи шахс ба фаъолияти соҳибкорӣ ва роҳҳои таъмини амалишавии ҳуқуқи мазкур фикру мулоҳизаҳои муаллифон пешниҳод карда шудааст.

Аннотация

Гарантии обеспечения и реализации права на предпринимательскую деятельность в Республике Таджикистан

В статье освещаются отдельные вопросы гарантированности права на предпринимательскую деятельность, рассматриваются и анализируются точки зрения ученых по вопросу классификации гарантий права на предпринимательскую деятельность, определяется предназначение гарантий в реализации права на предпринимательскую деятельность.

Annotation

The guarantees of implementation and providing of the right to entrepreneurial activity in the Republic of Tajikistan

The article describes some issues of guaranteeing the right to entrepreneurial activity, considers and analyzes the point of view of scientists on the issue of classification of guarantees the right to entrepreneurial activity, determines destination of guarantees implementation of the right to entrepreneurial activity.

Авторы:

Мурадов А.М.,

- д.м.н., профессор, проректор по научной и издательской деятельности, зав. каф. эфферентной медицины и интенсивной терапии ГОУ «Институт последипломного образования в сфере здравоохранения Республики Таджикистан»

Мурадов А.А.,

- ведущий специалист аппарата Верховного Суда Республики Таджикистан, научный сотрудник ИФПИП Академии наук Республики Таджикистан
E-mail: ardasher_muradov@mail.ru

**КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА НА ЖИЗНЬ И ЗДОРОВЬЕ
В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Калидвожаҳо: Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон; қонунгузорӣ; санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатӣ.

Ключевые слова: Конституция Республики Таджикистан; законодательство; международно-правовые акты; право на жизнь и здоровье.

Keywords: The Constitution of Republic of Tajikistan; legislation; international legal instruments; the right to life and health.

Основой современного состояния и развития системы охраны здоровья в Республике Таджикистан (РТ), как и во многих правовых демократических социальных государствах, непосредственно являются Конституционные нормы, устанавливающие права человека на жизнь и здоровье.

Конституция РТ, выступая основой современного права Таджикистана¹, была принята путём всеобщего тайного голосования 6 ноября 1994 года и в неё были два раза (26 сентября 1999 г. и 22 июня 2003 г.) внесены дополнения и изменения.

В статье первой Конституции установлено, что Республика Таджикистан – суверенное, демократическое, правовое, светское и унитарное государство. Таджикистан является социальным государством, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека².

Самая большая ценность человека - это его жизнь и здоровье.

Как справедливо отмечает Н.И.Матузов, право на жизнь – первое фундаментальное естественное право человека, без которого все другие права лишаются смысла, ибо покойникам никакие права не нужны³.

Черниченко С.В. утверждает, что без обеспечения права на жизнь становится бессмысленной постановка вопроса о соблюдении остальных прав и свобод⁴.

В.Ю. Исаев отмечает, что право на жизнь - это комплексный межотраслевой институт, реализация которого осуществляется через нормы различных отраслей права – конституционного, административного, уголовного, гражданского, семейного и иных⁵.

Право на жизнь и здоровье человека является важнейшим естественным правом, которое

¹Имомов А. Конституционное право Республики Таджикистан (на таджикском языке). Учебник для вуза. 2-е изд. Душанбе, 2004. С.61.

² Конституция Республики Таджикистан. Душанбе: Шарки озод, 2003. 64 с.

³ Матузов Н.И. Право на жизнь в свете российских и международных стандартов // Правоведение. 1998. №1. С. 198.

⁴ Международное право. Под ред. Ковалева А.А., Черниченко С.В. М.: Омега-Л, 2006. 306 с.

⁵ Балашов А.В. Законодательное обеспечение конституционного права на жизнь. //ЕвраАэЮж.2010. № 7 (26)

регламентируются национальным и международным законодательством.

Основные международные правовые акты, устанавливающие право человека на жизнь и здоровье, - это Всеобщая декларация прав человека (1948 г.)¹, Международный пакт о гражданских и политических правах (1966 г.)², Международный пакт о социальных, экономических и культурных правах (1966 г.)³ и др. Нормы данных международно-правовых актов в целом формируют международные стандарты и имеют важное значение для формирования национальных законодательств стран, которые приняли и ратифицировали данные международно-правовые акты.

В соответствии со ст.10 Конституции РТ, международно-правовые акты, признанные Таджикистаном, являются составной частью правовой системы страны. В случае несоответствия национальных законов признанным международно-правовым актам, применяются нормы международно-правовых актов.

Основной Закон страны определил в ст.5, что человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Жизнь, честь, достоинство и другие естественные права человека неприкосновенны. Государство обязуется эти права и свободы признавать, соблюдать и защищать. Данная норма Конституции РТ была введена после проведения всеобщего референдума 22 июня 2003 г.

Важно отметить, что РТ, являясь правовым и демократическим государством, на конституционном уровне закрепила, что *жизнь* и другие естественные права человека неприкосновенны и государство, в лице его органов и должностных лиц, взяло на себя обязанность по обеспечению защиты данных прав.

Важнейшим и основным правовым документом, регламентирующим право человека на жизнь и здоровье, является Конституция РТ. На основе Конституции РТ до настоящего времени были приняты десятки нормативных правовых актов, регулирующих правовые отношения в сфере обеспечения права человека на жизнь и

оказания медицинских услуг для охраны здоровья населения в Таджикистане⁴.

Право на жизнь и здоровье занимает главенствующее место в системе конституционных прав человека и гражданина. В связи с этим в Конституции РТ установлено, что каждый имеет право на жизнь. Никто не может быть лишён жизни, кроме как по приговору суда за особо тяжкое преступление. Неприкосновенность личности гарантируется государством. Никто не может быть подвергнут пыткам, жестокости и бесчеловечному обращению. Принудительные медицинские и научные эксперименты над человеком запрещаются⁵ (ст.18 Конституции РТ).

Необходимо отметить, что РТ, являясь правовым, демократическим, светским и социальным государством, приняла Закон РТ «О приостановлении применения смертной казни»⁶, т.е. за совершение преступлений, за которые Уголовный Кодекс Республики Таджикистан (УК РТ) предусматривает меру наказания в виде смертной казни, последняя приостановлена и взамен данному виду наказаний Закон предусмотрел альтернативный вид наказания, связанный с лишением свободы.

Согласно ч.2 ст.18 Конституции РТ, неприкосновенность личности гарантируется государством. Никто не может быть подвергнут пыткам, жестокости и бесчеловечному обращению. Принудительные медицинские и научные эксперименты над человеком запрещаются. Конституционная норма о том, что никто не может быть повергнут пыткам, жестокости и бесчеловечному обращению, обеспечена угрозой применения наказания предусмотренной ст. 143¹ УК РТ.

Конституционная норма о запрете медицинских и научных экспериментов над челове-

¹ Всеобщая декларация прав человека // Международная защита прав и свобод человека: Сб. документов. Сост. Г.М. Мелков. М.,1990. 164с.

² Международный пакт о гражданских и политических правах // Ведомости ВС СССР. 1976. № 17. С.291.

³ Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах // Международное право в документах: сб. международно-правовых актов и внутреннее законодательство Республики Таджикистан; под ред. У.Х. Бобоева, Ф.А. Махмадшоева, Ш.А. Менглиева, А.С. Пулатов, З. Салихова. Душанбе: Контрас, 2011. 234 с.

⁴ См.: Закон Республики Таджикистан «О лекарственных средствах и фармацевтической деятельности» от 6 августа 2001 года № 39; Закон Республики Таджикистан «О частной медицинской деятельности» от 2 мая 2002 года № 287; Закон Республики Таджикистан «О семейной медицине» от 29 декабря 2010 года

№ 676.; Закон Республики Таджикистан «Об иммунопрофилактике инфекционных болезней» от 29 декабря 2010 года № 680.; Закон Республики Таджикистан «О медицинской социальной защите граждан, больных сахарным диабетом» от 19 мая 2009 года №527. и др. // Официальный сайт национального центра Законодательства при Президенте Республики Таджикистан: www.mmk.tj (дата обращения 5 января 2015 года).

⁵ Конституция Республики Таджикистан. Душанбе: Шарки озод, 2003. 64 с.

⁶ См.: Закон Республики Таджикистан от 15 июля 2004 г. за № 45 «О приостановлении применения смертной казни» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе. 2004. № 7. С. 452.

ком обеспечивается предусмотренной уголовной ответственностью за совершение преступлений против личности в зависимости от фактических наступивших последствий. Уголовная ответственность за проведение биологических, медицинских или научных экспериментов над людьми, совершенных в ходе вооружённого конфликта, наступает в соответствии с пунктом «а» ч.2 ст.403 и ст.404 УК РТ.

В ст.38 Конституции РТ устанавливается, что каждый имеет право на охрану здоровья. Каждый в рамках, определённых законом, пользуется бесплатной медицинской помощью в государственных учреждениях здравоохранения. Государство принимает меры по оздоровлению окружающей среды созданием и развитием массового спорта, физической культуры и туризма. Другие формы оказания медицинской помощи определяются законом.

Необходимо отметить, что историческими предпосылками конституционного закрепления права на охрану здоровья впервые стала Конституция СССР 1977 г., которая установила право граждан на охрану здоровья. Также определила систему гарантий предоставления бесплатной медицинской помощи.

В Уставе Всемирной организации здравоохранения даётся определение здоровью, под которым следует понимать состояние полного физического, душевного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней или физических дефектов¹.

Например, Конституция Российской Федерации (ст. 20) установила, что каждый имеет право на жизнь. Смертная казнь вплоть до её отмены может устанавливаться федеральным законом в качестве исключительной меры наказания за особо тяжкие преступления против жизни, при предоставлении обвиняемому права на рассмотрение его дела судом с участием присяжных заседателей. В ст.41 Конституции России отмечается, что каждый имеет право на охрану здоровья и медицинскую помощь. Медицинская помощь в государственных и муниципальных учреждениях здравоохранения оказывается гражданам бесплатно за счёт средств соответствующего бюджета, страховых взносов, других поступлений. В Российской Федерации финансируются федеральные программы охраны и укрепления здоровья населения, принимаются меры по развитию государственных,

муниципальных, частных систем здравоохранения, поощряется деятельность, способствующая укреплению здоровья человека, развитию физической культуры и спорта, экологическому и санитарно-эпидемиологическому благополучию².

Право на жизнь - это абсолютное, неотъемлемое и неотчуждаемое, принадлежащее человеку от рождения, естественное право физически существовать. Данное право обеспечивает само физическое существование человека как биологического существа, части общества и субъекта правовых отношений.

Соглашаясь с мнением Бободжонова И.Х., который отмечает, что право на жизнь имеет несколько аспектов: право на рождение, право на достойное и неприкосновенное существование, право на сохранение жизни и право на нормальное протекание конца жизни³.

Право на жизнь связано с такими правами человека, как личная неприкосновенность человека, право на охрану здоровья и медицинскую помощь, право на благоприятную окружающую среду, право на достойный жизненный уровень и другие политические и социальные права.

Право на жизнь в РТ обеспечивается целым комплексом мер, установленных в нормах Конституции РТ. Особенно важно отметить следующие: политика государства направлена на обеспечение достойной жизни и свободного развитие человека (ст.1), гарантии социального обеспечения (ст.35, 39), право не подвергаться пыткам, другому жестокому обращению или наказанию, а также медицинским, научным или иным опытам (ст.18), право на труд (ст.35), право на отдых (ст.37), право на охрану здоровья и медицинскую помощь (ст.38), право на благоприятную окружающую среду (ст.38) и др.

Право человека на жизнь и здоровье является важнейшим, неотъемлемым и неотчуждаемым правом, принадлежащее человеку от рождения, закреплено в Конституции РТ. Право на жизнь и здоровье занимает главенствующее место в системе конституционных прав человека и гражданина.

¹ Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения от 22 июля 1946 года. Республика Таджикистан депонировала документ о ратификации 4 мая 1992 г. Для Республики Таджикистан документ вступил в силу с 4 мая 1992 г.

² Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993) // Российская газета. 1993. № 237.

³ Бабаджанов И.Х. Гражданско-правовые проблемы права на жизнь и здоровье: автореф. канд... юрид. наук. Специальность: 12.00.03. Душанбе.2004 Год.28 с.

Аннотатсия

Асосҳои конституционии ҳуқуқи инсон ба ҳаёт ва саломатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳуқуқи инсон ба ҳаёт ва саломатӣ аз ҳама ҳуқуқи муҳим, дахлнопазир, табиӣ ва афзалиятнок мебошад, ки бе он мавҷудияти дигар ҳуқуқҳо ягон арзиш надоранд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатии ҳар як шаҳрвандро дарҷ намудааст. Дар мақолаи мазкур муҳтавои ин ҳуқуқи инсон таҳлил карда мешавад.

Аннотация

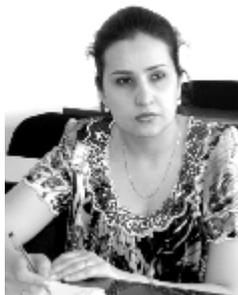
Конституционные основы прав человека на жизнь и здоровье в Республике Таджикистан

Право человека на жизнь и здоровье является важнейшим, неотчуждаемым, естественным и приоритетным, без которого существование других прав не имеет никакого правового значения. Конституция Республики Таджикистан в своём содержании закрепила право каждого на жизнь и охрану здоровья. В статье исследуется содержание данного права человека.

Annotation

The constitutional foundations of the human rights to life and health in the Republic of Tajikistan

The right to life and health is the most important natural law without which the existence of other rights has no washed away. The Constitution as the fundamental law of the country in its content secured this right. In this article we will examine the content of this right.

Ходжаева Н.Б.,

ассистент Кафедры судебного права

и прокурорского надзора

Таджикского национального Университета,

соискатель Академии Генеральной Прокуратуры

Российской Федерации

ПОНЯТИЕ СУБЪЕКТА ДОКАЗЫВАНИЯ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Калидвожаҳо: *субъекти исботкунӣ дар муурофиаи ҷиноятӣ; таснифоти субъектони исботкунӣ; санҷиши далелҳо; баҳодиҳии далелҳо; ҷараёни исботкунӣ; маълумот дар бораи фактҳо.*

Ключевые слова: *Субъект доказывания в уголовном процессе; классификация субъектов доказывания; проверка доказательства; оценка доказательства; процесс доказывания; сведения о факте.*

Keywords: *subject of proof in the criminal process; classification of subject of proof; checking proof; evaluation of proof; process of proof; information on fact.*

С принятием уголовно-процессуального кодекса необходимо определиться с понятием «Субъект доказывания». Этот вопрос получил новое развитие в связи с разделением участников уголовного процесса в зависимости от выполняемых функций на участников со стороны защиты, участников со стороны обвинения, иных участников уголовно-процессуального права.

Определению и классификации субъектов доказывания посвящены работы таких ученых в области гражданского и уголовного процесса, как В.Д. Арсеньева, Р.Д. Рахунова, Ц.М. Каз, И.В. Тыричева, А.Д. Бойков, Р.С. Белкина, А.А. Эйсмана, И.И. Мухина, М.М. Михеенко, А.Ф. Клеймана, И.Л. Петрухина, П.А. Лупинской, З.З. Зинатуллина и других.

Следует отметить что процессуалисты занимают различные позиции по поводу дефиниции и классификации субъектов доказывания. Понятие субъект доказывания определялось через анализ понятий субъект уголовно-процессуальной деятельности, участник уголовно-процессуальной деятельности и лица, участвующие в уголовно-процессуальной деятельности.

К первым обычно относят должностных лиц и органы, осуществляющие уголовное судопроизводство; к участникам уголовного процесса - тех лиц, которые имеют свой уголовно-правовой и гражданско-правовой интерес в уголовном процессе. А также лиц представляющих и защищающих их интересы; к участвующим в деле лицам относили таких субъектов уголовно-процессуального права, деятельность которых имела фрагментарный, вспомогательный характер, или тех участников, которые являлись «ис-

точниками» сведений о фактах. Эта классификация во многом определялась структурным построением в УПК Таджикской ССР 1961 г.¹

В определении и классификации субъектов доказывания исходили из роли и участия в процессе доказывания каждого из субъектов и участников уголовно-процессуальной деятельности. При этом в качестве субъектов определяли всех участников процесса, в действиях которых имеются те или иные элементы уголовно-процессуального доказывания, хотя их объем, содержание и формы различны.²

При этом З.З. Зинатуллин обращается к анализу структуры правоотношения, разновидностью которого является уголовно-процессуальное доказывание. В целом верный подход к определению субъекта доказывания через анализ правоотношений, которые складываются в процесс доказывание, на наш взгляд нуждается в некотором уточнении.

1. В процессе доказывания складываются различные по видам правоотношения, императивный, диспозитивный, или смешанный характер которых зависит от властности полномочий участником этого правоотношения. В частности отношения между следователем и свидетелем в процессе допроса, носят в целом императивный характер, несмотря на некоторые элементы диспозитивности. Отношения в процессе судебного

¹ Таджикская ССР. Кодекс (1961). Уголовно-процессуальный кодекс Таджикской ССР (С изменениями и дополнениями на 1 января 1989г.) - Д.: «Ирфон» 1961.

² Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное доказывание. Концептуальные основы / З.З. Зинатуллин, Т.З. Егорова - Ижевск, 2002.- С.49.

следствия между стороной обвинения и стороной защиты носят преимущественно диспозитивный характер, который предопределяется наличием независимого арбитра по разрешению их спора.

2. Правосубъектность участников правоотношений, складывающихся в процессе доказывания, их возможности своими действиями приобретать права и обязанности не одинаковы, именно поэтому при определении понятия субъект доказывания необходимо исходить из процессуального положения каждого участника и его возможности влиять на этот процесс доказывания.

3. При определении понятия субъект доказывания, необходимо исходить от понятия процесса доказывания, который определяется с двух позиций, с позиции содержания, сущности, характера деятельности, как процесса познания юридически значимых обстоятельств уголовного дела и процесс удостоверения этих знаний с помощью процедурных (формальных) действий. И с позиции элементов доказывания как собирание, проверка и оценка доказательств.

4. Если исходить из определения процесса доказывания как познавательной и удостоверительной деятельности, то субъектами доказывания являются только те должностные лица, которые не просто познают обстоятельства уголовного дела. Но придают им статус доказательств с помощью этой удостоверительной деятельности или иными словами формируют доказательства. Под удостоверительной деятельностью необходимо понимать, прежде всего, закрепление, фиксацию доказательственной информации с помощью составления протоколов следственных действий, присутствие понятых, применение технических средств фиксации, видео и звукозаписи при проведении следственных действий.

5. Определение процесса доказывания как собирания, проверки и оценки доказательств, в настоящее время требует дефиниции каждого из составляющих его элементов. Законодатель в УПК РТ не всегда корректно использует эти термины. Под собиранием доказательств принято понимать обнаружение, изъятие и процессуальное закрепление (фиксацию) сведений о факте. Пока доказательство не закреплено, его нельзя считать собранным. Проверка доказательств это удостоверение в правильности собранной информации с помощью исследования (анализа) самого доказательства, сопоставления его с уже собранными доказательствами, а также отыскание (собирание) новых доказательств

для подтверждения или опровержения имеющихся. Оценка доказательств это мыслительная, логическая деятельность по определению относимости, допустимости, достоверности каждого доказательства и построение системы доказательств для определения их достаточности. Оценка доказательств производится перед принятием юридически значимых решений, определяющих движение уголовного дела. При этом необходимо иметь в виду, что в силу ст.86 полномочиями по собиранию, проверке и оценке доказательств обладают только дознаватель, следователь, прокурор и суд.¹

6. В литературе по теории доказывания все чаще встречаются высказывания о необходимости введения в процесс доказывания еще одного этапа (элемента)- обоснования выводов по делу доказательствами, иногда этот этап предлагают именовать использованием доказательств. В этой связи хотелось бы обратить внимание на плодотворность этой мысли. Если под использованием доказательств понимать не только обоснование решений и выводов по делу как логические операции, но и оперирование доказательствами стороной обвинения и стороной защиты в судебном разбирательстве, то в этом случае мы приходим к необходимости определения процесса доказывания как собирание, проверку, оценку и использование доказательств. При таком определении процесса доказывания меняется понятие субъектов доказывания, поскольку доказательствами оперируют не только следователь, дознаватель, прокурор и суд, но и участники процесса со стороны защиты и обвинения, в том числе и потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик, их представители, подозреваемый, обвиняемый, защитник. Эксперт для обоснования выводов заключения также использует доказательства, содержащиеся в материалах уголовного дела.

7. Представляется, что такое широкое понимание процесса доказывания не отражает действительного положения вещей, и в этом случае, в ней размывается процедурная (формальная) сторона процесса доказывания. А.А. Эйсаман писал: «Ход мысли в процессе доказывания должен отличаться строгостью и определенностью. Но это возможно только в том случае, если на протяжении всего рассуждения один и тот же предмет мысли понимается в одном и том же смысле, с одними и теми же признаками. Требо-

¹ Республика Таджикистан (2009). Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан: офиц. текст. - Д.: Ирфон, 2010.

вание определенности в употреблении понятий вытекает из закона тождества, согласно которому¹ каждое понятие должно мыслиться тождественными себе в течение всего процесса рассуждения. Отступление от этого закона ведет к подмене понятий, путанице и расплывчатости. Использование, оперирование доказательствами, обоснование решений и выводов по делу, не отражает удостоверительную сторону процесса доказывания, в ней видится только познавательная, мыслительная деятельность.

8. На основании вышесказанного представляется, что субъектами доказывания следует считать только таких участников уголовно-процессуального права, в деятельности которых содержатся все элементы (этапы) и стороны процесса доказывания, а именно дознавателя, следователя, прокурора и суд.

В литературе высказывается мнение, что эксперту должно быть предоставлено право собирать доказательства в специально оговоренных случаях, например, при исследовании предметов - возможных носителей микрообъектов и при производстве некоторых видов экспертиз, в частности, судебно-медицинского исследования трупа и живых лиц. По нашему мнению, любое исключение из правила о том, что субъектами собирания доказательств является лица, на которых лежит ответственность за уголовное дело и обязанность полно, всесторонне, объективно исследовать обстоятельства дела, может привести к необоснованным злоупотреблениям, размыванию правил допустимости доказательств, нарушению принципа законности в уголовном судопроизводстве.

На практике следователь, назначая экспертизу следов наложения, ставит перед экспертом вопрос о наличии на объектах, представленных на исследование, микроналожений, микрообъектов. Отвечая на этот вопрос, эксперт фиксирует присутствие микрообъектов в своем заключении. Микрообъекты фактически получают значение вещественных доказательств и подвергаются дальнейшему экспертному исследованию. Ситуация складывается таким образом, что эксперт сам собирает объекты экспертных исследований (доказательства) и сам их исследует. К решению этой проблемы обратился Л.В. Винницкий и предложил два варианта ее решения.

Первое, осмотр микрообъектов должен производиться следователем по месту их обнаружения и их индивидуализирующие признаки

должны фиксироваться в протоколе этого следственного действия, затем микрообъекты должны приобщаться к делу в качестве вещественных доказательств и направляться на экспертизу.

Второе, когда имеется предположение о наличии микрообъектов, в исследовании должны участвовать не менее двух экспертов.²

Первый вариант получил практическую реализацию по причинам консерватизма практики, общего снижения уровня квалификации следователей, необходимости привлечения в этих случаях специалиста к производству следственного действия, необходимости использования инструментальной базы при производстве следственного действия.

Второй вариант вызывает сомнения, поскольку реализация этого предложения делает эксперта субъектом собирания доказательств. Это не соответствует принятой в уголовном процессе теории и практики доказывания по уголовным делам. На наш взгляд, решить проблему фиксации микрообъектов как вещественных доказательств может присутствие следователя при производстве экспертизы микрообъектов.

Многие вопросы относительно правомочий субъектов назначения экспертизы в законе в должной мере не регламентированы. В частности, необходимо обязать следователя, лицо, производящее дознание, принимать участие в производстве экспертизы в тех случаях, когда в ходе самой экспертизы может быть обнаружена доказательственная информация, требующая процессуального закрепления.

Необходимо отметить, что в юридической литературе указывалось на необходимость присутствия следователя при вскрытии трупа. Вызывает возражение лишь аргументация этого. Так, М.А.Чельцов и Н.В.Чельцова указывают: «Присутствие следователя обеспечивает неуклонное соблюдение врачом - экспертом правил исследования трупа, а также позволяет следователю вовремя указать на те обстоятельства дела, которые должны быть освещены данными вскрытия».³

Безусловно, личный контакт следователя с экспертом помогает уточнить на месте некоторые детали предмета экспертизы. Однако необходимо отметить, что следователь выходит за рамки своих полномочий, в ходе экспертизы, контролируя правильность действий эксперта.

² Винницкий Л.В. Осмотр места происшествия: организационные, процессуальные и тактические вопросы. / Л.В. Винницкий. - Караганда, 1986. - С.64.

³ Чельцов М.А. Проведение экспертизы в советском уголовном процессе. / М.А. Чельцов, Н.В. Чельцова -М.,1954.- С.129.

¹ Эйсмэн А.А. Логика доказывания. / А.А. Эйсмэн. - М., 1971. - С.5.

Он может при оценке заключения эксперта по тем или иным основаниям признать его необоснованным или неполным. Следователь не может вмешиваться в экспертное исследование в ходе его проведения, давать какие-либо указания эксперту о правильности или неправильности его исследования.

Необходимости его присутствия в ходе производства экспертизы предопределяется возможностью обнаружения экспертом доказательственной информации. Это возможно, как отмечалось, в ходе вскрытия трупа для установления причин смерти, а также при исследовании микрообъектов.

Согласно ч.1 статьи 184 Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан наружный осмотр трупа на месте его обнаружения производит следователь с участием понятых и врача-специалиста в области судебной медицины, а при невозможности его участия иного врача.¹

В связи с этим, считаем целесообразным участие следователя при вскрытии трупа.

¹ Республика Таджикистан (2009). Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан: офиц. текст. - Д.: Ирфон. С. 2010

Аннотатсия

Мафҳуми субъекти исботкунӣ дар муурофияи судии ҷиноятӣ

Мақола ба таҳқиқи баррасии масъалаи мафҳуми субъекти исботкунӣ дар муурофияи судии ҷиноятӣ баҳшида шудааст. Дар маҷмӯъ муаллиф як қатор таклифоти мушаххас ҷиҳати такмили қонунгузори муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудааст.

Аннотация

Понятие субъекта доказывания в уголовном судопроизводстве

Статья посвящается исследованию вопроса понятия субъекта доказывания в уголовном судопроизводстве. В целом автор сформулировал ряд предложений по дальнейшему совершенствованию уголовно-процессуального законодательства Республики Таджикистан.

Annotation

Concept of the subject of proof in criminal proceedings

Article is dedicated to the study of the subject matter of the concept of proof in criminal proceedings. In general, the author made a number of suggestions for further improvement of the criminal procedure legislation of the Republic of Tajikistan.

Муртазоқулов Ч.С.,
д.и.х., проф. Кафедраи ҳуқуқи граждани
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
E-mail: jamshed_1972@mail.ru

МАФҲУМИ ИДОРАКУНИИ ШАХСОНИ ҲУҚУҚИИ КОРПОРАТИВӢ ДАР ИЛМИ ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ

Калидвожаҳо: идоракунӣ; субъект; шахси ҳуқуқӣ; чамъияти саҳомӣ; шӯрои директорон; принципи бовиҷдонона рафтор кардан.

Ключевые слова: управление; субъект; юридическое лицо; акционерное общество; совет директоров; принцип добросовестности.

Keywords: management; the subject; legal entity; joint stock company; board of directors; the principle of good faith.

Истилоҳи «идоракунӣ» ба маънои аслиаш категорияи ҳуқуқӣ набуда, яке аз шартҳои умумие аст, ки онро дар аксари илмҳои ҳам баррасикунандаи масоили хусусияти иҷтимоидошта, ҳам масъалаҳои нисбатан фаннидошта рӯ ба рӯ мешавем. «Идоракунӣ феномени умумӣ аст, зеро вай дар ҳамаи низомҳои олами иҷтимоӣ вомерӯад»¹, вале дар баробари он мафҳуми «идоракунӣ» аз ҷумлаи «категорияҳои бечунучаро ва носоҳеҳ тафсираванда»² мебошад.

«Дар тӯли тамоми таърихи чамъият донишҳо дар бораи идоракунӣ тибқи таҷрибаи муқаррарӣ ғун шуда, дар чараёни истифодаи амалии онҳо суфта гашта, дар соҳаҳои гуногуни донишҳои илмӣ аз мавқеи муносибати технологӣ таҳқиқ гаштаанд, ки ҳангоми онҳо бештар ба таъсири фаннӣ ва усулҳои идоракунӣ, ё синтетикӣ, амсоли тавзеҳ ва таҳлили намудҳои идоракунӣ (идоракунӣ дар ташкилоти тичоратӣ, сохтори давлатӣ) ва хусусиятҳои идоракунӣ дар вазъияти ҳос, масалан, идоракунӣ зидди бӯҳронӣ аҳамият дода мешуд»³.

Аз байни нуқтаҳои назари нисбатан маъруф дар бораи мафҳуми идоракунӣ намунаҳои зеринро эътироф намудан мумкин аст:

- идоракунӣ ҳамчун муайян намудани ҳадафҳо ва натиҷаҳои дастбӣ ба он бо кӯмаки усулҳо, воситаҳо ва таъсирҳои зарурӣ ва кофӣ;

- идоракунӣ ҳамчун вазифаи низомҳои муташаккили таҳиянамудаи табиат (биологӣ, иҷтимоӣ, фаннӣ), ки он нигоҳ доштани сохтори муайян, дастгирии речаи фаъолият, татбиқсозии барномаҳо ва ҳадафҳои фаъолияти онҳоро таъмин мегардонад;

- идоракунӣ ҳамчун раванди ташкили таъсири мақсаднок ба як қисми муҳит, ки он объекти идоракунӣ номида шуда, дар натиҷаи он талаботи субъекти ба объекти мазкур дар ҳамкорӣ қарордошта қонеъ гардонда мешавад;

- идоракунӣ ҳамчун таъсири муайян ба объект тафсир шуда, фаъолият ё рушди объекти мазкурро беҳтар мегардонад;

- идоракунӣ ҳамчун чараёни таъсири мақсадноки субъекти идоракунӣ ба объекти идоракунӣ барои дастбӣ ба натиҷаҳои муайяни фаъолият. Дар баробари он, таҳти субъекти идоракунӣ шахси воқеӣ ё ҳуқуқие фаҳмида мешавад, ки вай таъсири роҳбариро татбиқ мегардонад. Объекти идоракунӣ – чизест, ки ба он таъсири роҳбарии объекти идоракунӣ равона гаштааст. Шахсои воқеӣ ва ҳуқуқӣ, низомҳо ва равандҳои иҷтимоӣ, иҷтимоию иқтисодӣ объекти идоракунӣ буда метавонанд⁴.

¹ Шамхалов Ф. Государство и экономика // Власть и бизнес. М., 2005. С. 38.

² Райзберг Б.А., Маркова С.В. Государственное управление экономикой и корпоративный менеджмент. М., 2011. С.9.

³ Сметанкина Л.В. Управление как социальный феномен в современном российском обществе: концептуализация понятия и социальные практики: автореферат дисс. ... д. философ, наук. Ростов-на-Дону, 2012. С.3.

⁴ <http://lib.rus.ec/b/221879/read>

Раванди дигаргуниҳои иқтисодӣ, ки дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравии собиқ ӯз беш аз 20 сол пеш шурӯъ гашта буд, ба таъсисоти ҷиддии сиёсӣ алоқаманд аст. Масалан, «Тоҷикистони муосир аксаран ҳамчун ҷомеаи навъи гузариш баррасӣ мегардад, дар баробари он, дар назар аст, ки гузариш аз худкомагӣ ба демократияи сиёсӣ татбиқ мегардад»¹. Вале танҳо бо қарорҳои сиёсӣ ба дигаргуниҳои ҷиддӣ ноил гаштан ғайриимкон аст. Ташаққул додани муҳити ҳуқуқие зарур аст, ки ба фишангҳои нави сиёсӣ ва идеологӣ мутобиқат гашта, ба танзим намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шуда бошад. «Бо истифода аз фишанги сиёсӣ сохторҳои давлатӣ ва ғайра ба тағйироти дар муҳити зист баамаломада воқуниш нишон медиҳанд, дигаргуниҳои заруриро амалӣ мегардонанд. Бо ҳамин сабаб вазифаи тадқиқоти ҳуқуқӣ аз он иборат аст, ки идоракунии ҳуқуқиро аз байни дигар намунаҳои идоракунии ҷудо созад»².

Барои ҳадафҳои тадқиқоти ҳуқуқӣ, аз мавқеи таҳлил, муайян намудани мафҳуми идоракунии, ки ҳангоми кушода додани назарияи ташкилотӣ истифода мешавад, нисбатан мувофиқ мебошад. Идоракунии, ба маънои васеъаш, бо мақсади мураттабсозӣ расондани таъсири мақсаднок ба объекти муайян, ё чунон тағйироте дар ҳолати объекти мазкур ба амал овардан аст, ки мақсади дар пеш гузоштани ба даст оянд. Идоракунии захираи одамон буда, он барои ташкил ва ҳамроҳсозии фаъолияти коллективҳои меҳнатӣ ва коркунони алоҳида дар қараёни истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ мебошад. Идоракунии пеш аз ҳама ба ташкили фаъолияти муштараки одамон, дар доираи корхона мураттаб сохтани амалҳои мувофиқ, бо танзим намудани муносибатҳои байни шахс ва корхона марбут мебошад³. Бо вучуди он, дар доираи назарияи ташкилотӣ низ мафҳуми муштараки категорияи идоракунии, аз ҷумла дар муносибат ба ҳуди ташкилот ҳам, вучуд надорад⁴.

«Ҷомеа бидуни идоракунии, ки тавассути он муносибатҳои байни аъзои ҷомеа, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, иттиҳодияҳо, корхонаҳои истеҳсолӣ, муассисаҳои фарҳангӣ танзим ме-

гарданд, вучуд дошта, фаъолият ва рушд қарда наметавонад»⁵.

Идоракунии ҳамчун раванди мақсаднок дарк мешавад, ки онро вазифаҳои таъсиррасонӣ ба объекти идоракунии муайян менамоянд. Ҳамчун раванд, барои идоракунии мавҷудияти тӯлонии таърихӣ доштан хос аст. Таъсири тӯлонии замони ба хусусиятҳои субъектҳои идоракунии низ таъсир мерасонад. Дар робита ба шахси ҳуқуқӣ, ки он дар ҳуқуқи маданӣ муқаррар гаштааст, таъсири тӯлонии идоракунии барои ҷудо қардани мақомоти доимӣ ва муваққатии шахси ҳуқуқӣ имконият фароҳам месозад (масалан, мақоми ягонаи иҷроияи ҷамъияти саҳомӣ ва комиссияи ҳисобии он).

Анри Файоля асосгузори мактаби маъмурии (классикӣ) идоракунии аст. Муқаррароти умумии назарияи мазкур, ба назари мо, бо кушода додани моҳияти идоракунии дар ҳуқуқ пурра мутобиқат мекунад. «Намояндагони мактаби маъмурии идоракунии ҳамчун раванди универсалие (ҳамакора) баррасӣ намудаанд, ки он аз чунин функцияҳои идоракунии, ба монанди банақшагири, ташкилӣ, ангезиш додан, назорат ва ҳамроҳсозӣ иборат аст. Онҳо назарияи муназзамии идоракунии тамоми ташкилотро пешниҳод намуданд (бо кӯмаки тақсим намудани ташкилот ба зерсохторҳои, ки ҳар яке аз онҳо вазифаҳои асосӣ – молӣ, истеҳсолӣ ва маркетингиро иҷро мекунанд)»⁶ «Воридшавии» ғояҳои мазкури назариявиро мо ҳоло дар амал, тавассути дар ташкилотҳо вусъат ёфтани рушди идоракунии мебинем, ки он дар асоси муносибати равандӣ бунёд шуда, асоси онро ҷорӣ намудани низомии менеҷменти сифат ҳамчун асоси идоракунии ташкилот ташкил додаст. Низомии менеҷменти сифатро ҳам дар саноат, ҳам дар соҳаи хизматрасонӣ, аз он ҷумла дар соҳаҳои маорифу фарҳанг ва ғайраҳо, яъне новобаста ба намуди фаъолияти шахси ҳуқуқӣ, дар ҳар соҳаи дигар низ истифода бурдан мумкин аст.

Вале барои омӯзиши хусусиятҳои низомии идоракунии дар ҳуқуқ аслҳои (принсипҳои) идоракунии ташаққулдодани Анри Файоляро нусхабардорӣ намудан мумкин нест. Масалан, асли муқаррарнамудаи вай дар бораи роҳбарии ягона ба ҳамаи ташкилотҳои мувофиқ намеояд ва ҳатто аз ташкилотҳои анъанавии воҳидҳои давлатӣ (масалан, муассисаҳо) низ тадриҷан «аз байн меравад». Ҳамин тавр, вазифаи тадқиқоти илмӣ дар

¹ Фаттоев С.С. Социально-политические конфликты и их особенности в условиях трансформации общества (на материалах Республики Таджикистан): автореферат дисс. ... докт. философ, наук Душанбе, 2012. С. 30. ЫП: // vak.ed.gov.ru

² Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М., 2001. С.488.

³ <http://www.market-journal.com/uprovlениepersonaiom/1.html>

⁴ Баранников А.Ф. Теория организации. М., 2012. С. 40.

⁵ Керимов Д.А. Указ. раб. С.484.

⁶ <http://lib.rus.ec/b/221879/read>

соҳаи ҳуқуқ муайян намудани маҳз муҳтавои ҳуқуқи истилоҳи «идоракунӣ» мебошад.

«Аломатҳои муҳимтарини ҳар навъи идоракунӣ, тавре маълум аст, нигоҳ доштани тартиби муайян ва набзи фаъолияти муштаракӣ одамон ва иҷрои вазифаҳои умумие мебошад, ки онҳо дар чараёни меҳнати дастҷамъона ба вучуд меоянд»¹. Аммо мафҳуми идоракунӣ, ки ҳоло онро тамоми муҳаққикони олами муосир эътироф менамоянд, моро ба дарки моҳияти ҳуқуқи категорияи мазкур наздик намесозад.

Ҳоло дар бораи зухуроти мазкур тасаввуроти умумӣ ва ягона мавҷуд нест. Идоракунӣ, бечунучаро, ҳамчун низоми ҳуқуқӣ эътироф нашуда, дефинитсияҳои расмӣ вучуд надоранд. Дар маҷмӯъ, кӯшиши ба зухуроти мазкур додани қоидаи ҳуқуқӣ ба назар шубҳанок менамояд. Вале ба мо муқаррар намудани ҳамон маъно зарур аст, ки мо онро дар ҳуқуқ ҳамчун истилоҳи мазкур мешиносем. Оё идоракунӣ категорияи умуминазариявӣ аст, оё имконияти дар сатҳи соҳавӣ ҷойгир намудани ин ё он мафҳуми истилоҳи идоракунӣ мавҷуд аст? Ба саволҳои мазкур то ҳол ҷгон посухи саҳеҳ ва ягона дода нашудааст.

Дар илм қайд гаштааст, ки «қушода додани моҳият ва муҳтавои идоракунӣ давлатӣ танҳо дар ҳолати баррасӣ гаштани масъалаҳои назариявие мумкин аст, ки онҳо ба муайянсозии моҳият ва мафҳуми идоракунӣ давлатӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ алоқаманданд. Бидуни муайянсозии мафҳуми идоракунӣ давлатӣ, аз мавқеи илми ҳуқуқ дар бораи мазмуни категорияи мазкур, инчунин дар бораи фарқи идоракунӣ давлатӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ аз мафҳумҳои идоракунӣ, ки дар кибернетика, ҷоашиносӣ, назарияи идоракунӣ ва соҳаҳои дигари илм истифода мешаванд, муҳокимаронӣ намудан ғайриимкон аст»². Вале аз иқтисоди мазкур фаҳмида намешавад, ки оё фаҳмиши табиати ҳуқуқи идоракунӣ давлатӣ ва идоракунӣ ҳамчун зухуроти ҳуқуқие, ки дар соҳаи ҳуқуқи хусусӣ дучор мегардад, ҳаммаъно мебошанд.

Идоракунӣ тӯли замони дуру дароз зухуроти оммавӣ ҳуқуқӣ буд. Мутобиқан, категорияи мазкур дар меъёрҳои қонунгузори маъмурӣ, молиявӣ, бучетӣ инъикос ёфтааст. Қайд намудан мумкин аст, ки дар асарҳои ба ҳуқуқи маъмурӣ бахшидашуда мафҳуми мазкур мавқеи калонро ишғол

намудааст. Масалан, дар китобҳои дарсии Россия идоракунӣ давлатӣ, дар маҷмӯъ, ҳамчун объекти танзимсозии маъмурию ҳуқуқӣ баррасӣ гаштааст³. Боби 27 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурию ҶТ ба ҳуқуқвайронкуниҳое бахшида шудааст, ки онҳо ба тартиби идоракунӣ алоқаманд мебошанд. Қайд намудан зарур аст, ки як қатор меъёрҳои боби мазкур ба шахсони ҳуқуқӣ, аз он ҷумла, ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва ташкилотҳои динӣ дахл доранд.

Дар ҳуқуқи маданӣ ҳам истилоҳи «идоракунӣ» хеле васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст. Бо вучуди он, дар матни қонун истифода шудани истилоҳи мазкур ҳанӯз маънои дар сатҳи категорияи ҳуқуқӣ дарқ шудани онро надорад. Дар баробари он, идоракунӣ барои муайян намудани ин ё он ниҳоди соҳаи танзимсозии ҳуқуқи шахсӣ ҳамчун мафҳум баромад мекунад. Ниҳоди идоракунӣ моликияти давлатӣ мисоли он шуда метавонад. Дар баробари маънои кофии хизмати истилоҳи мазкур, дар соҳаи танзимсозии ҳуқуқи муносибатҳои ҳуқуқи моликияти давлатӣ дар ҷорҷӯбаи қонунгузори маданӣ он инчунин маънои нисбатан васеъ низ дорад. Идоракунӣ давлатӣ моликият ҳамчун ниҳоди иқтисодӣ ҳуқуқие баррасӣ мегардад, ки он бояд тамоми соҳаи муносибатҳои иқтисодиро дар ҷомеа инкишоф диҳад, гузаштан ба навъи нави ташаккул додани муносибатҳои моликиятӣ, дар маҷмӯъ, дар мамлакатро низ танзим гардонад. Масалан, рӯзи 2 сентябри соли 2011 дар Академияи ҷаҳонии ҳалқ ва ҳадамоти давлатӣ Россия маҷлиси гуруҳи коршиносон «Идоракунӣ моликияти давлатӣ ва хусусигардонӣ» бо иштироки профессор Уилям Мэггинсон (ИМА), яке аз коршиносони маъруфи олам дар соҳаи хусусигардонӣ⁴, барпо гардид. Хусусигардониро низ бо маънои маҳдуд, танҳо ҳамчун роҳи ба вучуд омадани ҳуқуқи моликияти хусусӣ ва қатъ гаштани ҳуқуқи моликияти давлатӣ баррасӣ намудан мумкин аст. Вале дар мисоли мазкур хусусигардонӣ роҳи таъсиращасонӣ ба муҳити иқтисодӣ, унсури идоракунӣ давлатӣ равандҳои макроиқтисодӣ дар ҷомеа мебошад. Ба ҷанбаи мазкур маъруӯзаи профессор Мэггинсон «Иқтисоди молиявӣ хусусигардонӣ: тамоюлоти глобалии хусусигардонӣ ва сабақҳои барои максимизатсияи болоравии иқтисодӣ» бахшида шудааст. Дар чараёни муҳокимарониҳои минбаъда дар бораи

¹ Керимов Д.А. Указ. раб. С.484.

² Попов Л.Л., Мигачев Ю.И., Тихомиров С.В. Государственное управление и исполнительная власть: содержание и соотношение / Под ред. Л.Л. Попова. М., 2011. С. 7.

³ Елагин Р.И. Административное право России. Учебник. М., 2011 // СПС «Консультант Плюс». Версия «Проф».

⁴ <http://2020strategv.ru/g/15/news/32610665.html>

аҳамияти моликияти хусусӣ, ба мақсад мувофиқ будани маблағгузори фаъолияти инвестиционии ширкатҳо аз ҳисоби воситаҳои аз хусусигардонии сахмияҳо бадастомада хулосаҳои муҳим бароварда шуданд. Тавре профессор У.Мэггинсон қайд намуд, дар маҷмӯъ бевосита аз тарафи худи ширкатҳо ба фуруш «гузоштани» сахмияҳо босамар набуда, ин корро бояд давлат анҷом диҳад. Ҷойгирсозии аввалияи сахмияҳо барои хусусигардонӣ ва маблағгузорӣ ба ширкатҳои давлатӣ идеяи беҳтарин нест. Ҳамин тариқ, болоравии иқтисодии мамлакат ҳам аз дарки моҳияти идоракунии давлатӣ, ҳамчун моликият, ҳам аз равандҳои хусусигардонӣ вобаста мебошад. Вале дар ҷараёни муҳокимаи натиҷаҳои бадастомада ба хулосаҳои дигари муҳими нисбатан хурдтар, вале, бо вучуди он, ба мавзӯи тадқиқоти мо алоқаманд расиданд. Сухан дар бораи мустақилияти раиси шӯрои директорон ҳамчун шартҳои принципалии тайёрӣ ба хусусигардонӣ меравад. Шӯрои директорон яке аз звеноҳои калидии низоми идоракунии иттиҳодияҳои хоҷагидорӣ мебошад. Бо назардошти тағйироти пешбинишаванда ба Кодекси маданияи Федератсияи Россия, ки онҳо метавонанд ба қонунгузори давлатҳои ҳамсоя ҳам таъсир расонанд, масъалаҳои ваколатҳо ва мавқеи мақомоти ҷудоғонаи идоракунии шахсони ҳуқуқӣ хусусияти актуалӣ доранд. Вале самти мазкури тадқиқот ба тасаввуроти умумӣ дар бораи идоракунӣ дар ҳуқуқ наметавонад таъянакунад.

Бори дигар ба сари масъалаи истифодабарии истилоҳи «идоракунӣ» дар қонунгузори маданияи баргашта, мафҳуми ҳуқуқи идоракунии оперативӣ ҳамчун ҳуқуқи маҳдуди ашёии шахси ҳуқуқӣ барои хоҷагидорӣ дорои амволи соҳибмулкро қайд намудан мумкин аст. Мутобиқи моддаи 308 Кодекси маданияи ҚТ, корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявӣ ё коммуналӣ, ки ба он молу мулк ба ҳуқуқи пешбурди хоҷагидорӣ тааллуқ дорад, ин молу мулкро дар доираи муайяннамудаи Кодекси мазкур соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ менамояд. Моддаи 312 КГ ҚТ ҳуқуқи корхонаи воҳиди давлатиро барои амал баровардани шаклҳои зерини фаъолияти соҳибкорӣ маҳдуд намудааст:

а) бинои иншоот, таҷҳизот ва дигар фондҳои асосии корхонаро фурушад ё ба ихтиёри дигар ашхос супорад, иваз намояд, ба иҷораи дарозмуддат (беш аз се сол), муваққатан ба истифодаи бепул диҳад¹.

б) филиалҳо ва корхонаҳои фаръӣ созад, яқоя бо соҳибкорони хусусӣ корхонаҳо ва истеҳсолоти муштарақ таъсис диҳад, сармояи тижоратӣ ва пулии худро дар онҳо гузорад;

в) ба соҳибкорони хусусӣ қарз диҳад, ки фоизи он аз андозаи фоизи кредити тасдиқнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон поинтар бошад.

Истилоҳи мавриди тадқиқи мо қарордошта дар ҷунин зухурот, ба монанди идоракунии коллективии ҳуқуқҳои зехнӣ (муаллифӣ) низ воҷеҳурод. Дар ин ҳолат сухан дар бораи соҳаи таҳассусии фаъолияти меравад, ки он ба зарурати Ҳимояи манфиатҳои муаллифон ва дигар шахсони дорои ҷунин ҳуқуқ ҳангоми истифодабарии оммавии асарҳои гуногун алоқаманд аст. Вазъи мазкурро ба таври алоҳида назорат намудан кори хеле мушкил аст. Бинобар ҳамин дар ҳар маҳал ташкilotҳое таъсис дода шудаанд, ки бояд масъалаи мазкурро ҳаллу фасл намоянд. Идоракунии коллективии ҳуқуқҳои муаллиф ҳуқуқи амволии муаллифонро Ҳимоя менамояд. «Ҷамъоварӣ ва паҳн намудани маблағҳои муаллифон барои Ҷоидаи баробари Ҳамаи аъзои ҷамъиятҳои марбута вазифаи асосии идоракунии коллективӣ аст. Вазифаҳои иловагӣ: бастании шартномаҳо (додани иҷозатнома) ва назорати риояи шартҳои онҳо, мубориза бо вайрон кардани ҳуқуқҳои муаллифон, инчунин вазифаҳои хусусияти иҷтимоӣ ва фарҳангидоштае, ки дар мамлакатҳои гуногун аз ҳамдигар ба таври ҷиддӣ фарқ мекунанд (зоҳир намудани «якдилӣ»), ташкили кӯмаки иҷтимоӣ барои муаллифон-мутахассисони ниёзманд ва муаллифони навкор, кӯмак барои омӯзиш, ба таъъ расондан ва паҳн кардани асарҳо ва ғайра)².

Дар бораи идоракунӣ дар як қатор шартномаҳои анъанавии маданияи ҳуқуқӣ, низоми идоракунии зиддибӯхронӣ (арбитражӣ) ва ғайраҳо низ сухан рафтааст. Вале оё муайян намудани истифодаи зиёди истилоҳи «идоракунӣ» дар соҳаи танзимгардонӣ ба мо имконият медиҳад, ки дар бораи эҳтимоли муайян намудани мазмуни ҳуқуқии категорияи мазкур дар робита ба соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ ва ниҳодҳои ҳуқуқӣ хулосабарорӣ намоем? Ба назари мо, посух ба саволи мазкур бояд манфӣ бошад. Идоракунӣ мафҳуми умумиҳуқуқӣ аст. Танҳо бо таъя ба меъёрҳои соҳавӣ имконияти муайян намудани мазмуни таҳассусии категорияи мазкур мавҷуд аст.

¹ <http://2020strategy.ni/g/15/news/32610665.html>

² <http://www.pravo.vuzlib.net/book/z1935/page/31.html>

Вале тадқиқоти амиқи Ю.С. Харитонов- ва, ки ба масъалаи мазкур бахшида шудааст, дар бораи ба мақсад мувофиқ будани баррасии идоракуни аз лиҳози он вазифаҳои шаҳодат медиҳад, ки онҳоро идоракуни дар ниҳодҳои ҳуқуқи маданӣ иҷро менамояд¹. «Идоракуни дар ҳуқуқи маданӣ вазифае аст, ки он ба ҳокимияти роҳбар аз болои шахс ё моликият асос ёфтааст»²

Барои он, ки ба аҳамияти ҳулосаи мазкур баҳо диҳем, ба савол дар бораи чӣ будани вазифа дар ҳуқуқи маданӣ посух гуфтан зарур аст. Ба ақидаи В.А.Рыбаков, «вазифаҳои маданияту ҳуқуқӣ таъсири меъёрҳои маданияту ҳуқуқӣ ба муносибатҳои молумулкӣ ва муносибатҳои ба онҳо алоқаманди шахсии ғайримолумулкӣ дар самтҳои ҷудоғонае мебошанд, ки онҳоро шакли молику пулӣ ва вазифаҳои давлатӣ муқаррар намудаанд³. Идоракуни дар тадқиқоти Ю.С.Харитонова ҳам маҳз аз ҳамин нуқтаи назар баррасӣ гаштааст. Қайд шудааст, ки қаблан идоракуни ҳамчун истилоҳ асосан дар соҳаи ҳуқуқи маъмурӣ, ҳангоми тафсири ваколатҳои давлат ва мақомоти идорӣ истифода бурда мешуд. Муаллиф баланд шудани аҳамияти категорияи мазкурро дар соҳаи ҳуқуқи шахс бо истифода аз воситаҳои маданияту ҳуқуқии танзимгардониро низ қайд намудааст. «Ташкили идоракуни (он ҳарчи бештар дар муносибатҳои шахсони хусусӣ дида мешавад), шаклҳо ва усулҳои татбиқсозии он (масалан, бо истифодаи конструксияҳои шартномавӣ) тағйир меёбад. Санадҳои нави меъёри интишор мешаванд, ки дар онҳо меъёрҳои маданияту ҳуқуқӣ дар соҳаи идоракуни инъикос ёфтаанд, санадҳои қаблан интишорёфта тағйир меёбанд ва такмил дода мешаванд⁴».

Дар робита ба ниҳоди муфлисшавӣ Е.Г.Дорохина ҳадафҳои танзимгардонии ҳуқуқии муносибатҳои идоракуниро қайд намудааст⁵. Вале, ба назари мо, ҳадафҳои мазкур ба зухуроти гуногуни идоракуни дар воқеияти ҳуқуқӣ новобаста ба соҳаи муносибатҳои маданияту ҳуқуқӣ алоқаманд мебошанд⁶. Ҳам дар соҳаи муносибатҳои корпо-

ративӣ, ҳам барои муносибатҳои ашёию ҳуқуқӣ (татбиқи ваколатдорӣ идоракуни), ҳам дар соҳаи уҳдадорӣ ҳуқуқӣ идоракуни бояд масъалаҳои зеринро иҷро намояд:

- ҳифзкунанда;
- ташкилию амрдихӣ;
- таъминотӣ;
- пешгирикунанда;
- муҳофизатӣ.

Универсалӣ будани вазифаҳои мазкурро вазифаҳои самтноки идоракуни ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ муайян намудааст. Худи мафҳуми «идоракунии давлатӣ» ҳам ба воситаи вазифаҳо муайян карда мешавад. Идоракунии давлатӣ ҳамчун шакли фаъолияти давлатие баррасӣ мегардад, ки вазифаҳо яшро дар соҳаҳои гуногун (сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ) бо роҳи иҷрои тамоми маҷмӯи санадҳои меъёри ҳуқуқии махсус ваколатдоршуда ба ҳамон субъект (мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор), бо мақсади таъмини ягонагии вазифаҳои пешгузоштаи давлат ва принципҳо татбиқ менамояд⁷.

Марзҳои идоракуниро, дар алоқамандӣ бо танзимгардонии ҳуқуқи хусусӣ ё ҳуқуқи оммавӣ, ба таври саҳеҳ муқаррар намудан мумкин нест. Аксари муносибатҳои ҷамъиятӣ хосияти комплексӣ дошта, баланд гаштани аҳамияти идоракуни аз бисёр ҷиҳат ба мураккаб гаштани муносибатҳои мазкур, ғайриимкон будани истифодаи конструксияҳои танзимгардонии анъанавӣ ва нисбатан содда алоқаманд мебошад. «Дар воқеияти ҳуқуқӣ категорияи «идоракуни» то чанд муддати пеш аксаран барои ифодаи муносибатҳои ҷамъиятӣ истифода мегардид, ки онҳо ба воситаи ҳуқуқи маъмурӣ танзим карда мешуданд. Баробари рушд кардани бозори муносибатҳои ҳуқуқӣ идоракуни ҳамқадами ҷудонашавандаи муносибатҳои иқтисодӣ (амволӣ) гашт, ки дар байни онҳо муносибатҳои дар ҷараёни худташқилшавӣ ва худидоракунии субъектҳои фаъолияти соҳибкориро ҷудо кардан мумкин аст. Идоракуни дар соҳаи иқтисод ба худ хусусияти комплексӣ пайдо намуд. Талабот ба интиқоли як қатор вазифаҳои идоракунии давлатӣ ба сатҳи худтанзимнамоии иштирокчиёни фаъолияти касбӣ ва соҳибкорӣ ба вучуд омад»⁸. Вале унсурҳои

¹ Харитонova Ю.С. Отражение функции управления в институтах гражданского права: автореферат дисс. ... д.ю.н. М., 2011. С.3-4.

² Ҳамон ҷой

³ Рыбаков В.А. Функции гражданско-правового регулирования (общетеоретические и воспитательные аспекты). М., 2011. С. 13.

⁴ Харитонova Ю.С. Указ. раб. С.3-4.

⁵ Дорохина Е. Г. Управление в системе банкротства: частноправовые и публичноправовые аспекты правового регулирования: автореферат дисс. ... д.ю.н. М., 2010. С.22-23.

⁶ «При анализе какой-либо категории, в том числе категории "государственное управление", важен анализ предмета

той науки, к которой относится эта категория». Попов Л.Л., Мигачев Ю.И., Тихомиров С.В. Государственное управление и исполнительная власть: содержание и соотношение / под ред. Л.Л. Попова. М., 2011. С. 11.

⁷ Канунникова Н.Г. О понятии принципов государственного управления // Административное право и процесс. 2012. № 2. С. 8 - 11.

⁸ Дорохина Е. Г. Указ. раб. С.3.

худтанзимгардонӣ дар худ таъсири меъёрҳои оммавино нигоҳ доштаанд, амалан, худтанзимгардонӣ шакли нави танзимгардонии давлатии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи хусусӣ мебошад. Бо ҳамин сабаб дастгирӣ намудани чунин ҳулоса ғайриимкон аст, ки мутобиқи он «идоракунӣ дар ҳуқуқи шахсӣ аз идоракунӣ дар ҳуқуқи оммавӣ бо соҳаи мавҷудият, инчунин принципҳои фаъолият фарқ дошта, дар маҷмӯъ ба критерияҳои гузаштани марзҳо дар байни ҳуқуқҳои шахсӣ ва оммавӣ мутобиқ аст. Иерархияи ҳуқуқи шахсӣ дорои хосиятҳои махсуси худ буда, ба ҳамроҳангсозӣ ва худидоракунӣ асос ёфтааст. Идоракунӣ дар ҳуқуқи маданӣ дар қорҷӯбаи принципи баробарии ҳуқуқӣ ва мухторияти иродаи тарафҳо ба амал бароварда мешавад¹. Имрӯз дар як қатор ҳолатҳо чунин марзгузорӣ намудан қори ниҳоят мураккаб буда, онро дар мисоли корпоратсияҳои давлатӣ, ташкилотҳои худтанзимгардонии идоракунӣҳои арбитражӣ дар Россия намоиш додан мумкин аст. Саҳеҳ муайян намудани марзҳои унсурҳои оммавӣ ва хусусии ҳуқуқӣ бо фаҳмиши ҳуқуқи истилоҳи «идоракунӣ» ғайриимкон мебошад. Он дар қорҷӯбаи ниҳоди шахси ҳуқуқӣ, ки мавриди тадқиқоти мо қарор дорад, тавассути воқеияти таърихан ташаккулёфтаи муҳити корпоративӣ муайян карда мешавад. Ҳиссаи қалони корпоратсияҳои мавҷуда дар қараёни хусусигардонӣ бо роҳи саҳомисозии қорхонаҳои давлатӣ ба вучуд омадаанд. Барои соҳаи давлатӣ дар СССР афзалият доштани асосҳои оммавӣ, маъмурию ҳуқуқӣ дар идоракунӣ хос буд. Паси сар гузаштани тамоюлоти мазкур ба вазифаи даҳсолаҳои гузашта табдил ёфт. «Идоракунӣ танҳо дар «худ» тағйир ёфта, симои «бозорӣ» пайдо намуда, метавонад ба равандҳои фаъолият ва рақобатпазирии қорхонаҳо таъсир дошта бошад. Марҳилаи гузаштаи хусусигардонии моликияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шохиди он аст, ки муносибати расмиро ба моликият тағйир дода, дар соҳаи болоравии даромаднокӣ ва самаранокии қорхонаҳо тағйироти қалонро мунтазир шудан мумкин нест. Яке аз сабабҳои асосии равандҳои манфӣ дар мавҷуд набудани фишанги хос барои муносибатҳои бозорӣ идоракунӣ қорхонаҳо ниҳон аст»².

Идоракунӣ, тавре мо дар боло қайд кардем, бевосита бо вазифаҳои асосии ҳуқуқи маданӣ алоқаманд мебошад. Мутаносибан, ба ҳамаи соҳаҳои танзимгардонии хусусии ҳуқуқӣ ворид гаштани унсурҳои ба ном идоракунӣ қомилан табиӣ аст. Илова бар он, аз соҳаи муайян қардани қараҷаи қобилияти ҳуқуқӣ доштани мақомоти шахси ҳуқуқӣ, идоракунӣ дуртар қадам монда, амалан соҳаи мустақили идоракунӣ қорпоративиро ташаккул дод. Ба ҳамин хотир, ҳулосаи Ю.С. Харитоновна дар қорай «идоракунӣ тамоми ҳуқуқи хусусиро қаро меқирад»-ро дастгирӣ намудан мумкин аст. Идоракунӣ ҳамқадами татбиқсозии иродаи мухтори субъект буда, дар гуфтугӯи маданӣ ба ҳар навъ зухур ёфтааст. Мавҷудияти объективонаи низоми ниҳодҳои ҳуқуқи маданӣ мавҷуд будани идоракуниро низ дар назар қорад³. Вале бо ҳулосаҳои минбаъдаи муаллиф мо қурра қорӣ шуда наметавонем. Ба андешаи Ю.С.Харитоновна, «идоракунӣ дар ҳуқуқи хусусӣ аз идоракунӣ дар ҳуқуқи оммавӣ бо соҳаи мавҷудият, инчунин принципҳои фаъолият фарқ меқунад, ки дар маҷмӯъ ба критерияҳои гузарондани марзҳои байни ҳуқуқи хусусӣ ва оммавӣ мутобиқ аст. Иерархияи ҳуқуқи шахсӣ дорои хосиятҳои махсуси худ буда, ба ҳамроҳангсозӣ ва худидоракунӣ асос ёфтааст. Идоракунӣ дар ҳуқуқи маданӣ дар қорҷӯбаи принципи баробарии ҳуқуқӣ ва мухторияти иродаи тарафҳо ба амал бароварда мешавад⁴. Ба назари мо, боиси фарқияти мазкур маҳз соҳаи татбиқи вазифаҳои идоракунӣ – муносибатҳои оммавӣ ё хусусии ҳуқуқӣ аст. худӣ мафҳуми идоракунӣ, ҳамчун қорегорияи ҳуқуқӣ ягона мебошад, зеро он ба воситаҳои базавии ҳуқуқие даҳл қорад, ки дар танзимгардонии муносири ҳуқуқи низом иштирок меқарояд. О.А. Серова ба таври саҳеҳ асоснок намудааст, ки «бо қӯмаки конструксияи шахси ҳуқуқӣ манфиятҳо ва иродаи шахсоне мутобиқ қардонда шудааст, ки онҳо азъояш мебошанд ва қорай даст ёфтани ба мақсадҳои умумии ташкилот фаъолият меқунанд»⁵.

Тарзи муносибати мо қорай муайян намудани ягонагии қорегорияи идоракунӣ дар ҳуқуқ имқоният меқаҳад, ки як қатор вазифаҳои дар илм ба қайси маъсалаҳои ақтуалии ҳуқуқӣ баррасишаванда қаллу қасл қарда шаванд. Аз он қумла, суҳан метавонад дар

¹ Харитоновна Ю.С. Указ. раб. С. 11.

² Давлатзод У. Формирование системы управления акционерным обществом в переходной экономике: На материалах акционерных обществ легкой промышленности Республики Таджикистан, Дисс.... к.э.н. Душанбе, 2003. С. 4.

³ Харитоновна Ю.С. Указ. раб. С. 11.

⁴ Қамон қорӣ.

⁵ Серова О.А. Теоретико-методологические и практические проблемы классификации юридических лиц современного гражданского права России: дисс. ... д.ю.н. М., 2011. С. 61

бораи табиати ҳуқуқвайронкуниҳои идоракунӣ бо иштироки ташкилоти худтанзимкунанда равад, ки онҳо, дар қорҷубаи ҳамкориҳои ташкилию ҳуқуқии иштирокчиёни муфлисшавӣ ба амал омадаанд»¹.

Е.Г. Дорохина қайд менамояд, ки «муайян намудани муносибатҳои ташкилии хусусияти маданияту ҳуқуқидошта дар миёнаи садсолаи гузашта, бо назардошти талаботи гардиши муносири хоҷагидорӣ ба омӯзиши минбаъда ниёз дорад. Бо ҳамин сабаб, масъалаи ба ҳам алоқаманд сохтани мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ бо вазифаҳои идоракунӣ метавонад мавриди диққат қарор дода шаванд, ки онҳо, амалан, моҳияти моддии муносибатҳои идоракунӣ муайян месозанд»². Вале худидоракунӣ ва фаъолият дар соҳаи идоракунӣ зиддибӯхронӣ маҳз бо соҳаи таъсири ҳуқуқӣ хусусӣ ба иштирокчиёни муносибатҳои мазкур маҳдуд шуда наметавонад. Қонунгузорӣ дар бораи муфлисшавӣ, бешубҳа, ниҳоди комплекси ҳуқуқӣ буда, меъёрҳои ҳуқуқҳои моддӣ ва протессуалиро дар бар мегирад, ҳамчунин меъёрҳоеро дар бар мегирад, ки онҳо марбути муносибатҳои ҳуқуқӣ хусусӣ ва ҳуқуқӣ оммавӣ мебошанд.

Ба андешаи аксари муаллифоне, ки вазифаҳои асосии идоракунӣ давлатиро таҳқиқ менамоянд, ба онҳо чунин намудҳои фаъолияти идоракунӣ марбутанд, ки онҳо бо моҳияти идоракунӣ давлатӣ ва мундариҷаи он ба таври ҷудонашаванда алоқаманд мебошанд»³. Яъне идоракунӣ ҳамчун намуди хидмати фаъолияти баромад мекунад, ки он ба намуди асосии фаъолият хизмат мерасонад. Вазифаҳои идоракунӣ давлатӣ ба умумӣ ва тахассусӣ ҷудо мешаванд.

Вазифаҳои умумии идоракунӣ ба таври объективӣ дар ҳар раванди таъсиррасонии идоракунӣ иштирок мекунанд; бо кӯмаки онҳо вазифаҳои ҳал қарда мешаванд, ки ба тамоми иштирокчиёни муносибатҳои идоракунӣ тааллуқ доранд. Бо ҳамин сабаб онҳо барои ҳар гуна мақомоти давлатии идора хос мебошанд. Ба ин қатор дохил мешаванд:

1) фаъолияти иттилоотии таҳлилий;

2) банақшагирӣ ва дурнамозӣ (таҳияи барномаҳои оперативӣ ва дарозмуддат, таъмини онҳо бо захираҳои моддӣ, молиявӣ ва меҳнатӣ ва ғайра);

3) ташкилот (ташаккул додани сохтори низомии идоракунӣ, таъин намудани корку-

нон, муайян намудани тартиби муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо ва ғайра);

4) роҳбарӣ (муқаррар намудани қоидаҳо ва меъёрҳои ҳамоҳангсозӣ ва ғайра);

5) танзимгардонӣ (фармондиҳии оперативӣ);

6) назорат (омӯзиш ва баҳодихии амалиёт дар соҳаи идоракунӣ);

7) ҳисоб ва баҳодихии самаранокӣ⁴

Ба мақсад мувофиқ набудани ҷустуҷӯи маҳз ҷанбаҳои ҳуқуқӣ хусусӣ дар мафҳуми идоракунӣ, ба назари мо, ба ғайриимкон будани радсозии фаҳмиши умумии истилоҳи мазкур дар аксари илмҳо – иқтисод, фалсафа, менеҷмент ва амсоли онҳо алоқаманд аст. Идоракунӣ барои татбиқи вазифаҳои зарур аст, ки онҳо ҳангоми ташаккулдиҳии сохторҳои ташкилот ба вучуд меоянд. Истилоҳи «ташкилот» ҳам ҳамчун истилоҳи идоракунӣ мафҳуми сермаъно аст. А.Ф. Баранников на танҳо як қатор маъноҳоро ҷудо қардааст, вай инчунин як қатор гурӯҳҳои мафҳумҳои маъноии истилоҳи «ташкилотро» низ ҷудо қардааст⁵.

Гурӯҳи аввал - ташкилот ҳамчун фаъолияти одамон.

Ба гурӯҳи дуюм қоидаҳои дохил мешаванд, ки онҳо моҳияти ташкилотро ҳамчун натиҷаи раванд кушода медиҳанд.

Гурӯҳи сеюм – ташкилот ҳамчун муносибати тартибот, муназзамӣ, сохтори пурра.

Гурӯҳи чоруми қоидаҳои хосиятҳои инфиродии низомии ташкилотро тавзеҳ медиҳанд, яъне «мукаммалӣ, ягонагии маҷмӯи мураккаби унсурҳои, ки ба воситаи тартиби қатъӣ, ҳамкориҳои якҷояи аниқ аз ҳам фарқ мекунанд»⁶.

Дар гурӯҳи панҷуми мазмуни истилоҳи мазкури ташкилот сифати фаъолият, ҳолати низомии ташкилотӣ мебошад.

Табиист, ки ҳамаи кӯшишҳои пайдо намудани тавзеҳоти маҳз ҳуқуқии истилоҳи мазкур натиҷаи мусбат надодаанд.

Истифодабарии истилоҳи идоракунӣ дар ҳуқуқро зарурати ба низом даровардани ниҳодҳои ташкилотӣ ба вучуд овардааст. Ниҳодҳои мазкур метавонанд ташкилот дар шакли шахси ҳуқуқӣ бошанд, ки онҳо хосияти ҳуқуқию субъектӣ дошта, инчунин онҳоро давлат метавонад ҳамчун иттиҳодияҳои шартномавӣ эътироф намояд. Масалан, хол-

¹ Дорохина Е. Г. Указ. раб. С. 4.

² Ҳамон ҷой

³ История государственного управления в России / Под ред. А.Н. Маркова, Ю.К. Федулова. М., 2012; Атамчук Г.В. Теория государственного управления. М., 2010.

⁴ Попов Л.Л., Мигачев Ю.И., Тихомиров С.В. Государственное управление и исполнительная власть: содержание и соотношение / под ред. Л.Л. Попова. М., 2011.

⁵ Баранников А.Ф. Теория организации. М., 2012. С. 37-39.

⁶ Ҳамон ҷой, С. 39.

динг ва хочагии деҳқонӣ (фермерӣ) субъекти ҳуқуқ нестанд, вале қонунан онҳо бояд сохтори ташкилотӣ дошта бошанд, аз он ҷумла бо сабаби зарурати идора кардани он. Мутобиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)¹ хочагӣ дар баробари ташкилотҳои тиҷоратӣ ва соҳибқорони инфиродӣ звенои низоми иқтисодӣ эътироф гаштааст. Роҳбари хочагӣ манфиатҳои онро дар муносибатҳои муштарак бо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ва мақомоти давлатӣ намояндагӣ карда, ҷаъолияти хочагидориро ба роҳ мемонад. Ҳуқуқи аъзои хочагӣ барои идоракунии ба таври алоҳида тавзеҳ дода намешавад, вале, ба назари мо, ҳуқуқи додашуда дар бораи мустақилона хочагидорӣ қардан аз болои замин ҳамин ваколатро дар бар мегирад.

На танҳо дар муносибат бо иштирокчиёни гардиш дар ин ё он намуд талабот ба идоракунии низоми ташкилотӣ мақбул аст. Дар баъзе мавридҳо муносибатҳои моликият низ метавонанд хусусиятҳои ташкилотро дошта бошанд ва онҳо асоси идоракуниро талаб менамоянд. Тасодуфӣ нест, ки аксари муаллифон имконияти ворид намудани ваколоти идоракунии ба муҳтавои ҳуқуқи моликиятро баррасӣ намудаанд².

Зарурати муайянгаштаи идоракунии низомҳои ташкилотӣ дар ҳуқуқ имконият медиҳад, ки мо хулоса дар бораи мавҷуд будани «маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқи идоракуниро» эътироф намоем³. Низоми мазкурро Е.Г. Дорохина ба воситаи ҷудо намудани якҷанд зернизомҳо (намудҳои идоракунии) мухтасар намудааст. Муаллиф ба ин қатор дохил менамояд:

1) идоракунии давлатӣ;

2) идоракунии дар асоси ба ташкилоти худтанзимкунии маъмурони арбитражӣ интиқол додани як қиссаи вазифаҳои идоракунии давлатӣ;

3) ҳамкориҳои ташкилоти ҳуқуқи (худидоракунии) иштирокчиёни муфлисӣ.

Ҳамин тариқ, дар ҷорҷӯбаи низоми кооплексии муносибатҳои ҳуқуқӣ – муфлисшавӣ ҳам зухурот ва таъсири ҳуқуқи хусусӣ ва ҳуқуқи оммавии идоракуниро пайдо қардан мумкин аст. «Аз ҳама умумитарин ва дар баробари он аз ҳама муҳимтарин чизе, ки дар бораи ҳуқуқ гуфтан мумкин аст, аз он иборат аст, ки ҳуқуқ ба системаҳои муташаккиле таллуқ дорад, ки онҳо ҳаёти моро ба низом

дароварда, танзим менамоянд»⁴. Агар дар ҷорҷӯбаи ниҳодҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ маҳдуд нашавем (ба монанди мисоли дар боло овардашудаи ниҳоди муфлисшавӣ), он гоҳ мо метавонем низоми мазкурро дар маҷмӯъ ба тамоми танзимгардонии ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятӣ васеъ гардонем. Ҳам дар тадқиқоти Е.Г.Дорохина, ҳам дар асари Ю.С. Харитоновна мо алоқамандии собитгаштаи идоракунии аз вазифаҳои таъбиқшавандаро мебинем. Алоқамандии мазкури функционалиро моҳияти раванди мазкур муайян менамояд. Идоракуниро берун аз ҷорҷӯбаи «таъсири бошууронои одам, гуруҳҳои иҷтимоӣ ва иттиҳодиятҳои махсус таъсисдодаи мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар иншооти гуногун ва равандҳои дар олами атроф баамаломада, ба одамоне, ки дар он иштирок дошта, он муносибатҳои баёни одамон, ки бо мақсади ба раванд додани самти муайян ва ба даст овардани чизи дилхоҳ, матлуб ба амал бароварда шудаанд, баррасӣ намудан мумкин нест»⁵.

Мо идоракуниро ба сифати феномени иҷтимоие баррасӣ намуда метавонем, ки он дорои қобилияти «худташқилдиҳӣ, худинкишофдиҳӣ»⁶ мебошад.

Идоракунии дар ҳуқуқ ҳамеша ба мавҷуд будани ваколатҳо дар ихтиёри субъекти идоракунии алоқаманд мебошад. Ваколатҳои мазкур метавонанд дар сатҳи қонун (мақоми маъмурони арбитражӣ), шартномаҳо (шартномаи супориш) муайян қарда шаванд, ё дар эътимоднома нишон дода шаванд. Дар идоракунии давлатӣ ваколатҳо аксар вақт аз қонун ба вучуд меоянд.

Аз гуфтаҳои боло баъзе хулосаҳо баровардан мумкин аст. Аломатҳои идоракунии ҷунин тавсифот, ба монанди универсалӣ будан, функционалӣ будан, ягонагӣ дар муҳити ҳуқуқӣ мебошанд. Аломатҳои идоракунии ҷудонамудаи мо ба монанди «ягонагӣ дар муҳити ҳуқуқӣ» дар идоракунии корпоративӣ ба таври возеҳ зоҳир мегардад. Он зухуроти нисбатан нав буда, инчунин қоидаи яхела надорад. Ҳатто дар ҷорҷӯбаи як асари илмӣ ҳам мо наметавонем якбора шаш қоидаи истилоҳи «идоракунии корпоративӣ»-ро оварем, аз он ҷумла «усули ҳамкориҳои муштарак», «маҷмӯи тадбирҳо ва қоидаҳо», «низоми

⁴ Мальцев Г.В. Социальные основания права. М.: Норма, 2007. С.5.

⁵ Райзберг Б.А., Маркова С.В. Указ. раб.С. 12.

⁶ Сметанкина Л.В. Управление как социальный феномен в современном российском обществе: концептуализация понятия и социальные практики: автореферат дисс. ...д. философ. наук. Ростов-на-Дону, 2012.С. 16.

¹ Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2009. №5, ст. 333

² Мозолин В.П. Корпорации, монополии и право в США, М., 1966; Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. М., 2010.

³ Дорохина Е. Г. Асари мазкур. С. 11.

ҳисоботдихӣ», «маҷмӯи қоидаҳои фарҳангӣ»¹ ва ғайра.

Дар сатҳи доктринаи ҳуқуқӣ принципҳои зерини идоракуниро ҷой додан мумкин аст:

1) самтнокии барои дастбӣ ба натиҷа (зиёд кардани даромади саҳмияҳо; пурзӯр намудани назорати корпоративӣ ва ғайра);

2) қонунӣ будан;

3) касбият;

4) дар сатҳи қонунгузорӣ ё санади мустақили танзимгардонӣ ҷойгир намудани ваколати субъекти идоракуни;

5) роҳбарии ягона ва коллегиялӣ будан;

6) иерархиявӣ будани низоми идоракуни дар сохторҳои корпоративӣ ва дигар ташкилотҳои ҳуқуқи субъектӣ надошта, ки дар заминаи иштирок асос меёбанд (масалан, холдингҳо);

7) мавҷуд будани расмиёти қонунгардидаи ташаққулдиҳии иродаи корпоративӣ;

8) бошуурӣ, боинсофӣ ҳамчун критерияҳои арзёбии фаъолияти субъектҳои идоракуни.

Бо вучуди ягонагии мазмун идоракуни ҳамчун зухуроти ҳуқуқи майли мавҷудаи муҳити ҳуқуқӣ ба самти соҳаи хусусидошта, ба қонунгузорӣ ва таҷрибаи итифодабарии ҳуқуқ таъсир расонда наметавонад. «Ҳамаи ҷумҳуриҳои қаблан ба ҳайати СССР дохилбуда (аз он ҷумла ҚТ) роҳи дигаргунсозии трансформатсиониро пеш гирифтанд, ки барои он иваз кардани соҳти иқтисодӣ, ташаққул додани шаклҳои моликият, хоҷагидорӣ бозорӣ хос мебошанд. Ҳамаи инҳо арзёбии объективонаи илмӣи равандҳои баамалоянда, муайян намудани мутобиқати шаклҳои нави иқтисодӣ ба воқеият ва ҳадафҳои рушди ҷамъиятиро талаб менамоянд²». Пеш аз ҳама маънои зарурати муайян намудани нақши нави давлат дар иқтисод, принципҳои муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо бизнесро дорад. Шаклҳои нави иқтисодӣ бо шаклҳои нави баёни ғайримустақими ҳуқуқӣ алоқаманд мебошанд. Тасодуфӣ нест, ки ҷамъияти саҳомӣ якбора баъд аз оғози гузарондани дигаргуниҳои бозорӣ ба вучуд омад. Шаклҳои корпоративии соҳибкорӣ ба муҳити мазкури иқтисодӣ нисбатан пурратар созгор мебошанд. Бо вучуди он, солҳои гузашта нишон доданд, ки шакли ҳатто дар аксари давлатҳо пешқадам эътирофгаштаи шахси ҳуқуқӣ ҷу-

нин маъно надорад, ки дар шароити мамлақати мушаххас яксон босамар ба кор меояд. «Шаклдигаркунии бозорӣ иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ, рушди соҳибкории саҳомӣ, қонунгардонии нархҳо ва ташаққулҳои фишанги бозорӣ идораи иқтисодиёт алоқамандии бевосита дорад. Нақши идоракуни дар иқтисоди давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле калон мегардад, ки он ба зарурати мутобиқгардии корхонаҳо ба шароити нави хоҷагидорӣ, кам кардани зарарҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ алоқамандӣ дошта, зарарҳои мазкур ҳангоми гузариш аз иқтисоди маъмурию фармондихӣ ба иқтисоди бозорӣ ногузир мебошад³». Нақши идоракуни на танҳо барои дастгоҳи давлатӣ афзун мегардад, инчунин барои иштирокчиёни бевоситаи муносибатҳои соҳибкорӣ низ афзун мегардад. Самаранокии фаъолияти аксари корпоратсияҳо ба сохтори идорӣ дар ҷамъиятҳо, ба риояи қонун аз тарафи аъзои шӯрои директорон, имконияти назораткуни аз болои фаъолияти онҳо ва дар як вақт ба онҳо додани ваколатҳо оид ба татбиқи сиёсат ва вазифаҳои ин ё он ҷамъияти саҳомӣ алоқамандии бевосита дорад.

Дар Россия таҷрибаи калони танзимгардонии ҳуқуқи муносибатҳои идорӣи шахсонӣ ҳуқуқӣ ҳамчун иштирокчиёни асосии муносибатҳои мадания ҳуқуқӣ гун гаштааст. Таҷрибаи мазкур омӯзиш ва мутобиқгардонӣ дар якҷанд муҳити дигари иқтисоди ҳуқуқӣ ва сиёсиро талаб менамояд. «Ба мақсад мувофиқ будани интиқоли маркази вазинии тадқиқотҳои ҳуқуқӣ ба соҳаи омӯзиши амали иҷтимоии ҳуқуқ, фишанг ва самаранокии таъсири ҳуқуқ ба тафаккур ва фаъолияти одамон, дар муносибатҳои иҷтимоӣ назаррас мебошад⁴». Маҳз соҳаи идоракунии шахсонӣ ҳуқуқӣ имконияти таъсири фишанги ҳуқуқӣ ба воқеияти иҷтимоиро намоиш медиҳад. Вазифаи қонунгузор на танҳо аз таҳлили воқеияти мазкур, инчунин аз таҳияи самтҳои мукамалгардонии таҷрибаи баамаломанда, муайян намудани роҳҳои нисбатан мусоиди рушд ва ворид кардани лоиҳаи таҳрири нави Кодекси мадания ҚТ иборат мебошад.

¹ Тепман Л.Н. Корпоративное управление. М., 2009.

² Курбанов А.К. Развитие отношений собственности в условиях перехода к рыночным отношениям: дисс. ... д.э.н. М., 2006. 320 с.

³ Давлатзод У. Формирование системы управления акционерным обществом в переходной экономике: На материалах акционерных обществ легкой промышленности Республики Таджикистан. Дисс. ... к.э.н. Душанбе, 2003. С. 3.

⁴ Мезрин Б.Н. Место гражданской правосубъектности в механизме правового регулирования/ Антология уральской цивилистики. 1925-1989: Сборник статей. М.: «Статут»,

Аннотатсия

Мафҳуми идоракунии ашхоси корпоративии ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқи граждани: назария ва амалия

Дар ин мақола масъалаи мафҳуми идоракунии корпоратсияҳои шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқи оммавӣ ва хусусӣ аз нуқтаи назари илмӣ ва таҷрибавӣ таҳлил шудааст. Дар он методи муқоисавӣ ва таҷрибаи дигар давлатҳо (бахусус Федератсияи Россия) мавриди таҳлил қарор гирифта, андешаҳои муаллиф иброз шудааст. Пешниҳод мегардад, ки таҷрибаи дигар давлатҳоро мавриди таҳлил қарор дода, дар лоиҳаи таҳрири нави Кодекси гражданин ҶТ тағйиротҳо ворид карда шаванд.

Аннотация

Понятия управления корпоративными юридическими лицами в гражданском праве: теория и практика

В данной статье анализируется понятие управления корпоративными юридическими лицами как публично и частно-правовой категории с точки зрения отраслей права и практики применения. В статье используется сравнительный анализ и практика других стран (особенно РФ), излагается позиция автора по указанному вопросу. Делается вывод о выработке направлений совершенствования сложившейся практики, определения наиболее оптимальных путей развития и внесения их в проект новой редакции ГК РТ.

Annotation

The concept of management of corporate legal entities (persons) in civil law: theory and practice

This clause analyzes the concept of managing corporate entities as public and private law categories in terms of areas of law and practice. The clause uses a comparative analysis and the practice of other countries (especially Russia), sets out the author's position on this question. It is concluded that the development of ways to improve the current practice, determining the best ways to develop and make the draft of the new Civil Code of the Republic of Tajikistan.

Раҳимзода М.З.,
директори Маркази миллии
қонунгузори назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон,
доктори илми ҳуқуқ, профессор

ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ: БАРҚАРОРШАВӢ, ИНКИШОФ ВА ПРОБЛЕМАҲО

Калидвожаҳо: ҳуқуқи соҳибкорӣ; барқароршавӣ; инкишоф; ҳуқуқи соҳибкорӣ дар низоми ҳуқуқи Тоҷикистон; предмет; муносибатҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ; фаъолияти соҳибкорӣ.

Ключевые слова: предпринимательское право; становление; развитие; предпринимательское право в правовой системе Республики Таджикистан; предмет; предпринимательские правоотношения; предпринимательская деятельность.

Keywords: business law; becoming; development; business law in the legal system of the Republic of Tajikistan; subject; entrepreneurial legal relationship; entrepreneurial activity.

Соҳибкорӣ яке аз шаклҳои фаъолияти инсон ва қисми таркибии фаъолияти иқтисодӣ буда, Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон онро чун фаъолияти озоди иқтисодӣ қафолат медиҳад ва эътироф менамояд (қисми 1 моддаи 12). Фаъолияти соҳибкорӣ бе фаъолияти иқтисодӣ вучуд дошта наметавонад. Соҳибкорӣ ҳамчун кашфи имконияти нави манбаи ба даст даровардани даромад дар ҳаёти имрӯзаи иқтисодию иҷтимоии ҷомеа ҳақиқатан зухуроти беназир, мустақил, бисёрҷабҳа ва комплексӣ мебошад. Асоси фаъолияти эҷодкории инсонро дар иқтисод, аз ҷумла дар соҳибкорӣ Ҷоиди ташкил медиҳад. Албатта, бо роҳи дарки маҳсули чунин имкониятҳо, аз қабилӣ пешбинӣ карда тавонистани натиҷаи фаъолият ва тасаввур карда тавонистани тарзи ноил шудан ба он низ дар соҳибкорӣ бисёр муҳим арзёбӣ мешавад.

Соҳибкорӣ ҳамчун тарзи хоҷагидорӣ дар натиҷаи таҳаввулотӣ бисёрасра дар иқтисодиёти давлатҳои мутараққӣ тадричан ҷорӣ гардид. Ин раванд дар ибтидо бо душворӣ инкишоф ёфта, баробари барқароршавии муносибатҳои бозорӣ мунтазам марҳила ба марҳила рушд ёфт. Аз нуқтаи назари таърих якҷанд назарияи иқтисодии инкишофи соҳибкорӣ мавҷуд буда, онҳо ифодагари инкишофи воқеии соҳибкорӣ мебошанд.

Марҳалаи аввали инкишофи назарияи соҳибкорӣ ба оғози асри XVIII рост омада, дар ин марҳала низоми ягонаи мустақили ақидаҳо оид ба соҳибкорӣ аслан вучуд надошт. Оғози тадқиқотҳои илмии давраи

мазкур оид ба соҳибкорӣ ба номи иқтисодии франсавӣ Р.Кантилон марбут аст. Маҳз вай аввалин шахсе буд, ки ба чунин зухуроти нави соҳибкорӣ ва дар муомилот истифода бурдани мафҳуми «соҳибкор», ҳамчун инсонии дорои қобилияти иҷроӣ вазифае, ки аз вазифаи соҳибмулк фарқ мекунад, тавачҷуҳ зоҳир намуд. Ӯ яке аз аввалинҳо шуда аломати таваккал (риск)-ро ба сифати хусусияти функционалии соҳибкорӣ пешниҳод намуда, соҳибкорро ҳамчун шахсе, ки ҳадафи соҳибкориро ба мақсади қоньгардонии талаботи худ дар шароити номуайяни ба худ муносиб мебинад, маънидод карда буд.

Марҳалаи дууми инкишофи назарияи соҳибкорӣ ба ибтидо ва миёнаи асри XX рост меояд. Ин марҳала бо пайдоиши консепсияи ягонаи соҳибкорӣ алоқаманд аст. Асосгузори равияи мазкур Йозеф Шумпетер буда, соҳибкориро омили муҳими инкишофи иқтисодиёти ба навоарӣ асосёфта ҳисоб мекард. Ба ақидаи ӯ, ҳуқуқи моликият ба молумулк аломату нишонаи соҳибкорӣ намебошад. Аммо ӯ қайд карда буд, ки зиёд шудани шумораи соҳибкорон сабаби асосии пешрафти иқтисодиёт мегардад¹. Ақидаи мазкурро И.Тюнен, Ф.Найт ва дигар олимони инкишоф доданд.

Марҳалаи сеюми инкишофи соҳибкорӣ аз солҳои 60-уми асри XX оғоз ёфта, то ба ҳол давом дорад. Марҳалаи мазкур бо таҳқиқи ҳаматарафаи консепсияи соҳибкорӣ ҳамчун

¹ Ниг: Шумпетер И. Теория экономического развития (исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита и цикла конъюнктуры). М., 1982, С. 159 ва ғ-ҳо.

омили асосии чараёни бозорӣ маънидод мешавад. Дар тадқиқотҳои Л.Мизес, Ф.Хайека, И.Кирстнер ва дигарон соҳибкорӣ ҳамчун аксуламали соҳибкор ба сарчашмаи ибтидоии ғоида тавсиф шудааст. Моҳияти соҳибкорӣ аз нуктаи назари иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идоракунӣ, фалсафӣ, инчунин ҳуқуқӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Онҳо ба сифати махсуси шахсияти соҳибкор, ба монанди мустақилият дар интиҳоб ва қабули қарор, қобилияти дарк намудани ҳолатҳои тағйиротҳои иқтисодию ҷамъиятӣ ва ғайраҳо, инчунин нақши соҳибкорӣ ҳамчун танзимкунандаи аввалини мувозинати низоми иқтисодӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамоянд. Дар ин ҳол соҳибкор ҳамчун шахси дорои сифати махсуси касбӣ, инчунин рӯҳия ва дорои рафтори асоснок тавсиф карда мешавад.

Дар шароити ҳозираи инкишофи ҷомеа симои соҳибкор ҳар чӣ бештар аз шахсияти соҳибмулк ҷудо шуда, функсияи идоракунӣ соҳибкорӣ меафзояд. Зеро дар соҳибкорӣ нақши мустақилияти идоракунандаҳо хело назаррас мебошад.

Бояд зикр намоем, ки соҳибкорӣ яке аз намуди фаъолияти иқтисодӣ буда, дар натиҷаи фаъолияти инсон амалӣ карда мешавад. Инсон ба ин чараён дохил шуда, барои ноил шудан ба мақсади худ амалу рафторҳои гуногунро содир менамояд, ки зарурияти танзими ҳуқуқиро талаб менамояд. Аз ин ҷо иқтисодиёт ва ҳуқуқ дар алоқамандии зич қарор доранд. Вале дараҷаи танзими ҳуқуқии муносибатҳои иқтисодию соҳибкорӣ дар марҳилаҳои барқароршавӣ ва инкишофи онҳо гуногун буд. Барои ҳамин ҳам фаҳмиши таърихӣ танзими ҳуқуқии иқтисодиёт ва соҳибкорӣ аз ҷониби мутахассисони соҳаи ҳуқуқ низ яхела набуд. Оид ба масъалаи мазкур фикру ақидаи ягона низ дар давраҳои гуногуни инкишофи ҷомеаи Шӯравӣ ва пасошӯравӣ мавҷуд нест. Аз ин ҷо зарур мешуморем, ки дар бораи равиҳои таърихӣ ва мавҷудаи фаҳмиши ҳуқуқи соҳибкорӣ (хоҷагӣ) ибрази ақида намоем.

Ҳанӯз асосгузори назарияи “ҳуқуқи дусоҳаха (дубахша)” П. И.(Петрис Янович) Стучка зарурияти ба воситаи ҳуқуқи маданӣ (гражданӣ) ва хоҷагию маъмурӣ танзим намудани муносибатҳои дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба вучудмеомадаро ба миён гузошт. Тибқи назарияи мазкур ҳуқуқӣ хоҷагӣ – маъмурӣ муносибатҳои дар соҳаи иқтисодиёти сотсиалистӣ ба вучуд меомадаро ба танзим дароварда, ҳуқуқи маданӣ бошад, бояд муносибатҳои соҳаи хусусии иқтисодиётро низ ба танзим дарорад. Бояд зикр намоем, ки П.И.

Стучка ҳамзамон зарурияти дар шароити диктатураи пролетариат барпо намудани ҳуқуқи мадания(гражданин) типии навро инкор намекард. Ба ақидаи ӯ ҳуқуқи маданӣ бояд муносибатҳоеро ба танзим дарорад, ки аҳкоми онро муносибатҳои ғайрипланӣ, аз ҷумла хусусӣ ва як қатор муносибатҳои байни бахши хусусӣ ва сотсиалистӣ ташкил медиҳанд¹.

Назарияи дигаре, ки оиди ҳуқуқи хоҷагӣ мавҷуд буд, ин “назарияи ҳуқуқи хоҷагии ягона” мебошад. Асосгузори он олимони давраи Шӯравӣ Е.Б. Пашуканис ва Л.Я. Гинцбург буданд. Назарияи мазкур моҳиятан ақидаи илмӣ нав надошта, ба сифати аксуламали ҷавобии ба худ хоси олимони сивилист ба назарияи “ҳуқуқи дусоҳаха” буд. Онҳо дар доираи ҳуқуқи хоҷагӣ ба танзим даровардани на танҳо муносибатҳои байни ташкилотҳои сотсиалистӣ, балки байни шаҳрвандонро низ дар назар доштанд. Аз ин ҷо шаҳрванд то сатҳи истеъмолкунанда фароварда шуд². Дар шароити шахспарастӣ назарияи мазкур зараровар ҳисобида шуда, баъзе аз тарафдорони он, аз ҷумла Е.Б. Пашуканис соли 1937 сазовори ҷазо доништа шуда, ҳамчун душмани халқ парронда шуд.

Нақши муҳимро минбаъд дар инкишофи ҳуқуқи хоҷагӣ назарияи ҳуқуқи хоҷагӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ бозид. Тибқи назарияи мазкур ҳуқуқи хоҷагӣ соҳаи мустақили ҳуқуқ буда, дорои предмет (мазмун) ва методи махсуси танзимнамоии муносибатҳои хоҷагии ягона мебошад. Асосгузори назарияи мазкур В.В. Лаптев, В.К. Мамутов, В.С. Мартемьянов А.Г. Быков, В.С. Тадевосян, М.И. Клеандров ва дигар намоёндогони ҳуқуқи хоҷагии замони Шӯравӣ мебошанд³. Аввалин маротиба онҳо зарурияти танзими ягонаи ҳуқуқии алоқҳои иҷтимоиро дар сатҳи муносибатҳои “уфукӣ”, “амудӣ” ва дохилихоҷагӣ мавриди гузориш қарор дода, бо ҳамин танзими ҳуқуқии хусусӣ ва оммавии муносибатҳои ҷамъиятиро дар ягонагӣ раво донистанд. Дар ҷумҳурии мо назарияи мазкурро профессори кафедраи “Қонунгузори

¹ Стучка П. И. Классовое государства и гражданское право. М., 1924, с. 54.

² Хозяйственное право / ответственный редактор. В. П. Грибанов, О. А. Красавчиков. М., 1977. с.17.

³ Ниг.: Лаптев В. В. Хозяйственное право- право предпринимательской деятельности. // Государство и право. 1993, №1; Мамутов В. К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно – правовой мысли в Украине: науч. доклад// Ин-т эканомико-правовых исследований НАН Украины. Донецк, 2004; В. С. Мартемьянов Хозяйственное право. Общие положения. М., 1994. Т. 1 ва дигарон.

хоҷагӣ ва ҳуқуқи меҳнатӣ”-и факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон М.И. Клеандров тақвият мебахшид. Бояд зикр намоем, ки фаҳмиш ва ақидаҳои гуногуни дар ҳамон давра мавҷудбуда оид ба проблемаҳои ҳуқуқи хоҷагӣ ба сабабҳои объективӣ асос ёфт ва аз воқеияти талаботи иқтисодӣ сотсиалистӣ ба миён меомад. Чунин буд, ки дар ҷустуҷӯи ҳақиқати илмӣ ва бо иштироки бевоситаи фаёлонаи олимони сивилист назарияи ҳуқуқи хоҷагӣ (соҳибкорӣ) марҳила ба марҳила ташаккул ёфт.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва рушди соҳибкорӣ, зарурияти тағйироти куллиро дар танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятӣ ба миён овард. Нақши танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқи хусусӣ ва танзимкунандаи муносибатҳои бозорӣ баланд гардид. Соҳибкорӣ ҳамчун муҳаррики иқтисодӣ ва тарзи хоҷагидорӣ мунтазам рӯ ба инкишоф ниҳода, фаҳмиши ҳуқуқи соҳибкорӣ куллан тағйир ёфт. Вай на танҳо муносибатҳои уфукӣ, балки амудии ҷамъиятиро оид ба танзими иқтисод дарбар гирифт. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 1994 қабул карда шуд, фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва хифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро аз тарафи давлат кафолат дод (м.12). Анҷоми мантиқии нишондоди зикршуда таҷассуми худро дар моддаи 19 Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон меёбад, ки мутобиқи он шахрванд метавонад ҳам дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам берун аз он дорой ҳуқуқи моликият ба молумулк бошад ва ба ҳама гуна фаъолият, ки қонун манъ накардааст, машғул шавад. Машғул шудан бо ҳама гуна фаъолият, ки қонун манъ накардааст, аз ҷумла бо фаъолияти озоди соҳибкорӣ машғул шудани шахрвандонро низ дар назар дорад, ки давоми мантиқии кафолати давлатии ҳуқуқи конституционӣ бо фаъолияти озоди соҳибкорӣ ва иқтисодӣ машғул шудан аст. Ҳамзамон дар Конституция ҳақ доштани ҳар кас ба меҳнат ва интиҳоби касбу кор дарҷ карда шуд (қ 1 м.35). Ҳамин тавр барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ заминаҳои зерини ҳуқуқӣ муҳаё карда шуд:

- 1). озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ;
- 2). гуногуншаклии моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ;
- 3). ҳуқуқи машғул шудан бо ҳама гуна фаъолият, ки қонун манъ накардааст, аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ;
- 4). интиҳоби озоди функцияи (фаъолияти) меҳнатӣ.

Дар маҷмӯъ ҳамаи ин асосҳои бунёди иқтисодии ҳуқуқи бавҷудой ва инкишофи соҳибкориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад¹.

Баъди соҳибистиклолият шудан дар кишвари мо бо дарназардошти инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва танзими ҳуқуқи онҳо фаҳмиши назарияи ҳуқуқи соҳибкорӣ рушд ёфт. Ҳамзамон қайд кардан ба маврид аст, ки назарияи ҳозиразамони ҳуқуқи соҳибкорӣ (тиҷоратӣ, савдо) дар бисёр кишварҳои пасошӯравӣ аз бисёр ҷиҳатҳо аз назарияҳои солҳои пешин маншаъ гирифта, мумкин аст дар ҳолатҳои муайян ба сифати давомдиҳандаи ақидаи асосгузори онҳо ва бо дарназардошти наватарин дастовардҳои илмӣ баҳо дода шавад. Назарияи ҳуқуқи соҳибкорӣ баъди соҳибистиклолият гардидан дар аввал аз ҷониби аксарияти олимони соҳаи ҳуқуқи хусусии кишварамон ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи маданӣ (гражданин) баҳо дода мешуд, агарчанде, ки дар барномаи таълимӣ мустақилан ҳамчун фанни таълимӣ эътироф гардида буд². Ҳамзамон дар илм ва адабиёти илмӣ ватанин назарияҳои дигар низ оид ба ҳуқуқи соҳибкорӣ мавҷуд мебошанд. Аввалан, назарияи монистикӣ, ки ҳуқуқи соҳибкориро ҳамчун соҳаи мустақил³ баҳо медиҳад. Тарафдорони он оид ба фаҳмиши предмети батанзимдарории ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамакида намебошанд. Ба ақидаи яке предмети батанзимдарории ҳуқуқи соҳибкорӣ, агар муносибатҳои соҳибкорӣ ва танзими давлатии он бошад⁴, ба ақидаи дигари онҳо ҳар ду соҳа (гражданин, соҳибкорӣ) ҳамеша бо ҳамдигар дар танзими муносибатҳои молумулкӣ ва дигар муносибатҳои, ки предмети батанзимдарории ҳам ҳуқуқи маданӣ (гражданин) ва ҳам ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошанд, ҳамкориҳои зичдоранд. Зеро предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ низ муносибатҳои молумулкӣ буда, аммо бо фарқият аз ҳуқуқи гражданин, дар ин муносибатҳо як тараф хатман соҳибкор мебошад⁵.

¹ Ниг.: Раҳимов М.З. Қонунгузори соҳибкорӣ: инкишоф ва проблемаҳо. / Қонунгузорӣ, №1(9), 2013, Саҳ. 34.

² Ниг.: Барномаи курси “Ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷоратӣ”, Душанбе, 1992; Програмаи курси “Предпринимательского и коммерческого право”, Душанбе, 1992. (Мурағибон: профессор Ойгензихт В.А. ва дотсент Раҳимов М.З.); Барномаи фанни “Ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷоратӣ”/ мурағибон: дотсент. Раҳимов М.З., Душанбе, 1995.

³ Ниг.: Сангинов Д. Ш. Предпринимательская право Республики Таджикистан. Учебное пособие. Душанбе, 2013, саҳ. 23, 27.

⁴ Ниг.: Сангинов Д. Ш. Асари номбаршуда, саҳ.23

⁵ Ниг.: Ҳуқуқи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми якум. Душанбе, 2013, саҳ.26.

Назарияи дигар ва асосие, ки дар илми муносири кишвари мо оид ба ҳуқуқи соҳибкорӣ мавҷуд аст, назарияи соҳаи комплексӣ будани ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошад. Назарияи мазкур аз он маншаъ мегирад, ки ҳангоми анҷом додани намудҳои гуногуни ҷаҳонӣ ба муносибатҳои ҷамъияти дучор шудан мумкин аст, ки аз ҷониби соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ ба танзим дароварда мешаванд. Соҳаҳои мазкур ба ҳамдигар дар алоқамандии зич қарор дошта, меъёрҳои онҳо ба ҳам наздик ва дар бисёр маврид печдарпеч буда, меъёрҳои як соҳа вориди дигар соҳаҳо мешаванд. Барои ҳамин ҳам дар бисёр ҳолатҳо соҳаи ҳуқуқро дар намуди сирф тоза ҷудо намудан имкон надорад. Агарчанде, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба предмет, метод, принципҳо ва дигар аломатҳои ба худ хосашон соҳаҳои ҳуқуқро ба соҳаи ҳуқуқи оммавӣ ё хусусӣ ҷудо кунем ҳам, ягонагии танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятиро дар амал инкор карда наметавонем. Чунин муносибатҳо бояд дар доираи танзими ҳуқуқи соҳаҳои комплексӣ бошанд. Ба чунин соҳа, аз ҷумла ҳуқуқи соҳибкорӣ дохил мешавад.

Таҳқиқотҳо дар соҳаи мазкур дар сатҳи илмӣ дар замони соҳибистиклолият дар кишвари мо хеле рушд ёфт¹. Чунин омӯзиш ва таҳлилҳо асосан бо дарназардошти танзими уфуқӣ ва амудии муносибатҳои ҷамъияти, ки предмети омӯзиши ҳуқуқи соҳибкориро ташкил медиҳад, сурат мегирад. Зеро гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар алоқамандии зич бо танзими давлатии он метавонад боиси ноил шудан ба натиҷаи мусбӣ иқтисодӣ гардад. Маҳз дар пайвастагӣ амалӣ шудани онҳо таносуб ва баҳамалоқамандии ҳуқуқи оммавӣ ва хусусиро ифода менамоянд. Аз ин ҷо ғояи ташаккули ҳуқуқи соҳибкорӣ дар пайвастагӣ ба ҳуқуқи оммавӣ ва хусусӣ муҳим ва самаранок мебошад. Дар амалия байни онҳо ҳеч гуна монетае вучуд надошта, баръакс танзими ҳамагуна муносибати ҷамъиятӣ дар алоқамандии меъёрҳои ин ду соҳа манфиатовар

мебошад. Аз ин рӯ дар замони истиқлолият дар кишвари мо таҳқиқи комплекси муносибатҳои иқтисодӣ дар доираи ҳуқуқи соҳибкорӣ босуръат идома ёфт. Дар натиҷа, нахуст дар китоби “Ҳуқуқи соҳибкорӣ” ва баъд дар китоби дарсии “Ҳуқуқи соҳибкорӣ”² ҳамчун соҳаи комплексӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Назарияи комплексӣ будани ҳуқуқи соҳибкорӣ минбаъд дар асарҳои профессор Исмоилов Ш. М., дотсентон Шонасриддинов Н., Нодиров Ф.М.³ дарҷ гардидаанд. Бояд зикр намоем, ки муаллифони мазкур, агарчанде комплекси будани ҳуқуқи соҳибкорӣ ва муносибатҳои танзимкунандаи онро қайд карда бошанд ҳам, вале оид ба мафҳуми ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун соҳаи комплексӣ ибрази ақида накарданд.

Ақидаи мавҷудияти соҳаи комплексӣ дар адабиёти ҳуқуқии дигар кишварҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама Федератсияи Россия, ҳам аз нуқтаи назари умуминазариявӣ ва ҳам соҳавӣ эътирофшуда мебошад. Олимони рус В.К. Райхер, О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский, С.С. Алексеев, Ю.К. Толстой, Губин Е.П. ва дигарон дар баробари соҳаи хусусӣ ва оммавӣ, инчунин мавҷудияти соҳаҳои комплексиро, ки дорои аломатҳои ба худ хос мебошанд, дар ин ё он шакл тарафдорӣ менамоянд. Аз ҷумла, ба ақидаи Ю.К. Толстой вобаста ба аломатҳои зеринашон соҳаҳои асосӣ ва комплексиро аз ҳамдигар фарқ намудан имконият дорад: аввалан, соҳаҳои асосӣ дар муқоиса бо соҳаҳои комплексӣ дорои предмети ягона мебошад; сониян, соҳаҳои асосӣ набояд меъёрҳои соҳаҳои дигари ҳуқуқро дарбар гиранд ва баръакс, соҳаҳои комплексӣ таркиби мутаносиби меъёрҳои соҳаҳои гуногуни ҳуқуқро дарбар мегиранд; солисан, соҳаҳои асосӣ дорои методи махсуси батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд. Дар соҳаҳои комплексӣ чунин метод мавҷуд намебошад⁴.

Бояд зикр намоем, ки муносибатҳои ҷамъияти, ки онҳоро меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ба танзим медароранд, предмети соҳаи мазкур мебошанд. Мутобиқан ба ҳуқуқи соҳибкорӣ чунин муносибатҳо муносибатҳои соҳибкорӣ

¹ Ниг.: Рахимов М.З. Конечный результат как реализация цели предпринимательской деятельности. В кн.: Государственная власть и защита прав личности в Республике Таджикистан: история и современность. Душанбе, Сино, 1992; Экономическое и правовое содержание конечного результата предпринимательской деятельности. Известия АН. РТ. Серия: философия, экономика, правоведение, 1994, №2; Проблемы свободы предпринимательской деятельности в законодательстве Республики Таджикистан /Таджикистан на пути к правовому государству. - Душанбе, 1996; Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности. Душанбе, «Сино», 1998; Исмоилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. Душанбе, 1998 ва ғ-ҳо.

² Ниг.: Рахимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Қ. 1. Душанбе, “Деваштич”, 2002, саҳ. 5; Рахимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ, Душанбе, “Деваштич”, 2005, саҳ.20.

³ Ниг.: Шонасриддинов Н., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълимӣ. Душанбе, 2009, саҳ. 33, 35.; Исмоилов Ш.М., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи иқтисодӣ. Душанбе, 2010, саҳ.36, 37.

⁴ Ниг.: Толстой Ю.К. Кодификация гражданского законодательства в СССР (1961 – 1965). Автореферат. ... д-ра юрид. наук. Л., 1970. с. 12.

мебошанд. Муносибатҳои соҳибкорӣ чунин муносибатҳои мебошанд, ки ба ҷаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд мебошанд. Муносибатҳои, ки ҳуқуқи соҳибкорӣ ба танзим мебарорад ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд:

- муносибатҳои, ки дар раванди амалиномаҳои ҷаъолияти соҳибкорӣ ба миён меоянд;
- муносибатҳои, ки ба муносибатҳои соҳибкорӣ алоқаманданд;
- муносибатҳои дохилиҷағғӣ (дохили-корпоративӣ);
- муносибатҳои, ки вобаста ба танзими давлатии муносибатҳои соҳибкорӣ ба вучуд меоянд.

Муносибатҳои зикршуда на танҳо гуногун, балки дар тобеияти иерархӣ қарор дошта, аз ҳамдигар бавосита ё бевосита вобастагӣ доранд.

Асоси ҷаъолияти соҳибкориро муносибатҳои ташкил медиҳанд, ки дар ҷараёни ба амалбарории ҷаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд омада, характери молиро пулӣ доранд. Муносибатҳои мазкур дар байни субъектҳои ҷаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ, корхонаҳо, ширкату ҷамъиятҳои хоҷагӣ, кооперативҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои тижоратӣ, инчунин ташкилотҳои ғайри-тижоратие, ки барои амалӣ намудани вазифаҳои асосии худ ба ҷаъолияти соҳибкорӣ машғул мешаванд, ба вучуд меоянд. Чунин муносибатҳои характери уфуқӣ дошта, мухторияти ҳар яке аз иштирокчиёни ҷаъолияти соҳибкориро оид ба амалӣ намудани ҳуқуқи ухдадорихошон нисбат ба якдигар ифода менамояд.

Мафҳуми расмии (қонунии) ҷаъолияти соҳибкорӣ дар банди 3, моддаи 1 Кодекси граждани оварда шудааст. Мувофиқи он соҳибкорӣ ҷаъолияти мустақил ва бо таваққали худамалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқарраркардаи қонун бақайдгирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани ғоида аз истифодаи молумулк, фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат равона қарда шудааст.

Аз мафҳуми овардашуда маълум мегардад, ки ҷаъолияти соҳибкорӣ дорои аломатҳои зерин мебошад:

1. Мустақилияти соҳибкор;
2. Таваққали соҳибкор;
3. Мунтазам ба даст даровардани ғоида аз истифодаи молумулк, фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат;
4. Ҷаъолият қардани шахсоне, ки ба сифати соҳибкор ба қайд гирифта шудаанд.

1. Аломати аввалини ҷаъолияти соҳибкорӣ мустақилияти соҳибкор мебошад. Вай

хусусияти иродавӣ доштани ҷаъолияти соҳибкориро ифода менамояд. Зеро шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои худро бо салоҳдиди худ амалӣ ва ихтиёрдорӣ менамоянд (моддаи 9 ҚГ). Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқ ва ухдадорихо, инчунин ҳама гуна шартҳои шартнома, ки ба қонунгузорӣ зид намебошанд, озод ва мустақиланд. Ҳамин тавр, мустақилияти ҷаъолияти соҳибкорӣ озодии интихоби равиш ва тарзи қор, мустақилона қабул намудани қарор, бастании шартнома, интихоби шарик, тақсими ғоидаи ба дастдаровардашуда, роҳ надодан ба ягон даҳолати худсарона ба ҷаъолияти хусусӣ, зарурати беамоният амалӣ намудани ҳуқуқ, таъмини ҳуқуқҳои вайронкардашуда ва ҳимояи судии онҳоро ифода менамояд. Мустақилияти соҳибкорро ба мустақилияти ташкилӣ ва молумулкӣ ҷудо намудан мумкин аст. Мустақилияти ташкилӣ дар ҷараёни ҷаъолияти соҳибкорӣ мустақилона қабул намудани қарори машғул шудан бо чунин ҷаъолият, интихоби намуди ҷаъолият, шакли ташкилии ҳуқуқӣ ва доираи муассисонро дарбар мегирад.

Мустақилияти молумулкӣ ин мавҷудияти молумулкии муайяност, ки асоси иқтисодии ҷаъолияти субъектҳои соҳибкориро ташкил медиҳад. Молумулк бо соҳибкор дар асоси ҳуқуқи соҳибмулкӣ, ҳуқуқи пешбурди хоҷагӣ, ҳуқуқи идорақунии оперативӣ ё ҳуқуқи ухдадорӣ (ҳуқуқи иҷора) мавҷуд буданаш мумкин аст. Доираи мустақилияти молумулки соҳибмулке, ки ба сифати соҳибқори инфиродӣ ва ташкилоти тижоратӣ баромад мекунад, ниҳоят васеъ мебошад. Мустақилияти ташкилотҳои, ки молумулқашонро дар асоси пешбурди ҳуқуқи хоҷагӣ идора менамоянд, на қандон васеъ мебошад. Ташкилотҳои, ки дар асоси ҳуқуқи идорақунии оперативӣ амал менамоянд, мустақилияти молумулқашон маҳдуд мебошад, вале дар чунин ҳолат онҳо ҳуқуқи доштан, истифода бурдан ва дар доираи маҳдуд ҳуқуқи ихтиёрдорӣ қарданро (нисбати маҳсулоти тайёр) доранд. Ин ба онҳо имконият медиҳад, ки иштирокчиёни муносибатҳои соҳибкорӣ бошанд. Мустақилияти соҳибкорӣ (хоҷагидорӣ) маънои онро дорад, ки соҳибкор дар рафти ҷаъолияти соҳибкорӣ мустақилона қарор қабул мекунад, доираи ин мустақилият низ ба шакли молиқияте алоқаманд мебошад, ки дар асоси он ташкилот амал менамояд. Ташкилотҳои хусусӣ дорои мустақилияти васеи хоҷагидорӣ буда, мустақилияти қорхонаҳои давлатӣ то дараҷае маҳдуд мебошад, агарчанде, ки қорхонаҳои давлатӣ имконияти дар доираи қонунгузорӣ ва оиннома мустақилона қарори хоҷагӣ қабул қарданро до-

ранд. Маҳз характери мустақилона доштани соҳибкорӣ вайро аз фаъолияти меҳнатӣ, аз ҷумла кор тибқи қарордоди меҳнатӣ фарқ менамояд. Корманд ҳангоми дохил шудан ба муносибатҳои меҳнатӣ, бояд фаъолияти худро ба қоидаҳои тартиботи дохилии корхона мутобик намуда, интизоми меҳнатиро риоя намояд. Фарқияти мазкур ифодаи худро дар Кодекси андоз меёбад. Моддаи 99 ва 100 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон байни андозбандии даромадҳое, ки шахси воқеӣ дар натиҷаи иҷрои уҳдадорихои меҳнатӣ ва дигар уҳдадорихои ба он баробаркардашуда ба даст меорад ва дигар даромадҳо, аз ҷумла даромадҳое, ки шахси воқеӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ ба даст меоварад, фарқ мегузорад. Ҳамзамон бояд зикр намоем, ки мустақилияти фаъолияти соҳибкорӣ дар доираи ҳудуди муқаррарнамудаи қонун ва бо мақсади ҳифзи маънавият, тандурустӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахси дигар, таъмини амнияти ҷомеа ва давлат, ҳифзи муҳити зист дар асоси қонун амалӣ карда мешавад (қ.3.моддаи 3 КГ). Мисол, баъзе намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ танҳо ҳангоми мавҷуд будани иҷозати махсус анҷом дода мешавад.

2. Соҳибкорӣ фаъолияти таваккалӣ мебошад. Аз ин ҷо таваккал аломати дуҷуми расман аз тарафи қонунгузор эътирофшудаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Вай давоми мантиқии мустақилияти соҳибкор буда, омилҳои муҳими барори қори соҳибкор аст. Чи тавре, ки Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ мегӯяд:

*Гар таваккул мекунӣ, дар қор қун,
Кишт қун, пас така бар Ҷаббор қун!*

Таваккал бояд асоснок, қонунӣ ва ба он ҷи, ки қонун манъ накардааст, асос ёбад. Ҳамзамон амали соҳибкор оид ба таваккал қардан ихтиёрӣ, ташаббуснокӣ ва бошуурона мебошад. Барои ҳамин ҳам соҳибкоре, ки барои ба натиҷа ноил шудан ҳавасманд мебошад, эҳтимолияти натиҷаи манфии ба вучудмеомадаро низ бояд дар назар дошта бошад, вале он чунин ҳисоб менамояд, ки чунин натиҷа ба вучуд намеояд. Маҳз дар назар дорад, вале боварӣ надорад, ки натиҷа боварибахш мешавад. Новобаста аз он ки дар ҳолати нобарорӣ соҳибкор мумкин аст зарар бинад, таваккал сарчашмаи имконпазири фоидаи соҳибкор мебошад. Барои ҳамин ҳам вазифаи асосии соҳибкор даст кашидан аз та-

ваккал набуда, баръакс, интихоби қарори ба он вобастае мебошад, ки вай таваккал қарда, то ба қадом ҳад амал қарда метавонад. Барои соҳибкор таваккал қардан беҳтар аст нисбат ба он, ки барои оқибати ба вучудмеомада бетафовутӣ зоҳир намояд. Маҳз ба воситаи таваккал қардан ба натиҷаи ниҳой ноил шудан мумкин аст. Аз ин ҷо таваккал яке аз воситаҳои асосии ноил шудан ба натиҷаи ниҳойи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад². Ҳамзамон баробари рушди соҳибкорӣ таваккал ҳамради фаъолияти соҳибкорӣ гардида, доираи он васеъ ва ҳолатҳои таваккал қардан меафзояд. Барои ҳамин ҳам таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ, эҳтимолияти ба даст даровардани фоидаи ба нақша гирифташуда ё натиҷаи мусбӣ дар назар дошташуда, ҳамзамон имконияти дарёфти оқибати манфии ин ё он амал мебошад. Соҳибкор қафолат медиҳад, ки уҳдадориро иҷро менамояд, вале онро иҷро қарда наметавонад, дар натиҷа зарар мебинад. Аз ин ҷо таваккал рафтори бошууронаи соҳибкор оид ба даст овардани натиҷа буда, на хатар, на таҳдид, на ҳуди ҳодиса ва на зиён мебошад. Дар сурати ҳамаи онро ба ҳисоб гирифтани зарурат ба истифодаи қалимаи таваккал наметавонад. Ба ақидаи мо вақте, ки мо дар бораи таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ сухан меронем, мо бояд ҳолатеро дар назар дошта бошем, ки дар он ҳеҷ гуна рафтори пешақии зидиҳуқуқии ноил шудан ба натиҷа, инчунин зарурияти оқибати манфӣ дар назар дошта нашудааст, балки эҳтимолияти ноил шудан ба натиҷа ба инобат гирифта мешавад. Мувофиқи моддаи 1015 КГ таваккали ба даст наовардани даромади дар назардошташуда аз фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба вайрон қардани уҳдадорихои худ аз ҷониби рақибони соҳибкор ё тағйир додани шартҳои он фаъолият вобаста ба ҳолатҳое, ки ба соҳибкорӣ алоқаманд намебошад, таваккали соҳибкорӣ эътироф қарда мешавад. Чунин мафҳуми қонунии таваккали соҳибкор эҳтимол аст, ки пурра ва қифоя бошад, зеро истилоҳоти мазкур “худ ба воситаи худ” маънидод қарда мешавад.

Масъалаи таваккал аз тарафи олими барҷастаи соҳаи ҳуқуқи граждании замони Шӯравии тоҷик, профессор Ойгензихт В.А. мавриди таҳқиқи ҳамачониба қарор дода шуда буд. Ба ақидаи ӯ таваккал категорияи

¹ Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ, “Маснавийи маънавий.” Техрон, 2001, саҳ.39.

² Ниг.: Рахимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности. Душанбе, 1998. Предпринимательский риск./ Материалы международной научно- теоретической конференции, посвященной памяти В.А. Ойгензихта. Душанбе, 2004, саҳ. 98-104.

субъективӣ мебошад. Вай таваккалро ҳамчун муносибати рӯҳии субъект ба натиҷаи амали шахсӣ, ё ба рафтори шахсони дигар, инчунин ба натиҷаи эҳтимолии воқеии объективӣ ва амали тасодуфан ғайриимкон, аз ҷумла оқибати молумулкии ҷубронашаванда ва интиҳоби ғаъолияти муайяне, ки ба натиҷаи дилхоҳ ноил нашуданро истисно наменамояд ва ҳангоми бошуурона роҳ додани натиҷаи тасодуфии амалишаванда ва ба ҳамин вобаста имкони бавучудоии оқибати манфӣ маънидод менамуд.¹

3. Аломати сеюми ғаъолияти соҳибкорӣ мунтазам ба даст овардани фоида аз истифодаи молумулк, фуруши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки фоида категорияи иқтисодӣ мебошад. Фоида барои резидент фарқи байни даромади умумии ба дастовардаи андозсупоранда ва маблағҳои тарҳшавандае мебошад, ки Кодекси андоз пешбинӣ намудааст. Даромади умумӣ аз даромадҳо, подошпулиҳо ва манфиатҳои андозсупоранда дар шакли пулӣ ва моддӣ (ғайримоддӣ), аз ҷумла тамоми воридоте, ки боиси афзоиши дороиҳои софи андозсупоранда мегардад, ба истиснои воридоте, ки аз андоз аз фоида озод аст, иборат мебошад (моддаи 106-и Кодекси андоз). Аз даромади умумӣ тамоми хароҷоти тасдиқшудаи воқеан анҷомдодаи марбут ба давраи ҳисоботи бо гирифтани ҷунин даромад алоқаманд тибқи Кодекси андоз ва (ё) дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ гардида, ки ба Кодекси андоз муҳолифат намекунад, тарҳ карда мешаванд. Аз ҷумла, хароҷоти тасдиқшудаи уҳдадорҳои андоз, музди меҳнат, хароҷоти сафарҳои хизмати кормандон дар доираи меъёрҳои муқарраршуда, хароҷоти тасдиқшудаи вобаста ба хариди ашёи хом, мавод, энергияи воқеан дар давраи андоз истифодашуда, инчунин даромади умумӣ аз чаримаҳо, фоизҳо (пеняҳо), ноустуворонаҳои таъиншуда ё эътирофшудаи вобаста ба гирифтани даромади умумӣ, ки бояд аз ҳисоби андозсупоранда пардохт шаванд (шудаанд), ба истиснои хароҷотҳои, ки дар моддаҳои 112, 153 ва дигар моддаҳои дахлдори Кодекси андоз пешбинишудае, ки тарҳ карда намешаванд (моддаи 111. Кодекси андоз), ҳисоб карда мешавад.

Маҳз ба даст овардани фоида вачҳи (мотиви) асосии барангезандаи соҳибкорӣ буда, дар акси ҳол ҳама гуна соҳибкорӣ моҳияти худро аз ибтидо гум мекунад. Пас ба даст овардани фоида мақсади асосии ғаъолияти

соҳибкорӣ мебошад. Дар баробари ба он ноил шудани соҳибкор мақсад ба натиҷа табдил меёбад. Ҳамин тавр «мақсад» ва «натиҷа»-и ғаъолияти соҳибкорӣ бо вучуди бо ҳам алоқаманд буданашон ҳаммаъно нестанд. Мақсади асосии соҳибкор танҳо бо ноил шудан ба натиҷа амалӣ мегардад. Соҳибкор ба ғайр аз мақсади асосии ба даст овардани фоида мақсадҳои дигар низ дорад. Вале барои соҳибкор муайян намудани мақсади асосӣ муҳим буда, барои ноил шудан ба он ўро лозим меояд, ки ба мақсадҳои дигари мобайнӣ, аз ҷумла соҳиб шудан ба молумулки алоҳида, андӯхтани сармояи иловагӣ бо мақсади васеъ намудани доираи ғаъолияти ташкилот ва ғайра низ сайъ намояд. Мақсадҳои мобайнӣ ҳамчун зинаҳои ноил шудан ба натиҷаи ниҳии ғаъолияти соҳибкорӣ хизмат намуда, барои расидан ба он мусоидат менамоянд ва баръакс, мақсадҳои мобайнӣ ба шарофати ба даст даровардани фоида амалӣ мегарданд. Бояд гуфт, ки ба натиҷаи ниҳии ғаъолияти соҳибкорӣ ноил шуданро б.3 м.1 КГ танҳо ба истифодаи молумулк, фуруши мол, иҷрои кор ва расонидани хизмат вобаста дониста, истехсоли мол ба назар гирифта намешавад. Масъалаи мазкурро мавриди таҳлил қарор дода, мо қайд карда будем, ки пеш аз истифода кардан ё фурухтани мол онро истехсол намудан зарур аст. Зеро қоидаи мазкур озодии ғаъолияти соҳибкориро маҳдуд гардонда, ба инкишофи соҳибкорӣ мусоидат намекунад. Ҳамзамон истехсоли мол гувоҳи дараҷаи самаранокии истехсолот буда, мутобиқан бо фуруши мол мустақилияти нисбиро дорост. Барои ҳамин ҳам қайд карда будем, ки дар мафҳуми ғаъолияти соҳибкорӣ мунтазам ба даст даровардани фоида аз истифодаи молумулк, истехсол, фуруши мол, иҷрои кор ва расонидани хизмат ифода карда шавад². Ақидаи мазкур минбаъд дар Қонуни ҶТ ”Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 23 апрели соли 2002 ва ҳангоми дар таҳрири нав қабул намудани қонуни мазкур, аз 26 июли соли 2014³ дар фарқият бо Кодекси граждани ифодаи худро ёфт. Тибқи Қонуни мазкур мунтазам ба даст даровардани фоида на танҳо аз истифодаи молумулк, фуруши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат, балки аз “ис-

¹ Ниг. : Ойгензихт В. А. Проблемы риска в гражданском праве. Душанбе.: Ирфон, 1972. С. 67- 77.

16.Ниг.: Рахимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности./ Автореферат, дисс., докт.юр.наук. - Душанбе, 2000 - с.х. 16-17.

³Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2002, №4, г-1, мод. 293; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, №7, қ 2, мод.404.

теҳсоли мол” низ ба даст оварда мешавад (моддаи 6).

4. Аломати чаҳоруми фаъолияти соҳибкорӣ ба сифати соҳибкор ба қайд гирифтани шахсонест, ки азми ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуданро доранд. Ин гуна шахсон (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ) бояд дар мақомоти андоз ба қайд гирифта шаванд (моддаи 5. Қонуни ҚТ “Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ”).¹ Бақайдгирии давлатӣ аломати ифодакунандаи фаъолияти соҳибкорӣ набуда, балки шартӣ қонунан эътироф намудани он мебошад. Вале бояд қайд намоем тибқи “Қоидаҳои андозбандии соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд” ва бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 августи соли 2013 қабул карда шудааст, бар хилофи тартиби муқаррарнамудаи бақайдгирӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудани шахси воқеӣ боиси ҳамчун соҳибкори инфиродӣ эътироф накардани чунин шахси воқеӣ бо мақсади андозбандӣ асос шуда наметавонад. Дар чунин ҳолат суд метавонад, ки онро ҳамчун фаъолияти соҳибкорӣ эътироф намуда, нисбати он қонунгузори соҳибкориро татбиқ намояд. Дигар хел шуданаш ҳам мумкин нест. Вагарна нишондоди моддаи 259 Кодекси ҷиноятиро оиди соҳибкории ғайриқонунӣ, ки бидуни бақайдгирӣ, бе иҷозатнома машғул шудан бо намудҳои манъшудаи фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад, татбиқ намудан ғайриимкон мегардад. Дар баробари ҳамин барои ин ё он фаъолиятро ҳамчун соҳибкории ғайриқонунӣ эътироф намудан, бояд ҳамаи аломатҳои, ки дар қ.3. м.1 Кодекси граждани ва қ.1 моддаи 8 Кодекси андоз нишон дода шудааст дар якҷоягӣ мавҷуд бошад.

Дар адабиёти ҳуқуқшиносии ватанӣ оид ба дигар аломатҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар мафҳуми расмӣ фаъолияти соҳибкорӣ мавҷуд нест, ибрази ақида карда мешавад. Ба чунин аломатҳо касбият,² инчунин мунтазам ва доимӣ будани фаъолияти соҳибкориро³ дохил менамоянд.

Бояд зикр намоем, ки касбият на ҳама вақт аломати муайянкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад агарчанде, ки бисёр намуни фаъолиятро, аз ҷумла тиббӣ, бонкдорӣ ва ғайраро танҳо дар асоси касбият амалӣ намудан имкон дорад. Ҳамзамон дар аксарияти ҳолатҳои дигар касбияти шахс на аз рӯи диплом, балки аз муваффақият дар бозор ва ноил шудан ба натиҷаи ниҳонии самаранок муайян карда мешавад. Тибқи Кодекси граждани ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бо мақсади амалӣ намудани нишондоди оинномавии худ метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд (қ.1.моддаи 50 КГ). Дар ҳолати мазкур оид ба касбияти соҳибкории ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ сухан рондан дар гумон аст. Бояд қайд намоем, ки мафҳуми “фаъолияти соҳибкорӣ” ва “фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок” як чиз намебошанд. Аз рӯи мазмун “фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок” аз “фаъолияти соҳибкорӣ” маҳдудтар аст. Зеро иштирокчи касбии бозори коғазҳои қиматнок тибқи Қонуни ҚТ “Дар бораи коғазҳои қиматнок” шахси ҳуқуқие шуда метавонад, ки дорои иҷозатнома барои амалӣ намудани як ё якчанд намудҳои фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок мебошад (моддаи 1). Зиёда аз он дар чунин ҳолат беназоқатона аст, агар тасдиқ намоем, ки аломати асосии фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок он аст, ки фаъолияти мазкур соҳибкорӣ мебошад⁴.

Ҳамзамон қайд кардан ба маврид аст, ки агарчанде дар мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ оиди мунтазамӣ ва доимигии он сухан наraftа бошад ҳам, ҳуди калимаи “фаъолият” шаҳодати он аст ки соҳибкорӣ чараёни мунтазам ва доимӣ буда, дар доираи вақти муайян амалӣ карда мешавад. Мунтазамии фаъолият дар ду ҷабҳа ифода меёбад. Аввалан, мунтазам ба даст овардани ғоида аз истеҳсол, фурӯши мол, иҷрои қор ва расонида ни хизмат. Сониян, мунтазам содир намудани амал (амалиёт). Новобаста аз ба ҳам алоқамандияшон ҳолатҳои зикршуда на аз рӯи ҳаҷм ва на аз рӯи мазмун ба ҳамдигар мутобикат намекунанд. Зикр кардан ба маврид аст, ки мунтазамӣ ва доимӣ як чиз намебошанд. Мунтазамӣ якчанд маротиба такрор ёфтани ягон амалро дар назар дорад. Вай дар ягонагӣ, баҳамалоқамандӣ ва мақсади ягона доштани фаъолияти содиркарда ифода меёбад. Чунин мақсад дар фаъолияти соҳибкорӣ ба даст овардани ғоида мебошад. Доимӣ

18. Аҳбори Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №5, мод.316; соли 2010, №12, қ-1, мод.828; соли 2012, №12 қ1, мод.1006)

² Ниг.: Шонасриддинов Н. Гражданский кодекс Республики Таджикистан (Часть первая): анализ и проблемы // Материалы международной научно-теоретической конференции посвященной памяти В. А. Ойгензихта. Коммерческое законодательства Республики Таджикистан: становление и развитие. Душанбе, 2004. С. 49.

³ Шонасриддинов Н., Нодиров Ф. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Душанбе, 2009, Саҳ. 28; Исмоилов Ш.М., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи иқтисодӣ, Душанбе, 2010, Саҳ.32.

⁴ Бельх В. С. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в России. Москва, 2013, С.43.

бошад, дар ҳолати дурудароз ё ҳатто дар доираи вақти мушаххаси номуайян содир намудани ин ё он амал ифода меёбад. Аз ин рӯ омехта намудани онҳо боиси нофаҳмиҳо мегардад. Ҳамзамон дар таҷриба чунин шуданаш мумкин аст, ки аз содир намудани амали мунтазам як маротиба фоидаи зиёд ба даст овард ва баръакс, аз амали алоҳида мунтазам фоида ба даст овард. Мисол, панҷ-шаш нафар дар давоми сол ягон объекти сохтмониро ба анҷом расонида, баъди ба анҷом расондани он маблағи зиёдеро ҳамагӣ як маротиба мегиранд. Дар чунин ҳолат тибқи талаботи қонун мунтазам ба даст овардани фоида чой надорад, пас чунин ҳолатро оё соҳибкорӣ гуфтан мумкин нест? Дар ҳолати дигар бошад, агар онҳо ҳар моҳ маблағ ба даст оранд, пас ин соҳибкорист?

Дар ҳуқуқи соҳибкорӣ на ҳама вақт меъёри (критерияи) шуморавӣ дар фарқият ба ҳуқуқи ҷиноятӣ ва меҳнатӣ нақши ҳалқунанда мебозад. Дар соҳаҳои охири зикршуда ду ва зиёда амал ҳамчун мунтазамӣ эътироф карда мешавад. Баръакс, барои ҳуқуқи соҳибкорӣ чи тавре, ки зикр кардем на критерияи шуморавӣ, балки сифатии амали содиркарда нақши ҳалқунанда мебозад.

Бо назардошти гузориши боло соҳибкорӣ фаъолияти мустақил, мунтазам, доимӣ ва бо таввақали худ амалишавандаи шахсони бо чунин сифат бо тартиби муқарраркардаи қонун ба қайд гирифташудае мебошад, ки ба мақсади ба даст даровардани фоида аз истифодаи молумулк, истехсол, фурӯши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат равона карда шудааст.

Дар баробари ҳамин ҳуқуқи соҳибкорӣ муносибатҳоеро ба танзим мебарорад, ки ба муносибатҳои соҳибкорӣ зич алоқаманданд. Ин муносибатҳо оид ба ташкил ва қатъи фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, гирифтани иҷозатнома, сертификатҳо, гузаронидани экспертизаи экологӣ ва ғайраҳо ба вучуд меоянд. Чунин фаъолиятҳо барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар оянда мусоидат менамоянд. Фаъолияти иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои дигари ғайритиҷоратӣ низ барои мусоидат ба фаъолияти соҳибкорӣ метавонанд шароит муҳайё намоянд. Мисоли равшани он фаъолияти биржаҳо шуда метавонад, ки мақсади асосии онҳо ташаккули бозори дахлдор мебошад ва муносибатҳо, ки дар рафти фаъолияти онҳо ба вучуд меоянд, бо меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ба танзим дароварда мешаванд ва аз ин лиҳоз предмети батартибдории он мебошанд.

Муносибатҳо, ки дар қараёни танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ ба миён меоянд низ ба предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ дохил мешаванд. Муносибатҳои мазкур ба муносибатҳои яқум ва дуҷум алоқамандии зич доранд. Муносибатҳо оид ба танзими фаъолияти соҳибкорӣ чунин муносибатҳо мебошанд, ки дар байни субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва мақомоти давлатӣ ё дигар мақомотҳо, ки барои чунин танзимнамоӣ вақолатдор карда шудаанд, ба миён меоянд. Яке аз тарафҳои чунин муносибатҳо субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ буда, тарафи дигар мақомоти зиддинҳисорӣ ё мақомоти давлатӣ, ҷамъиятӣ, хоҷагии асосие, ки фаъолияти ҷамъиятҳои вобаста ва фаръиро ба танзим мебарорад ва ғайраҳо шуда метавонад. Ба муносибатҳои зикршуда давлат ворид шуда, қоидаҳои соҳибкорӣ ва оқибатҳои вайрон намудани онро муқаррар менамояд. Чунин таъсирасонӣ ба воситаи муқаррар намудани меъёрҳои иҷтимоӣ, молиявӣ, бучетӣ, андоз, назорати зиддинҳисорӣ ва ғ-ҳо амалӣ карда мешавад. Ҳамин тавр, шакли танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ гуногун мебошад. Ба онҳо бақайдгирии давлатии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, иҷозатдиҳии намудҳои алоҳидаи фаъолият, танзими зиддинҳисорӣ, танзим ба воситаи андоз, танзими асбобӣ ва гумрукӣ, танзими нархи истехсолоти корхонаҳои монополистӣ ва ғ-ҳо дохил мешаванд. Чунин танзимнамоӣ ба воситаи қонунгузорӣ амалӣ карда мешавад. Истифодаи чунин шаклҳои танзимнамоӣ аз тарафи давлат то дараҷае ба шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ мувофиқ буда, ҳамзамон имконият медиҳад, ки озодии фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси мувофиқии манфиатҳои хусусӣ ва оммавӣ ба роҳ монда шавад. Ҳамин тариқ, танзими уфуқӣ ва амудии муносибатҳои соҳибкорӣ амалӣ гардонидани шуда, хусусияти комплексӣ доштани онҳо эътироф карда мешавад.

Гуруҳи дигари муносибатҳо, ки ҳуқуқи соҳибкориро ба танзим мебарорад, муносибатҳои дохилихоҷагӣ (дохиликорпоративӣ) мебошад. Ин муносибатҳо дар ҳудуди ташкилот (корхона) байни қисмҳои таркибии он, инчунин байни онҳо ва ташкилот ба вучуд омада, бо санадҳои ҳуқуқии локалие, ки ташкилот (корхона) қабул менамояд амалӣ карда мешавад. Муносибатҳои дохилихоҷагӣ дар асоси низомнома ва дигар санадҳои меъёрии локалие, ки ташкилот қабул менамояд, танзим карда мешавад. Танзими аниқӣ меъёрии онҳо имконият медиҳад, ки идорақунӣ дар дохили ташкилот самаранок ба роҳ монда

шавад. Онҳо танҳо дар дохили он шакли ташкилӣ-ҳуқуқие, ки истеҳсолоти ҷамъиятиро анҷом медиҳад, ба вучуд омада, ба соҳаи истеҳсолот не, балки муомилот хизмат мерасонанд ва характери молию пулӣ надоранд. Аз ҷиҳати моҳияти иқтисодияшон ифодагари муносибати ивазнамоии тақсмоти меҳнат дар доираи корхона ва дар байни қисмҳои таркибии (дохилии) он мебошанд.

Муносибатҳои дохилихоҷагӣ, ки дар ташкилот (корхона) ба вучуд меоянд, яхела намебошанд. Онҳо оид ба ҳолати ҳуқуқии ташкилот ва муассисони (иштирокчиёни) он, инчунин қисмҳои таркибии ташкилот (сех, шӯба ва ғ-ҳо) ва намояндагӣ филиалҳои ташкилот (корхона), идоракунии дохилихоҷагии байни ташкилот ва қисмҳои тарки-

бии он, ташкили хизмати ҳуқуқӣ дар ташкилот (корхона) ва ғ-ҳо ба вучуд меоянд. Ҳамин тавр муносибатҳои, ки ҳуқуқи соҳибкорӣ ба танзим мебарорад характери уфуқию амудӣ дошта, оид ба ташкил, амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ ва дар рафти фаъолияти дохилихоҷагӣ (дохиликорпоративӣ), инчунин танзими давлатии онҳо ба вучуд меоянд. Онҳо мураккаб, таркибашон гуногун буда ва дар алоқамандии зич бо ҳамдигар қарор доранд.

Ҳулоса, ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои оид ба амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ ва муносибатҳои дигари ба он алоқаманд, инчунин танзими давлатии онҳоро ба тартиб мебарорад.

Аннотатсия

Ҳуқуқӣ соҳибкорӣ: барқароршавӣ, инкишоф ва проблемаҳо

Дар мақолаи мазкур оиди барқароршавӣ ва инкишофи ҳуқуқи соҳибкорӣ дар низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ибрози ақида карда мешавад. Дар он муносибатҳои, ки предмети батанзимдарории соҳаи ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошанд, мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун соҳаи комплекси ҳуқуқ баҳо дода мешавад.

Аннотация

Предпринимательское право: становление, развитие и проблемы

В статье рассматриваются вопросы становления, развития и места предпринимательского права в правовой системе Республики Таджикистан. Анализируются регулируемые предпринимательским правом общественные отношения и в результате предпринимательское право характеризуется, как комплексная отрасль права.

Annotation

Business Law: formation, development and problems

The article discusses the issues of formation, development and place of business law in the legal system of the Republic of Tajikistan. Analyzed regulated business law and public attitudes as a result of business law is characterized as a complex branch of law.

Соҳибов М.М.,
ассистенти Кафедраи ҳуқуқи
граждани факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
E-mail: sohibov.m.1990@mail.ru

ТАВСИФИ УМУМИИ МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ «ИСЛОҲОТИ ЗАМИН»: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҲУҚУҚИИ ОН

Калидвожаҳо: қонунгузории замин; ислоҳоти замин; ислоҳоти кишоварзӣ; таносуби онҳо; мафҳум; мақсад; вазифа ва самтҳои асосии ислоҳоти замин.

Ключевые слова: земельное законодательство; земельная реформа; аграрная реформа; понятие, задачи, цель и основные направления земельной реформы.

Keywords: land legislation; land reform; agrarian reform; notion, purpose, tasks and main directions of land reform.

Вобаста ба моҳияти худ ҳар як ислоҳот (ислоҳоти ҳуқуқӣ, ислоҳоти кишоварзӣ, ислоҳоти сиёсӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, ислоҳоти судӣ), аз ҷумла ислоҳот дар соҳаи замин ба асосҳои иқтисодии давлат вобастагӣ дорад. Дар навбати худ ислоҳоти замин ҳамчун масъалаи таъмини бозори озуқа, инкишофи сиёсати инвеститсионӣ, идоракунӣ ва танзими муносибатҳои иқтисодии давлат, рушди иҷтимоӣ ва пурра ба амал баровардани захираҳои кишоварзӣ ва ғайраҳо баромад карда метавонад¹.

Ба ақидаи таҳлилгарони соҳа ислоҳоти замин маҳаки асосии ислоҳоти соҳаи кишоварзиро ташкил медиҳад. Ҳамчун воситаи муҳим ва асосии фаъолияти кишоварзӣ ин замин аст, ки манфиати иқтисодии деҳқонон аз он бармеояд ва муҳаррики тавоноии инкишоф аст. Бинобар он, таъсиси хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар кишвар, на танҳо ҳуқуқи соҳибӣ ва истифодабарии заминро барои деҳқонон муайян мекунад, балки яке аз заминаҳои асосии гузариш ба маҷрои табиӣ фаъолияти иқтисодӣ, яъне муносибатҳои бозорӣ мебошад.²

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ қарор дорад. Дар ин давра зарур аст, ки тамоми соҳаҳо ба талаботи ин раванд, яъне талаботи иқтисоди бозорӣ мутобиқ гардонда шаванд, аз ҷумла, муноси-

батҳои заминистифодабарӣ, вагарна иқтисодиёти мамлакат бо низом рушд нахоҳад кард.

Дар кишвар самти муҳими ислоҳот оид ба маҷрои муайян ворид намудани соҳаи кишоварзӣ аст, ки аз ислоҳоти замин ва муносибат ба он сарчашма мегирад.

Имрӯз дар кишварамон ислоҳоти иқтисодӣ идома дошта, шакли моликият ва муносибат ба он тағйир ёфта истодааст. Яке аз самтҳои, ки бештар аз дигар соҳаҳо ба ислоҳот ниёз дорад, замин ва истифодабарии оқилонаи он аст ва рушди бонизомии иқтисодиёти ҷумҳуриамон аз он вобастагии зиёд дорад. Аз ин ҷост, ки ташкилоту корхонаҳои соҳа тахти ислоҳот ва азнавташкилдихӣ қарор дода шуда истодаанд, ки бо мақсади суръатбахшии ислоҳоти замин ва беҳтар намудани истифодаи замин буда, ба Кодекси замини ҶТ (Қонун аз 01.08.12, №891) ислоҳот ворид карда шудаанд, ки дар асоси онҳо ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии ҶТ истифодаи замин музднок ё бемузд, бемуҳлат, муҳлатнок ё истифодаи якумраи меросӣ, қитъаи замини бо ҳуқуқи бегона кардан дода мешавад. Яъне, ду намуди (категорияи) заминистифодабарандагон арзи вучуд мекунанд:

а) дорои ҳуқуқи бегона кардани ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин;

б) бе доштани ҳуқуқи бегона кардани ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин.³

¹Диденко Н.Н. Сущность и задачи аграрной реформы на современном этапе. //Сборник научных трудов. Серия «Экономика»/СевКавГТУ. Ставрополь, 2002. -С.4.

²Ашуров С.Х., Мирсаидов С. Рентные отношения в аграрной сфере. // [Электронный ресурс]: sulbp-journal.narod.ru/jurnal/matn_1/ashurov_s_h.html (дата обращения: 20.05.2014).

³Исмаилов Ш.М., Латипова Л.Б., Сиддикова Н.Н. Комментарии к Закону Республики Таджикистан о внесении изменений и дополнений в Земельный кодекс Республики Таджикистан. От августа 2012 года №891. Душанбе-2012. Проект USAID по земельной реформе в Таджикистане. - С.5-6.

Инчунин асоси ҳуқуқи ташкилоту корхонаҳои соҳа таҳти ислоҳот ва азнавташқилдиҳӣ қарор додашударо Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ» аз 25 июни соли 1996, №522 ва «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ оид ба азнавташқилдиҳӣ ва ислоҳоти ташкилотҳои кишоварзӣ» аз 30 июни соли 2006, №1775¹ ташкил медиҳад. Яъне дар ин ҷараён пеш аз ҳама замин ва шакли истифодабарии он тағйир меёбад. Барои ба шаҳрвандон махсусан, сокинони деҳот, қушодани роҳи васеъ, ҷиҳати соҳиб шудан ба замин аз ҳисоби заминҳои хоҷагиҳои давлатию коллективӣ ва ташкил кардани хоҷагии мустақили худ қонунҳо қабул карда шудаанд, ки вобаста ба талаботи замон онҳо тағйир ва такмил меёбанд. Ин имкон медиҳад, ки сокинони деҳот ва умуман, кормандони соҳаи кишоварзӣ соҳиби саҳми замин гашта, хоҷагӣ ташкил кунанд ва онро мустақилона идора намоянд, ки гуфтаҳои боло моҳиятан мазмуни ислоҳоти заминро дар ҶТ ифода мекунад.

Вақте суҳан дар бораи баҳодихии ислоҳоти замин дар ҶТ ва назарияи ҳуқуқ меравад, тадқиқоти мафҳуми «ислоҳоти замин», самтҳои асосӣ ва вазифаҳои он дар назар дошта мешавад. Яке аз масъалаҳои муҳими ҳуқуқию назариявии ислоҳоти муносибатҳои замин дар ҶТ ин муайян кардани мафҳуми «ислоҳоти замин» мебошад. Зимнан дар ин маврид бояд аз мазмуни ҳуди мафҳуми «ислоҳот» бар омада, нуктаҳои назари доктриналии марбут ба муайянкунии мафҳуми «ислоҳоти замин», ки дар илми ҳуқуқшиносӣ ҷой доранд, ба инобат гирифта мешаванд.

Дар Луғати энциклопедии соли 1955 зери таҳрири Б.А. Введенский мафҳуми «ислоҳот» ҳамчун дигаргуниҳои кулӣ, тағйиротҳо, бозсозӣ ва ё табaddулотҳои сиёсӣ, ки ба асосҳои мавҷудаи соҳтори давлатӣ таъсир намерасонанд, маънидод карда мешавад.²

Дар Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ соли 2012 зери таҳрири М.А. Маҳмудов дар робита бо «ислоҳоти ҳуқуқӣ» зери мафҳуми «ислоҳот» дигаргун сохтан, тағйир додан ва ё бештар кардани низомии ҳуқуқии ин ё он муносибат аз ҷумла низомии ҳуқуқии кишвар фаҳмида мешавад.³

Дар Луғати забони русии С.И. Ожегов аз соли 1987 мафҳуми «ислоҳот» ҳамчун дигаргу-

ниҳои кулӣ, тағйиротҳо, бозсозии ягон чиз, ислоҳоти сиёсӣ бошад чун табaddулотҳои сиёсӣ муайян карда мешавад, ки ба асосҳои мавҷудаи соҳтори давлатӣ таъсир намерасонад.⁴

Инчунин таҳти мафҳуми ислоҳот тибқи Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ ин тағйир додан, навсозии шароит ва тарзи кори ягон соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ барои беҳбудии он фаҳмида мешавад.⁵

Бояд гуфт, ки ба тадқиқоти мафҳуми «ислоҳоти замин» дар адабиёти ҳуқуқӣ диққати зиёд дода мешавад. Вале ҳангоми муайян кардани мафҳуми мазкур дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаҳои якхела ва фикрҳои ягона вучуд надорад.

Як қатор муаллифон ислоҳоти заминро ҳамчун қисми таркибии ислоҳоти кишоварзӣ баррасӣ менамоянд. Масалан, Н.И. Шайгада қайд мекунад, ки ислоҳоти замин оғози солҳои 1990 ҳамеша дар матни ислоҳоти умумии кишоварзӣ таҳлилу баррасӣ мегардид.⁶ М.И. Палладина чунин мешуморад, ки ба мазмуни васеъ ислоҳоти кишоварзӣ объективан чун комплекси органикии се ислоҳот: ислоҳоти замин, ислоҳоти кишоварзӣ ва ислоҳоти идоракунӣ мебошад, ки байни худ алоқаи ногустанӣ доранд.⁷ Ба ақидаи А.В. Петриков ислоҳоти заминро яке аз равандҳои бештар тағйирёбандаи табaddулотҳои кишоварзӣ (аграрӣ) баррасӣ мекунад.⁸

Дар маҷмӯъ ислоҳоти кишоварзӣ дар Тоҷикистон бо сабабу шароитҳои объективии сиёсӣ ва иқтисодӣ нисбатан дер шурӯъ ва нобаробар амалӣ гардонида шуд. Раванди тақсим намудани замин ба деҳқонон, тағйири муносибатҳои ҳуқуқӣ ва ташкилию роҳбарикунӣ, ҳамчунин рӯ гардонидани мақомоти давлатӣ аз идоракунӣ бевоситаи маҳсулоти кишоварзӣ дар муддати тӯлони бисёр душвориҳоро ба миён овард.

А.А. Никонов моҳияти ислоҳоти кишоварзии оғози солҳои 1990-умро тавсиф намуда, қайд менамояд, ки он «аз тағйироти комплекси тамоми низомии муносибатҳои кишоварзӣ,

⁴Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. Академии наук СССР Н.Ю. Шведовой. 18-е изд., стереотип. М.: Русский язык, 1987.

⁵Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: иборат аз 2 ҷилд, ҷилди I-А – Н, Душанбе, 2008.- С.556.

⁶Шайгада Н.И. Оборот сельскохозяйственных земель в России: трансформация институтов и практика /Н.И. Шагайда. М.: Ин-т Гайдара, 2010.- С. 30.

⁷Палладина М.И. Аграрное право: учебник / С.А. Боголюбов, М.М. Бринчук, Н.О. Ведышев (и др.) / Отв. ред. М.И. Палладина, Н.Г. Жаворонкова. М.: Проспект, 2010.- С. 89.

⁸Петриков А.В. Земельная реформа в России: итоги и перспективы //Земельные отношения в переходный период: политика, экономика и право. Материалы «круглого стола» 15 марта 2001 г. М., 2001. - С. 7.

¹Централизованный Банк правовой информации Республики Таджикистан, Адлия версия 6.0. adlia@yandex.ru.

²Энциклопедический словарь / Под ред. Б.А. Введенского. Т. 3: Прашур-Яя, 1955.

³Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ /Зери таҳрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012. - С.184.

аз ҷумла ҳуқуқи моликияти ба замин ва дигар воситаҳои истеҳсолот, низоми пешбурди хочагидорӣ ва ғайраҳо иборат мебошад».

Баъзе олимони соҳа ислоҳоти заминро чун қисмати муҳимтарини ислоҳоти иқтисодӣ, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад, муайян месозанд.

Ба андешаи Ш.М. Исмоилов ислоҳоти замин қисми муҳими ислоҳоти иқтисодӣ мебошад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад ва мақсади ташаккули иқтисодиёти бозории иҷтимоӣ нигаронидашударо дорад. Яке аз самтҳои асосии он истифодабарии мақсаднок, самаранок ва сохтани механизми бозории ҳуқуқи истифодабарии замин аст. Дар баробари ин муаллиф қайд мекунад, ки чузъиёти аввалиндараҷаи ислоҳоти замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон воситаи муҳими ҳалли масъалаҳои дар пеш истодаи ҳуқуқ, мустақкам кардани низоми ҳуқуқи муносибатҳои ислохотгалаби замин ва рушди онҳо мебошад.¹

Дар баробари нуқтаҳои назари қайдкардашуда, ҳамчунин дигар ақидаҳои олимони низ вучуд доранд, ки ба ҳислати мустақил доштани ислоҳоти замин ишора менамоянд. Масалан, В.Н. Лексин ва А.Н. Шветсов зери ислоҳоти замин «азнавтақсимкунии адолатнок ва асосноккардашудаи заминҳо, инчунин муқарраркунии имкониятҳои бо ҳуқуқ таъминбудаи истифодабарии онҳо, гузариш ба усулҳои бештар иқтисодӣ, идоракунии захираҳои замин ва тақвиятбахшии ҳифзи экологизатсияи (экологикунони) заминдорӣ ва заминистифодабарӣ» мефаҳманд.²

А.П. Анисимов ислоҳоти заминиро бо сиёсати давлатӣ алоқаманд менамояд, ки бо мақсади ба вучудии гуногуншаклии моликият, ташаккули ҳавасмандкуноии иқтисодии заминистифодабарандагон оид ба истифодаи оқилонаи заминҳо, муқамалгардонии усулҳои ҳифзи замин чун захираи табиӣ ва ба куллан тағйир додани сохтори муносибатҳои заминистифодабарӣ равона гардидааст.³

Бе шубҳа нуқтаҳои назари нишондодашуда роҷеъ ба дарки моҳияти ислоҳоти замин ва кишоварзӣ бисёр муҳим мебошанд ва байни онҳо албатта алоқаи муттақобила низ

вучуд дорад, ки мо инро инкор карда наметавонем. Лекин ба ҳар сурат, ба андешаи мо, барои чун қисми таркибии ислоҳоти кишоварзӣ баррасӣ намудани ислоҳоти замин ҳеч ягон асосе вучуд надорад. Бинобар ин, кӯшиш мекунем то мавқеи изҳоркардаамон то ҳадди имкон асоснок карда шавад.

Таркиб ва алоқаи муттақобилаи ин ислохотҳо аксаран бо мақсад ва самтҳои асосии онҳо муайян карда мешаванд.

Мафҳуми «мақсад» дар луғатҳои энциклопедӣ чун натиҷаи ниҳоие фаҳмида мешавад, ки нисбати он чараён дидаву доништа ва қасдан равона карда шудааст.

Мувофиқи м.1 Қонуни ҶШСФР (РСФСР) аз 23 ноябри соли 1990 «Дар бораи ислоҳоти замин»⁴ мақсади ислоҳоти замин аз азнавтақсимкунии замин иборат мебошад, ки баҳри ташаккули шароитҳои самаранок оқилонаи истифодаи заминҳо равона гардидааст. Чи тавре, ки дар м.1 Кодекси замини ҶШСФР аз 25 апрели соли 1991, №1103-1⁵, муқаррар карда шудааст, вазифаҳои қонунгузории замин аз танзими муносибатҳои замин бо мақсади таъмини истифода ва ҳифзи оқилонаи заминҳо, фароҳам овардани шароит барои инкишофи баробарҳуқуқи шаклҳои мухталифи хочагидорӣ ба замин, таъмини ҳосияти тақрористеҳсолии заминҳо, ниғаҳдошт ва беҳдошти муҳити зист, ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандон, ташкилотҳо, корхонаҳо ва муассисаҳо ба замин иборат мебошад.

Мақсадҳои ислоҳоти замин низ муайян карда шуда буданд, хусусан баландбардорӣ самаранокии истифодаи замин, ташкили шароитҳо барои афзоиши иқтисодии иҷтимоӣ сармоягузорӣ ва истеҳсолии замин, ба як омил мустақилу пурқуввати инкишофи иқтисодӣ табдил додани он, муқаррар шуда буд. Лекин мақсади ислоҳоти кишоварзӣ бошад, чи тавре, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ қайд карда мешавад, аз бартараф кардани бухрони хочагии кишлоқ дар мамлакат, инчунин аз ташкили истеҳсолоти самаранок серфоидаи фаъолияти кишоварзӣ, ки қобилияти таъмин кардани талаботи аҳолиро ба хӯроквории баландсифат дорад, иборат мебошад.

Масъалаи муайянкунии самтҳои ин ислохотҳо гирифта агар, он гоҳ ин ҷо дарки умумистифодаи истилоҳи мазкур бояд ба инобат гирифта шавад. Дар луғат муродифҳои «самт» ҳамчун роҳи инкишоф, самтнокии ин ё

¹Исмоилов Ш.М. О совершенствовании нормативно-правовой базы земельного оборота в Республике Таджикистан //Гражданское законодательство. Выпуск 33. / Под ред. Диденко А.Г. Алма-Ата 2009 г. - С.123-145.

²Лексин В.Н., Швецов А.Н. Региональная политика и формирование земельного рынка //Российский экономический журнал. 1994. - № 2.- С. 45.

³Анисимов А.П. Земельная реформа в Российской Федерации: проблемы и перспективы: Учебное пособие. Волгоград, ВФ МУПК. 2001.

⁴Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета РСФСР. 1990. № 26. ст. 327.

⁵Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета РСФСР 1991. № 22. ст. 768.

он амал ё зухурот, равонашавӣ, майлу рағбат, ба ин ё он тараф равона будан, роҳи муайян тавсиф гардидааст.¹

Дар илми ҳуқуқ роҷеъ ба самтҳои асосии ислоҳоти замин фикру ақидаҳои гуногун баён шудааст. Чунин андеша ҷой дорад, ки ислоҳотҳои мазкур аз «муттаҳид сохтани молики қитъаҳои замин ва истехсолкунандаи хоҷагии қишлоқ дар як шахс, таъмини иҷроиши талаботҳои экологӣ ҳангоми истифодаи хоҷагии замин чун тухфаи беҳамтои табиат, таъмини истифодаи мақсадноки қитъаҳои замин вобаста ба хусусиятҳои сифатии онҳо» иборат мебошад. Ҳамин гуна нуктаи назарро оид ба самти ислоҳот, яъне «муттаҳид сохтани молики қитъаҳои замин ва истехсолкунандаи хоҷагии қишлоқ дар як шахс» низ иб-роз шудааст.

Муайянкунии самтҳои асосии ислоҳоти заминиро бояд дар алоқамандӣ бо ислоҳоти кишоварзӣ амалӣ намуд. Ислоҳоти кишоварзӣ ба азнавташкилкунии сохтори ташкилии колхозҳо ва совхозҳо, ба ташаккули қоидаи хоҷагиҳои деҳқонӣ равона карда шуда буд.

Ба ҳамин монанд нуктаи назар тасдиқи худро дар қонунгузории замин, ки гузаронидани ислоҳоти заминиро таъмин мекунад, ифода ёфтааст.

Масалан, Асосҳои қонунгузории ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ «Дар бораи замин» аз 28 феввали соли 1990,² ки барои ворид намудани ислоҳот ба муносибатҳои замин заминаи ҳуқуқӣ гузошт, баҳри фароҳам овардани шароит барои инкишофи баробар-ҳуқуқии тамоми шаклҳои хоҷагидорӣ равона шуда буданд. Тартиби шабеҳ дар Қонуни ҶШСФР аз 23 ноябри соли 1990, №374-1 «Дар бораи ислоҳоти замин» пешбинӣ шудааст. Фармони Президенти ИҶШС аз 5 январи соли 1991, №ФП-1285 «Дар бораи вазифаҳои аввалиндараҷа оид ба амалигардонии ислоҳоти замин», ки бо мақсади фаъолгардонии гузаронидани ислоҳоти замин қабул карда шудааст, баҳри фароҳам овардани шароит барои амалӣ шудани шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ равона гардидааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир самтҳои асосии ислоҳоти замин бево-сита дар Қонуни ҶТ «Дар бораи ислоҳоти замин» 5 марти соли 1992, №594 ва Қарори Ҳукумати ҶТ аз 9 ноябри соли 1995, №673 «Барномаи ислоҳоти иқтисодии комплекси

аграрноатии ҶТ»³ ифодаи худро ёфтааст. Аммо шароити нави муносибатҳои замин-стифодабарӣ дар кишвар талаб менамояд, ки қонунгузории соҳаи ислоҳоти замин мавриди таҷдиди ҷиддӣ қарор дода, самтҳои нави ислоҳотталабро вобаста ба амалияи замин-стифодабарии ҷумҳури муқаррар намоянд.

Чи тавре, ки дар боло ишора намудем, вазифаҳои ислоҳоти замин, моҳият, мақсад ва самтҳои ин ислоҳот дар қонунгузории замин аз ҷумла дар Қонуни ҶТ «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 марти соли 1992, №594 ифода ёфтааст. Мувофиқи моддаи 1 Қонуни мазкур вазифаҳои ислоҳоти замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муҳайё намудани шароит барои тараққиёти баробарҳуқуқии шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар замин, ташаккули иқтисодии бисёрсоҳа, истифодаи сарфакорона ва хифзи замин иборат буда, мақсадаш зиёд намудани маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки қонуни мазкурро қонуни давраи гузариш гуфтан мумкин аст, чунки дар шароити мавҷуд набудани консепсияи инкишофи қонунгузории замин ва консепсияи ягонаи гузариш ба низомии нави хоҷагидорӣ, заминаи муносибатҳои бозориро дар соҳаи кишоварзӣ муҳайё намуда, худудҳои даҳолати давлатро ба танзимнамоии муносибатҳо оид ба истифодаи замин дар соҳаи кишоварзӣ муайян менамояд. Қонуни мазкур то андозае ҳолати монополии моликияти давлатро нисбати замин тағйир дод.⁴

Ба гуногунии мақсадҳо ва хусусияти гузаронидани ислоҳоти кишоварзӣ ва замин нигоҳ накарда, инкишофи шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба замин чун самти ислоҳоти кишоварзӣ ва замин аз алоқаи муттақобилаи онҳо шаҳодат медиҳад. Алоқаи муттақобилаи онҳо ҳамчунин дар он зоҳир мегардад, ки ислоҳоти замин гузаронидани ислоҳоти кишоварзиро бояд таъмин мекард. Маҳз барои ҳамин ислоҳоти заминиро баъзан ҳам чун қисми ислоҳоти кишоварзӣ баррасӣ менамоянд.

Дар баробари ин дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳолати мазкур ҳам чун яке аз проблемаҳои фаҳмиши ислоҳоти замин баҳо дода мешавад. Амалигардонии ислоҳотҳои замин танҳо ба проблемаи озуқаворӣ онҳоро оварда мерасонид ва каме ҳалли масъалаҳои заминиро дахл мекард.

¹ Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. - М.: Русский язык, 2000. URL: <http://tolkslovar.ru/n2302.html>.

²Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета СССР. 1990. № 10. Ст. 129.

³Программа «Экономических преобразований агро-промышленного комплекса Республики Таджикистан» 9 ноября 1995 года №673. //Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан ADLIA Версия 6.00.

⁴Исмоилов Ш.М., Шонасридинов Н.Ш., Нодиров Ф.М., Гафуров А.Д. Г-34. Ҳуқуқи кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ. -Душанбе, «Бухоро» 2013.- С.35.

Баҳодиҳии ниҳоии чунин фаҳмиши ислоҳоти замин дар самтҳои асосии инкишофи ислоҳоти замин дар Россия дода шудааст. Дар ин баҳодиҳӣ, ки дар Заминаи № 3-и Қарори Кумитаи давлатӣ оид ба замини Федератсияи Россия (Госкомзем РФ) аз 9 июли соли 1997, №48 «Дар бораи вазифаҳои навбатии ислоҳоти замин»¹ муқаррар гардидааст, ба сифати яке аз сабабҳои ҳолати пешазбухронӣ дар инкишофи бозори амволи ғайриманкул хатогии дарки мақсад номбар шудааст, яъне аз ибтидо ҳамчун қисми ислоҳоти кишоварзӣ фаҳмидани ислоҳоти замин. Ба ҷумлаи лаҳзаҳои ҷиддии манфии ҳолате, ки дар фазои муносибатҳои замин дар миёнаҳои соли 1997 ба миён омада буд, ҳамчун самти кишоварзии азнавташкилдихии замин номида шудааст.

Дар асоси гуфтаҳои боло оид ба мустақилият ва аҳамияти ислоҳоти замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки дар баробари алоқаи муттақобила доштани он бо ислоҳоти кишоварзӣ, бо фароҳам овардани шароит барои истифодаи самараноки заминҳои таъиноти кишоварзидошта, пешбурди истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва инкишофи баробарҳуқуқии тамоми шаклҳои хоҷагидорӣ ба замин равона шудааст.

Дар баробари ин самтҳои асосии ислоҳоти замин мувофиқи моддаи 3 Қонуни ҚТ «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 мартӣ соли 1992, №594² аз инҳо иборатанд:

- ба рӯйхатгирии тамоми заминҳо аз рӯи гурӯҳҳо, тарзҳои заминдорӣ, заминистифодабарӣ ва намудҳои замин;

- муайян кардани заминҳои истифоданашиаванда ва ғайриоқилона истифоданашиаванда барои ташкили фонди махсуси замини мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо мақсади азнавтасимкунии он баҳри самаранок истифода бурдани замин;

- додани замин ба истифодаи яқумраи меросӣ ба шахрвандони ҚТ барои ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва касбҳои анъанавии мардумӣ, инчунин қитъаи замини наздихавлигӣ;

- аз нав тақсимкунии замин дар ҳолатҳои таҷдиди сохтори ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ;

- муқаррар ва аниқ кардани сарҳади воҳидҳои маъмурию ҳудудии маҳалҳои аҳолинишин ва сохтори заминро хоҷагидорӣ онҳо;

- ба расмият даровардан ва аз нав ба қайд гирифтани ҳуччатҳои, ки ҳуқуқи истифодабарии қитъаи заминро муайян менамоянд.

Масъалаи нуктаҳои назар оид ба муайянкунии мафҳуми «ислоҳоти замин»-ро гирем, он гоҳ мавҷудияти нуктаҳои назари мухталифи олимони низ қайд кардан зарур аст. Дар баъзе ҳолатҳо дар илми ҳуқуқшиносӣ ислоҳоти заминро бо раванди тағйирёбии танзими муносибатҳои замин шабеҳ мекунанд.

Масалан, Л.П. Фомина ислоҳоти заминро дар маҷмӯъ ҳамчун ҷорӣ кардани ислоҳоти принципалии мавқеи ибтидоии танзими ҳуқуқии муносибатҳои замин муайян мекунад.³

Ислоҳоти замин ин тағйироти куллии ҳамон сохтори замин аст, ки то охири солҳои 1990 дар собиқ Иттифоқи ИҶШС ҷой дошт. Ҷамингуна мафҳумдихии шабеҳи «ислоҳоти замин»-ро М.И. Палладина пешниҳод менамояд. Лекин мафҳуми «сохти замин»-ро муаллифон пешкаш наменамоянд.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ олимони сохти замини ҷамъиятиро ҳамчун танзими ҳуқуқии муносибатҳои замин ва ё маҷмӯи ҳамаи муносибатҳои замин муайян мекунанд, ки дар ҷамъият дар асоси шаклҳои мавҷудаи моликӣ ба замин ба вучуд омадаанд ва бо низомии мувофиқ ва шаклҳои хоҷагидорӣ ба замин дар қонун мустаҳкам шудаанд.

Тағйирдихии сохти замин дар воқеъ дар раванди гузаронидани ислоҳоти замин ба вучуд омадааст. Вале ба ақидаи мо, мафҳуми «ислоҳоти замин» танҳо бо тағйироти танзими ҳуқуқии муносибатҳои замин маҳдуд намегардад. Бо ақидаи Н.Н. Школина розӣ шудан мумкин аст, ки мувофиқи он ислоҳотҳои замин ва кишоварзӣ гузаронидашуда ба тағйирёбии пурраи сохти замин оварда расонид.⁴ Қайд кардан зарур аст, ки ислоҳотҳо воқеан ҳам ба тағйирёбии пурраи танзими муносибатҳои замин оварда расониданд, вале ингуна тағйирот мақсади ниҳоии ислоҳотҳои қайдшуда намебошанд. Чи тавре В.И. Суворов дуруст қайд менамояд «мантиқи «ҳад» на ин ки ба мақсади ягона мубаддал гардад, балки бояд ба афзоиши самарайи равандҳои истеҳсолӣ мусоидат намояд».⁵

¹ Собрание законодательства РФ. 1999. № 27. Ст. 3379.

² Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1992, №10, мод. 139; соли 1994, №15-16, мод.252; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1995, №22, мод. 276; соли 1997, №9, мод.117; соли 2006, №3, мод.165.

³ Фомина Л.П. Право собственности на землю в сельском хозяйстве. Аграрная реформа в Российской Федерации: правовые проблемы и решения. М.: Ин-т государства и права РАН, 1998. - С.120.

⁴ Школина Н.Н. Земельная правосубъектность сельскохозяйственных коммерческих организаций: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2009. - С. 3.

⁵ Суворов В.И. Государственно-правовое регулирование земельных реформ в России: Дисс. .. канд. юрид. наук. М., 1996.

Дигар олимони ислоҳоти заминро бо ин ё он самтҳои асосии азнавташкилдихӣ, ки дар мамлакат гузаронида мешаванд, шабоҳат медиҳанд.

Масалан, ба ақидаи Н.И. Краснова мақсади ислоҳоти замини солҳои 1990 инкишофи умумии моликияти хусусӣ ва ташкили бозори замин буд.

Дар замони муосир махсусан дар ҚТ ба масъалаи бозори ҳуқуқи истифодабарии замин низ аҳамият дода мешавад. Масалан, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ бо ин мақсад супориш дод, ки «бояд бозори сертификати замин ва фаъолияти самарабахши онро ташаққул дода, ба раванди ҷорӣ кардани муносибатҳои бозорӣ, истифодаи самараноки замин суръати тоза бахшем»¹.

Дар ин замина Ш.М. Исмоилов қайд мекунад, ки дар Тоҷикистон, чун собиқ Ӣттиҳоди Шӯравӣ замин тӯли солҳои дароз аз муомилоти граждани истисно шуда буд ва қонунгузорӣ оид ба замин дар он замон ба муомилоти замин имконият намедод. Ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин бештар аз санадҳои ҳокимиятӣ бар меояд. Муомилоти замин бевоста бо қонун манъ карда мешуд. Ва ҳамчун амали маҳкуми ҷиноят маҳсуб меёфт. Ҳар чанд, ки аз пош хӯрдани Ӣттиҳоди Шӯравӣ 20 сол гузашта бошад, ҳам ислоҳоти замин дуру дароз ба амал бароварда мешавад, дастрасии замин хеле содда шуда бошад ҳам, мақоми ҳуқуқи замин тағйир наёфтааст. Аз ин рӯ бо бояд самтҳои созмон додани бозори ҳуқуқи истифодабарии заминро дар кишвар ҷорӣ намоем.²

Дар кишвар то андозае муаллифони дигар С.Х. Ашуров, С. Мирсаидов низ аз ташкили бозори замин дастгирӣ мекунанд. Муаллифон чунин қайд мекунанд, ки «Шикасти собиқ низоми Шӯравии истифодаи замин ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ якҷанд мушкилотро дар роҳи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ба миён овард. Ҳарчанд низоми бозорӣ истифодаи замин рақобатро ба вуқӯ меорад ва моҳиятан бояд рақобат ҳам бошад, аммо монеаҳои ҷиддӣ дар роҳи рақобати озод эҷод шуд. Агар дар истифодабарии замин муносибатҳои воқеии бозорӣ ташаққул меёфт, пас аз гардиш баромадани мазраъ, умуман заминҳои кишоварзӣ мушоҳида намешуд. Уму-

ман, дар бозори захираҳои замин рақобати солим ва самаранок мушоҳида намешавад. Дар ин фазои муносибатҳои бозорӣ ташаққули бозорӣ замин яке аз унсурҳои муҳим мебошад.³ Ва дар ҳамин замина бояд қайд намуд, ки ба ташаққули бозори ҳуқуқи истифодабарии замин тавачҷуҳи зиёд дода шуда, кӯшиш ба он равона карда шудааст, ки ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин дар муомилоти васеи граждани ба амал бароварда шавад ва қонунгузорӣ маҳз дар асоси принсипи ташаққули бозори ҳуқуқи истифодабарии замин (м.1³ КЗ ҚТ) рушд ёфта истодааст, ки асоси инро самтҳои нави ислоҳоти замин ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, мувофиқи моддаи 13 Конституцияи (Сарқонуни) ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 замин моликияти истисноии давлат аст. Айни замон замин моликияти хусусӣ шуда наметавонад ва ҳуқуқи истифодабарии он аз доираи муомилоти маҳдудият берун буда ҳам наметавонад.

Дар баробари ин, чи хеле ки А.Е. Черноморетс дуруст қайд менамояд, ташаққул, устуворшавӣ ва инкишофи шаклҳо ва намунаҳои мухталифи моликият ин асоси сохтори бозорӣ фаъолияти кишоварзӣ мебошад. Аммо чунин ташаққулҳои мақсади ягонаи ислоҳоти гузаронидашаванда набуд. Тағйироти қуллии асосҳои мавҷудаи иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилӣ на ба мақсади худ чунин тағйирот ва пешбурди шаклҳои гуногуни моликият ба замин ба роҳ монда шуда буд, балки давлат роҳи баровардани хоҷагии қишлоқи мамлакатро аз он бӯҳрони шадиде, ки дар он хоҷагии қишлоқ бо сабабҳои мухталифи объективӣ субъективӣ қарор дошта буд, мечуст. Масъалаи тағйирёбии шакли моликият ба замин пас аз ошқор гардидани бесамарагии хоҷагии қишлоқ ва ба хатари ҷиддии амнияти озуқаворӣ мамлакат оварда расонидани он ба миён гузошта шуд.

Ба ақидаи мо, ҳангоми муайян кардани мафҳуми «ислоҳоти замин» бояд самтҳои ислоҳот, мақсади он ва ҷораҳои таъминкунандаи азнавсозиҳои дар Тоҷикистон гузаронидашаванда ба инобат гирифта шаванд.

Ба ҷораҳои таъминкунандаи ислоҳоти замин, дар адабиёти ҳуқуқӣ диққати зиёд дода мешавад. Масалан, Л.И. Буденко ҷораҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, техникӣ ва ташкилиро асоснокона шомил менамояд. Таҳти ислоҳоти замин муаллиф «маҷмӯи ҷораҳои ҳуқуқӣ,

¹Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон, аз 20 апрели соли 2009 <http://www.president.tj>.

²Исмоилов Ш.М. Земельный рынок возможные перспективы //Ш.М.Исмоилов //Экономика Таджикистана. - 2009. - №3. - С.118-125.

³Ашуров С.Х., Мирсаидов С. Рентные отношения в аграрной сфере [Электронный ресурс]: sulbp-journal.narod.ru/jurnal/matn_1/ashurov_s_h.html. (дата обращения 20.05.2014).

иқтисодӣ, техникӣ, ташкилиеро мефаҳмад, ки ба тағйироти куллии низоми муносибатҳои замин ва сохтори заминистифодабарӣ, аз ҷумла бо азнавсозии моликияти замин ва азнавтасимкунии замин, бо аз худ кардани механизми иқтисодии танзими муносибатҳои замин, бо ворид кардани усулҳои пешрафтаи заминсозӣ баҳри шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ, фароҳам овардани шароит барои инкишофи баробарҳуқуқ ва самаранок, бо мақсади баланд бардоштани сатҳи ҳаётии аҳоли аз лиҳози экологӣ инкишофи кишоварзии бехатар равона гардидаанд».¹

Баҳри дарки мазмун ва моҳияти ислоҳоти замин дар ҚТ ба инобат гирифтани заминаҳои гузаронидани он зарур аст. Чи тавре, ки С.А. Николски қайд мекунад, «зарурати қатъии ислоҳотҳои куллӣ дар Иттифоқи Шӯравӣ, ки масалан, муносибатҳои моликиятиро дар бар мегирифтанд, аллакай дар аввали солҳои 60-ум, яъне қариб 30 сол пеш аз он, ки ба ин кор шурӯъ кунанд, эҳсос карда мешуд». Ҳамчунин ба он ишора намуд, ки аллакай дар солҳои 60-уми асри сипаригашта дар мамлакат назарияи сотсиализми бозорӣ ба миён омада буд ва плеядаи (гурӯҳи арбобони машҳур) иқтисодчиёни бозорӣ аз илм тадричан тамоми мавқеаҳои нави боқимондари, ки дар сатҳи муайян ба мазмун, шаклҳо ва усулҳои ислоҳоти иқтисодӣ таъсир расонд, ғасб намуд. Дар илми ҳуқуқшиносӣ дигар нуқтаҳои назар низ мавҷуданд, хусусан заминаҳое, ки ба зарурати азнавсозии ҷиддӣ дар Иттифоқи Шӯравӣ оварда расониданд.

Сарчашмаҳои доктриналӣ ва ҳуқуқии соҳаи ислоҳоти замин имконият медиҳанд, ки заминаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии онро ҷудо кунем.

Ба сабабҳои экологӣ ва иқтисодии ислоҳоти замин академик А.А. Никонов ишора мекард. А.А. Никонов вазъи хоҷагии қишлоқи Иттифоқи Шӯравиро ҳамчун сабаби буҳронӣ тавсиф намуд: «иқтидори биоиклимии мамлакат танҳо то 30-40% истифода карда мешуд, имкониятҳои генетикии дар марказҳои хоҷагии қишлоқи ИҚШ офаридашавандаи навъҳо ва пайвандҳо, зотҳои ҳайвонҳо бошанд, то 30-35%; пешбурди истеҳсолоти захираҳои зиёдро ба миён меовард: барои истеҳсоли воҳидҳои молҳои энергия, нисбат ба мамлакатҳои инкишофёфтаи ҷаҳон, 2-3 маротиба зиёдтар сарф карда мешуд».

Ба заминаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии буҳрони хоҷагии қишлоқ ва ислоҳотҳои солҳои 1990, чи хеле, ки Л.П. Фомина қайд менамояд, дур кардани деҳқонро аз замин шомил кардан мумкин аст. Маҳз А.А. Никонов ба ҳамин сабаб ишора намуда, набудани ҳавасмандкунии дар замин хуб меҳнат карданро бо маҳрум сохтани деҳқон аз моликият ва озодии иқтисодӣ алоқаманд менамояд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дар марҳилаи пеш аз ислоҳотӣ оқилона истифода накардани замин бо матни проблемаи экологӣ баррасӣ карда мешавад.

Ислоҳоти замин дар Тоҷикистонро тавсиф намуда, хусусияти гузаронидани онро дар иртибот бо заминҳои табиноти кишоварзӣ қайд кардан зарур аст. Ба воридшавии принципи инкишофи баробарҳуқуқии тамоми шаклҳои хоҷагидорӣ дар Қонуни ҚШСФР «Дар бораи ислоҳоти замин» нигоҳ накарда, дар муқаррароти қонунии ҳуқуқ ба замин, ба ҳар сурат, бартарият ба деҳқонон (фермерҳо), хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, боғдорӣ ва обчакорӣ дода мешуд. Маҳз барои ҳамин, ислоҳоти заминро дар ҚТ тадқиқ намуда, метавон гуфт, ки дар илми ҳуқуқи замин диққати асосӣ ба таҳлили ҳуқуқ ба заминҳои табиноти кишоварзидошта, ки ба ин шаклҳои хоҷагидорӣ дар замин пешкаш гардидаанд дода шудааст.

Ба андешаи В.С. Устинов ва Т.С. Широкалова, сабаби асосии мушкилоти гузаронидани ислоҳот маҳз дар вайрон намудани принципи баробарҳуқуқии шаклҳои хоҷагидорӣ дар фаъолияти кишоварзӣ зоҳир мегардад. «Муқаррароти қонунии бартарияти ҳуқуқи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) нисбат ба коллективӣ яке аз сабабҳои асосии на танҳо зухуроти буҳронӣ дар истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, балки дар ноосудагии иҷтимоӣ дар қишлоқ гардидааст».

Дар адабиёти ҳуқуқӣ он ҳолатеро, ки моддаи 23 Асосҳои қонунгузори ИҚШ ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ оид ба замин ба ҷумлаи аввалинҳо ҳуқуқи шахрвандонро ба гирифтани замин барои пешбурди хоҷагиҳои шахсии ёрирасон, боғдорӣ, обчакорӣ ва ҳайвонотпарварӣ муқаррар мекард, танқидона баҳо медиҳанд. Ҳамин гуна муқаррароти бартариятӣ оид ба додани заминҳои табиноти кишоварзидошта барои пешбурди шаклҳои номбаршудаи хоҷагидорӣ дар Кодекси замини ҚШСФР низ ҷой дошт.

Дар баробари ин ислоҳоти замин дар ҚТ бар асари як қатор сабабҳо, ки оид ба онҳо на як маротиба дар адабиёти илмӣ ишора мегардид, ба анҷом нарасидааст. Дар Тоҷикистон

¹Будченко Л.И. Управление земельной реформой (правовые проблемы): дисс. ... канд. юрид. наук: Москва, 1995. - С.14.

алҳол механизми самараноки азнавтақсимкунии замин байни заминистифодабарандагон коркарди пурра нашудааст. Масъалаи ба касодшавӣ ва ба бесамар истифода шудани замин, махсусан тағйир додани таъиноти заминҳои кишоварзӣ ва ғайраҳо оварда расонидани истехсолоти кишоварзӣ ҳалли худро пурра наёфтааст. Дар баробари ин бо ақида оид ба он, ки ғарамшавиҳои сунъию концептуалӣ ва ҳуқуқӣ дар низоми муносибатҳои замин яке аз сабабҳои асосии тӯл кашидани бӯҳрони кишоварзӣ дар Тоҷикистон ба шумор меравад, розӣ шудан мумкин аст.

Тадқиқоти дар мақолаи мазкур гузаронидашуда ба мо имконият медиҳад, ки ҳулосаҳои зерин барорем:

- шарти асосии гузаронидани ислоҳоти замин дар ҚТ аз бӯҳрони кишоварзӣ баровардани мамлакат ба шумор мерафт. Ислоҳоти замин дар ҚТ пеш аз ҳама барои ҳал намудани проблемаҳои кишоварзӣ дар мамлакат равона шудааст. Ба ҳамин хотир ислоҳоти заминро дар илми ҳуқуқшиносӣ аксаран чун қисми таркибии ислоҳоти кишоварзӣ баррасӣ менамоянд. Ислоҳоти соҳаи замин ва кишоварзӣ, чӣ тавре ки тадқиқоти гузаронидашуда нишон дод, дар баробари алокаи муттақобила доштан, хусусияти мустақил низ дорад.

- проблемаи назарияи ҳуқуқи замин ва проблемаи ҳуқуқи қонунгузори замини ҚТ дар мавҷуд набудани қоида ё худ мавқеи коркарднашуда ва умумизътирофнашуда оид ба муайян кардани мафҳуми «ислоҳоти замин» инъикос мегардад. Дарки комплекси ислоҳоти замин, ки мақсадҳо ва самтҳои асосии гузаронидани онро дар бар гирифта менамояд, инчунин аз чораҳои таъминкунандае иборат мебошад, ки ба марҳилаҳои амалигардонии ислоҳоти замин дар Тоҷикистон мувофиқат мекунад, зарур аст.

- ислоҳоти заминро дар ҚТ бояд чунин мафҳум дод, ки ҳамчун раванди тағйироти куллӣ ва мукамалгардонии муносибатҳои замини бо низоми ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва бо дигар чораҳои таъмин шудааст, ки мақсади ташкили заминистифодабарии самаранок дошта, ба фароҳам овардани шароит барои инкишофи баробарҳуқуқии шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба замин, инчунин ба инкишофи муомилоти заминҳо, истифода-

барии оқилона ва ҳифзи заминҳо равона шудааст ва дар маҷмӯъ ба муносибатҳои сифатан нави заминистифодабарӣ гузаштанро таъмин менамояд, фаҳмида шавад.

- дар маҷмӯъ ҳулоса баровардан мумкин аст, ки масъалаи асосии ислоҳоти замин на танҳо зиёд намудани маҳсулоти кишоварзӣ, балки ба вучуд овардани институтҳои нав дар қонунгузорӣ ба монанди ташкили бозори ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин, вусъат додани институти аҳдҳо бо ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин ва дигар масъалаҳои муҳими заминистифодабарӣ мебошад. Мутобиқи Конституцияи (Сарқонуни) ҚТ замин моликияти истисноии давлат мебошад. Бинобар ин, ислоҳоти замин чунин маъно дорад: тақмили муносибатҳои замин, яъне ташаккули соҳиби замин бо роҳи рушди муносибатҳои иҷоравӣ, додани ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин ва инкишофи баробарҳуқуқии шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ ба замин; таъмин намудани истифодаи оқилона ва ҳифзи киштзорҳо; муҳайё сохтани шароити ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилию технологӣ ва ғайраи барқароркунӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии замин ва дар ин замина ба даст овардани ҳосили ҳадди ақал.

Барои гузаронидани ислоҳоти замин тайёр намудани заминаи татбиқи он зарур аст:

- инвентаризатсияи (бақайдгирии) замин;
- муайян намудани навъу категорияи замин ва сатҳи заминистифодабарӣ;
- гузарондани корҳои заминсозӣ;
- мониторинги замин;
- тартиб додан ва қорӣ намудани кадастри давлатии замин;
- тартиб додани маҷмӯи пурраи ҳуҷҷатҳо оид ба қонунгузори замин ва механизми ба роҳ мондани назорати истифодаи он;
- масъалаҳои баҳои замин, муайян намудани арзиши иқтисодии замин, нархгузори комплекси он барои тақмил додани низоми андоз;
- чораҳои вобаста ба (механизмҳои) амалӣ кардани бозори замин;
- мустаҳкамнамоии қонунгузорӣ оид ба ҳифзи судӣ ва ғайрисудии заминистифодабарӣ;
- идоракунии мақсадноки соҳаи замин ва ғайра.

Аннотатсия**Тавсифи умумии мафҳум ва моҳияти «ислоҳоти замин»: ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии он.**

Дар мақолаи мазкур масъалаи тавсифи умумии мафҳум ва моҳияти ислоҳоти замин, ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии он таҳлил шудааст. Муаллиф бо истифода аз адабиёти илмӣ ва қонунгузории замин, қонунгузории махсуси ислоҳоти замин ва назарияи ҳуқуқи замин мафҳум ва моҳияти ислоҳоти заминро мавриди баррасӣ қарор дода, пешниҳоди илмӣ ва амалиро барои мукамал гардонидани қонунгузории ислоҳоти замин ва таносуби ислоҳоти замин аз ислоҳоти кишоварзиро вобаста ба хусусиятҳои пешниҳод намудааст.

Аннотация**Общая характеристика понятия и сущности «земельной реформы»: его теоретические и правовые аспекты.**

В настоящей статье анализируются вопросы общей характеристики понятия и сущности земельной реформы, в частности его теоретические и правовые аспекты. Автор статьи с учётом изученной научной литературы и земельного законодательства, проводит соотношение земельной реформы с аграрной, конечно, учитывая их специфики, с этой целью, подвергая рассмотрению специальное законодательство земельной реформы, теорию земельного права, а также понятия и сущность земельной реформы, для совершенствования законодательства в этой сфере даются научные и практические предложения.

Annotation**General characteristics of the concept and essence of the "land reform": its theoretical and legal aspects**

This article analyzes the problems of the general characteristics of the concept and essence of land reform, in particular, its theoretical and practical aspects. The author article taking into account studied the scientific literature and land legislation, conducting the ratio of land reform agrarian, of course, taking into account their specific, with the purpose to this, subjecting consideration of special legislation the land reform, the theory of land law, as well as concept and essence of land reform, to improve the legislation in this sphere makes scientific and practical suggestions.

Рачабов М.Н.,
*мудири Кафедраи ҳуқуқи байналхалқии
 факултети ҳуқуқшиносии
 Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
 н.и.ҳ., дотсент
 E-mail: rajabov.m.1973@mail.ru*

ИЧЛОСИЯИ XVI ШӢРОИ ОЛИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАШАККУЛӢБИИ ҚОНУНГУЗОРИ ДАР БОРАИ ГУРЕЗАӢО

***КалидвожаӢо:** Ичлосияи XVI ШӢрои Олии ҶумӢурии Тоҷикистон; гуреза; муӢоцирони ичборӣ; қонунгузори ҶумӢурии Тоҷикистон.*

***Ключевые слова:** XVI Сессия Верховного Совета Республики Таджикистан; беженцы; вынужденные переселенцы; законодательство Республики Таджикистан.*

***Keywords:** XVI session of Supreme Council of Republic of Tajikistan; refugee; the compelled immigrants; legislation of Republic of Tajikistan.*

Ичлосияи XVI ШӢрои Олии ҶумӢурии Тоҷикистон (даъвати дувоздахум) дар ҳолати ҳасос ва мураккаби таърихи халқи тоҷик (16 ноябр -2 декабри соли 1992) баргузор шуд. Зеро дар ин давра сарзамини Тоҷикистон гирифтори оташи ҷанги шаҳрвандӣ, ҷомеа бӯҳрони иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ, миллат парокандаю сохторҳои давлатӣ фалаҷ гашта буданд. Баргузори Ичлосияи XVI ШӢрои Олии ҶумӢурии Тоҷикистон дар қасри Арбоби Хучанди Бостон (вобаста ба таъмин набудани амният дар пойтахти кишвар – шаҳри Душанбе, фалачии ҳокимияти давлатӣ ва парокандагии мардуми Тоҷикистон) доир гардид. Дар ҷунин вазъи ногувору мураккаб ва тақдирсоз Ичлосия дар Хучанди Бостон баргузор шуд, ки мақсад танҳо ва танҳо як чиз буд: бо ҳам овардани миллат, аз парокандашавӣ нигоҳ доштани давлат ва андешидани тадбирҳо перомунӣ эҳёи сохторҳои қудратии кишвар. Дар Ичлосия ба мақоми Сардори давлат шахси ҷавоне интихоб шуд, ки бо назари солимӯ созанда ва дарки вазъият, новобаста аз таҳдиду фишорҳои хатар, «бозихои» минтақаю абарқудратҳо ва тарафҳои даргир тавонист манфиатҳои миллиро аз манфиатҳои гурӯҳӣ боло гузораду роҳи дурусти рушди миллату давлатро муайян созад ва на ба зиддияту мустаҳкам кардани бӯҳрони ҷанги шаҳрвандӣ, балки ба андешаи баромадан аз ин варта бо ҷӯстани роҳи сулҳ дар арсаи сиёсӣ шомил гашт, ки ба ояндаи таърихи сиёсии навини тоҷик таъсири мусбӣ гузошт.

Ичлосияи XVI ШӢрои Олии ҶумӢурии Тоҷикистон баҳри нигоҳдошти якпорчагии

Тоҷикистон баргузор шуда буд, аз ин нигоҳ вакилони халқ бо интихобу роҳбарии сардори нави сиёсии давлат тавонистанд таҳкурсии эҳёи давлати миллиро фароҳам оварданду мавқеи устуворро бар зидди ҳама гуна равандҳои манфӣ ишғол намоянд. Воқеан, рисолати таърихии Ичлосияи XVI ШӢрои Олии ҶумӢурии Тоҷикистон дар он буд, ки дар марҳилаи тақдирсоз вакилону иштирокчиёно ба як қувваи солимӯ созанда муттаҳид намуда, мавқеи устувору арзандаро бар зидди ҳамагуна тамолиҳои зиддимиллӣ савқ доданд. Ба эътидол овардани вазъи сиёсии мамлакат ҳадафи асосии Ичлосия буд, зеро то баргузори Ичлосия роҳбарияти сиёсии онвақта қудрати идора кардани кишварро аз даст дода буду мамлакат ба маҳалҳои миллат ба қисматҳо тақсим гашта буд ва дар ҷунин вазъ мебоист роҳбари сиёсии тозаинтихоби кишвар метавонист қувваҳои солими ҷомеаро муттаҳид созаду барои ба эътидол овардани вазъи кишвар мусоидат мекард. Дар Ичлосияи XVI ШӢрои Олии ҶумӢурии Тоҷикистон 23 масъалаи муҳим дар баҳши ба эътидол овардани вазъи кишвар мавриди муҳокима қарор гирифта буд.

Ичлосия бо даровардани тағйиру иловаҳо ба Конституцияи ҶумӢурии Тоҷикистон қонун қабул кард, ки тибқи он кишвар аз шақли идоракунии президентӣ даст кашиду ваколатҳои Президенти ҶумӢурии Тоҷикистонро бардӯши Раиси ШӢрои Олии ҶумӢурии Тоҷикистон вогузор намуд ва Раиси ШӢрои Олии ҶумӢурии Тоҷикистон Сарвари давлат дониста шуд.

Дар ин давра ба зиммаи Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ва ҳукумати нав масъалаҳои

хомӯш кардани чанги шаҳрвандӣ, баргардонидани гурезаҳо ба маҳали зисташон ва таъмини амнияти онҳо, азнавсозию таҳкими низоми давлатдорӣ, эҷод намудани фазои бозғимоду ҳамзистӣ дар чома, таъмини рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоӣ, дарёфти ҷойгоҳи мувофиқ дар арсаи байналхалқӣ вогузор шуда буд.

Дар чунин вазъияти душвор Эмомалӣ Раҳмон масъулияти таърихро дар назди миллату давлат ба зимма гирифт ва хушбахтона бо сари баланд аз уҳдаи ҳалли ҳамаи масъалаҳои вогузоршуда баромад ва ба ҷаҳониён бори дигар ин миллатро соҳибфарҳангу тамаддун ва соҳибдавлат муаррифӣ сохт.

Дар ҳолати мавҷудияти хавфи ҳамчун давлати мустақил барҳам хурдани Тоҷикистон ва ҳамчун миллат нобуд шудани тоҷикон бо нияти неку боварии комил ба ояндаи миллату давлати тоҷикон Сардори давлат Эмомалӣ Раҳмон ба мардум ва ҷаҳониён гуфт, ки «мо давлатамонро обод мекунем ва соҳибӣ мекунем». Хушбахтона имрӯз ин суҳан воқеияти хешро дорад.

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти сиёсати хориҷии кишвар аҳмияти хоса дода буд. Дар Иҷлосия намоёндагони кишварҳои Руссия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Узбекистон (Айматов А.Ҷ. – муовини вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Қирғизистон, Иманкулов А. – аташеи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Қирғизистон, Зиямов Ш.С. – муовини аввали вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Узбекистон, Тоиров С.Т. – котиби якуми Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Узбекистон, Синкевич М.И. – сафири фавқуллода ва мухтори Федератсияи Руссия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Смагулов А.Д. – мушовири дастгоҳи Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон, Такаев К.К. – муовини вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Қазоқистон) иштирок доштанд. Баҳри ба эътидол овардани вазъият, истиқрори сулҳу осоиш ва таҳкими ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои Федератсияи Руссия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Узбекистон муроҷиат карда, хоҳиш намуд, ки ба Тоҷикистон қувваҳои муштараки ҳомии сулҳро фиришонанд. Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи муроҷиат ба мамлакатҳои ИДМ оид ба дохил кардани қувваҳои сулҳхоҳ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд.

Дар Иҷлосияи Созишномаи авиатсияи шаҳрвандии байналхалқӣ, аз 7 декабри соли 1944 (шаҳри Чикаго) ва Шартнома оид ба беҳатарии дастаҷамъии давлатҳои иштирокчиҳои ИДМ аз 15 майи соли 1992 (ш.Тошканд) тас-

дик карда шуд. Инчунин тибқи қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон грамотаи дохилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Бонки Аврупоии таҷдид ва тараққӣ тасдиқ карда шуд ва Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба намоёндагони хешро ба Шӯроҳои Олии Ҷумҳурии Қирғизистон, Узбекистон, Қазоқистон ва Федератсияи Руссия фиришондан қарор қабул кард.

Фармонҳои и.в. Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Вакили Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Давлати Ислонии Афғонистон ва Штатҳои Муттаҳиди Америка таъин намудани Мерганов Совлатшо ва Мирзоев М. интишор шуданд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба узвияти Захираи асъори байналхалқӣ, Бонки байналхалқии таҷдиду тараққӣ, Ассотсиатсияи байналхалқии тараққӣ, Корпоратсияи байналхалқии молия ва Агентии бисёрҷабҳаи замонати пасандозҳо дохил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси амалӣ гардонидани қонуни мазкур дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расонида шуд. Барқияҳои табрикотӣ ба унвони Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз номҳои Президенти Федератсияи Руссия Елсин Б.Н., Сарвазири Федератсияи Руссия, роҳбари ҷамъияти тоҷикони Амрико Мирмуҳаммад Зоҳири Яъқубӣ, Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид Б.Б.Галӣ, Президенти ШМА Ҷ.Буш, Раиси Маҷлиси миллии Туркия Ҳисомиддин Чиндрук, Раиси Маҷлиси «Шӯрои Ислонии Эрон» Алиакбари Нотиқи Нури, Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев, Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Аскар Акаев, Раиси Шӯрои Олии Федератсияи Руссия, Раиси Шӯрои Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои узви ИДМ Руслан Хасбулатов, Ноиби Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Феликс Қулов, Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Юлдошев ба Иҷлосияи XVI ба муносибати ба мақоми Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин шуданаш, ки ин гувоҳ аз эътирофу пазируфтани Ҳукумати навтаъсиси Тоҷикистон ва омодагӣ ба ҳамкории байналхалқию дӯстӣ мебошад ирсол карда шуд.

Дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 74 қонуну қарор ва фармон ба тасвиб расид, ки дар фаъолияти қонунгузории давраи навини Тоҷикистон таҳти роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон ибтидо гузошту ин санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ ба таҳкими пояҳои давлатдорӣ замина гузоштанд.

Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси даровардани тағирот ба Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи статуси депутатҳои халқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси дохил кардани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андози даромади шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бетабаа» аз 6 январи соли 1992, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи даровардани тағйирот ба Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи аз андози иловашуда озод кардани роҳхатҳо ба табобатгоҳҳои санаторию курортӣ, истироҳатгоҳҳо ва лагерҳои солимгардонии тобигона, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезагон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи аз ҷавобгарии ҷиноӣ, интизомӣ ва маъмуриӣ озод кардани шахсоне, ки дар давраи аз 27 март то 25 ноябри соли 1992 ҷиноят ва амалҳои ғайриқонунӣ содир кардаанд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Рӯзи сулҳ ва ризоияти миллии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон кардани 26 ноябри соли 1992, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба узвияти Захираи асъори байналхалқӣ, Бонки байналмиллалӣ тачдиду тарақиёт, Ассотсиатсияи байналмилалӣ тарақиёт, Корпоратсияи байналмилалӣ молия ва Агентии бисёрҷабҳаи замонати пасандозҳо дохил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи даровардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи (Қонуни Асосии) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тасдиқи Низомномаи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тасдиқи Низомномаи Нишонаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси тадбирҳои пурзӯр намудани ҷавобгарии ҷиноӣ барои содир кардани ҷиноятҳои вазнине, ки бар зидди саломатӣ ва ҳаёти шаҳрвандон, ҳуқуқи амволи онҳо ва барои хароб кардани пояҳои иқтисодию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар хусуси даровардани тағйироту иловаҳо ба баъзе санадҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 ноябри соли 1992 № 740 ва ғайра.

Яке аз муҳимтарин санадҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардида Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезагон» аз 24 ноябри соли 1992 № 708 мебошад. Зеро то қабули Қонуни мазкур собиқ Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Искандаров дар Иҷлосияи пеш аз бозхондаш ҳисобот пешниҳод кард, ки нуктаи асосӣ дар ин гузориш оид ба гурезаҳо чунин буд, ки

«теъдоди гурезаҳо пурра аниқ қарда нашудааст ... ва гурезаҳо дар хобгоҳҳо ва донишкадаҳо ҷойгир шудаанд».

Аз ин нигоҳ Сардори тозаинтихобшудаи давлат Эмомалӣ Раҳмон дарк мекард, ки мушкилоти гурезаҳо ва ҳалли онҳо яке аз омилҳои асосии ба эътидол овардани вазъи кишвар ва расидан ба сулҳ мебошад. Бо чунин назардошт аз лаҳзаи нахустини фаъолият бо садоқату самимият ва қатъӣ иброд дошт, ки «то охири гуреза ба ватан барнагардад, худро ҳамчун роҳбари давлат ором ҳисоб намекунам».

Аз ин нигоҳ, 22 ноябри соли 1992 Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо гурезагону фармондеҳони силоҳбадастони ноҳияҳои Шаҳритус, Қубодиён, Қумсангиру Панҷ мулоқот намуд ва 23 ноябри соли 1992 ахбори Раиси Кумитаи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси вазъияти ноҳияҳои Шаҳритус, Ҳисор, Шаҳринав, Турсунзода, шаҳри Душанбе ва аҳволи гурезаҳо ба Иҷлосияи XVI пешниҳод шуд. Дар таърихи 23 ноябри соли 1992 дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон комиссияи депутатӣ оид ба таҳияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби ба ҷойҳои истиқоматӣ доимиашон бозгаштани гурезаҳо» таъсис дода шуд, ки ин комиссия лоиҳаи қонунро таҳия намуд ва барои баррасӣ ба Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардид. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезагон» 24 ноябри соли 1992 № 708 қабул гардид, ки сохтораш фароғири ҳафт банд буд. Тибқи Қонуни мазкур статуси гуреза ба шахсоне дода мешавад, ки дар натиҷаи вазъи номуътадили сиёсӣ ва муҳолифати мусаллаҳона маҷбуран маҳалҳои зисти доимиашонро тарк кардаанд. Статуси гуреза ба шаҳрвандон аз тарафи мақомоти умури ҷумҳуриявӣ муҳоҷират мувофиқи тартиби муқарраршуда дода мешавад.

Тибқи банди 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезагон» Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадор қарда шуда буд, ки тартиби ба маҳалҳои зисти пештарашон бозгаштани гурезаҳоро таҳия кунад ва ба Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намояд ва дар бучети ҷумҳуриявӣ барои соли 1993 моддаи хароҷоти вобаста ба бозгашти гурезаҳоро пешбинӣ кунад.

Ба оилаи гурезагоне, ки бе манзил ва амвол мондаанд, баъди ба маҳалҳои зисти доимиашон баргаштан барои сохтмон, харидани хонаи истиқоматӣ, иморатҳои рӯи

хавлигӣ, барқарор кардани иморатҳои вайроншуда, харидани амвол, чорво ва дигар мақсадҳо ба маблағи 100 ҳазор сум бо мӯҳлати пардохт дар муддати 20 сол, аз соли чоруми баъди гирифтани қарз, қарзи имтиёзнок дода шавад.

Ҳамагуна шахсони ҳуқуқии тичоратӣ, колхозу савхозҳо, корхонаю ташкилотҳо ва кооперативҳо ба андозаи маблағи ёрии ба оилаи гурезагон расонидашон аз тамоми намудҳои андоз, ба истиснои андози даромад озод карда шаванд.

Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати савдо, Тоҷикматлубот барои пурра кардани маблағҳои гардонашон қарзи дарозмуддати имтиёзнок ҷудо намоянд. Мақомоти умури дохила ва амният, ҳукуматҳои вилоят, шаҳру ноҳия ба гурезагон дар қори ба маҳали зисти пештарашон баргаштани онҳо ҳамачониба ёрӣ расонанд ва амнияти онҳоро таъмин намоянд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезагон» аз 24 ноябри соли 1992 аз рӯзи қабул амал менамояд.

Барномаи мушаххасу мукамалро оид аз бӯҳрони сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳанги берун баровардани Тоҷикистонро Раиси Шӯрои Олӣ Эмомалӣ Раҳмон таҳия намуд, ки яке аз нуқтаҳои асосии онро «баргардонидани гурезаҳо ба шаҳру деҳот ва манзили худ, онҳоро бо сару либос, хӯрокворӣ таъмин намудан, барои қори бонизом дар роҳи барқарор кардани харобазорҳо шароити фароҳам оварданд» буд, ки дар мурочиатнома халқи шарифи кишвар (12 декабри соли 1992) ифода ёфтааст.

Дар асос ва баҳри иҷрои муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезагон» аз 24 ноябри соли 1992 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин санадҳои зерқонунӣ таҳия ва қабул карда шудааст:

- Қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои ба маҳалҳои зисти доимӣ баргардонидани гурезаҳо ва ба онҳо расонидани кӯмакҳои моддӣ» аз 10 феввали соли 1993, № 58;

- Қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои баргардонидан ва бақайдгирии гуреза – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар қаламрави Давлати Ислонии Афғонистон суқунат доранд» аз 3 июни соли 1993, № 249;

- Фармони Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рафти

иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи гурезаҳо» аз 30 сентябри соли 1993;

- Қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои баргардонидани муҳоҷирони маҷбурӣ-шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар қаламрави кишварҳои ИДМ муваққатан суқунат доранд» аз 5 майи соли 1994, № 217.

Қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои ба маҳалҳои зисти доимӣ баргардонидани гурезаҳо ва ба онҳо расонилани кӯмаки моддӣ» аз 10 феввали соли 1993 № 58 фарогирӣ чунин масъалаҳо буд:

- кӯмаки яқвақтаинаи пулӣ дар ҳаҷми на зиёдтар аз 20 ҳазор рубл, аз ҷумла ба сардори оила – 4 ҳазор рубл ва ба ҳар як аъзои оила – 2 ҳазор рубл муқаррар шуда буд;

- пешниҳод кардани қарзи имтиёзнок дар ҳаҷми 100 ҳазор рубл ба мӯҳлати 20 сол, ки баъди соли чорум гирифтани қарзи имтиёзнок пардохти қарз оғоз мегардад;

- андешидани тадбирҳои зарурӣ оид ба мусоидати бозгаштани муташаккилонаи гурезаҳо ба маҳали зисти доимӣ;

- таъмини воситаҳои нақлиёт аз ҷониби Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баҳши кашонидани гурезаҳо ва борҳои онҳо тибқи дархости ҳукуматҳои шаҳру ноҳия ва вилоятҳо;

- таъмини муҳофизати борҳо ва бехатарии шаҳрвандони ба маҳалли зисти пештара баргаштаистода аз ҷониби мақомоти умури дохила ва амнияти кишвар.

Ҳамин тариқ, Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз вазъи нуговори ҷомеа, бӯҳрони иқтисодию иҷтимоию фарҳангӣ ва ба гуруҳҳо тақсим гаштани миллат, тарзе қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи гурезаҳо таҳия намуд, ки дар он маҳаки асосӣ таъмини амнияти шахсӣ ва ёрии моддиву имтиёзҳои имконпазирро қафолат дода мешуд, ки гувоҳ аз азму талоши Ҳукумати навтаъсиси Тоҷикистон бо тарафдорӣ сулҳу осоиш ва ҳимояи ҳуқуку озодии инсон ва шаҳрванд ҳамчун вазифаи аввалиндараҷаи он арзёбӣ мегашт.

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи гурезаҳо қатъи назар аз миллат, наҷод, этноқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ ба ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон қафолати ҳуқуку озодиҳо ва дастрасии статуси гурезаро пешниҳод менамуд.

Аннотатсия

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккулёбии қонунгузорӣ дар бораи гурезаҳо

Дар мақолаи мазкур зарурият ва аҳамияти Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ва раванди ташаккулёбии қонунгузорӣ оид ба гурезаҳо сухан меравад.

Аннотация

XVI Сессия Верховного Совета Республики Таджикистан и процесс формирования законодательства о статусе беженцев

В данной статье речь идёт о необходимости и значении XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан в истории таджикской государственности и о процессе формирования законодательства о беженцах.

Annotation

XVI Session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan and the process of shaping legislation of status of refugees

In this article says about the indispensability and the of XVI session of the Supreme Council of Republic of Tajikistan en the history of tajik statehood and the process of refugee law formation.

Юсуфов А.Х.,

*начальник Отдела подготовки научных и научно-педагогических кадров Академии МВД Республики Таджикистан, доцент кафедры государственно-правовых дисциплин Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, майор милиции.
E-mail: akmall-86@mail.ru*

ОГРАНИЧЕНИЕ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА ПРИ ЧРЕЗВЫЧАЙНОМ ПОЛОЖЕНИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЛОЖЕНИЙ КОНСТИТУЦИИ ТАДЖИКИСТАНА И МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

Калидвожаҳо: *Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; стандарти байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон; вазъияти фавқулодда; маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд.*

Ключевые слова: *Конституция Республики Таджикистан; международный стандарт по правам человека; чрезвычайное положение; ограничение прав и свобод человека и гражданина.*

Key words: *The Constitution of the Republic of Tajikistan; International Human Rights Standards; state of emergency; restricting the rights and freedoms of man and citizen.*

Осуществление на комплексной основе сравнительного анализа норм международного права и Конституции Республики Таджикистан, регламентирующих вопросы ограничения прав и свобод человека в условиях чрезвычайного положения представляется необходимым с учетом того, что:

- права человека выступают основным критерием оценки качества государственности, степени его демократичности, приверженности правовым началам, ценностям и находятся в центре интеграционных процессов;

- Таджикистан впервые определил приоритет норм международных правовых актов над национальным законодательством на конституционном уровне, и тем самым возложил на себя обязанность по признанию, соблюдению и исполнению международных норм права;

- исходя из положений ч.1 и ч.2 ст.14 Конституции Республики Таджикистан, права и свободы человека и гражданина регулируются и охраняются международно-правовыми актами, ратифицированными Таджикистаном, и осуществляются непосредственно¹;

- и как отмечает С.В. Пчелинцев, проблема ограничения прав и свобод имеет наиболее высокую актуальность в условиях чрезвычайных ситуаций².

Учитывая, что содержание международных норм права раскрывается главным образом в международных правовых актах, не вызывает сомнения, что рассмотрение вопросов ограничения прав и свобод человека и гражданина при чрезвычайном положении, было бы невозможным без изучения принципиальных положений основных международных правовых актов в области прав человека, участником которых является Таджикистан. К ним, в первую очередь, относятся: Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Международный пакт о гражданских и политических правах и др.³ Перечисленные международные правовые акты в совокупности с двумя Факультативными протоколами к последнему Пакту, составляют Билль о правах человека, который играет определенную положительную роль в обеспечении прав человека в любых обстоятельствах. Эти документы, за исключением Всеобщей декларации прав человека, возлагают юридическую обязанность на государство и его органы, граждан и их объединения соблюдать и исполнять международные нормы о правах человека и их гарантиях в любых обстоятельствах.

Анализ Международного билля о правах человека показывает, что мировое сообщество выработало международно-правовые стандарты в сфере обеспечения прав и свобод человека в

¹ Конституция Республики Таджикистан (с изм. и доп. от 26 сентября 1999 г. и 22 июня 2003 г.): офиц. текст. – Душанбе : Ирфон, 2008. С. 35.

² Пчелинцев С. В. Концептуальные подходы к формированию теории ограничения прав и свобод граждан на современном этапе // Конституционное и муниципальное право. 2006. № 5. С. 25.

³ Права человека. Сборник международных и национальных документов в 8-ми томах. Т. 1. Отв. ред. Диноршоев А. М. – Душанбе. 2009. С. 8-57.

условиях чрезвычайного положения без различия расы, пола, языка, религии. Международные нормы, в первую очередь, отражают устоявшиеся общепринятые подходы к той или иной гуманитарной проблеме. Одной из таких специфических проблем и является проблема поведения государства в условиях чрезвычайного положения и установления им правового статуса человека, оказавшегося на данной территории.

Международный билль о правах человека содержит как классические фундаментальные права личности, закрепляя гарантии их защиты, так и социально-экономические права. Неразрывно связанные друг с другом, эти важные и взаимодополняющие категории прав формируют «единый международный каталог», составляющий основу правового статуса человека.

Конституция Республики Таджикистан, закрепив принцип признания человека¹, его прав и свобод высшей ценностью и вменив государству в обязанность их признание, соблюдение и защиту, предусмотрела при этом возможность ограничения этих прав и свобод для защиты определенных ценностей. Это обычная мировая практика. Всеобщая декларация прав человека, принятая ООН 10 декабря 1948 г., подтвердила естественный, природный, объективный характер, всеобщность, универсальность, неотъемлемость, нерушимость, неделимость личной свободы и других основных прав человека. Декларация стала первым в истории международных отношений документом универсального характера, провозгласившим перечень прав и свобод человека. Статья 1 Декларации закрепляет, что: «все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах. Они наделены разумом и совестью и должны поступать в отношении друг друга в духе братства». Анализ Декларации будет неполным, если не обратить внимание на ст. 29, провозглашающую обязанности каждого человека перед обществом и определяющую основания для возможных ограничений при осуществлении индивидом своих прав и свобод. Эти ограничения устанавливаются только законом с целью обеспечения должного признания и уважения прав и свобод других и удовлетворения справедливых требований морали, общественного порядка и общего благосостояния в демократическом обществе.

В 1966 году Генеральной Ассамблеей ООН были приняты Международный пакт об экономических, социальных и культурных пра-

вах и Международный пакт о гражданских и политических правах, которые дополнили и конкретизировали права и свободы, провозглашенные во Всеобщей декларации прав человека. Интерес представляет положение этих документов о возможности ограничения прав и свобод человека в связи с объявлением чрезвычайного положения. Пакты, в отличие от Всеобщей декларации, принятой в качестве задачи, к выполнению которой должны стремиться все народы и государства, являются международно-правовыми документами, которые государства-члены ООН, ратифицировавшие или присоединившиеся к ним, обязаны их исполнять.

Указанные Международные пакты 13 ноября 1998 года были ратифицированы нашей страной и с 4 января 1999 года вступили в силу, и таким образом стали обязательными для Республики Таджикистан.

Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах не закрепляет специальную норму об ограничении прав человека в условиях чрезвычайного положения, но также как и Всеобщая декларация прав человека содержит общую норму, применимую к таким условиям (ст. 4: «государство может устанавливать только такие ограничения этих прав, которые определяются законом, и только постольку, поскольку это совместимо с природой указанных прав, и исключительно с целью способствовать общему благосостоянию в демократическом обществе»).

В вопросе ограничения прав и свобод человека при чрезвычайном положении, Международный пакт о гражданских и политических правах является более конкретным. Пункт 1 ст. 4 подтверждает, что «во время чрезвычайного положения в государстве, при котором жизнь нации находится под угрозой, государства могут принимать меры в отступление от своих обязательств по настоящему Пакту...».

К сожалению, Конституция Таджикистана, предусматривая возможности введения чрезвычайного положения (ст. 46), не содержит специальной статьи (нормы) с указанием на конкретные ограничения прав и свобод человека и гражданина в условиях чрезвычайного положения, за исключением статей, которые предусматривают общие вопросы ограничения прав и свобод человека и гражданина. В частности, согласно ч.3 ст.14 Конституции Таджикистана «ограничения прав и свобод граждан допускаются только с целью обеспечения прав и свобод других граждан, общественного порядка, защиты конституционного строя и территориальной целостности республики».

¹ Конституция Республики Таджикистан в данной части пошла дальше положений Билля о правах человека, провозгласив высшей ценностью не только права и свободы человека как таковые, а еще самого человека.

Как отмечает Л.С. Корж, одним из условий формирования правового государства является совершенствование и развитие законодательства, направленного на обеспечение прав, свобод и гарантий их реализации¹. Поэтому Республика Таджикистан располагает достаточной национальной правовой базой, регламентирующей вопросы прав и свобод человека и гражданина в условиях чрезвычайного положения. В связи с этим, вопросы ограничения прав и свобод человека и гражданина в условиях чрезвычайного положения более подробно раскрыты в законодательстве о чрезвычайном положении.

Законодательную основу обеспечения чрезвычайного положения, а также права человека в таких условиях составляют: Конституция Республики Таджикистан, Конституционный закон Республики Таджикистан «О правовом режиме чрезвычайного положения», Закон Республики Таджикистан «О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера», другие нормативные правовые акты, регулирующие отношения, складывающиеся в период действия чрезвычайного положения, а также международные договоры (соглашения), признанные (заключенные) Таджикистаном. Например, Конституционный закон Таджикистана «О правовом режиме чрезвычайного положения» закрепляет, что в условиях чрезвычайного положения допускаются установленные законом ограничения в осуществлении конституционных прав и свобод граждан, что соответствует положениям Международного билля. Так, данный конституционный закон предусматривает: временное выселение граждан из районов, опасных для проживания; ввод особого режима въезда и выезда граждан; запрещение отдельным гражданам покидать на установленный срок определенную местность, свою квартиру (дом); запрещение проведения собраний, митингов, уличных шествий и демонстраций, дестабилизирующих обстановку, а также публичных голодовок и пикетирования, проведения забастовок и ряд других мер, за нарушение которых установлены соответствующие меры уголовно-правовой, административно-правовой и гражданско-правовой ответственности².

¹ Корж Л.С. Особенности регламентации правового статуса граждан в условиях чрезвычайного положения // Российский следователь. 2006. № 7. С. 52-54.

² О правовом режиме чрезвычайного положения : конституционный закон Республики Таджикистан от 3 ноября 1995 г. № 94 (по состоянию на 26 июля 2014 г.) // Законодательство стран СНГ. URL: <http://base.spinform.ru>. (дата обращения: 2.10.2014).

В то же время, учитывая, что грань между ограничением прав человека и их нарушением очень узка, особенно в условиях чрезвычайного положения, Пакт о гражданских и политических правах устанавливает границы таких отступлений. Они должны соответствовать «остроте положения», «не могут быть несовместимыми с другими обязательствами по международному праву» и не должны приводить к «дискриминации исключительно на основе расы, цвета кожи, пола, языка, религии или социального положения». В соответствии с п.2 ст.4 Пакта, «право отступления» не применяется к таким фундаментальным правам и свободам, как право на жизнь, свободу от пыток или жестокому, бесчеловечному, угрожающему достоинству обращению, свободу от рабства, к запрещению лишать свободы за невыполнение какого-либо договорного обязательства, защиту от уголовных законов, имеющих обратную силу, к праву каждого на признание его правосубъектности, свободу совести, мысли, религии.

Данное положение Пакта нашло прямое отражение в Конституции Республики Таджикистан. В частности, ч.1 ст.47 Конституции Таджикистана запрещает в условиях чрезвычайного положения ограничивать права и свободы, предусмотренные ст.ст. 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 28, которые по выражению Б.С. Эбзеева, составляют «сердцевину всей системы основных прав и свобод человека»³. Речь идет о таких конституционных правах человека, как право на жизнь; право на охрану достоинства личности; право на судебную защиту прав и свобод; право находится под защитой государства; право на политическое убежище; право на получение юридической помощи; право на неприкосновенность личности; запрет пыток, жестокого и бесчеловечного обращения, право на объединение и ряд иных прав.

При сопоставлении статей Международного пакта о гражданских и политических правах, не подлежащих ограничению, с Конституцией Таджикистана, можно заметить противоречия, требующего на наш взгляд обязательного устранения. Это отсутствие в перечне статей, предусмотренных в ч.1 ст. 47 Конституции Таджикистана, ст.26, закрепляющей свободу совести. Между тем, ст.18 Международного пакта в числе прав и свобод, не подлежащих отступлению, как раз закрепляет право на свободу мысли, совести и религии. Данное право включает свободу иметь или принимать религию или

³ Конституционные права и свободы человека и гражданина в Российской Федерации : учебник / Под ред. О. И. Тиунова. М., 2005. С. 294.

убеждения по своему выбору и свободу исповедовать свою религию и убеждения как единолично, так и сообща с другими, публичным или частным порядком, в отправлении культа, выполнении религиозных и ритуальных обрядов и учении.

Таким образом, рассматривая общие условия и особенности ограничений прав и свобод человека, допустимых Международным биллем и Конституцией Республики Таджикистан в условиях чрезвычайного положения, можно сделать вывод, что положения таджикского законодательства в целом соответствует требованиям международных правовых актов в рассматриваемой сфере. Республика Таджикистан, с одной стороны, в силу своего суверенитета самостоятельно определяет и гарантирует правовой статус личности. С другой стороны, она одновременно реализует внутренние дела с принятыми на себя международными обязательствами об определенных стандартах своего су-

веренного поведения. Говоря о допустимости ограничения отдельных прав и свобод, не менее важно учитывать и разумное взаимодействие международного и внутригосударственного права, так как они существенно дополняют и конкретизируют собой комплексную систему мер по обеспечению законности и соразмерности принимаемых мер по ограничению прав и свобод граждан в условиях чрезвычайного положения.

Далее, характеризуя ценность Основного закона, как правовой основы ограничения прав и свобод человека и гражданина, следует отметить, что Конституция Республики Таджикистан – это очередное продвижение таджикского народа по пути демократизации общественной жизни и развития правового государства. С точки зрения автора, указанные обстоятельства имеют важное значение для определения перспектив развития законодательства Таджикистана в области прав человека в целом.

Аннотатсия

Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар вазъияти ҷавқулӯда: таҳлили муқоисавии меъёрҳои Конститутсияи Тоҷикистон ва стандартҳои байналхалқӣ оид ба ҳуқуқи инсон

Мақола ба таҳлили муқоисавии меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон, ки масъалаҳои маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро дар вазъияти ҷавқулӯда ба танзим мебароранд, бахшида шудааст.

Аннотация

Ограничение прав и свобод человека при чрезвычайном положении: сравнительный анализ норм Конституции Таджикистана и международных стандартов по правам человека

Статья посвящена анализу положений Конституции Республики Таджикистан и международных стандартов по правам человека, регламентирующие вопросы ограничения прав и свобод человека и гражданина в условиях действия чрезвычайного положения.

Annotation

Limitation of human rights and freedoms in an emergency: a comparative analysis of the provisions of the Constitution of Tajikistan and international human rights standards

The article is devoted to analysis of the provisions of the Tajik Constitution and international human rights standards, regulating the issues of restriction of the rights and freedoms of man and citizen in conditions of emergency.

Азизов И.М.,

заместитель начальника отдела гражданского, предпринимательского и семейного законодательства Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан
E-mail: azizov80@bk.ru

ДОГОВОР БАНКОВСКОЙ ГАРАНТИИ КАК СРЕДСТВО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА

Калидвожаҳо: шартнома; кафолати бонкӣ; танзими ҳуқуқӣ; уҳдадории шартномавӣ; кафолат; бенефициар; принципал; иҷрои уҳдадорӣ; қонунгузорӣ.

Ключевые слова: договор; банковская гарантия; правовое регулирование; договорные обязательства; бенефициар; принципал; исполнение обязательств; законодательство.

Keywords: contract; bank guarantee; legal regulation; guarantee; contractive obligation; guarantee; beneficiary; principal; obligation performance; legislation.

Переход к рыночным отношениям, проведение экономической реформы кардинально меняют сферу применения и использования договора, его роль и значение в гражданском обороте. Любая предпринимательская деятельность связана с использованием договора, договор находит широкое применение также в отношениях граждан между собой, граждан и предпринимателей. В Республики Таджикистан (РТ) государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе частной, (ст. 12 Конституции РТ). Это конституционное положение предполагает создание общего экономического пространства для всех субъектов, которые характеризуются такими общими параметрами как эффективность и что особенно важно – единством правового регулирования. Поэтому каждый предприниматель заинтересован, с одной стороны, в повышении экономической эффективности своей деятельности, что требует использования новаторских методов и технологий, принятия решений, сопряженных с риском, с другой стороны в снижении экономического риска. Этим и обусловлена необходимость таких организационно-правовых форм и механизмов осуществления предпринимательской деятельности, которые оптимально сочетают в себе возможность достижения высокого экономического эффекта с минимальным риском экономических потерь. К числу таких организационно-правовых форм и механизмов предпринимательской деятельности относится институт обеспечения исполнения обязательств. В настоящее время Гражданский кодекс Республики Таджикистан (ГК РТ) закрепил кон-

кретные способы исполнения обязательства, которые используются субъектами гражданского права. Ими являются неустойка, залог, задаток, поручительство, удержание имущества должника и банковская гарантия. Банковская гарантия рассматривается как один из способов обеспечения исполнения обязательств и в этом качестве давно известна в гражданском праве. Она трактовалась как разновидность поручительства и к ней применялись соответствующие нормы. Наряду со способами обеспечения исполнения обязательства, предусмотренными главой 22 ГК РТ, а также установленными другими статьями ГК РТ и законами аналогичные меры, могут быть установлены сторонами договора по волеизъявлению сторон. Как отмечается в юридической литературе, содержание договора определяется по волеизъявлению субъектов на основании законодательства, предусматривающего определенные модели поведения. Таким образом, Гражданский кодекс предоставляет право субъектам гражданско-правовых отношений использовать различные способы обеспечения исполнения обязательств, основанием возникновения которых являются закон и договор. Договор является основным документом, непосредственно регулирующим взаимоотношения сторон. При этом договор становится не только важным средством правового регулирования общественных отношений, но и средством достижения конечного результата предпринимательской деятельности¹. В настоящее время потребность в совершенствовании правового регулирования об-

¹ См. Рахимов М.З. Избранные труды по гражданскому и предпринимательскому праву. Душанбе «Бухоро» 2014. Ст. 410.

ществленных отношений путем договора, является одним из существенных черт регулирования рыночных отношений. Конструкция договора применяется в различных отраслях права: международном, публичном, административном и др. И все же наиболее широко используется она в гражданском праве.

Таким образом, в ГК РТ основное внимание уделено такому центральному институту гражданского права как договор. Договор признаётся не только как юридический факт, но и документ, предоставляющий субъекту право осуществлять свои права и интересы, но и в необходимых случаях, защищать свои субъективные имущественные права. Договорные отношения стали более свободными от административных рычагов принуждений к их заключению, которые имели место при предыдущем строе, называемые «плановыми договорами». Договор имеет особо важное значение в области отношений связанных с обеспечением исполнения обязательств. Поэтому целью договора банковской гарантии является удовлетворение стороны. Надо отметить, что в области обеспечения исполнения обязательств, одним из наиболее удобных и универсальных способов обеспечения исполнения обязательств является банковская гарантия, которая предоставляется путем договора. Поэтому рассмотрим, что представляет собой банковская гарантия, чем она отличается от договора поручительства и в каких случаях банковская гарантия может быть использована на практике. Банковская гарантия – это выданное банком, кредитной, страховой или иной организацией (гарантом) во исполнение договора о предоставлении банковской гарантии письменное обязательство, содержащее наименование принципала, бенефициара и гаранта, сумму, срок действия, а также перечень предъявляемых бенефициаром документов, удостоверяющих право бенефициара требовать на основании письменного заявления определенную гарантией сумму. Банковская гарантия может быть выдана как банком, кредитной и страховой организацией, так и любой иной организацией способной гарантировать интерес кредитора. Гарантии, выданные организациями, способными гарантировать интерес кредитора предлагается именовать как независимые гарантии, являющиеся одним из видов банковских гарантий. Система правоотношений, возникающих в связи с использованием банковской гарантии, связывает трёх субъектов: принципала, гаранта и бенефициара. В роли принципала и бенефициара могут выступать любые субъекты предпринимательской деятельности, самостоятельно и от своего имени

участвующие в экономическом обороте. Получателем банковской гарантии является кредитор принципала (бенефициар). Поэтому договор между принципалом и бенефициаром (основное обязательство), если он предусматривает обеспечение интересов кредитора банковской гарантией, обычно обязывает должника получить соответствующее обязательство третьего лица – гаранта. Если посмотреть на историю, гарантийное обязательство вышестоящей организации по юридической природе представляет собой один из видов договора поручительства¹.

В настоящее время кредиторы в большинстве случаев предпочитают самостоятельно выбирать гарантов влиять на условия банковской гарантии. По ранее действовавшему законодательству единственным отличием гарантии от поручительства являлось то, что она выдавалась в отношении между организациями и, как правило, в обеспечение погашения банковских ссуд. Новое гражданское законодательство изменило соотношение между поручительством и гарантией, сформулировав принципиально новый институт банковской гарантии. Основное обязательство может быть реальным или консенсуальным договором. Консенсуальными считаются договоры, вступающие в силу с момента достижения сторонами согласия, а реальными – договоры, которые признаются заключенными с момента, когда на основе соглашения осуществлена передача стороной контрагенту определенного имущества². Например, договор займа считается заключенным с момента передачи денег или других вещей (ч.2 ст.827 ГК РТ), а договор купли-продажи и многие сделки по выполнению работ и оказанию услуг (договор подряда, договор комиссии и т.п.) являются консенсуальными, то есть считаются заключенными с момента достижения сторонами соглашения по условиям сделки.

Если стороны решили обеспечить банковской гарантией консенсуальный договор, принципал и бенефициар (должник и кредитор) в соответствии с принципом свободы договора обычно заключают договор, прямо не предусмотренный законом и иными правовыми актами (ч.2 ст. 453 ГК РТ). Такой договор, являющийся основным обязательством, состоит из двух частей, которые условно можно назвать «процессуальной» и «материальной». «Процес-

¹ См. Д.М. Генкина Советское гражданское право. Москва 1961.Ст. 136.

² См.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, исп. - М.: «Статус», 2000.384.

суальная» (организационная) часть договора содержит условия:

1) о круге лиц, материальному положению и надежности которых бенефициар доверяет и которых он желает видеть в качестве гарантов;

2) о документах, которые в соответствии с «материальной» частью договора бенефициар может предъявить гаранту, чтобы последний произвел платеж;

3) о сроке, в течение которого бенефициар должен получить банковскую гарантию;

4) другие условия по усмотрению сторон.

«Материальная» часть договора содержит существенные и иные условия (по соглашению сторон), необходимые для возмездных консенсуальных договоров данного вида.

Договор (основное обязательство) заключается под отлагательным условием (ч. 1 ст. 182 ГК РТ) и признается заключенным в момент получения лицом, направившим оферту, ее акцепта (ч. 1 ст. 465 ГК РТ). Однако возникновение прав и обязанностей сторон по «материальной» части обязательства ставится в зависимость от получения принципалом банковской гарантии от одного из тех гарантов, которые указаны в договоре. Таким образом, получение банковской гарантии – условие возникновения обязанностей бенефициара по «материальной» части сделки. Во всяком случае, невыполнение «процессуальной» части обязательства является нарушением условий договора. Допущенные по вине принципала расхождения между условиями банковской гарантии и основного обязательства также рассматриваются как нарушение им договорных обязательств. Иными словами, бенефициар ставит выполнение своих обязательств перед принципалом в зависимость от наличия обязательства гаранта. Если банковской гарантией решено

обеспечить реальный договор, необходимо действовать по-другому. Стороны должны заключить два договора: предварительный и основной (основное обязательство). В форме, установленной для основного договора, стороны заключают предварительный договор, который также состоит из «процессуальной» и «материальной» частей. Условия «процессуальной» части остаются прежними, а в «материальной» части содержится обязательство сторон в будущем заключить договор (о передаче имущества) на условиях и в срок, предусмотренных предварительным договором. Обязательства, предусмотренные предварительным договором, прекращаются, если до окончания срока, в который стороны должны заключить основной договор, он не будет заключен, либо одна из сторон не направит другой стороне предложение заключить этот договор (ч.5 ст.461 ГК РТ).

Если сторона, для которой заключение договора обязательно, уклоняется от его заключения, другая сторона вправе обратиться в суд с требованием о понуждении заключить договор и возмещении причиненных этим убытков (ч.4 ст.477 ГК РТ). Банковская гарантия - односторонняя сделка, для ее совершения в соответствии с законом необходимо и достаточно выражения воли одной стороны (ч.2 ст.179 ГК РТ). Такая сделка создает обязанности для лица, совершившего сделку, то есть для гаранта. Бенефициар, принимая банковскую гарантию, также совершает одностороннюю сделку с целью обеспечить свои интересы как кредитора путем привлечения к обязательству третьего лица, имущество которого наряду с имуществом должника (принципала) будет служить удовлетворением его требований.

Аннотатсия**Шартномаи кафолати бонкӣ ҳамчун воситаи таъмини уҳдадорӣ**

Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф шартномаи кафолати бонкӣ ҳамчун таъмини воситаи иҷрои уҳдадорӣ тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Масъалаи танзими шартномавии кафолати бонкӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ хеле актуалӣ мебошад, гарчанде ки ба вучуд овардани асосҳои ҳуқуқии дахлдор барои инкишофи фаъолияти бонкӣ яке аз шартҳои муҳими иҷроиши вазифаҳои он мебошад. Аз ин сабаб аз ҷониби муаллиф паҳлӯҳои илмӣ - назариявии он мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Аннотация**Договор банковской гарантии как средство обеспечения исполнения обязательства**

В настоящей статье автором проанализированы договоры банковской гарантии как средств обеспечения исполнения обязательства по законодательству Республики Таджикистан. Вопросы договорного регулирования банковской гарантии в условиях рыночных отношений являются весьма актуальными, поскольку создание надлежащей юридической основы для развития банковской деятельности одно из необходимых условий его успешного функционирования. В связи с чем автором в статье проанализированы научно теоретические аспекты названных явлений.

Annotation**Contract of bank guarantee as measure of ensuring of the obligation performance**

In the given article had been analyzed the bank guarantee by the author as a measure of ensuring of the obligation performance according to the legislation of the Republic of Tajikistan. The contract regulation issues of the bank guarantee in market relation condition is very actual since the creation of the proper legal basis for the development of banking activities is one of the necessary conditions for its successful function. Therefore, has been analyzed the scientific and theoretical aspects in this article by the author.

Меликов У.А.,

*н.и.х., сардори шӯъбаи қонунгузорӣ
оид ба муносибатҳои граждани, оилавӣ ва соҳибқориш*

*Маркази миллии қонунгузориш назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

ДОИР БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАКМИЛТАЛАБ ДАР КОДЕКСИ ОИЛАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ

Калидвожаҳо: қонунгузорӣ, оила, никоҳ, талоқ, сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, суд, ҳамсар, аҳдномаи никоҳ.

Ключевые слова: законодательство; семья; брак; развод; записи актов гражданского состояния; суд; супруг (-а); брачный договор.

Keywords: legislation; family; marriage; divorce; Civil Registry (Registry Office); court; spouse (s); prenuptial agreement.

Усули муқоиса дар таҳлили масъалаҳои ҳуқуқӣ ҳамеша яке аз усулҳои мебошад, ки онро аз даврони қадим то ба ҳол истифода менамоянд. Ҳикмати бузурги ин усул дар он дида мешавад, ки объекти мушаххасро бо объекти мушаххаси ҳамрадиф ё аз он бехтар муқоиса менамояд (баъзан бо объектҳои заифтар ҳам муқоиса менамоянд, ки он натиҷаи дилхоҳ намедихад) ва дар партави он камбудӣ ва роҳҳои ислоҳи объекти муқоисашаванда муайян карда мешавад.

Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз санадҳои мебошад, ки аксарияти меъёрҳои он ҷавобгӯи талаботи замон буда, барои танзими воқеии муносибатҳои оилавӣ нақши муҳим дорад. Аммо ба назар гирифта зарур аст, ки рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ, қабули қонунҳои дигари соҳавӣ, таҳлили таҷрибаи татбиқи Кодекси оила ва дигар омилҳои водор месозанд, ки Кодекси оила давра ба давра таҳлил ва такмил дода шавад. Дар таҳлили мазкур мо тасмим гирифтаем, ки баъзе меъёрҳои Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо меъёрҳои дигари қонунгузори ватанӣ ва қонунгузори Федератсияи Россия, ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Молдова, Қирғизистон, Арманистон, Озарбойҷон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор диҳем. Албатта, дар доираи ин таҳлил наметавон тамоми меъёрҳои Кодекси оиларо фаро гирифт, аммо ба қадри ҳол кӯшиш кардем, баъзе масъалаҳои муҳимро мавриди таҳлил қарор диҳем.

1. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба оила

Низоми қонунгузорӣ чунин рушд ёфта истодааст, ки дар асоси меъёрҳои Конститутсияи кодекс ё қонунҳои соҳавӣ ба вучуд омада, му-

носибатҳои ин ё он соҳаро муфассал таҳти танзим қарор медиханд. Доир ба танзими муносибатҳои оилавӣ Кодекси оила нақши калидӣ дорад. Дар моддаи 3 Кодекси оила пешбинӣ шудааст, ки «Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба оила ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад.

Ҳамзамон дар қисми 3 моддаи мазкур пешбинӣ шудааст, ки «Бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» ба амал бароварда мешавад». Ба назари мо мазмуни ин меъёр бо мазмуни моддаи мазкур мувофиқ нест. Пеш аз ҳама ёдрас шудан зарур аст, ки ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун ҳуқуқи хусусӣ эътироф мешавад, аммо сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ бо меъёрҳои ҳуқуқи оммавӣ танзим карда мешаванд. Албатта, имрӯз печидагиҳои ҳуқуқи хусусӣ бо ҳуқуқи оммавӣ хеле зиёд аст, аммо ин маънои онро надорад, ки бояд онҳо қомилан омехта шаванд. Ба назари мо муносибатҳои хусусии дар оила бавучудоянда пеш аз ҳама бояд тавассути Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда шаванд. Ва шарт нест, ки дар Кодекси оила предмети танзими Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» муайян карда шаванд¹.

¹ Чунин меъёр дар моддаҳои дахлдори кодексҳои оилаи Россия, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Арманистон, Озарбойҷон дида намешавад.

Умуман дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаволаҳои зиёде ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» дида мешаванд. Масалан дар моддаи 18 Кодекси оила чунин пешбинӣ шудааст, ки «Ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» ва дар ҳолатҳои пешбиниамудаи моддаҳои 21-24 ҳамин Кодекс ба тартиби судӣ бекор карда мешавад».

Мувофиқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» қонуни мазкур тартиби бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ, тартиби тағйир додан, ислоҳ, барқарор ва бекор намудани сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, тартиби ташкил намудани китобҳои бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ, тартиб ва муҳлати нигоҳ доштани китобҳои бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ (китобҳои аснод) ва вазъи ҳуқуқи мақомоте, ки асноди ҳолати шаҳрвандиро ба қайди давлатӣ мегиранд, танзим мекунад.

Масъалаҳои ҳуқуқи бекор кардани ақди никоҳ, пеш аз ҳама бояд дар Кодекси оила муқаррар карда шаванд, яъне ин предмети танзими Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» намебошад. Предмети танзими Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» маҳз **ба қайд гирифтани** бекоршавии ақди никоҳ мебошад. Ҳамзамон наметавон танзими бекоршавии ақди никоҳро комилан ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» ҳавола кард, зеро масъалаи мазкур аз ҳуқуқи хусусӣ бар меояд. Масалан, ҳуқуқ ба бекор кардани ақди никоҳ бояд дар Кодекси оила танзим шавад ва танҳо масъалаҳои хусусияти оммавидоштаро тавасути қонунгузории оммавӣ ба танзим даровардан зарур аст.

Аз ҳамин нуқтаи назар хуб мешуд, ки агар қисми 3 моддаи 3 аз Кодекси оила хориҷ карда шавад, ва дар моддаи 18 калимаҳои «Кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» илова карда шавад.

2. Ҳолатҳое, ки монетаи ақди никоҳ мегарданд

Дар моддаи 14 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолатҳои манъ будани никоҳ оварда шудааст. Дар он аз ҷумла зикр шуда-

аст, ки ақди никоҳ байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби сӯиистифодаи нӯшокиҳои спиртӣ ё маводи нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф намудааст, манъ мебошад. Тачриба нишон медиҳад, ки кам ҳолатҳое мешаванд, ки хешовандони бадмаст (шахсе, ки сӯиистифода аз нӯшокиҳои спиртӣ менамояд) ё нашъаманд ба суд муроҷиат намоянд ва суд қобилияти амали онҳоро маҳдуд эътироф намояд. Баръакс, чунин шахсон дар ҷомеа кӯшиш менамоянд, ки ин камбудии худро рӯйпӯш намоянд. Баъдан агар ба суд муроҷиат ҳам кунанд ва онҳоро суд қобили маҳдуди амал эътироф ҳам намояд, мо имкони воқеӣ барои манъ кардани оила барпо намудани онҳоро надорем. Зеро онҳо ақл ва фаҳмиш доранд, то ин ки иродаи худро дар никоҳ ифода намоянд. Дуруст аст, ки қонунгузор (дар моддаи 14 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон) никоҳи шахсони бемории рӯҳӣ ва сустаклӣ доштаро манъ кардааст, зеро онҳо иродаи никоҳбандӣ надоранд. Аммо бадмастон ва нашъамандон чунин иродаро доранд ва ба назари мо, бояд онҳо тарафи дигари никоҳшавандаро аз бадмастӣ ва нашъамандии худ пеш аз никоҳ огоҳ намоянд.

Дар ҳолате, ки никоҳи бадмастон ва нашъамандонро қонун манъ мекунад, онҳо бидуни қайди давлатии сабти никоҳ оиладор мешаванд ва пеши роҳи онҳоро гирифта намешавад. Тачриба нишон медиҳад, ки ба нашъамандӣ ё бадмастӣ бештар мардҳо гирифта мешаванд. Вақтҳои охир якҷанд оилаҳои ҷавон низ бо сабаби нашъаманд будани мард вайрон шудаанд, яъне никоҳашонро бекор карданд. Дар ин ҷараён бештар занҳо зарар мебинанд, зеро онҳо маротибаи дуюм ба шавҳар баромаданашон душвор мешавад. Агар онҳо аз аввал огоҳ мебуданд, ки мард бадмаст ё нашъаманд аст, шояд ба чунин шахс ба шавҳар намебаромаданд. Бинобар ин дар қонун бояд уҳдадорӣ муайян карда шавад, ки шахси мубталои бадмастӣ ё нашъамандӣ, бояд пеш аз никоҳ тарафи дигарро огоҳ созад.

Бештар мебуд, ки сарҳати 6 моддаи 14 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон хориҷ карда шавад ва дар қисми 3 моддаи 15 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди калимаи «дигаре» калимаҳои «мубталои сӯиистифода аз нӯшокиҳои спиртӣ ва нашъамандӣ» илова карда шавад. Бигузур никоҳи чунин шахсон ба қайди давлатӣ гирифта шавад, ба шарте, ки онҳо бадмастӣ ё нашъамандиашонро аз ҳамсари оянда пинҳон надоранд. Агар пинҳон кунанд, пас ҳамсар ҳақ дорад талаб намояд, ки никоҳ безътибор дониста шавад

ва аз имкониятҳои қонун истифода бурда, худро химоя намояд.

Маҳдудияти мазкур дар қонунгузори Қазоқистон, Россия, Арманистон, Молдова, Қирғизистон, Озарбойҷон дида намешавад. Илова бар он дар моддаи 12 Кодекси оилаи Арманистон пешбинӣ шудааст, ки агар шах аз ҳамсараш нашъамандии худро пинҳон дорад, ин асос мешавад барои безъятибор дони-стани никоҳи онҳо.

Ҳамзамон дар моддаи мазкур матни тоҷикиро бо матни русӣ мувофиқ намудан зарур аст. Дар матни тоҷикӣ пешбинӣ шудааст, ки никоҳ байни шахсони зерин манъ аст: байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби бемории рӯҳӣ ё сустаклиаш (ноқисулаклиаш) ғайри қобили амал эътироф кардааст; байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби сӯиистифодаи нӯшоқиҳои спиртӣ ё маводи нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф намудааст. Дар ин ҳолат ба миён омаданаш мумкин аст, ки агар якеро нею, балки ҳар ду суд бо сабаби бемории рӯҳӣ ё сустаклиашон ғайри қобили амал эътироф карда бошад, ё ҳардуяшонро бо сабаби сӯиистифодаи нӯшоқиҳои спиртӣ ё маводи нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф намуда бошад, пас никоҳашон иҷозат аст? Ҳарфи қонун дар ин матн “яке”-ро дар бар мегирад, ҳол он ки дар матни русӣ, “хотя бы одно лицо” (аққалан яке аз онҳо) истифода шудааст. Яъне, дар матни тоҷикӣ дар сарҳати 5 ва 6 моддаи 14 ба ҷойи калимаи “яке”, калимаҳои “аққалан яке” - ро иваз намудан зарур аст.

3. Дар бобати бекор кардани ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ» қаблан то тағйиротҳое, ки соли 2006 ба Кодекси мазкур ворид гардид, моддаи 19 бо мазмуни зайл вучуд дошт:

Моддаи 19. Бекор кардани никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ.

1. Дар сурати ба бекор кардани никоҳ розӣ будани зану шавҳаре, ки фарзандони муштараки ноболиғ надоранд, бекор кардани никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ сурат мегирад.

2. Дар асоси аризаи зан ё шавҳар, сарфи назар аз он, ки онҳо фарзандони ноболиғи муштарақ доранд, никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ бекор карда мешавад, агар ҳамсари дигар:

- аз ҷониби суд бедарак ғайбшуда эътироф гардида бошад;

- аз ҷониби суд дар асари бемории рӯҳӣ ё сустаклиаш ғайри қобили амал эътироф шуда бошад;

- барои содир кардани ҷиноят ба муҳлати зиёда аз се сол маҳкум шуда бошад.

3. Бекор кардани никоҳ ва додани шаҳодатномаи талоқ баъди гузаштани як моҳи пас аз санаи пешниҳоди ариза дар бораи бекор кардани никоҳ аз ҷониби мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ анҷом дода мешавад.

Хориҷ намудани моддаи мазкур ба назари мо бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ» аз 29 апрели соли 2009 алоқаманд мебошад. Зеро эҳтимол меравад, ки қонунгузор барои такрор нашудани меъёрҳои моддаи 43¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ» бо меъёрҳои моддаи 19 Кодекси оила, моддаи 19-ро хориҷ намудааст.

Ҳангоми хориҷ намудани моддаи 19 Кодекси оила қонунгузор 2 ҳолатро ба инобат нагирифтааст.

1. Ҷуноне дар боло зикр намудем, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

¹ Моддаи 43. Тағйири бақайдгирии давлатии бекор кардани ақди никоҳ бо аризаи яке аз ҳамсарон

1. Дар асоси аризаи яке аз ҳамсарон ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ бекор карда мешавад, агар ҳамсари дигар:

- аз ҷониби суд бедарак ғайбзада эътироф гардида бошад;

- аз ҷониби суд ғайри қобили амал эътироф шуда бошад;

- вафот карда бошад ё аз ҷониби суд ғавтида эътироф гардида бошад;

- барои содир кардани ҷиноят ба муҳлати зиёда аз се сол маҳкум шуда бошад.

2. Мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ, ки ариза дар бораи бекор кардани ақди никоҳро қабул намудааст, дар муддати се рӯз ҳамсареро, ки ҷазоро дар муассисаҳои ислоҳӣ адад намуда истодааст ё васии ҳамсари ғайри қобили амал эътирофшударо ва ё идоракунандаи молумулки ҳамсари бедарак ғайбзадаро, дар ҳолати мавҷуд набудани ин гуна шахсон мақомоти васоият ва парасториро дар бораи дохил шудани ариза ва рӯзи муайяншуда бақайдгирии давлатии бекор кардани ақди никоҳ хабардор менамояд.

Дар сурате, ки агар ақди никоҳ бо ҳамсари ғайри қобили амал эътирофшуда ва ё бо ҳукми суд барои содир намудани ҷиноят ба муҳлати зиёда аз се сол ба маҳруми аз озодӣ маҳкумшуда бекор карда шавад, дар хабарнома инчунин зарурати то санаи таъиншуда бақайдгирии давлатии бекор кардани ақди никоҳ хабар додани он насабе, ки шахс мехоҳад пас аз бекор кардани ақди никоҳ қабул намояд, нишон дода шавад.

3. Бақайдгирии давлатии бекор кардани ақди никоҳ бо аризаи яке аз ҳамсарон дар ҳузури ӯ бо гузаштани як моҳ аз рӯзи пешниҳод кардани ариза дар бораи бекор кардани ақди никоҳ ба ҳолати оварда мешавад.

бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» бояд тартиби қайди бекор кардани никоҳро пешбинӣ намояд, на тартиби бекор кардани ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандиро дар маҷмӯъ.

2. Вақте ки моддаи 19 аз Кодекси оила хориҷ карда шудааст, қонунгузор дар дигар моддаҳои Кодекси оила, ки ҳангоми зарурат ба моддаи 19 ҳавола менамуд, акнун чунин ҳаволаро ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» менамояд. Нозукии масъала дар он аст, ки дар моддаи 19 як ҳолати истисноӣ пешбинӣ шуда буд, яъне дар се ҳолат¹ дар асоси аризаи зан ё шавҳар, сарфи назар аз он ки онҳо фарзандони ноболиғи муштарақ доранд, никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ бекор карда мешавад.

Дар ин ҷо аҳамият додан зарур аст, ки қонунгузор қаблан чунин ибораро истифода карда буд - «сарфи назар аз он, ки онҳо фарзандони ноболиғи муштарақ доранд». Қоидаи умумӣ дар ҳуқуқи оилавӣ ин аст, ки агар ҳамсарон кӯдакони ноболиғи умумӣ дошта бошанд, пас никоҳи онҳо тавассути суд бекор карда мешавад, ба истисноии ҳолатҳое, ки дар қисми 2 моддаи 19 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (айни ҳол амал намекунад) пешбинӣ шуда буданд. Акнун моддаи 19 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал наменамаюяд. Моддаи 21 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қаблан ба қисми 2 моддаи 19 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳавола менамуд, акнун ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» ҳавола менамояд. Аммо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» мушаххасан чунин истисно (сарфи назар аз он, ки онҳо фарзандони ноболиғи муштарақ доранд) вучуд надорад. Дар моддаи 43 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» ба таври умумӣ чунин пешбинӣ шудааст.

«Дар асоси аризае яке аз ҳамсарон ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ бекор карда мешавад, агар ҳамсари дигар:

- аз ҷониби суд бедарак ғайбзада эътироф гардида бошад;
- аз ҷониби суд ғайри қобили амал эътироф шуда бошад;
- вафот карда бошад ё аз ҷониби суд ғавтида эътироф гардида бошад;

- барои содир кардани ҷиноят ба муҳлати зиёда аз се сол маҳкум шуда бошад.».

Дар ҳолате, ки истисноро қонунгузор мушаххас пешбинӣ наменамаюяд, пас муқаррароти умумӣ амал менамояд, зеро ин масъаларо бо қиёси ҳуқуқ ё қонун ҳал карда намешавад, зеро табиати ҳуқуқи оммавино дорад.

Дар Россия гарчанде қонунҳои алоҳида доир ба сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ қабул карда бошанд ҳам, аммо моддаи ҳаммонанд ба моддаи 19 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Кодекси оилаи Россия (моддаи 19) вучуд дорад. Инчунин чунин модда дар Кодекси никоҳ ва оилаи Қазоқистон (моддаи 17) Кодекси оилаи Озарбойҷон (моддаи 17), Кодекси оилаи Арманистон (моддаи 15), Кодекси оилаи Молдова (моддаи 36), Кодекси оилаи Қирғизистон (моддаи 20) пешбинӣ гардидааст.

Ҳамин тариқ зарур аст, ки моддаи 19 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барқарор карда шавад. Агар ба ҳамин минвол хориҷ кардани моддаҳои дахлдори Кодекси оилаи идома ёбанд, он оянда ба низомнокии меъёрҳо дар Кодекси оила таъсири манфӣ мерасонад.

4. Баррасии баҳсҳое, ки дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ дар байни зану шавҳар ба миён меоянд

Тибқи моддаи 20 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Баҳсҳо дар хусуси тақсими молумулки муштараки зану шавҳар, пардохти маблағ барои таъминоти зан ё шавҳари эҳтиёҷманди корношоям, инчунин баҳсҳо дар хусуси фарзандон, ки байни зану шавҳар ба миён меоянд ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ», сарфи назар аз бекор кардани ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ба тариқи судӣ баррасӣ мешаванд. Ҳамин тариқ аз моҳияти моддаи мазкур бар меояд, ки сарфи назар аз бекор кардани ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ба тариқи судӣ чунин баҳсҳо баррасӣ мешаванд:

- баҳсҳо дар хусуси тақсими молумулки муштараки зану шавҳар;
- баҳсҳо доир ба пардохти маблағ барои таъминоти зан ё шавҳари эҳтиёҷманди корношоям;
- баҳсҳо дар хусуси фарзандон, ки байни зану шавҳар ба миён меоянд;
- ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

¹ Нигаред ба моддаи 19 Кодекси оила.

бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ».

Дар ин модда диққати шахсро ду ҳолат ҷалб менамояд:

1) «баҳсҳо дар хусуси фарзандон, ки байни зану шавҳар ба миён меоянд»;

2) «ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ».

Чуноне дар боло зикр кардем, қоидаи умумӣ дар ҳуқуқи оила ин аст, ки ба истиснои ҳолати пешбининамудаи қонунгузорӣ, ҳамеша вақте ҳамсарон фарзанди ноболиғ доранд, никоҳашон дар суд бекор карда мешавад. Аммо аз моддаи 20 ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ низ метавонад никоҳро бекор намояд, баъдан ҳамсарон баҳс оид ба фарзандонро дар суд баррасӣ менамоянд. Чунин ҳолат қобили қабул нест, аммо маънидоқунии матни моддаи 20 аз ҳамин шаҳодат медиҳад. Иллати ин модда низ бо хорич кардани моддаи 19 пайдо шуд. Зеро дар матни пешинаи моддаи 20 Кодекси оила мушаххасан ба қисми 2 моддаи 19 Кодекси оила ҳавола шуда буд. Танҳо дар ҳолатҳои дар қисми 2 моддаи 19 Кодекси оила пешбининамуда, ҳамчун истисно аввалан мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ никоҳро бо аризаи яке аз тарафҳо бекор мекард, баъдан агар баҳсҳои молумулкӣ ё баҳсҳо оид ба фарзандон дар суд метавонист мавриди баррасӣ қарор гирад. Аз вақте моддаи 19 Кодекси оила хорич шуд, фаҳмиши масъалаҳои мазкур мураккаб гашт.

Ҳамзамон дар моддаи 20 ҳавола ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» шудааст, ки дар қонуни мазкур умуман ҳолатҳои баррасии баҳсҳо танзим нашудаанд ва набояд танзим шаванд, зеро масъалаи мазкур предмети ин қонун нест. Бинобар ин бехтар аст, ки моддаи 19 барқарор карда шавад ва дар моддаи 20 ҳавола ба қисми 2 моддаи 19 пешбинӣ шавад, ҳамзамон аз моддаи 20 калимаҳои «ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» хорич карда шавад.

Муқоисаи меъёре, ки дар дар боло онро таҳлил кардем, нишон медиҳад, ки дар қонунгузори оилавии ИДМ чунин ҳолат вучуд надорад. Ҳамеша ҳангоми мавҷудияти фарзанди умумии ноболиғ миёни ҳамсарон қатъи никоҳи онҳоро суд баррасӣ менамояд, ба ҷуз ҳолатҳои истисноӣ, ки мушаххасан дар Ко-

дексҳои оилаи давлатҳои ИДМ пешбинӣ шудааст (масалан, моддаи 20 Кодекси оилаи Россия, моддаи 18 Кодекси никоҳ ва оилаи Қазоқистон). Дар моддаи 18 Кодекси никоҳ ва оилаи Қазоқистон баррасии чунин баҳсҳо натавонанд ба суд, балки бо тариқи медиатсия низ имкон додааст. Воқеан ҳам имкони тавасути медиатсия ҳал намудани баъзе баҳсҳои оилавино бояд аҳамият дод, зеро дар миёни мардуми мо дар гули таърих нақши институтҳои ҷамъиятӣ бисёр муҳим ва ҳалкунанда буданд.

5. Лаҳзаи қатъ гардидани ақди никоҳ ҳангоми талок

Лаҳзаи қатъи ақди никоҳ аҳамияти муҳими амалӣ дорад, зеро он ба вазъи ҳуқуқии ҳамсарон, режими ҳуқуқии молумулки онҳо таъсиргузор буда, оқибатҳои ҳуқуқиро ба вучуд меорад. Тибқи қисми 1 моддаи 25 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ аз рӯзи бақайдгирии давлатии бекор кардани ақди никоҳ дар китоби сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ва ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ дар суд, аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи суд қатъ мегардад». Яъне лаҳзаи қатъ шудани никоҳро қонунгузор ба ду ҳолат вобаста донистааст:

- дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ аз рӯзи бақайдгирии давлатии бекор кардани ақди никоҳ дар китоби сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ;

- ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ дар суд, аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи суд.

Вақте никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ бекор карда мешавад, лаҳзаи қатъи никоҳ мушаххас аст (аз рӯзи бақайдгирии давлатии бекор кардани ақди никоҳ дар китоби сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ) ва саволҳои иловагӣ пайдо намешаванд.

Аммо ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ дар суд ва аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи суд, ки никоҳ бекоршуда дониста мешавад, яқинан саволҳо пайдо мешавад. Зеро дар қисми 2 ҳамин модда пешбинӣ шудааст, ки «Бекор кардани ақди никоҳ дар суд бояд дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи суд, мувофиқи тартиби барои сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ муқарраргардида ба қайди давлатӣ гирифта шавад. Бекор кардани ақди никоҳ аз лаҳзаи ба қайди давлатӣ гирифта шуданаш барои шахсон сеюм эътибори ҳуқуқӣ дорад».

Чунин саволҳо пайдо мешавад, ки кӣ бояд баъди эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи суд ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ муроҷиат намояд? Ҳамзамон барои муроҷиат қаблан (то 29 апрели соли 2006) як сол муҳлат муқаррар карда шуда буд, аммо ҳангоми ворид намудани тағйирот аз матни тоҷикии моддаи 25 Кодекси оила муҳлати яқсола хорич карда шуд, аммо дар матни русӣ ҳанӯз ҳам он боқӣ мондааст. Инчунин савол ба вучуд меояд, ки барои чӣ бекор кардани ақди никоҳ аз лаҳзаи ба қайди давлатӣ гирифта шуданаш барои шахсони сеюм эътибори ҳуқуқӣ дорад? Оё чунин муқаррарот амали қарори судро маҳдуд наменамояд?

Қобили зикр аст, ки ҳангоми безътибор дониستاني никоҳ аз ҷониби суд, механизми расонидани маълумот ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ муқаррар шудааст. Дар қисми 3 моддаи 28 Кодекси оила чунин муқаррар шудааст: «Суд вазифадор аст, ки дар муҳлати се рӯзи баъди эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи безътибор дониستاني **ақди** никоҳ иқтибоси ин ҳалномаи судро ба мақоми сабти асноди ҳолати шаҳрвандии маҳали бақайдгирии давлатии ақди никоҳ фириштад».

Ба ҳамин монанд, метавон дар ҳолати бекор кардани ақди никоҳ судро уҳдадор намуд, ки дар муҳлати се рӯзи баъди эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи бекор кардани **ақди** никоҳ иқтибоси ин ҳалномаи судро ба мақоми сабти асноди ҳолати шаҳрвандии маҳали бақайдгирии давлатии ақди никоҳ фириштад. Чунин таҷриба ба пайдарҳмии ҳуҷҷатгузорӣ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ мегардад. Чунин таҷриба дар қонунгузори Молдова (моддаи 39 Кодекси оила), Қирғизистон (моддаи 26 Кодекси оила) ва Федератсияи Россия (моддаи 25 Кодекси оила) мушоҳида мегардад. Аз ҳамин лиҳоз пешниҳод менамоем, ки қисми 2 моддаи 25 Кодекси оила дар таҳрири зерин қабул карда шавад:

«2. Бекор кардани **ақди** никоҳ дар суд бояд дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ мувофиқи тартиби барои сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ муқарраргардида ба қайди давлатӣ гирифта шавад. Суд вазифадор аст, ки дар муҳлати се рӯзи баъди эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи бекор кардани **ақди** никоҳ иқтибоси ин ҳалномаи судро ба мақоми сабти асноди ҳолати шаҳрвандии маҳалли бақайдгирии давлатии ақди никоҳ фириштад.

Ҳамсарон то гирифтани шаходатнома дар бораи бекор кардани ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ

дар маҳалли истиқомати ҳар кадоме аз онҳо ё дар маҳалле, ки никоҳ ба қайди давлатӣ гирифта шуда буд, ҳақ надоранд ба никоҳи нав ворид шаванд».

6. Никоҳ бо шаҳрвандони хоричӣ

Дар қисми 4 моддаи 42 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки «Дар аҳдномаи никоҳе, ки яке аз тарафҳои никоҳшаванда шаҳрванди хоричӣ ё шахси бешаҳрванд мебошад, бояд шартҳои зерин ба таври ҳатмӣ пешбинӣ карда шаванд:

- муносибатҳои молумулкии тарафҳо, ҳуқуқи уҳдадорихои онҳо оид ба молу мулк;
- уҳдадорихои тарафҳо вобаста ба таъмини фарзандон;
- бо манзили истиқомати шахсӣ таъмин намудани ҳамсар ва фарзандон;
- нигоҳубини ҳамсари корношоҷии эҳтиҷманд».

Қобили зикр аст, ки меъри мазкур бо мақсади ҳимояи манфиати занҳо равона карда шуда буд. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки тавассути ин меъёр то ба охир он мақсаде, ки буд ба анҷом расонида намешавад. Зеро доир ба ин меъёр якҷанд савол ба вучуд меояд. Аввалан, равшан нест, ки дар ин меъёр «Кӣ дар назди Кӣ» уҳдадор аст. Шаҳрванди хоричӣ ба шаҳрванди мо манзили истиқомати шахсӣ таъмин менамояд ё баракс? Баъдан «манзили истиқомати шахсӣ» чӣ гуна шарҳ дода мешавад? Оё манзили иҷора низ ба он дохил аст? Коршиносон чунин назар доранд, ки баъди қабули ин меъёр бақайдгирии давлатии шумораи никоҳҳо бо шаҳрвандони хоричӣ кам шуд. Яъне, эҳтимол меравад, ки онҳо бидуни сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ никоҳ баста истодаанд, ки ин ҳам ба манфиати шаҳрвандон (хусусан занҳо) нест.

Меъёрҳои мазкур дар ҷомеаи мо баҳсҳои зиёдеро оварда буд. Яке аз паҳлӯҳои дигари ин масъала дар он аст, ки мушкилӣ дар муносибатҳои аҳолии наздисарҳадӣ ба вучуд омад. Масалан, агар домодшаванда шаҳрванди Тоҷикистон бо арӯшаванда шаҳрванди Қирғизистон никоҳ бастанӣ шаванд, пас арӯс бояд омада як сол аввал дар Тоҷикистон иқомат намуда, шартномаи никоҳ бандад, баъдан никоҳи онҳо сабти давлатӣ мегардад. Оё чунин меъёр ба ҳаёти мардум мувофиқат менамояд?

Меъёрҳои, ки дар қисми 4 моддаи 42 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, дар моддаҳои дахлдори вобаста ба мундариҷаи аҳдномаи никоҳ дар кодексҳои оилаи Қирғизистон, Россия, Қазоқистон, Арманистон, Озарбойҷон ва Молдова пешбинӣ нагардидааст.

Бо назардошти ин ҳолатҳо пешниҳод менамоем, ки меъёрҳои мазкури моддаи 42 Кодекси оила тачдиди назар карда шаванд.

7. Эътирофи никоҳе, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон баста шудааст

Тибки моддаи 169 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон никоҳҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва никоҳҳои байни шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шаҳрвандони хориҷӣ ё шахсони бешаҳрвандӣ, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо риояи қонунҳои он кишвар баста шудаанд, агар барои эътироф **шартҳо ва монеаҳои дар қисми 3 моддаи 12 ва** моддаи 14 ҳамин Кодекс пешбинигардида набошанд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозътибор доништа мешавад.

Дар ин модда ибораи «**шартҳо ва монеаҳои дар қисми 3 моддаи 12 ва** моддаи 14 ҳамин Кодекс пешбинигардида набошанд» диққатҷалбкунанда мебошад. Яъне барои бозътибор будани чунин никоҳҳо дар Тоҷикистон бояд, «шартҳо ва монеаҳои дар қисми 3 моддаи 12 ва моддаи 14 ҳамин Кодекс пешбинигардида набошанд». Дар моддаи 14 ҳолатҳое, ки монеаи ақди никоҳ мегарданд пешбинӣ шудааст, ва мантиқан барои дар Тоҷикистон бозътибор будани никоҳе, ки берун аз Тоҷикистон баста шудааст, ин талабот дуруст аст, ки ҳолатҳое, ки монеаи ақди никоҳ мегарданд, бояд набошанд. Дигар ҳолат боиси шигифт аст, яъне ҳолатҳое, ки дар қисми 3 моддаи 12 Кодекси оила пешбинӣ шудаанд ба ин модда ҳеҷ алоқамандӣ надоранд. Зеро дар қисми 3 моддаи 12 Кодекси оила чунин пешбинӣ шудааст: «Агар яке аз тарафҳои никоҳшаванда шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрванд бошад, шартҳои иловагии зерин талаб карда мешаванд:

- истиқомат дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон на камтар аз як соли охир;

- бастанӣ аҳдномаи никоҳ ба таври хатмӣ».

Аз мантиқи қонун бармеояд, ки агар никоҳкунандагон на камтар аз як соли охир дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат **надошта бошанд** ва аҳдномаи никоҳ **надошта бошанд**, пас никоҳашон дар Тоҷикистон бозътибор аст. Савол ба миён меояд, ки аҳднома дошта бошанд ва дар Тоҷикистон иқомат дошта бошанд, пас никоҳашон бозътибор аст? Ба фикри мо қонунгузор ҳолати баръаксро дар назар дошт, яъне никоҳкунандагон на камтар аз як соли охир дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат ва аҳдномаи никоҳ дошта бошанд, пас никоҳашон дар Тоҷикистон бозътибор аст. Агар қонунгузор ҳамин мақсадро дошта буд, пас ба назари мо

ин ҳам қобили қабул нест, зеро дар амал ичрои он тасаввурнашаванда аст. Яъне, аз хориҷа никоҳкунандагон аввал омада дар Тоҷикистон 1 сол иқомат мекунад, аҳдномаи никоҳ мекунанд, баъд рафта дар давлати дигар никоҳ мекунанд ва баъд никоҳашон дар Тоҷикистон эътибор дорад. Оё чунин амал ҳаёти воқеиро осон мекунад? Ба назари мо чунин меъёр дар тачриба нофаҳмӣ ва душвориро ба вучуд меорад, бинобар ин пешниҳод дорем, ки аз моддаи 169 калимаҳои «шартҳо ва» дар «қисми 3 моддаи 12 ва» хориҷ карда шавад. Чунин меъёр дар яғоне аз Кодексҳои давлатҳои ИДМ дида намешавад.

8. Розигии ҳамсар ҳангоми харидани молу мулкӣ ғайриманқул

Тибки моддаи 35 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барои ба анҷом расонидани муомилот вобаста ба ихтиёрдорӣ қардани молу мулкӣ ғайриманқул ва муомилоте, ки мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун тасдиқ ё қайди нотариалиро талаб мекунад, бояд розигии пешакии аз тариқи нотариат тасдиқшудаи зан ё шавҳар гирифта шавад».

Тачриба нишон медиҳад, ки одатан ҳангоми фуруши молу мулкӣ ғайриманқул ва дигар объектҳои, ки қонун тасдиқ ё қайди нотариалиро талаб мекунад, аз ҳамсар розигии пешакии аз тариқи нотариат тасдиқшуда гирифта мешавад. Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки оё ҳангоми харидани чунин объектҳо (масалан хона, корхона) розигии пешакии аз тариқи нотариат тасдиқшудаи ҳамсарро гирифтани зарур аст ё не? Муомилоти граждани натаанҳо фурушро, инчунин ба иҷора додан, харидан, тухфа қардан ва ғайра амалҳоро низ дар бар мегирад. Бинобар ин ба назари мо натаанҳо ҳангоми фуруши чунин объектҳо, инчунин ҳангоми харидан ва дигар нави муомила, ки барои онҳо тасдиқ ё қайди нотариали талаб карда мешавад, розигии пешакии аз тариқи нотариат тасдиқшудаи ҳамсар зарур аст. Зеро тачриба нишон медиҳад, ки одатан мардҳо аз ҳисоби маблағе, ки ба моликияти муштараки зану шавҳар дохил мешавад хона мехаранд ва баъзан ин хонаро ба номи ягон нафари дигар расмӣ менамоянд, аммо зан беҳабар аст.

Дар қонунгузори давлатҳои ИДМ (Россия, Қирғизистон, Қазоқистон), низ таъкид ба «ихтиёрдорӣ қардани молу мулкӣ ғайриманқул ва муомилоте, ки мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун тасдиқ ё қайди нотариалиро талаб мекунад» шудааст, аммо дар мавриди хариди амволи ғайриманқул таъкиди махсусе нашудааст. Дар ҳамин ра-

диф олимони рус дар ақидаи он мебошанд, ки ҳангоми хариди амволи ғайриманқул низ розигии ҳамасар бояд гирифта шавад (ҳангоме, ки маблағ моликияти умумии онҳо бошад), зеро хариди амволи ғайриманқул ҳам аҳдест бояд дар нотариус тасдиқ гардад¹.

Бо вучуди он ки аз моддаи 35 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин бар меояд, ки зарурати гирифтани розигии ҳамсар ҳангоми харидани амволи ғайриманқул низ зарур аст, аммо барои боз ҳам мушаххас шудани масъала пешниҳод менамоем, ки дар моддаи мазкур ин масъала муфассал пешбинӣ карда шавад.

9. Ҳуқуқҳои ҳамсарон дар хоҷагии деҳқонӣ

Доир ба ҳуқуқҳои молумулкии ҳамсарон дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Кодекси оила ягон ишора вучуд надорад. Дар ҳуччатҳои аксари хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун роҳбар ё аъзо мардҳо сабт мешаванд, аммо дар асл дар хоҷагиҳо занҳо қор мекунанд. Тибқи моддаи 305 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон моликияти хоҷагии деҳқонӣ байни аъзоёни онҳо муштарак ҳисобида мешавад. Аммо бо сабаби зиёд шудани пардохти андозҳо, роҳбари хоҷагии деҳқонӣ (дар аксар маврид мардҳо) занҳоро расман аъзои хоҷагии деҳқонӣ наменамоянд. Агар зан расман аъзо набошад, пас чӣ гуна ба молу мулки хоҷагии деҳқонӣ ҳақ пайдо менамоянд? Бинобар мавҷудияти ин ҳолатҳо пешниҳод менамоем, ки дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» ин масъала мавриди тақдир қарор дода шавад.

Дар қонунгузории давлатҳои ИДМ низ ин масъала муфассал танзим нашудааст, аммо онҳо барои ҳалли ин масъала дар Кодекси оила меъёри ҳаволавӣ ба Кодекси граждании намуданд (дар моддаи 33 Кодекси оилаи Россия, моддаи 31 Кодекси оилаи Озарбойҷон, моддаи 32 Кодекси никоҳ ва оилаи Қазоқистон).

10. Оқибати никоҳе, ки бидуни сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ сурат гирифтааст

Дар қисми 3 моддаи 1 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки «Ақди никоҳе, ки бо расму оини динӣ сурат гирифтааст, эътибори қонунӣ надорад». Дар ин ҳолат саволе ба миён меояд, ки агар чунин «никоҳ» эътибори қонунӣ надошта бошад, пас оё он оқибатҳои ҳуқуқиро ба вучуд меорад, оё қонун чунин муносибат ва оқибатҳои онро танзим ва ҳимоя менамоянд, оё чунин «оила» дар асоси моддаи 33 Конституцияи ҳимоя мегардад?

рад, оё қонун чунин муносибат ва оқибатҳои онро танзим ва ҳимоя менамоянд, оё чунин «оила» дар асоси моддаи 33 Конституцияи ҳимоя мегардад?

Ба назари мо ҳангоме, ки никоҳ дар асоси расму оини динӣ ба вучуд меояд (бидуни сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ) аз муносибатҳои воқеии тарафҳо (зану мард) оқибатҳои ба вучуд меояд, ки қонун нисбати онҳо бетафовут буда наметавонад. Якчанд ҳолатҳои муҳими ҳуқуқие ҳастанд, ки баъди никоҳ намудани зану мард дар асоси расму оини динӣ, қонун муносибатҳои воқеии онҳоро танзим мекунад:

Муносибатҳои молумулкӣ. Миёни ин шахсон муносибати молумулкӣ тибқи қонунгузории граждании ба танзим дароварда мешавад. Яъне, ҳангоми зиндагии якҷояи байни зану мард, молумулки умумие, ки онҳо ба вучуд меоранд, моликияти ҳиссагии тарафҳо ҳисобида мешавад (боби 17 Кодекси граждании).

Фарзандон. Ҳангоми таваллуд шудани фарзанд, наметавон онҳоро «беэтибор» бигӯем. Чунин фарзандон дар баробари он фарзандоне, ки дар оилае, ки никоҳашон дар сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ба қайд гирифта шудаанд, баробар ҳуқуқанд ва уҳдадорҳои падару модар барои таълиму тарбияи онҳо ба вучуд меояд.

Мерос. Дар чунин ҳолат байни волидон фарзандон ва дигар ворисон меросгузори имконпазир аст. Аммо бинобар сабабе, ки никоҳи марду зан сабти давлатӣ нашудааст, барои ҳамин ҳам меросгузории байни зану мард на аз рӯи навбати дар қонун муқарраршуда, балки аз рӯи васиятнома метавонад аҷом дода шавад.

Манзил. Дар моддаи 121 Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки «Дар ҳолатҳои мустасно инчунин дигар ашхос, ки бо молик муқимӣ истиқомат мекунанд ва бо ӯ хоҷагии умумиро пеш мебаранд, чун аъзои оилаи молик шинохта мешаванд. Ҳамзамон дар моддаи 122 Кодекси манзил пешбинӣ шудааст, ки «Аъзои оилаи молик, ки дар бинои истиқоматиаш (квартирааш) ҷой дода шудаанд, ҳақ доранд баробари ӯ аз манзили истиқомати бино, агар ҳангоми ҷойгир шудан тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, истифода баранд». Яъне, зану мард, ки якҷоя дар як манзил истиқомат мекунанд, аъзои оилаи молики манзил шинохта мешаванд, ҳуқуқ ба истифодаи манзил пайдо мекунанд.

Ҳимояи ҳуқуқ. Ҳангоми зиндагии якҷояи зану мард, ки дар асоси расму оини динӣ никоҳ кардаанд, ҳуқуқвайронкуни ба вучуд ояда, ҷабрдида ҳуқуқ дорад худро ҳимоя намояд. Ҳу-

¹ Зайцева Т. Нотариальная практика: Вопросы и ответы. http://books.google.com.tj/books?id=MAp8sfUYCoQC&pg=P_A94&hl=ru&source=gbp toc r&cad=3#v=onepage&q&f=false

сусан, дар моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» чунин пешбинӣ шудааст, ки «Амали Қонуни мазкур нисбат ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хоричӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат дошта, дар ақди никоҳ мебошанд ва аъзои оилаи онҳо, ҳамчунин нисбат ба шахсоне, ки бо пешбурди хочагии умумӣ якҷоя зиндагӣ мекунанд, татбиқ мегардад».

Ба назари мо хуб мешуд, ки агар ҳамаи никоҳҳо расман сабти давлатӣ шаванд, аммо мабодо, агар баъзе аз онҳо чунин сабт нашуда бошанд ҳам, муносибатҳои ҳуқуқии байни онҳо бо қонун танзим шудаанд. Дар Кодекси оилаи Федератсияи Россия чунин меъёр вучуд надорад (қаблан дар Кодекси оилаи Федератсияи Россия вучуд дошт, аммо ҳоло нест). Дар моддаи 2 Кодекси оилаи Қазоқистон ин масъала чунин пешбинӣ шудааст: «Брак (су-

пружество), заключенный по религиозным обрядам и церемониям, не приравнивается к зарегистрированному в регистрирующих органах браку (супружеству) и не порождает соответствующих правовых последствий». Яъне, тибқи Кодекси оилаи Қазоқистон никоҳе, ки дар асоси расму оини динӣ сураат мегирад, ба никоҳе, ки сабти давлатӣ шудааст баробар нест ва оқибатҳои **дахлдорро** ба вучуд намеорад. Дар ин ҷо ба калимаи «дахлдор (соответствующий)» аҳамият додан зарур аст. Чунки никоҳе, ки сабти давлатӣ мешавад, оқибатҳои хоси ҳуқуқии худро дорад, аммо никоҳи дар асоси расму оини динӣ баста шуда он оқибатҳоро надорад, аммо муносибатҳои аз он ба вучудоянда тахти танзим қарор мегиранд, бинобар ин онро «эътибори қонунӣ надорад» гуфтан, фаҳмиши масъаларо дигар менамояд. Бинобар ин дар асоси гуфтаҳои боло бехтар мебуд, агар моддаи мазкур такмил дода шавад.

Аннотатсия

Доир ба баъзе масъалаҳои такмилталаб дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили муқоисавӣ

Муаллиф баъзе масъалаҳои такмилталаби Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро: қонунгузориҳои ҚТ оид ба оила; ҳолатҳое, ки монеаи ақди никоҳ мегарданд; бекор кардани ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ; никоҳ бо шаҳрвандони хоричӣ; эътирофи никоҳе, ки берун аз ҳудуди ҚТ баста шудааст; розигии ҳамсар хангоми харидани молу мулки ғайриманкул; ҳуқуқҳои ҳамсарон дар хочагии деҳқонӣ; оқибати никоҳе, ки бидуни сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ сураат гирифтааст, таҳлили муқоисавӣ гузаронидааст. Дар натиҷаи таҳлил ҷиҳати такмили Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таклифҳои пешниҳод гардидаанд.

Аннотация

О некоторых вопросах подлежащих совершенствованию в Семейном кодексе Республики Таджикистан: сравнительный анализ

Автор проанализировал некоторые вопросы связанные с совершенствованием Семейного кодекса РТ: семейного законодательства РТ; с обстоятельствами, препятствующими заключению брака; с порядком расторжения брака в ЗАГС-е; с браками с иностранными гражданами; с признанием брака, заключенного за пределами территории РТ; с получением согласия супруга при покупке недвижимости; с правами супругов в дежканских хозяйствах; с последствиями брака без регистрации в ЗАГС-е. В результате анализа был представлен ряд предложений по совершенствованию и улучшению Семейного кодекса Республики Таджикистан.

Annotation

On some issues to be improvement in the Family Code of the Republic of Tajikistan: a comparative Analysis

The author has analyzed some of the issues related to the improvement of the Family Code: RT family law; the circumstances that prevent the marriage; with the procedure of divorce in registry office; marriages with foreigners; with the recognition of a marriage entered into outside the territory of the Republic of Tajikistan; to obtain the consent of the spouse with the purchase of real estate; with the rights of spouses in farmer households; the consequences of marriage without registration to the registrar's. The analysis was presented a number of proposals to improve the Improvement of the Family Code.

Габбасов А.Б.,
 ведущий научный сотрудник
 Института законодательства
 Республики Казахстан,
 к.ю.н.

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ЮСТИЦИЯ: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Калидвожаҳо: адлияи маъмурӣ; ҳокимияти маъмурӣ; баҳсҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ; низоми ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: административная юстиция; административная власть; публично-правовые споры; правовой конфликт.

Keywords: administrative justice; administrative authority; public disputes; legal conflict.

Несмотря на проведенное большое количество конференций, круглых столов, многочисленные рекомендации экспертного сообщества, становление полноценной административной юстиции для подавляющего большинства постсоветских государств, в том числе и Республики Казахстан (РК), является затруднительным. И дело здесь, как нам представляется, в ценностном непринятии административной ответственности в качестве ответственности государства перед частным лицом для подавляющего числа отечественных законодателей и правоприменителей. Разрыв в «западном» и постсоветском правовом мышлении, необходимость его преодоления актуализируют необходимость осмысления исторического опыта формирования, развития, а в отдельных периодах нашей истории и забвения института судебного контроля за актами и действиями (бездействиями) органов исполнительной власти. Именно ретроспективный анализ научных представлений, законодательных положений позволит ответить на главные вопросы, дискутируемые в современной научной литературе. Есть ли административная юстиция в настоящее время в России и Казахстане?

Какие оптимальные организационные и процессуальные формы ее организации?

В конце XIX – начале XX веков в царской России на местном уровне разрешение споров граждан с представителями власти было возложено на губернские по городским и земским делам присутствия, которые разрешали споры и «пререкания», возникшие по делам городского и земского управления, и «всякие вообще вопросы судебно-административного свойства».

Наряду с местными структурами власти общей компетенции широкое распространение получило формирование органов специальной компетенции. Например, присутствия по воинской повинности, по фабричным и горнозаводским делам, по делам страхования рабочих, по квартирному налогу, по промысловому налогу, об осушительных, оросительных и обводнительных предприятиях, землеустроительные комиссии, распорядительные комитеты, оценочные комиссии и др.

Подробный анализ порядка их формирования, компетенции, процедур деятельности проведен исследователями того времени. В частности, В.А. Гагеном отмечается, что под

категорию административных судов могут быть подведены только губернские или областные присутствия по воинской повинности, так как судебно-административная функция для них является преобладающей¹. В компетенцию данного присутствия было отнесено рассмотрение жалоб по вопросам освидетельствования, неправильности назначения льгот и т.д.

Несмотря на разноликость указанных учреждений, если поставить обобщающий вопрос: являлись ли отмеченные присутствия местными административными судами, то, на наш взгляд, ответ все-таки будет отрицательным. Имеется ряд основополагающих признаков, отмечаемые российскими учеными конца XIX – начала XX веков, не позволяющие рассматривать их в качестве полноценных нижних структур административной юстиции.

Во-первых, данные органы не выступают непосредственно структурами судебной власти. Порядок их формирования и состав свидетельствует о первостепенной роли губернатора и (или) иных должностных лиц администрации, представительство общественности незначительно и присущи в основном структурам специальной компетенции, например, члены от местных фабрикантов и заводчиков и от горнопромышленников в присутствии по фабричным и горнозаводским делам.

Во-вторых, административно-судебные и чисто административные функции (организационно-распорядительные) смешивались в одних учреждениях при доминировании последних в общем объеме деятельности большинства присутствий.

В-третьих, имеющийся процессуальный порядок рассмотрения дел не удовлетворял основным требованиям судебного разбирательства – устности, непосредственности процесса, в большей степени действовали внутренние бюрократические процедуры административных органов. Порядок обжалования частными лицами был существенно затруднен.

Таким образом, формируемые во второй половине XIX – начале XX века коллегиальные органы местной власти представляли собой разноликую и сложную систему органов, которые можно считать подобиями административно-судебных учреждений. Их организация тяготела к действующей в то время французской модели административной юстиции, характеризующейся сильной связью администрации и юстиции,

решающей роли в их деятельности главы местной исполнительной власти и иных должностных лиц администрации, что неоднократно критиковалось в научной литературе.

Высшей инстанцией по разрешению публично-правовых споров являлся Правительствующий Сенат, а именно его I-й, II-й и III-й Департаменты. Следует отметить, что II-й Департамент Сената был выделен из I-го намного позже, а именно в 1884 году. Это было вызвано большим количеством дел, поступающих на рассмотрение, и увеличением остатка нерешенных дел. В результате в компетенцию II-го Департамента Сената были переданы спорные крестьянские дела, большинство из которых составляли поземельные споры.

I-й департамент являлся как первой, так и второй инстанцией. При этом в условиях отсутствия в определенных сферах жизнедеятельности местных присутствий, количество категорий дел по первой инстанции в I-м департаменте Сената было существенно.

Состав обоих департаментов Сената состоял из сенаторов, назначаемых по свободному выбору монарха из военных и гражданских чинов. Порядок формирования Сенатов справедливо критиковался исследователями в свое время, так С.А. Корф подчеркивал, что «оба интересующих нас деп-та составляются из случайных элементов; гл. образом сенаторами назначаются бывшие чины министерств, очень часто таким устраиваемые «на покой»; при этом не может быть и речи о специализации сенаторских кандидатов; если таковая в редких случаях и происходит, то лишь уже после назначения данного лица сенатором. Другим недостатком существующего порядка назначения сенаторов в I-й и 2-й деп-ты является отсутствие требования какого-либо образовательного ценза...»². Если провести сравнение с высшей судебной инстанцией по гражданским и уголовным делам того времени – кассационными департаментами, то отмеченные недостатки в их организации отсутствовали. В частности, в отношении членов кассационных департаментов имелось требование о наличии соответствующей юридической подготовки, определенного стажа судейской работы, гарантировалась их несменяемость и т.д.

Реформы I-го департамента Сената, принимаемые во второй половине XIX – начале XX века, а именно проекты министра юстиции

¹ Административная юстиция: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. Ч. 1 / Сост. и вступит. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. С. 176.

² Административная юстиция: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. Ч. 1 / Сост. и вступит. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. С. 568.

Замятнина 1865-1867 гг. и проект с.-с. Сабурова 1905 года не увенчались успехом¹.

Научная дискуссия об административной юстиции в Российской империи, ее необходимости, определения содержания, практических организационных вопросов внедрения в российскую правовую действительность в конце XIX – начале XX веков была достаточно активная. Разработки российских государствоведов и административистов были представлены в трудах таких ученых, как Гаген В.А., Дерюжинский В.Ф., Карадже-Искров Н.П., Кистяковский Б.А., Коркунов Н.М., Корф С.А., Лозин-Лозинский М.А., Тарасов И.Т., Загряцков М.Д., Лазаревский Н.И. и др. Несмотря на их авторский характер и соответствующие различия в содержании, можно отметить общие тенденции, позволяющие сгруппировать научные представления об административной юстиции в Российской империи в два направления.

В первом случае под административной юстицией понимался как судебный, так и внесудебный порядок разрешения публично-правовых споров, в том числе специально созданных для этих целей квазисудебных органов. Наиболее ярким представителем данной позиции являлся И.Т. Тарасов, аргументирующий создание внутри самой администрации административно-судебных коллегий следующими обстоятельствами:

- вопросы административного права должны находиться в ведении самой административной власти;

- юстиция не имеет права вмешиваться в деятельность администрации;

- нельзя смешивать судебные и административные функции, а также лишать публичное управление самостоятельности и независимости – в противном случае управление будет подчинено судебной власти;

- судьи общих судов не подготовлены для разрешения специфических споров, возникающих в сфере применения публичного права, они не знакомы с правилами управленческой деятельности².

¹ См. подр.: Административная юстиция: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. Ч. 1 / Сост. и вступит. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. С. 573-582.

² Тарасов И.Т. Цит. по: Жетписбаев Б.А., Медетова А.М. Ретроспектива и эволюция правовых взглядов в сфере административно-процессуальных отношений и административной юстиции // Мат-лы II-й меж. школы (научно-практического семинара) административного права «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в Республике Казахстан». Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан». С. 110.

Позиция представителей включения административной юстиции в систему исполнительной власти путем создания квазисудебных органов подвергалась критике представителями второго направления. Так, С.А. Корф отмечал: «поручение органам администрации разбирательства правовых споров, в которых та же администрация является заинтересованной стороной, не может обеспечивать справедливости и беспристрастности решений в полной мере, какими бы гарантиями процессуальными не были обставлены эти разбирательства. С другой стороны, нет сомнения, что подавляющее большинство государств, на пути своего развития из полицейского в государство правовое проходило через такую стадию...»³.

Соответственно, вторая точка зрения заключалась в определении «настоящей» административной юстиции в качестве только судебного процесса. Однако представители науки второго направления не были единодушны в вопросе специализации административного судопроизводства и создания самостоятельных административных судов. Так, для вышеотмеченного С.А. Корф вопрос выделения административной подсудности не являлся определяющим, «административный иск должен подлежать рассмотрению суда, а не админ. органа, или другими словами, админ. юстиция должна находиться в руках органа, которому была бы обеспечена судебская самостоятельность и независимость. Практические же соображения госуд. устройства и социального и исторического развития каждого отдельного государства уже определяют далее подробности организации этого органа, будь то общий суд, специальное отделение общего суда или специальный суд»⁴.

Вместе с тем, в рамках второго направления были как сторонники обязательной административной специализации судов, так и необходимости установления всех категорий дел в судах общей юрисдикции. В частности, В.А. Рязановский в известной работе «Единство процесса» ссылаясь на опыт стран англо-саксонской правовой системы, аргументировал необходимость будущего объединения видов судопроизводства (гражданского, уголовного и административного) и создания единого процессуального права⁵. В свою очередь абсолютно не при-

³ Административная юстиция: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. Ч. 1 / Сост. и вступит. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. С. 676.

⁴ Административная юстиция: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. Ч. 1 / Сост. и вступит. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. С. 681.

⁵ См. подр.: Административная юстиция: Конец XIX –

нималась данная позиция сторонниками выделения специализированных административных судов. В частности, Н.М. Коркунов указывал, что «непригодными для рассмотрения административных исков представляются и установившиеся формы уголовного и гражданского процесса. Уголовный процесс, предполагающий наличие обвиняемого и представителя государственной власти в роли обвинителя, совершенно не пригоден для рассмотрения административно-судебных дел, где представители государственной власти являются, наоборот, в роли ответчиков, и где нет, и не может быть обвиняемого. И что же касается гражданского процесса, то в нем стороны признаются полными хозяевами тяжбы. И это вполне соответствует особенной природе гражданских прав, с их резкой обособленностью по субъектам, с их вполне факультативным характером. Раз субъект гражданского права не обязан его осуществлять, вполне последовательно, что и гражданский суд не может откинуть признанных ответчиком притязаний истца и не может присудить истцу больше, чем он сам требует. Вместе с тем постановление гражданского решения имеет силу только для участвующих в тяжбе сторон. Эти начала совершенно непреложны к административно-судебным делам. В них на первом плане стоит не частный, а общественный интерес, и потому исход процесса нельзя ставить в зависимость от умения, настойчивости или даже прямо от взаимного соглашения истца и ответчика»¹.

Теоретическая дискуссия о сущности административной юстиции и организационно-правовых формах ее внедрения в России оказывали важное влияние на законотворческие работы. Подготовленные в разное время проекты законов, реформирующих порядок разрешения публично-правовых споров, увенчались окончательным успехом только 30.05.1917 г., когда Временным правительством было принято Положение о судах по административным делам, которое вводилось в действие 1.06.1917 г.

По мнению исследователя того времени А. Кулишера Положение обобщило все положительное, что было накоплено теоретической мыслью и практическим опытом России и зарубежных стран в области административной юстиции и исходило из следующих фундаментальных принципов:

1. Административный суд является судом в полном смысле этого слова и входит в систему единой судебной власти;

2. Суд разбирает споры о праве между властью центральной и местной, между частными лицами и административными органами;

3. Административный судебный иск охраняет публичное право от всякого нарушения точно так же, как гражданский иск охраняет частное право;

4. Административные споры рассматриваются в судебном процессе, цель которого – восстановление нарушенного публичного права в полном объеме и всеми доступными для этого средствами².

Вместе с тем, практического воплощения нового правового института в России в начале XX века так и не произошло, как в силу первоначальных экономических трудностей, так и окончательно в связи с произошедшей октябрьской революцией в 1917 году.

Прежде чем преступить к анализу советского опыта разрешения публично-правовых споров, следует отметить определенный ценностный подход, доминирующий в советской правовой идеологии в первой половине XX века. Советский исследователь Н.П. Карадже-Искров отмечал: «следует постоянно помнить, что у нас личность не является самоценной. Она есть лишь винтик огромной машины. Поэтому и обеспечение ее прав стоит на втором плане»³. Таким образом, в условиях доминирования концепции системоцентризма, в которой интересы государства ставились выше интересов отдельного человека, функции административной юстиции были заменены на административный порядок обжалования, а также деятельность прокуратуры и рабоче-крестьянскую инспекцию.

Искажение сути административной юстиции проявилось в том, что жалобы могли подаваться не только заинтересованными лицами, но и любым гражданином. При этом, как признавал Н.П. Карадже-Искров «недостаточность процессуальных гарантий несколько ослабляют ценность этих способов обжалования, если к ним подходить с точки зрения индивидуализма. Да это и понятно. Основная цель этих учреждений вовсе не защита интересов частных граждан. Но для интересов государства эти специфические способы обеспечения законности играют очень

начало XX века: Хрестоматия. Ч. 2 / Сост. и вступит. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. С. 123-178.

¹ Административная юстиция: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. Ч. 1 / Сост. и вступит. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. С. 479.

² Кулишер А. Цит. по: Зеленцов А.Б., Радченко В.И. Административная юстиция в России (История и современность). М.: Российская академия правосудия, 2002. С.57.

³ Административная юстиция: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. Ч. 1 / Сост. и вступит. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. С. 378.

большое положительное значение, как извещение о неправильностях функционирования государственного механизма»¹. В условиях отрицания наличия субъективных публичных прав и огосударствления всех сфер жизни общества, административная юстиция, как правозащитный институт, получило клеймо буржуазного, чуждого советскому государству явления.

Закономерно в данном политико-идеологическом контексте слияние Рабоче-крестьянской инспекции в 1922-1923 гг. с коммунистической партией, а в 1924 г. прекращение и деятельности бюро жалоб, так как возобладали концепция отсутствия в социалистическом государстве противоречий между ним и обществом. Так, по мнению Е. Носова, во-первых, при социализме нет почвы для субъективных публичных прав; во-вторых, жалоба – это не притязание жалобщика к административному органу, а лишь извещение советской власти о замеченном недостатке; в-третьих, в большинстве случаев в жалобах выражается недовольство подавляемых классов; и, соответственно, поэтому всякого рода процессуальные гарантии излишни². Обсуждение необходимости административных судов и административной юстиции прекратилось.

Только с 1937 года постепенно к подведомственности судов были отнесены отдельные категории публично-правовых споров, например, на неправильности списков избирателей, на постановления о наложении штрафов и др. При этом, подавляющее число конкретных интересов граждан в сфере управления не подлежало судебной защите. Нельзя было, например, обращаться в суд с жалобами: на решения органов социального обеспечения о назначении пенсий; на решения по вопросам распределения жилой площади; на решения исполкомов Советов об отводе земельных участков; на решения органов опеки и попечительства; на решения административных органов о денежных начетах; на решения административных органов по вопросам правовой регистрации и т.д. и т.п.³

В этом контексте в научной среде возобновилась научная дискуссия по поводу судебного порядка разрешения публично-правовых споров. Если одни ученые радели за расширение судебного порядка разрешения публично-

правовых споров⁴, то другие не признавали административной специализации в судебном процессе. Так, в 1947 году С.Н. Абрамовым опубликована статья с красноречивым названием – «В советском праве не может быть административного иска»⁵.

Отсутствие самостоятельной процессуальной формы рассмотрения публично-правовых дел повлекло их рассмотрение в гражданско- процессуальном порядке. В результате в Основах гражданского судопроизводства 1961 года производство по делам, вытекающим из административно- правовых отношений, было выделено в самостоятельный раздел. Аналогичная ситуация складывалась в Гражданско- процессуальных кодексах союзных республик.

Уже во второй половине XX века в научной дискуссии явные противники судебного порядка рассмотрения публично-правовых споров «сошли на нет». Однако процесс самоидентификация административной юстиции продолжался. В частности, В.А. Лория в 1970 году в одном из ведущих научном юридическом журнале была опубликована статья – «Существует ли административная юстиция в советском праве?»⁶.

К концу 80-х годов суды в гражданско- процессуальном порядке рассматривали примерно около 30 видов дел, которые связаны с судебной оценкой законности и обоснованности индивидуальных решений органов государственного управления, затрагивающих субъективные права граждан⁷.

В данной правовой ситуации исследователи⁸ научной мысли об административной юстиции советского периода отметили два подхода доктрины к ее развитию – эволюционный и радикальный. Сторонники первого подхода предусматривали постепенное расширение перечня решений и действий органов власти, подлежащих обжалованию в суде в соответствии со спе-

¹ Административная юстиция: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. Ч. 1 / Сост. и вступит. ст. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. С. 379.

² См. Носов Е. К вопросу о теории советской административной юстиции. Советское право, 1925, № 4, С. 74-83.

³ Чечот Д.М. Административная юстиция: Теоретические проблемы. Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. С. 96-97.

⁴ См. напр.: Чечот Д.М. Административная юстиция: Теоретические проблемы. Л.: Изд-во ЛГУ, 1973.; Бахрах Д.Н., Боннер А.Т. Административная юстиция: развитие и проблемы совершенствования // Советское государство и право. 1975. № 8. С. 13-21; Бару М.И., Пушкин А.А. Оспаривание решений органов управления в судебном порядке // Советское государство и право. 1967. № 2. С. 26-30.

⁵ См.: Социалистическая законность. 1947. № 3. С. 8-10.

⁶ См.: Правоведение. 1970. № 1. С. 110-114.

⁷ Салищева Н.Г., Хаменева Н.Ю. Административная юстиция и административное судопроизводство в Российской Федерации. М. - Академический правовой университет при Институте государства и Права РАН. - 2001 г. – 60 с.

⁸ Николаева Л.А., Соловьева А.К. Административная юстиция и административное судопроизводство: зарубежный опыт и российские традиции: Сборник. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. С. 77-78.

циальными критериями¹. Представители «радикальной» теории в своих работах отстаивали необходимость введение принципа всеобщего судебного контроля за любыми актами и действиями органов управления².

Следует отметить, что концепция общей клаузулы с определенными ограничениями возобладала и была закреплена в принятой Конституции СССР 1977 года, впервые закрепившей право обжалования в суд любых решений и действий должностных лиц. Однако данная конституционно- правовая норма долгое время не действовала. Основной закон указывал, что обжалование осуществляется в предусмотренном законом порядке. А данный законодательный акт – Закон СССР «О порядке обжалования в суд неправомερных действий должностных лиц, ущемляющих права граждан» был принят только по прошествии 10 лет, в 1987 году. При этом закон содержал возможность обжалования только действий конкретных должностных лиц. Судебная защита от решений и действий не отдельных должностных лиц, а в целом какого-либо юридического лица публичного права не предусматривалась, что существенно ограничивало право на эффективную правовую защиту частного лица. В целях исключения данной коллизии в 1989 году был принят Закон СССР «О порядке обжалования в суд неправомερных действий органов государственного управления и должностных лиц, ущемляющих права граждан». Следует отметить, что в момент принятия оба отмеченных законодательных акта содержали положения об обязательности предварительного административного обжалования до обращения в суд, что на наш взгляд, в условиях низкой правовой культуры чиновничества и действия принципа так называемой «корпоративности» в ее отрицательном смысле, не отвечало требованиям эффективности правовой защиты.

Если явных противников судебного порядка разрешения публично-правовых споров в последней четверти XX века не осталось, то центр научной дискуссии сместился к иному принципиальному вопросу – является ли судебный порядок разрешения публично-правовых споров частью гражданского процесса или со-

ставляет самостоятельный вид судебного процесса – административный процесс. Ученые-цивилисты в своем большинстве отстаивали первую точку зрения, а административисты, соответственно, вторую. В данном споре представители науки гражданского процесса оперировали и оперируют, прежде всего, действующим законодательством, т.е. если порядок рассмотрения данных дел предусмотрен Гражданским процессуальным кодексом, то процесс их рассмотрения является одним из составляющих гражданского процесса. Закрепленные же отдельные изъятия из общей исковой формы недостаточны для выделения их в самостоятельный вид судопроизводства. Аналогичную позицию соответственно занимало и большинство практических работников.

Ради справедливости следует заметить, что на процесс легитимации и оформления самостоятельного административного процесса на законодательном уровне в виде принятия отдельного Административно- процессуального кодекса, негативно влияют не только, даже не столько представители науки гражданского процесса, а сколько неразбериха с предлагаемым понятием административного процесса среди административистов.

Представители науки советского административного права выработали два подхода к определению содержания административного процесса, которые не свойственны зарубежной доктрине и законодательству, – широкая (управленческая) и узкая (юрисдикционная) концепция. В первом случае структуру административного процесса, и, соответственно, возможного Административно-процессуального кодекса включали как судебный порядок разрешения публично-правовых споров, так и производство по делам об административных правонарушениях, разрешительное и иные виды административных процедур³. Сторонники данной концепции считают, что административный процесс охватывает все индивидуальные дела, рассматриваемые органами управления. Юрисдикционная же концепция рассматривала административный процесс в качестве судебного порядка рассмотрения административных дел⁴. При этом, под административно-судебными делами одни ученые понимают дела по спорам между гражданином и государством, другие дела об

¹ См. напр.: Салищева Н.Г. Гражданин и административная юрисдикция в СССР. С. 123-124; Малеин Н.С. Судебный контроль за законностью правовых актов // Советское государство и право. 1975. С. № 5. С. 124 и др.

² См. напр.: Петухов Г.Е. Развитие компетенции суда по обеспечению законности в государственном управлении. Советское государство и право. 1975. № 3. С. 117; Боннер А.Т., Квиткин В.Т. Судебный контроль в области государственного управления. М., 1973. С. 104-105 и др.

³ Наиболее яркими представителями данной научной концепции являются Сорокин В.Д., Панова И.В. и др.

⁴ Наиболее яркими представителями данной научной концепции являются Стариков Ю.Н., Зеленцов А.Б., Демин А.А., Масленников М.Я. и др.

административных правонарушениях, а третьи обе данные категории дел.

Данная ситуация имеет место и в современной научно-правовой доктрине. Среди ученых-административистов нет единства или даже сближения взглядов на понятие административного процесса, его содержания, а также соотношений с такими категориями, как административные процедуры, административное производство, административное судопроизводство и другие. Так, И.В. Панова считает, что административный процесс охватывает все дела, рассматриваемые органами управления. Отождествление деятельности по управлению с процессуальной деятельностью по ее мнению вполне оправданно, ибо отражает все многообразие управленческой деятельности¹.

На наш взгляд, столь широкое определение административного процесса является неплодотворной теоретической конструкцией, так как не имеет какого-либо практического значения. Процедуры получения лицензии или иного административного акта, несмотря на определенную схожесть с судебным порядком рассмотрения споров, принципиально различны, преследуют различные цели, и, соответственно, имеют неодинаковый, а в определенных случаях противоположный процедурный механизм. Данные научные точки зрения могут иметь значение в плане систематизации административно-процедурных норм для преподавания в юридических ВУЗах, но не более.

Более распространенной точкой зрения на существо административного процесса является отождествление его с судебным порядком разрешения публично-правовых конфликтов в виде административно-правовых споров и применением административных наказаний. Такого образа гибрид уголовного и гражданского процесса. На наш взгляд, данная концепция также концептуально неверна. В данном случае прилагательное «административный» получило некорректное применение. В обеих категориях дел задействована администрация, т.е. орган исполнительной власти. Вместе с тем, принципиальное отличие данных институтов в том, что в первом случае гражданин привлекает к ответственности администрацию за неправомерные, по его мнению, решения или действия, а во втором, наоборот, администрация путем составления протокола и направления его в суд привлекает частное лицо за совершенное правонарушение, т.е. деликт. Таким образом, сторонники

¹ Панова И.В. Административный процесс в РФ: понятие, принципы и виды // Правоведение. 2000. № 2. С. 114.

данного подхода, беря за основу субъектный состав правоотношений, – администрацию и частное лицо, не учитывает их принципиально противоположное правовое положение в данных видах производств².

Дискуссия по данному вопросу «кружится» вокруг статьи 118 Конституции Российской Федерации в части раскрытия понятия административное судопроизводство. Невозможность игнорирования установленного Кодексом РФ об административных правонарушениях судебного порядка наложения административных наказаний, принуждает как законодателя, так и исследователей к конструированию административного процесса во взаимосвязи дел об административно-правовых спорах и дел об административных правонарушениях. Так, Ю.А. Тихомиров, определяя категории дел, которые должны быть отнесены к административному судопроизводству отмечает: «Во-первых, обжалование гражданами актов и действий должностных лиц, государственных органов... Сюда же примыкают составы административных правонарушений, совершаемых должностными лицами, предусмотренные КоАП»³. Отдельные исследователи под административным процессом понимают порядок рассмотрения только дел об административных правонарушениях. Так, в предложенном М.Я. Масленниковым авторском проекте Российского административно-процессуального кодекса не нашлось место судебному порядку рассмотрения публично-правовых споров⁴.

Таким образом, одной из основополагающих **проблем** на пути становления полноценной системы административной юстиции, как не странно, является действующее административно-деликтное законодательство. Так, например, одним из видов административного наказания является административный арест. В соответствии же с требованиями основополагающих международных договоров в области прав человека и Основного закона России лишение свободы возможно только по решению суда. В этом контексте, закрепленная в статье 118 Конституции РФ утверждение, что судебная власть

² В качестве подтверждения данного тезиса можно отметить разработанный проект Административно-процессуального кодекса Республики Казахстан, в котором разработчики не смогли выработать общие процессуальные принципы, действующие в отношении обоих видов производств.

³ Тихомиров Ю.А. Административное судопроизводство в России: перспективы развития // Российская юстиция. 1998. № 8. С. 35-37.

⁴ См.: Масленников М.Я. Российский административный процесс: перспективы легитимации, централизации и систематизации. М., 2008. – 275 с.

осуществляется посредством конституционного, гражданского, административного и уголовного судопроизводства ставит принципиальный вопрос: к какому виду судопроизводства относится судебный порядок наложения административного ареста в соответствии с КоАП? В условиях четкого разграничения уголовного права (УК) и административно-деликтного права (КоАП) ответ очевиден.

Внедрение административного судопроизводства в качестве судебного порядка разрешения публично-правовых споров, инициированных частным лицом путем подачи иска в суд, возможно только в случае признания административно-деликтного права составной частью уголовного права в широком его понимании. Это потребует кардинального реформирования как КоАП РФ, так и УК РФ, а также пересмотра доктрины уголовного и административного права, поскольку существует существенный разрыв в понимании административного права и административной ответственности в западном и постсоветском правовом сознании. Действующие научные школы административного права сложились в советское время, в котором как мы ранее отмечали, понимание административного процесса в качестве судебного порядка разрешения публично-правовых споров не было доминирующим. В условиях отрицания противоречий между народом и государством¹ административное право наполнилось несвойственным ему материалом – административными правонарушениями, что вызвало выработку соответствующих процессуальных норм в виде производства по делам об административных правонарушениях и отождествление его с административным процессом или судопроизводством.

Если вышеотмеченная проблема является в большей мере теоретической и политико-идеологической, то следующий **проблемный** вопрос на пути становления полноценной административной юстиции имеет более практический характер, заключающийся в организации судебной системы, определении места и статуса будущих административных судов в судебной системе. А для этого, прежде всего, следует определиться в целом, каковы основания создания тех или иных специализированных судов. Выяснение данного положения неизбежно выведет нас на место административных судов, их соотношение с иными судебными звеньями.

Следует отметить, что в России более 20 лет функционирует система арбитражных судов, возглавляемая Высшим арбитражным судом

Российской Федерации. В данном случае исследовательский интерес представляет не сам факт их создания и функционирования, а критерии, положенные в основании выделения отдельных структурных подразделений в судебной системе.

Анализ их компетенции свидетельствует о возобладании субъектного критерия. Так, арбитражные суды рассматривают как чисто гражданские дела, так и «хозяйственно-административные» дела, в том числе и специализированный арбитражный суд по интеллектуальным правам. Таким образом, если решение, действие или бездействие государственного органа обжалуется хозяйствующим субъектом, то дело рассматривается арбитражным судом, а если аналогичный спор возникает между «простым» физическим лицом и государственным органом, то дело должно рассматриваться судом общей юрисдикции. Как правило, в качестве основного обоснования их выделения указывается возможность более профессионального отправления правосудия судьями по ограниченному кругу дел.

Не оспаривая практическую возможность выделения данных судебных институтов, хотелось бы выдвинуть несколько иной алгоритм в определении критериев специализации судов. А именно, прежде всего, следует определиться с характером правовых конфликтов, на разрешение которых направлена деятельность суда. Данные правовые характеристики в свою очередь повлекут выявление процессуальных особенностей их разрешения. Именно ответ на данные два вопроса должны определять техническую часть, т.е. создание тех или иных структурных дифференциаций в судебной системе.

Исходя из характера правоотношений, можно выделить три категории правовых конфликтов, и, соответственно, судебных дел:

- 1) Гражданско - правовые (частноправовые);
- 2) уголовно-правовые;
- 3) административно-правовые (публично-правовые).

Первая категория дел характеризуется юридическим равенством сторон, т.е. одно частное лицо (гражданин или юридическое лицо) путем обращения в суд привлекает другое частное лицо к ответственности. Юридическое равенство сторон влечет соответствующие процессуальные особенности – состязательность процесса, освобождение суда от обязанности отбора доказательств по собственной инициативе, достижение не объективной, а материальной истины и т.д.

Вторая категория дел характеризуется юридически неравенством сторон. В данном слу-

¹ А природа, по известному афоризму, не терпит пустоты.

чае государство привлекает к ответственности частное лицо (физическое или юридическое) за нарушения действующего законодательства, совершенное в виде преступления или проступка.

Третья категория дел характеризуется также юридическим неравенством сторон, но в данном случае частное лицо привлекает к ответственности государство путем обжалования нормативных правовых актов, решений, действий или бездействий государственных органов и их должностных лиц.

В целях выравнивания юридического неравенства сторон в данном случае действует так называемый принцип «виновности государственного органа». А это означает, что истец освобождается от обязанности доказывать противоправность, незаконность обжалуемого акта (решения, действия, бездействия). Его обязанность заключается в том, чтобы доказать факт нарушения своего права или свободы, указать созданную соответствующим актом или действием реальную угрозу нарушения его права, описать причиненный (либо возможный) материальный или моральный ущерб¹.

Соответственно, закрепляется более активная позиция суда по собиранию доказательств, т.е. отдельные элементы инквизиционного процесса, несвязанность судьи пределами исковых заявлений и т.д. С учетом того, что в большинстве случаев доказательства по делу находятся в документах органов или должностных лиц, которые не стремятся их представить, особенно если они не в их пользу, судья должен иметь возможность вмешаться и обязать администрацию предоставить обоснование ее действий, истребовать материалы и иные доказательства².

Административный суд должен быть не только арбитром, но и в определенной степени помощником граждан в споре с администрацией, обладающей публичной властью.

Таким образом, из характера возникающих правовых конфликтов, разрешаемых судом, можно говорить о трех самостоятельных юстициях: гражданско-правовой, уголовно-правовой и административно-правовой юстиции.

Бесспорно, административный процесс в суде во многом схож с гражданским процессом. Вместе с тем указанные процессуальные особенности рассмотрения административных дел подтверждают недопустимость растворения их в исковой процедуре гражданского процесса.

¹ Салищева Н.Г., Хаменева Н.Ю. Административная юстиция и административное судопроизводство в Российской Федерации. М. - Академический правовой университет при Институте государства и Права РАН. - 2001 г. С. 50.

² Салищева Н.Г., Хаменева Н.Ю., Указ.соч. С. 43.

На сегодняшний день возможности административной юстиции недооцениваются в той мере, в какой переоценивается «универсальность» гражданско-правовой формы защиты нарушенных субъективных прав и свобод граждан и процессуальных средств традиционного искового производства³. В результате снижается эффективность как гражданского, так и административного судопроизводства.

Дифференциация правил судопроизводства в зависимости от предмета спора и характера правоотношений позволяет учесть особенности в судебном разбирательстве различных категорий дел, устанавливая для них свою процедуру рассмотрения. Такая гарантия направлена на обеспечение доступности правосудия, на более эффективную судебную защиту прав и законных интересов граждан и хозяйствующих субъектов⁴.

Таким образом, специализация по субъектному составу (предприниматели и т.д.) является вторичной. Первичная специализация судов, по крайней мере, на доктринальном уровне, профессиональном правовом сознании юристов – ученых, судей, адвокатов должна быть по предметному признаку, т.е. концептуально-правовой характеристике конфликта.

Указанная трехчленная дифференциация должна соблюдаться при формировании специализированных судов, так возможно образуемые в перспективе налоговые суды должны быть не особым видом судов в судебной системе наряду с иными, а подвидом административного суда, т.е. суда, осуществляющие административную юстицию.

Если наложить указанную трехчленную конструкцию на имеющуюся судебную систему, то абсолютного совпадения не будет ни по одному из них. В этом контексте, на наш взгляд, следует не создавать новые специализированные суды, а прежде всего четко распределить компетенцию существующих судов по предметному принципу. Следует перейти от исключительно субъектного принципа определения подсудности к субъектно-предметному принципу, то есть с учетом категорий субъектов, вовлеченных в орбиту судопроизводства, и в зависимости от характера правоотношения.

Относительно нашего предмета исследования формирование административных судов в России в большей степени тормозится по причине необходимости коренной ломки действу-

³ Попова Ю.Л. Защита публично-правовых интересов граждан в судах общей юрисдикции. Краснодар, 2011. С. 192.

⁴ Анохин В.С. Административные суды: монография / В.С. Анохин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. С. 27.

ющей судебной системы, в том числе высших судебных органов (Высший арбитражный суд).

В этом контексте предложенные Верховным судом РФ в 2000 году проект федерального конституционного закона «О федеральных административных судах Российской Федерации» и в 2006 году проект Кодекса административного судопроизводства устанавливали компетенцию административных судов таким образом, чтобы не затронуть существующую компетенцию арбитражных судов.

Однако данные проекты не избежали концептуальных противоречий, прежде всего в части разграничения подсудности с действующими арбитражными судами, что было отмечено в отрицательных заключениях Правительства РФ¹. Вместе с тем, в условиях отсутствия четко сформированной политико-правовой установки на внедрение административной юстиции, данные проекты постигла участь не доработки и усовершенствования, что вполне возможно было осуществить, а так сказать феномен «легли под сукно».

В этом контексте идея административной юстиции получает в оценках отдельных высших должностных лиц судебной системы извращение. Так, по мнению председателя Высшего Арбитражного суда Российской Федерации А.А. Иванова «создать эффективную систему рассмотрения административных споров можно и по-другому - путем развития досудебного урегулирования споров. Этого можно добиться созданием, например, федеральной административной службы, которая стала бы своеобразным фильтром для прореживания дел, поступающих в суды, с одной стороны, и для облегчения рассмотрения этих споров и сокращения сроков их рассмотрения для сторон, с другой»².

На наш взгляд, исторический этап подмены судебного порядка разрешения публично-правовых споров квазисудебным порядком их рассмотрения, Россия прошла еще в конце XIX – начале XX веков. В контексте правовой государственности административный порядок обжалования является дополнением судебного порядка разрешения публично-правовых споров, имеет субсидиарный характер, но никак не должен заменять собой административное правосудие.

Возобновление дискуссии на высшем политическом уровне о необходимости внедрения административной юстиции определено Прези-

дентом РФ В.В. Путиным. В послании Президента Федеральному Собранию, которое было озвучено 12.12. 2012 г., отмечалось: «В самое ближайшее время нужно создать специальную законодательную базу для административного судопроизводства... Нужно сформировать в судах судебные составы, разрешающие споры граждан с органами власти всех уровней, – важнейшая задача, которая у нас пока не решена. Дополнительной защитой прав граждан послужит возможность подавать коллективные иски, иски в интересах неограниченного круга лиц, а также иски от лица общественных организаций. Я прошу ускорить внесение соответствующих поправок в Гражданский процессуальный кодекс»³. 18.12.2012 г. выступая на XIII Всероссийском съезде судей, Президент повторил отмеченный тезис: «В первую очередь следует завершить создание административного судопроизводства, в кратчайшие сроки принять соответствующий кодекс и сформировать судебные составы, которые будут разрешать споры граждан с органами государственной власти и местного самоуправления.

Смысл, философия административного судопроизводства всем нам хорошо известны. Изначально это ориентировано на защиту граждан, в том числе бремя доказывания здесь возлагается на госорган, а не на самого человека»⁴. Но с президентом вступил в полемику глава Конституционного суда В.Зорькин «В дискуссиях о том, какой из существующих судов должен рассматривать административные споры, остался в стороне главный вопрос — на основе какой нормативной базы их рассматривать», — заметил Зорькин⁵.

Если проанализировать хронологию последних публичных выступлений действующего Президента России, то можно отметить определенные тенденции в вопросе формирования административной юстиции. Прежде всего, проблема административного правосудия актуализируется высшим должностным лицом государства, что в условиях президентской формы правления значит многое. Во-вторых, высказывания Президента имеют не обще-абстрактный характер, а в максимальной степени прагматичный характер, в частности ставится задача изменения действующего законодательства и формирования соответствующих структурных подразделений в судебной системе. Симптоматично подписание Президентом 22.12.2012 г. Перечня

¹[http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/\(ViewDoc\)?OpenAgent&work/dz.nsf/ByID&B13CA917E48F1C49432571BB0056B279](http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/(ViewDoc)?OpenAgent&work/dz.nsf/ByID&B13CA917E48F1C49432571BB0056B279) - по сост. на 1.02.2013 г.

²<http://in.ssrp.ru/page/848/detail/> - по сост. на 1.02.2013.

³<http://kremlin.ru/news/17118> - по сост. на 1.02.2013.

⁴<http://www.ssrp.ru/page/9097/detail/> - по сост. на 1.02.2013.

⁵<http://pravo.ru/review/view/80963/> - по сост. на 1.02.2013.

поручений по реализации Послания Президента Федеральному Собранию, подпункт 2) пункта 1 которого предусматривает необходимость представить для внесения в Государственную Думу Федерального Собрания Российской Федерации проект Кодекса административного судопроизводства Российской Федерации до 1.03.2013 г. (Ответственные: Иванов С.Б., Чуров В.Е.).

Пункт 2 данного акта предусматривает поручение сформировать в системе судов общей юрисдикции судебные коллегии по административным делам для рассмотрения жалоб граждан и организаций на решения и действия органов публичной власти и их должностных лиц до 1.03.2013 г. (Ответственный: Лебедев В.М.).

Отрадно, что, если в первом выступлении создание специальной законодательной базы административного судопроизводства ограничивалось внесением поправок в Гражданский процессуальный кодекс РФ, то в выступлении на XIII Всероссийском съезде судей и непосредственно в поручении ставится вопрос о внесении в Государственную думу РФ проекта Кодекса административного судопроизводства, что свидетельствует о существенно различном содержательном наполнении политических заявлений. Можно отметить и институциональные вопросы внедрения административной юстиции,

т.е. в поручении говорится о не создании самостоятельных административных судов, а о выделении в судах общей юрисдикции судебных коллегий по административным делам. Остается неясным вопрос разграничения компетенции судов общей юрисдикции и арбитражных судов в части рассмотрения публично-правовых споров. В случае возобладания концепции сохранения компетенции арбитражных судов по спорам между предпринимателями и государственными органами, то о внедрении полноценной системы административной юстиции говорить не приходится.

В любом случае, принятие внесенного Президентом РФ 26.03.2013 г. в Государственную думу проекта Кодекса административного судопроизводства РФ¹, станет поворотным шагом на пути становления правового государства, по своей значимости сравнимым с принятием 30.05.1917 г. Положения о судах по административным делам, и ознаменует собой определенный итог двухсотлетней эволюции административной юстиции в России.

¹ <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=246960-6&02> – по сост. на 8.05.2013.

Аннотация

Адолати маъмурӣ: таърих ва пешомад

Дар мақолаи мазкур андешаҳои илмӣ ва ҳолатҳои қонунгузори дар замони ҳозира мавҷуд будани адолати воқеии маъмурӣ дар давлатҳои Россия ва Қазоқистон таҳлил карда мешавад. Ба шаклҳои ташкилӣ ва муҳофизатии адолати мазкур шарҳи муносиб дода мешавад.

Аннотация

Административная юстиция: история и перспективы

В статье анализируются научные представления и законодательные положения о современном состоянии административной юстиции в таких государствах как Россия и Казахстан. Разъясняются оптимальные организационные и процессуальные формы данной юстиции.

Annotation

Administration of justice: history and prospects

The article analyzes the scientific concepts and legislative provisions on the current state of administrative justice in countries such as Russia and Kazakhstan. Explains the optimal organizational and procedural forms of the Justice.

ҶАМЪБАСТИ ТАҶРИБАИ СУДИИ ПАРВАНДАҶОИ ОИЛАВӢ ОИД БА МУНОСИБАТҶОИ ҲУҚУҚИ МЕРОС ДАР СОЛИ 2013

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи дуюми соли 2014 ҷамъбасти таҷрибаи судии баррасии парвандаҳои оилавӣ оид ба муносибатҳои ҳуқуқи мерос, ки дар соли 2013 судҳои ҷумҳурӣ баррасӣ намудаанд гузаронид.

Ҷамъбасти нишон дод, ки судҳои шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дар давраи соли 2013 мувофиқи муқаррароти Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, талаботи Кодексҳои граждани, оила ва дигар қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, тавзеҳотҳои дастурии қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал намуда, баҳри таъмини қонуният ва адолати иҷтимоӣ тадбирҳои зарурӣ андешида, парвандаҳоро асосан сари вақт ва қонунӣ баррасӣ кардаанд.

Омӯзиши 110 парвандаҳои воридгардида вобаста ба баҳсҳои муносибатҳои ҳуқуқи меросӣ нишон дод, ки аз тарафи судҳо шумораи зиёди аризаҳо қонеъ карда шудаанд, ки ин шаҳодати ҳуқуқҳои меросии шаҳрвандон ба воситаи мақомоти судӣ барқарор кардан мебошад.

Дар баробари рафти омӯзиши парвандаҳо муайян намуд, ки дар баъзе мавридҳо дар татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ ва муровиҷа ба ҳамоҳангӣ роҳ дода шудааст.

Мувофиқи талаботи қисмҳои 1-3 моддаи 1174 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ворис ҳуқуқ дорад аз рӯи қушода шудани мерос дар давоми шаш моҳ меросро қабул намояд. Ҳамон вақт аз тарафи ворис мерос қабулгардида эътироф мешавад, агар ӯ воқеан ба соҳибияти амволи меросӣ шурӯъ намояд ё вақте ки ӯ ба мақоми нотариати маҳалли қушода шудани мерос дар хусуси қабули мерос ариза диҳад.

Тибқи талаботи моддаи 1176 Кодекси мазкур нотариуси маҳалли қушодани мерос уҳдадор аст, ки бо хоҳиши ворис ба ӯ шаҳодатномаи ҳуқуқи меросгириро баъди гузаштани шаш моҳ аз рӯи қушодашавии мерос диҳад. Ҳангоми гузаронидани муҳлати шаш моҳаи қабули мерос ё пайдоиши баҳс дар байни ворисон оиди қабули мерос онҳо метавонанд ба суд муроҷиат намоянд.

Мутобиқи талаботи моддаи 36 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нотариати давлатӣ» ва банди 23 Дастурамали тартиби ба иҷро овардани амалиёти нотариалӣ аз тарафи нотариусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» нотариуси давлатӣ ба шахсе, ки ба вай ба ҷо оварда шудани амали нотариалӣ рад карда

шудааст, бояд дар шакли хаттӣ дар бораи рад намудани бачооварии амали нотариалӣ қарор барорад. Шаҳрвандон дар вақти ба суд муроҷиат кардан оиди баҳси муносибатҳои ҳуқуқи меросӣ бояд ҳамчун далели хаттӣ қарори рад намудани бачооварии амали нотариалӣро бо аризаи ба суд пешниҳод кардашон замима намоянд.

Ҷамъбасти собит сохт, ки дар парвандаҳо ҷавоби хаттӣ оиди рад намудани бачооварии амали нотариалӣ аз идораҳои нотариати давлатӣ дар шакли «мақтуб» ё дар намуди «қарор» мавҷуд аст.

Дар баъзе мавридҳо шаҳрвандон баъд аз гузаронидани муҳлати қабули мерос ё пайдо гардидани баҳс дар байни ворисон аз идораи нотариалӣ қарори рад намудани бачооварии амали нотариалӣро ба суд пешниҳод накардаанд ва судҳо низ ҷавоби хаттӣ оиди рад намудани бачооварии амали нотариалӣро бо дархости тарафҳои баҳс аз идораҳои нотариалӣ талаб накардаанд ва дар парвандаҳо раддияи амалӣ намудани ҳаракатҳои нотариалӣ вучуд надорад.

Масалан, дар парвандаҳои оилавӣ оид ба аризаҳои Ч.З. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос, А.Р. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос, ки аз ҷониби суди н. Синои ш. Душанбе баррасӣ шудаанд, парвандаи оилавӣ аз рӯи аризаи Д.Ф. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос (суди н. Восеъ), парвандаи оилавӣ аз рӯи аризаи Б.А. дар намоёндагии Қ.В. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос ҷониби (суди ноҳияи Шаҳритуз) ҷавоби хаттӣ оиди радди бачооварии амали нотариалӣ аз тарафи идораи нотариати давлатӣ ҷой надорад ва чунин қарор аз идораи нотариалии давлатӣ талаб карда нашудааст.

Дар суди н. Ҷилликул оиди масъалаи талаби ҷавоби хаттӣ дар бораи радди бачооварии амали нотариалӣ ҳангоми гузаронидани муҳлати қабули мерос дигар амалияи судӣ ба роҳ монда шудааст. Ҷавоби хаттӣ идораи нотариалӣ дар бораи радди бачооварии амали нотариалӣ ба суди мазкур дар намуди «мақтуб» ворид гардидааст. Чунончӣ, шаҳрванд Р.А. бо ариза оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос муроҷиат намудааст. Дар маводи парванда «мақтуб» аз идораи нотариалии давлатӣ оиди радди бачооварии амали нотариалӣ мавҷуд мебошад, ки ин мақтуб бар хилофи талаботи моддаи 36 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар

бораи нотариати давлатӣ» мебошад. Тибқи талаботи меъёри қонуни номбурда оиди радди баҷоовариӣ амали нотариалӣ бояд «қарор» қабул карда шавад, на ин ки бо мактуб ҷавоб дода шавад.

Масалан: дар суди ноҳияи Сино ш. Душанбе аз рӯи аризаи С.Ш. дар бораи эътирофи воқеияти қабули амволи меросӣ ҷавоби хаттӣ оиди радди баҷоовариӣ амали нотариалӣ вучуд надорад. Суди марҳилаи якум аризаи С.Ш.-ро қабул намуда, талаботи банди 9 қисми 2 моддаи 269 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистонро сарфи назар карда, парвандаи мазкурро моҳиятан баррасӣ намудааст. Парвандаи оилавӣ аз рӯи аризаи С.А. оиди воқеияти қабули мерос, ки дар суди н. Сино баррасӣ шудааст, низ ҷавоби хаттӣ оиди радди баҷоовариӣ амали нотариалӣ умуман мавҷуд нест.

Камбудии мазкур хангоми баррасии аризаи З.Р. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос, аризаи Ш.А. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос ва аризаи В.С. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос дар суди номбурда такрор гардидааст.

Мувофиқи талаботи моддаи 136 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон судя уҳдадор аст дар давоми се рӯз аз рӯзи ворид гардидани аризи даъвогӣ ба суд масъалаи ба муурофияи суди қабул намудани аризаи даъвогиро баррасӣ кунад. Дар хусуси қабули аризаи даъвогӣ судя таъинот қабул мекунад, ки мутобиқи он баррасии парвандаи оилавӣ дар суди марҳилаи якум оғоз мегардад.

Аризаи шаҳрванд Ҳ.М. дар бораи барқарор кардани муҳлати қабули мерос ва эътирофи қабули мерос 03 октябри соли 2013 ба суди ноҳияи А.Ҷомӣ ворид шуда, рӯзи 07 октябри соли 2013 ба истехсоли судӣ қабул карда шудааст.

Мувофиқи талаботи моддаҳои 136, 230 қ.1 бандҳои 3 ва 5 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъиноти қабули аризаҳо (аризаҳои даъвогӣ) бояд мавзӯи баҳс, талаботи пешниҳодшуда ва истинод ба қонуне, ки суд ба роҳбарӣ гирифтааст зикр гарданд. Ҷамъбасти нишон дод, ки ин талаботи қонун дар вақти тартиб додани таъиноти қабули аризаҳо на ҳама вақт риоя карда шудааст.

Чунончӣ, бо таъиноти судяи Суди ноҳияи Ҷ.Румӣ аз 19 сентябри соли 2013 аризаи шаҳрванд М.И. оид ба дароз намудани қабули мерос ба муурофияи судӣ қабул карда шудааст. Дар таъиноти мазкур пурра талаботи пешниҳодшуда «яъне, дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос ва тарафи манфиатдор КФББТ-и ноҳияи Ҷ.Румӣ» ва

истиноде, ки ба қонуне, ки ба роҳбарӣ гирифта мешавад зикр нагардидааст.

Бо таъиноти судяи суди ш. Истаравшан аз 30 ноябри соли 2007 аризаи шаҳрванд М.С. оиди барқарор кардани муҳлати қабули мерос қабул гардида ва ҳамзамон бо ҳамин таъинот амалиёти ба муҳокимаи судӣ тайёр кардани парванда гузаронида шудааст. Ҳол он ки қабул кардани аризаи даъвогӣ ва гузаронидани амалиёти тайёри ба муҳокимаи судӣ давраҳои алоҳидаи мустақили муурофияи судӣ буда, бояд таъинотҳои номбурда дар алоҳидагӣ аз тарафи судя бо риояи меъёри қонуни дар боло зикргардида қабул карда мешуданд. Чунин камбудиро дар вақти қабули аризаҳои шаҳрвандон Ф.Н. оиди муайян намудани ҳиссаи меросӣ ба манзили истиқоматӣ, У.Ҳ. оиди барқарор намудани муҳлати қабули мерос, Н.К. оиди барқарор кардани муҳлати қабули мерос, муайян кардани воқеияти вафот ва эътироф намудани меросхури дараҷаи аввал, Ҷ.С. дар бораи барқарор кардани муҳлати қабули мерос ва ғайра дар суди ш. Истаравшан дида мешаванд.

Тибқи талаботи сарҳати 3 қисми 1 моддаи 138 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон судя аризаи даъвогиро дар ҳолатҳои зерин бар мегардонад, агар аризаи даъвогиро шахсе имзо карда бошад, ки барои имзо ва ба суд пешниҳод кардани он ҳуқуқ надорад.

Ҳолатҳои хастанд, ки судҳо аз намоҷандагии ариза ва аризаи даъвогиро имзо кардаанд барои имзо ва ба суд пешниҳод кардани онҳо ҳуқуқ надоштаанд, судҳо қабул намуда, моҳиятан баррасӣ кардаанд.

Масалан: шаҳрванд С.Д. дар намоҷандагии шахси ваколатдор М.Ғ. нисбати Идораи нотариалии давлатии ноҳияи Бобочон Ғафуров, С.Х. ва С.А. дар бораи безътибор донишҷӯи шаходатнома дар бораи ҳуқуқ ба мерос аз рӯи қонун аз 09 феввали соли 2009, эътироф намудани моликияти умумии ҳиссагӣ ва ҷудо намудани ҳисса аз он ба тариқи аслӣ бо даъво рӯзи 19 март соли 2013 мууроҷиат намудааст. Бо ҳалномаи суди шаҳри Ҷкаловск аз 29 майи соли 2013 даъво қисман қонеъ гардонида шудааст. Аризаи даъвогиро М.Ғ. имзо карда ба суд пешниҳод кардааст, вале дар маводҳои парванда хуччати тасдиқкунанда (ваколатнома), ки шаҳрванд С.Д. барои ба суд пешниҳод намудани даъвои мазкур М.Ғ.-ро ваколатдор намуда бошад, дида намешавад. Суди марҳилаи якум ин ҳолатро мадди назар карда, бар хилофи талаботи моддаҳои 134-135-и КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон бармаҳал аризаи даъвогии мазкурро ба истехсолоти худ қабул ва баррасӣ намудааст. Ҳол он, ки агар аризаи

даъвогиро шахсе имзо карда бошад, ки барои имзо ва ба суд пешниҳод кардани он ҳуқуқ надорад, ин асос барои баргардонидани ариза даъвогӣ мебошад.

Мисоли дигар: шаҳрванд М.З. дар намояндагии Б.Ш. шахси манфиатдор Идораи нотариалии давлатии шаҳри Чкаловск оиди дароз кардани муҳлати қабули мерос бо ариза рӯзи 29 октябри соли 2013 ба суди шаҳри Чкаловск муроҷиат намудааст. Бо ҳалномаи суди шаҳри Чкаловск аз 22 ноябри соли 2013 ариза қонё гардонидани шудааст. Дар ваколатнома аз 16 октябри соли 2013, ки аз номи М.З. ба Б.Ш. дода шудааст, ҳуқуқи намоянда-Б.Ш. барои имзои ариза, пешниҳоди он ба суд дарҷ карда нашудааст. Суди марҳилаи якум, бошад ба ин ҳолати қор аҳамият надода, аризае шаҳрванд М.З.-ро, ки Б.Ш. имзо карда, 29 октябри соли 2013 ба суд пешниҳод намудааст, қабул ва баррасӣ кардааст, яъне ҳангоми қабули ариза талаботи моддаи 134 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон дағалона вайрон шудааст.

Ё, П.Х. шаҳрванди сокини Ҷумҳурии Қирғизистон, дар намояндагии Н.Р. ба суди ноҳияи Шаҳритуз бо ариза оид ба эътирофи ҳолати қабули мерос муроҷиат намуда, дар аризае мазкур намояндаи П.Х. –Н.Р. имзо гузоштааст. Аммо аз ваколатнома аз 26 апрели соли 2013 дида мешавад, ки П.Х. ба Н.Р. ваколат барои имзои ариза ва пешниҳоди он ба суд надодааст. Судия суди ноҳияи Шаҳритуз ба ин нигоҳ накарда, аризаро қабул намуда, онро мохиятан баррасӣ намуда, аризае мазкурро қонё намудааст.

Мутобиқи талаботи қисми 2 моддаи 90 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон андоза ва тартиби пардохти бочи давлатӣ тибқи муқарароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бочи давлатӣ» муайян карда мешавад.

Раисикунандаҳои парвандаҳо вази-фадор ҳастанд, ки ҳангоми ба суд пешниҳод намудани аризаҳо (аризаҳои даъвогӣ) мутобиқати андозаи бочи супоридашударо бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бочи давлатӣ» зери санҷиш қарор дода, дар ҳолати аз нишондоди кам ё зиёд супоридани миқдори бочи давлатӣ аз ҷониби шахсони номбурда ҷорай қонунӣ андешанд.

Масалан аризадиҳанда Д.Ф. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос ба суди ноҳияи Восеъ муроҷиат намуда, бочи давлатиро ба маблағи 2 сомонӣ супоридааст, аризадиҳанда А.А. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос ба суди н. Сино муроҷиат намуда, 8 сомонӣ бочи давлатӣ супоридааст, шаҳрванд С.А. дар бораи воқеияти қабули мерос ба манзили истиқоматӣ ба ҳамин суд 5

марти соли 2013 муроҷиат намуда, 50 сомонӣ бочи давлатӣ супоридааст, шаҳрванд С.Ш. бо ариза оиди воқеияти қабули мерос ба ҳамин суд муроҷиат карда, бочи давлатӣ ба маблағи 150 сомонӣ супоридааст.

Инчунин шаҳрванд Э.О. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос ба суди н. Шаҳритуз муроҷиат намуда, бочи давлатӣ ба маблағи 10 сомонӣ супоридааст ё шаҳрванд Б.А. оиди ҳамин масъала ба ҳамин суд муроҷиат карда, 4 сомонӣ бочи давлатӣ супоридааст.

Ҳолати номбурда тасдиқи он мебошад, ки раисикунандаҳои парвандаҳои оилавӣ вобаста ба баҳсҳои муносибатҳои меросӣ пардохти бочи давлатиро дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бочи давлатӣ» дуруст ба роҳ намондаанд.

Тибқи талаботи Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 декабри соли 2008 таҳти №12 «Дар бораи оmodасозии парвандаҳои граждани ба муҳокимаи судӣ» оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ давраи мустақили муурофиавӣ ба ҳисоб рафта, мақсади он таъмини дурусту саривақтии баррасӣ ва ҳаллу фасл намудани парвандаҳо мебошад, ки гузаронидани он тибқи талаботи м. 150 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҳамаи парвандаҳои оилавӣ ҳатмӣ мебошад.

Тибқи талаботи моддаҳои 152-153 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон судья ва тарафҳо ҳангоми оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ амалҳои дар моддаҳои номбурда нишондодашударо бояд ба иҷро расонанд. Вале омӯзиши парвандаҳои оилавӣ нишон дод, ки судьяҳо ба марҳилаи оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ талаботи моддаи зикршударо ба тариқи дахлдор иҷро наменамоянд.

Чунончӣ: бо таъиноти судьяи суди ноҳияи Восеъ аз 24 январӣ соли 2013 вобаста ба аризае Д.Ф. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос амалиёти оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ гузаронида шудааст. Дар таъинот оиди он ки аризадиҳанда ба суд даъват карда шуда, ҳуқуқҳои фаҳмонда дода шаванд ва дуҷум ин ки ба сардори раёсати Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вилёти Хатлон мактуб барои ба маҷлиси судӣ таъмин намудани намояндашон масъалагузорӣ шудааст, вале дигар масъалаҳои дар м. 152-153 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондодашуда таҳти ҳаллу фасл қарор дода нашудаанд.

Мисоли дигар: парвандаи оилавӣ аз рӯи аризае С.Ш. дар бораи эътирофи воқеияти қабули амволи мерос ба суди н. Сино ш. Душанбе рӯзи 03 сентябри соли 2013 муроҷиат кардааст. Худи ҳамон рӯз ариза ба истехсол-

ти суд қабул гардида, амалиётҳои омодаسازی ба муҳокимаи судӣ андешида шудаанд. Судя дар таъинот қайд намудааст, ки аризадиханда барои гузаронидани суҳбат ба суд даъват карда шавад. Инчунин дар таъинот нишон дода шудааст, ки «ба тарафҳо ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ мурофиавиашон фаҳмонда дода шавад ва тарафҳо уҳдадор карда шаванд...», ҳол он ки оид ба ин парванда тарафҳо вучуд надоранд. Чунин хатогӣ оид ба парвандаи оилавӣ аз рӯи аризаи Ҷ.З. оиди узрнок доништан ва дароз намудани муҳлати қабули мерос ба чашм мерасад.

Ё ин ки санаи 12 март соли 2013 Э.О. ба суди ноҳияи Шаҳритузи вилояти Хатлон бо ариза оиди дароз намудани муҳлат барои қабули мерос муроҷиат кардааст. Ҳамон рӯз таъинот ҷиҳати омодаسازی парванда ба муҳокимаи судӣ қабул гардида, дар он чунин навишта шудааст.

-тарафҳо барои суҳбат даъват карда шавад.

-нусхаи аризаи даъвогӣ ба ҷавобгар су-порида шавад;

-даъвогар оиди моҳияти талаботи пешниҳоднамудааш пурсида шавад;

-ҷавобгар пурсида шуда, муайян карда шавад, ки муқобили даъво, норозигӣ мавҷуд мебошад ё не? ва кадом далелҳо ин ҳолатро исбот мекунанд.

Ҳол он ки доир ба ин парвандаи оилавӣ даъвогар ва ҷавобгар вучуд надорад ва ин шаҳодати ба таври рӯякӣ гузаронидани омодаسازی парванда ба муҳокимаи судӣ ба ҳисоб меравад.

Камбудихоӣ номбурда дар вақти гузаронидани омодаسازی парванда ба муҳокимаи судӣ аз рӯи аризаи Қ.К. оиди эътирофи ҳолати қабули мерос дар суди ноҳияи Шаҳритуз, аризаи Л.С. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос дар суди ноҳияи Айни, аризаи Л.С. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос дар ҳамин суд такрор шудааст.

Бо таъиноти Суди ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе аз 18 ноябри соли 2013 вобаста ба аризаи Р.Х. нисбати шахси манфиатдор Саридораи нотариалии давлатии ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе дар бораи барқарор намудани муҳлат барои қабули мерос, муқаррар намудани воқеияти қабули мерос амалиёти омодаسازی парванда ба муҳокимаи суди гузаронида шудааст.

Судя моддаи 150-153 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дастрас намуда дар таъинот чунин қайд кардааст.

ба аризадиханда ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ мурофиавиаш тавзеҳ дода шаванд;

аризадиханда оид ба моҳияти талаботи пешниҳоднамудааш пурсида шавад;

-ба аризадиханда фаҳмонда шавад, ки ӯ уҳдадор аст ҳолатҳоеро, ки дар аризааш нишон додааст, боат исбот намояд;

-ба аризадиханда тавзеҳ дода шавад, ки то 02 декабри соли 2013 ба суд пешниҳод накардани далелҳои иловагӣ барои баррасии парванда дар асоси далелҳои мавҷудбуда монеа шуда наметавонад.

Чунин камбудихоӣ дар вақти қабули аризаи У.Ф. дар бораи муқаррар намудани ҳолати қабул кардани мерос такрор гардидаанд. Дар таъинотҳои номбурдаи гузаронидани амалиётҳои тайёри ба муҳокимаи судӣ ва масъалаи ба парванда ҷалб намудани шахсони манфиатдор (Идораи нотариали ва САҲШ) ҳаллу фасл карда нашудааст.

Ё ин ки санаи 03 октябри соли 2013 шаҳрванд Ҳ.М. бо ариза дар бораи барқарор кардани муҳлати қабули мерос ва эътирофи қабули мерос ба суди н. А. Ҷомӣ муроҷиат карда, шахсони манфиатдор Идораи нотариалии давлатӣ ва ҚДФБТ-и ноҳияи А.Ҷомӣ нишон дода шудаанд.

Рӯзи 21 октябри соли 2013 таъинот ҷиҳати омодаسازی парванда ба муҳокимаи судӣ қабул гардида дар он чунин навишта шудааст.

тарафҳо барои суҳбат даъват карда шаванд.

нусхаи аризаи даъвогӣ ба ҷавобгар су-порида шавад;

ҷавобгар пурсида шуда, муайян карда шавад, ки муқобили даъво, норозигӣ мавҷуд мебошад ё не? ва кадом далелҳо ин ҳолатро исбот мекунанд.

Чунин камбудихоӣ бо парвандаи оилавӣ бо аризаи С.С. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос (суди шаҳри Ваҳдат), бо аризаи Қ.С. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос (суди шаҳри Ваҳдат), бо аризаҳои Ҷ.М. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос ва оиди воқеияти эътирофи моликият ба манзили истиқоматӣ (суди ноҳияи Бохтар) ҷой доранд.

Тибқи талаботи моддаи 156 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон, судя парвандаро ба муҳокимаи судӣ омодашуда эътироф намуда, дар хусуси таъин намудани парванда ба муҳокимаи судӣ таъинот қабул мекунад ва тарафҳо, дигар шахсони иштирокчии парванда оид ба вақт ва маҳалли баррасии парванда огоҳ намуда, дигар иштирокчиёни мурофиаро даъват мекунад.

Омӯзиши парвандаҳои мазкур нишон дод, ки судҳо дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин парвандаро ба муҳокимаи судӣ таъин меку-

нанд. Ҳол он ки тибқи талаботи қисми 2 моддаи 115 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахсони иштирокчии парванда, инчунин намоёндаҳо даъватнома бояд тарзе супурда шавад, ки онҳо барои саривақт ҳозир шудан ба суд ва омодагӣ ба парванда вақти кофӣ дошта бошанд, аммо хабарнома бояд дар ҳар ҳолат на дертар аз се рӯз то оғози маҷлиси судӣ дастраси онҳо гардад.

Судҳо бошанд дар бисёр ҳолатҳо таъинот дар хусуси таъин намудани парванда ба муҳокимаи судиро як ё ду рӯз пеш аз баррасӣ намудани он қабул мекунанд.

Мисол: парвандаи оилавӣ бо даъвои шахрванд Н.Г. нисбати Н.Б. ва Идораи нотариалии давлатии ноҳияи Бохтар дар бораи безътибор доништани шаҳодатномаи ҳуқуқ ба мерос аз рӯи қонун ва даъвои иловагии Н.Г. нисбати Н.Б. дар бораи безътибор доништани шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ.

Суди ноҳияи Бохтар рӯзи 24 июли соли 2013 аризаи даъвогиро қабул намуда, 24 июли соли 2013 таъинот оиди оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ қабул карда, то 07 октябри соли 2013 барои пешниҳод намудани далелҳо ва норозигӣ муҳлат дода, санаи 28 октябри соли 2013 аризаи иловагиро қабул карда, ҳамон рӯз таъинот оиди оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ қабул карда, то 09 декабри соли 2013 барои пешниҳод намудани далелҳо ва норозигӣ муҳлат дода, 09 декабри соли 2013 таъинот оиди таъини парванда ба муҳокимаи судӣ қабул намуда, баррасии парвандаро ба рӯзи 11 декабри соли 2013 таъин намудааст.

Мисоли дигар: суди шаҳри Сарбанд даъвои С.Р.-ро нисбати Идораи нотариалии давлатии шаҳри Сарбанд ва КДФББТ-и шаҳри Сарбанд оиди дароз кардани муҳлати қабули мерос ба истехсолоти суд 08 январи соли 2013 қабул карда, 20 февralи соли 2013 таъинот дар хусуси оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ қабул намуда, то 27 февralи соли 2013 барои пешниҳод намудани далелҳо ва норозигӣ муҳлат додааст ва 25 февralи соли 2013 таъинот дар бораи таъин намудани парванда ба муҳокимаи судӣ қабул карда, баррасии парвандаро ба рӯзи 27 февralи соли 2013 таъин намудааст.

Ё ин, ки суди шаҳри Ваҳдат аризаи Р.Ҷ. дар бораи муқаррар намудани далели дорой аҳамияти ҳуқуқӣ ва дароз намудани муҳлати қабули мерос 02 апрели соли 2013 қабул намуда, 02 апрели соли 2013 таъинот дар бораи оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ қабул карда, 15 апрели соли 2013 таъинот оиди таъин намудани парванда ба муҳокимаи

судӣ қабул намуда, 18 апрели соли 2013 парвандаро моҳиятан баррасӣ кардааст.

Мисол дигар: Суди шаҳри Ҷкаловск аризаи К.Т.-ро ва шахси манфиатдор-Идораи нотариалии давлатии шаҳри Ҷкаловск оиди дароз кардани муҳлати қабули мерос ба истехсолоти суд 17 январи соли 2013 қабул карда, 21 январи соли 2013 таъинот дар хусуси оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ қабул намуда, то 01 февralи соли 2013 барои пешниҳод намудани далелҳо ва норозигӣ муҳлат дода шудааст, 04 февralи соли 2013 таъинот дар бораи таъин намудани парванда ба муҳокимаи судӣ қабул карда, баррасии парвандаро ба рӯзи 06 февralи соли 2013 таъин намуда, баррасӣ кардааст.

Ё ин, ки суди ноҳияи Ҳисор аризаи Б.Ш.-ро дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос 01 апрели соли 2013 қабул намуда, 16 апрели соли 2013 таъинот дар бораи оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ бароварда, 19 апрели соли 2013 таъинот оиди таъин намудани парванда ба муҳокимаи судӣ қабул намуда, 22 апрели соли 2013 парвандаро моҳиятан баррасӣ кардааст.

Мутобики тавзеҳоти банди 11 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 8 аз 29 майи соли 2003 (бо тағйиротҳо аз 19 марти соли 2009) «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба муқаррар кардани ҳолатҳои дорой аҳамияти ҳуқуқӣ» ариза оид ба ҳолати қабули мерос ва маҳалли кушодани мерос (банди 9 қисми 2 моддаи 269 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон) аз ҷониби суд ба тариқи муроғиати махсус дар ҳолате баррасӣ карда мешавад, ки агар мақомоте, ки ҳаракатҳои нотариалиро амалӣ мегардонад, ҳуқуқи ба аризадиҳанда додани шаҳодатнома оиди ҳуқуқ ба меросро аз сабаби мавҷуд набудан ё нокифоя будани ҳуҷжатҳои дахлдор, ки барои ба тариқи нотариалӣ тасдиқ намудани ҳолати ба ихтиёрдорӣ моликияти меросӣ даромадан лозим мебошанд, надошта бошад. Агар ҳуҷжатҳои лозимӣ пешниҳод шуда бошанду, лекин додани шаҳодатнома оиди ҳуқуқ ба мерос рад карда шуда бошад, шахси манфиатдор ҳуқуқ дорад, ба суд на бо ариза оиди муқаррар кардани ҳолати қабули мерос ва ҷойи кушода шудани мерос, балки бо шикоят аз болои раддияи амали намудани ҳаракатҳои нотариалӣ, муроҷиат намояд (моддаи 315 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Омӯзиш нишон дод, ки судҳо аризаҳои оид ба ҳолати қабули мерос ба истехсолоти суд қабул намуда, онро моҳиятан баррасӣ мекунанд.

Мисол: шахрванд К.Н. ба суди ш. Турсунзода бо ариза оид ба ҳолати қабули мерос муроҷиат намудааст. Аризаашро бо он

ваҷҳнок кардааст, ки манзили истиқоматӣ ва қитъаи замини наздиҳавлиғ ба марҳум падараш К.А. дар асоси қарори иҷроияи депутатҳои халқии н. Регар ва шаҳодатномаи бақайдгирӣ тааллуқ доштааст. Модараш К.А. дар санаи 27 апрели соли 1990, бародараш К.А. -20 октябри соли 2006 ва падараш К.А. - 4 декабри соли 2010 вафот намудаанд. Манзили истиқомати ро айни ҳол ӯ ихтиёрдорӣ ва соҳибӣ мекунад, тамоми хароҷотҳо вобаста ба хизматҳои коммуналӣ, барқ, об ва ғайраро шахсан худаш пардохт мекунад ва ягон вори си дигар нест ва оиди ин манзил ҳам ягон баҳс вучуд надорад. Ӯ меросро воқеан қабул намудааст, лекин аз надонистани қонун сари вақт ба идораи нотариалии давлатии ш. Турсунзода муроҷиат накардааст. Пурсидааст, ки воқеияти қабули амволи меросӣ манзили истиқоматии воқеъ дар ш. Турсунзода муқаррар карда шавад.

Аз маводҳои парванда бармеоҷад, ки К.Н. умуман ба идораи нотариалии давлатии ш. Турсунзода муроҷиат накардааст ва дар маводи парванда ҷавоби хаттӣ оиди радди баҷоовари амали нотариалӣ аз тарафи идораи нотариалӣ ҷой надорад ва аз ҷониби суд чунин қарор аз идораи нотариалии давлатӣ талаб карда нашудааст.

Суд парвандаро моҳиятан баррасӣ намуда, аризаи К.Н.-ро қонё кардааст.

Шаҳрванд С.С. ба суди ш. Турсунзода оиди ҳолати қабули мерос бо ариза муроҷиат намуда, аризаашро чунин ваҷҳнок кардааст, ки ӯ бо марҳум Б.Г. аз соли 1988 дар қайди никоҳи расмӣ будаанд. Дар асоси қарори раси ш. Турсунзода аз 09 августи соли 2005 ва шаҳодатномаи бақайдгирӣ аз 17 августи соли 2005 манзили истиқоматӣ воқеъ дар ш. Турсунзода молу мулки муштараки ӯ ва Б.Г. мебошад. Б.Г. 29 декабри соли 2009 вафот кардааст, фарзандонаш О. ва А. ҳиссаҳои меросиашонро ба ӯ даст кашидаанд. Дар манзили истиқоматӣ ӯ то айни ҳол зиндагӣ мекунад ва меросро воқеан қабул кардааст, пурсидааст, ки ҳолати қабули мерос муқаррар карда шавад.

Суд аризаи С.С. қабул намуда, он ҳолатро сарфи назар кардааст, ки ба ариза ҷавоби хаттӣ оиди радди баҷоовари амали нотариалӣ аз тарафи идораи нотариалии ҳамроҳ накардааст. Ба ғайр аз ин суд чунин қарорро дар вақти омодагӣ аз идораи нотариалии давлатӣ талаб накарда, парвандаро моҳиятан баррасӣ намуда, аризаро қонё намудааст.

Тибқи талаботи моддаи 1177 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳлати қабули мерос, ки дар моддаи 1174 ҳамин Кодекс муқаррар

карда шудааст, мумкин аст ҳангоми аз тарафи суд эътироф намудани сабаби узрнокӣ гузаронидани муҳлат дароз карда шавад.

Агар дар Идораи нотариалии давлатӣ ҳангоми барасмиятдорории ҳуқуқи мерос бо асоси муҳлати дар қонун нишондодашуда гузаронидани муҳлати қабули мерос, ба додани шаҳодатномаи ҳуқуқ ба мерос рад карда шуда бошад, меросхӯрон ҳуқуқ доранд ба суд бо ариза ё бо аризаи даъвогӣ оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос ва муайян кардани ҳиссаи меросии ҳамаи меросхӯрон дар моликияти меросӣ (моддаи 1177 КГ ҶТ) ба суд муроҷиат намоёнд.

Дар суд ҳангоми баррасии парвандаҳои вобаста ба баҳсҳои дар боло номбурда дар навбати аввал таҳти таҳқиқу исботкунӣ бояд ҳолатҳои зерин қарор дода шаванд, ки дар муҳлати 6 моҳ аз рӯзи кушодани мерос аз тарафи ворисон ҳар як амали содиршуда баҳри соҳибӣ, идоракунӣ ва истифодабарии моликияти меросӣ, дуруст нигоҳ доштани он, пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳо, гирифтани маблағ аз шахсони дар он хона истиқомат дошта, баргардонидани қарзҳои меросдиҳанда аз ҳисоби моликияти меросӣ ва ғайра амалӣ шудаанд ё не?

Дар навбати дуввум бошад ҳолатҳои сабаби гузаронидани муҳлати қабули мерос ва узрнок будан ё набудани он ҳолатҳо бояд санҷида шаванд.

Ҷамъбасти нишон дод, ки судяҳо ҳангоми баррасии иарвандаҳо талаботи моддаҳои дар боло номбаршударо иҷро накарда, ҳолатҳои номбурда ва сабабҳои гузаронидаи муҳлати қабули меросро таҳти баҳодихии ҳама тарафа ва дурусти судӣ қарор надода, бармаҳал муҳлатро дароз ё барқарор кардаанд.

Омузиши парвандаҳои оилавӣ вобаста ба ҷамъбасти мазкур нишон дод, ки дар судҳои н. Айни, н. Ҷиликул, н. Шаҳритуз ва суди ш. Истиклол қариб дар ҳамаи парвандаҳо ба таври қолаби сабаби гузаронидани муҳлати қабули мерос танҳо як сабаб, яъне «аз надонистану нафаҳмидани қонун», «аз бесаводӣ», «пиронсолӣ», «бад будани шароити оилавӣ» зикр гардидааст.

Ин сабабҳои гузаронидани муҳлати қабули мерос дар парвандаҳои оилавӣ аз рӯи аризаи К.З. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос (суди ш. Истиклол), аризаи Л.С. оид ба дароз намудани муҳлати қабули мерос (суди н. Айни), аризаи Ч.З. оиди дароз намудани муҳлати қабули мерос (суди н. Сино) дарҷ гардидааст.

Санадҳои судӣ дар масъалаи бо сабаби узрнок барқарор (дароз) кардани муҳлати қабули мерос на ҳама вақт ба талаботи мод-

даи 1177 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад. Масалан, К.Н. бо ариза дар бораи дароз намудани муҳлати қабули амволи меросӣ ба суди шаҳри Турсунзода 26 сентябри соли 2013 мурочиат кардааст. Аризаи мазкур бо он вачҳнок карда шудааст ки санаи 24 декабри соли 2003 модараш молики манзили истиқоматӣ вафот кардааст. Модараш ба ӯ ва бародараш аз 03 октябри соли 2000 васиятнома мондааст. Аз сабаби надонистани қонун ва дар Федератсияи Россия буданашон муҳлати қабули меросро гузаронидаанд. Бо ҳалномаи суди ш. Турсунзода аз 14 октябри соли 2013 аризаи К.Н. қонё карда шуда, муҳлати қабули мерос ба муҳлати ду моҳ дароз карда шудааст.

Ду ҳолати номбурда, яъне надонистани қонун ва дар Федератсияи Россия будани аризадиханда бо далелҳои бозғатимод исбот кунонида нашудааст. Аз дигар тараф надонистани қонун барои барқарор кардани муҳлати гузаронидаи қабули мерос сабаби узрнок ба шумор меравад ё не суд асоснок накардааст.

Мутобиқи талаботи қисми 2 моддаи 268 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон парвандаҳои мурофияи махсусро суд бояд бо иштироқи аризадиханда ва дигар шахсони манфиатдор баррасӣ намояд.

Ҷамъбасти маълум намуд, ки дар амалияи судҳои ҷумҳурӣ талаботи қонуни мурофиявии номбурда баъзан риоя нагардида, дар баъзе парвандаи оилавӣ аз рӯи бахсҳои марбут ба ҳуқуқи меросӣ шахсони манфиатдор дар баррасии парвандаҳо иштирок накардаанд ё ин ки шахсони манфиатдорро судҳо ба сифати шохид пурсидаанд.

Мисол, парвандаи оилавӣ аз рӯи аризаи Э.О. дар бораи дароз кардани муҳлати қабули мерос дар суди н. Айнӣ, бародарони аризадихандаро, ки аз гирифтани мерос ба ғоибӣ аризадиханда даст кашидаанд, суд ба сифати шохид пурсида, онҳоро бо моддаҳои 351-352 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон огоҳонидааст. Ё парвандаи оилавӣ аз рӯи аризаи Л.С. дар бораи дароз намудани қабули мерос дар суди н. Айнӣ баррасӣ шуда, дар маҷлиси судӣ шахсони манфиатдорро бародар ва хоҳарони аризадихандаро, ки аз мероси падарашон ба ғоибӣ аризадиханда даст кашидаанд, низ ба сифати шохид пурсида шудаанд.

Шаҳрванд С.С. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос июли соли 2013 ба суди шаҳри Ваҳдат мурочиат кардааст. Бо ҳалномаи судӣ аз 16 августи соли 2013 аризаи номбурд қонё гардонида шудааст. Дар вақти баррасии парвандаи мазкур шахсони манфиатдор САҲШ ва Идораи нотариалии давлатии ш. Ваҳдатро ба парванда ҷалб накардааст.

Мисоли дигар, Ш.Ш. ва С.М. дар бораи эътирофи воқеияти моликияти шахсӣ ба манзили истиқоматӣ, дароз намудани муҳлати қабули мерос 18 апрели соли 2013 ба суди ноҳияи Бохтар мурочиат кардааст. Бо ҳалномаи судӣ аз 13 майи соли 2013 ариза қонё карда шуда, вале намояндаи Идораи нотариалии шаҳри Ваҳдат дар вақти баррасии парвандаи мазкур ҷалб карда нашудааст.

Ё ин, ки шаҳрванд Р.М. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос 04 декабри соли 2013 бо ариза ба суди ноҳияи Ҳисор мурочиат кардааст. Бо ҳалномаи судӣ аз 10 декабри соли 2013 ариза қонё карда шуда, вале намояндаи Идораи нотариалии давлатии ноҳияи Ҳисор дар вақти баррасии парвандаи мазкур ҷалб карда нашудааст.

Суди шаҳри Чкаловск аризаи Л.В. шахси манфиатдор Идораи нотариалии давлатии шаҳри Чкаловск дар бораи дароз намудани муҳлати қабули меросро ба истехсолоти худ 10 июни соли 2013 қабул намуда, 12 июни соли 2013 таъинот дар бораи омодагии парванда ба муҳокимаи судӣ қабул карда, 25 июни соли 2013 бошад, таъинот оиди таъин намудани парванда ба муҳокимаи судӣ қабул намуда, баррасии парвандаро ба рӯзи 02 июли соли 2013 таъин кардааст, яъне омодагии парвандаро ба муҳокимаи судӣ рӯякӣ гузаронида, бо иштироқи намояндаи Идораи нотариалии давлатии шаҳри Чкаловск У.М. 02 июли соли 2013 парвандаро моҳиятан баррасӣ намудааст. Аммо аз маводҳои парванда дида мешавад, ки У.М. дар мурофияи судӣ бе ваколатнома ҳамчун намояндаи Идораи нотариалии давлатии шаҳри Чкаловск иштирок намуда, баёнот додааст. Суди марҳилаи якум доираи ваколатҳои ӯро муайян накардааст.

Камбудихои мазкур дар вақти баррасии ин намуди парвандаҳо дар судҳои шаҳри Сарбанд, ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе, ноҳияи А.Ҷомӣ, шаҳри Норақ такрор гардидаанд.

Дар баъзе мавридҳо агар намояндаи Идораи нотариалӣ ҷалб шуда бошанд ҳам, моддаи 59 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон риоя карда нашуда, бе пешниҳод намудани ваколатнома ё ин ки ваколатномае, ки ба суд пешниҳод карда мешавад ба талаботи моддаи 59 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ намебошад ва ё мӯҳр надоранд, лекин дар маҷлиси судӣ намояндаҳо иштирок намуда, ҳулосаи худро медиҳанд.

Моддаи 227 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои бе баррасӣ монандани ариза (аризаи даъвогӣ)-ро ба танзим даровардааст.

Аммо судяҳо хангоми баровардани таъинот дар бораи бе баррасӣ монандани

аризаҳо талаботи қонуни номбурдаро ба таври дахлдор иҷро намекунад.

Мувофиқи талаботи қисмҳои 1-2 моддаи 118 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрванд хабарнома ё даъвати судӣ шахсан бо гирифтани имзои ӯ дар хошияи даъват ё нусхаи дуҷуми хабарнома, ки бояд ба суд баргардонида шавад, супорида мешавад. Хабарнома ё даъвати судӣ ба унвони ташкилот ба шахси мансабдори дахлдор, ки дар хошияи даъват ё нусхаи дуҷуми хабарнома имзо мегузорад, супурда мешавад.

Шаҳрванд Ш.З. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос ба суди шаҳри Сарбанд муроҷиат кардааст.

Бо таъиноти суди шаҳри Сарбанд аз 03 феввали соли 2014 аризаи Ш.З. бо сабаби ба мурофияи судӣ бо даъвати такрорӣ бе сабабҳои узрнок ҳозир нашудани аризадиханда бе баррасӣ мононда шудааст.

Аммо, тавре аз маводҳои парванда бармеояд, бо таъиноти суд аз 17 январи соли 2014 баррасии парванда ба рӯзи 22 январи соли 2014 таъин карда шудааст. Сипас бинобар ҳозир нашудани аризадиханда дар ин рӯз баррасии парванда ба рӯзи 28 январи соли 2014 мавқуф гузошта шудааст, 28-уми январи соли 2014 бинобар ҳозир нашудани аризадиханда баррасии парванда ба рӯзи 03 феввали соли 2014 мавқуф гузошта шудааст. Дар маводи парванда маълумоти тасдиқкунандаи хаттӣ бобати он ки даъватномаҳои судӣ ба аризадиханда фиристонида шудаанд, яъне нусхаҳои дуҷуми даъватномаҳо бо имзоҳои онҳо оиди вақту ҷои мурофияи судӣ огоҳ карда шуда бошанд, мавҷуд намебошад.

Чунин камбудихо дар вақти бе баррасӣ монондани аризаи даъвогии Я.С. ва Я.С. нисбати Я.С., Я.И., Я.А., Я.А. ва Идораи нотариалии давлатии ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе оиди воқеияти қабули мерос ва ҷудо намудани ҳиссаи баробар низ ҷой доранд.

Бо таъиноти суди шаҳри Турсунзода аз 05 апрели соли 2013 аризаи Ҷ.Н. оиди воқеан қабул намудани муҳлати қабули мерос бинобар ҳозир нашудани аризадиханда бе сабабҳои узрнок бе баррасӣ мононда шудааст.

Дар дастхат ном ва насаби шахсе, ки даъватномаро гирифтааст нишон дода нашудааст ва маълумот оиди он ки ба аризадиханда даъватнома супорида шудааст ё не мавҷуд нест.

Парвандаи оилавӣ аз рӯи аризаи Р.А. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос дар асоси сархати 6 моддаи 227 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон бе баррасӣ мононда шудааст (суди н. Чиликул) Дар қабати маводҳои парванда 2 санад, ки котиби маҷли-

си судӣ тартиб додааст мавҷуд мебошад. Дар санади мазкур фақат имзои котиб мебошад. Аз санади яқум маълум мешавад, ки аризадиханда ба тариқи телефонӣ ба рӯзи таъинкардашуда огоҳ карда шудааст, аз санади дуҷум бармеояд, ки аризадиханда ба муҳочирати меҳнатӣ ба Федератсияи Россия рафтааст, лекин дар қабати маводҳои парванда ягон маълумотнома ё баёноти хаттӣ хешу табори аризадиханда оиди он ки аризадиханда Р.А. ба муҳочирати меҳнатӣ рафтааст мавҷуд нест (суди н. Чиликул).

Тибқи талаботи м. 157 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон парвандаҳои граждани дар муҳлати то се моҳ аз рӯзи қабули ариза аз ҷониби судья бояд баррасӣ ва ҳал карда шаванд.

Аризаи даъвогии С.А. нисбати С.Х. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос, безътибор донистани шаҳодатномаи ҳуқуқ ба мерос аз рӯи қонун, тақсими мерос ва ҷудо кардани ҳисса, даъвои С.К. нисбати С.Х. ва Ҷ.А. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос, безътибор донистани шаҳодатномаи ҳуқуқ ба мерос аз рӯи қонун, тақсими мерос ва ҷудо кардани ҳисса санаи 05 июни соли 2013 ба истехсолоти суди шаҳри Ваҳдат қабул гардида, парванда дар муҳлати 3 моҳу 19 рӯз, яъне 24 сентябри соли 2013 баррасӣ гардидааст.

Парвандаҳои ба чашм мерасанд, ки аз рӯзи қабул намудани ариза аз ҷониби судья дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин баррасӣ карда шудаанд.

Мисол: Аризаи М.Т. оиди муқарар намудани ҳолати қабули мерос ба суди ш. Турсунзода 09 апрели соли 2013 ворид шудааст, аз ҷониби судья 10 апрели соли 2013 қабул карда шуда, 12 апрели соли 2013 оmodасозӣ гузаронида шудааст ва 17 апрели соли 2013 таъинот оиди таъин намудани баррасии парванда дар маҷлиси судӣ қабул карда шуда, ба ҳамон рӯз, яъне ба 17 апрели соли 2013 соати 10-00 дақиқа баррасии парванда таъин карда шудааст.

Ё ин ки аризаи Б.Т. оиди муқаррар намудани ҳолати қабули мерос, судьяи суди ш. Турсунзода аризаро 03 апрели соли 2013 қабул намуда, 03 апрели соли 2013 таъиноти оmodасозии парванда қабул намудааст, 08 апрели соли 2013 парвандаро ба рӯзи 11 апрели соли 2013 таъин намуда, парвандаро моҳиятан баррасӣ мекунад, яъне дар муддати 8 рӯз парвандаро баррасӣ мекунад.

Аризаи К.Ю. оиди муқарар намудани ҳолати қабули мерос, аз ҷониби судьяи суди н. Айни ариза 20 июни соли 2013 қабул карда шуда, 24 июни соли 2013 таъиноти оmodасозии парванда қабул карда, рӯзи 28 июни соли 2013

баррасии парвандаро ба рӯзи 02 июли соли 2013 таъин карда, ҳамон рӯз моҳиятан онро баррасӣ мекунад, яъне дар муддати 12 рӯз.

Протоколи маҷлиси судӣ яке аз ҳуччатҳои асосии мурофиавӣ ба ҳисоб рафта, эътибори ҷиддӣ надодан ба ин ҳуччат дар таҷрибаи судӣ ғайриимкон аст. Дар протокол бояд ҳамаи маълумотҳои муҳим оид ба баррасии парванда ё гузаронидани амали ҷудоғонаи мурофиавӣ бо ҳамон тартиб, ки дар маҷлиси судӣ ба амал омадааст, инъикос гардад.

Тарзи тартиб додани протокол, мазмун онро моддаҳои 234-235 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тартиб мебарорад ва аз мазмун онҳо омадааст, ки протокол аз тарафи котиби маҷлиси судӣ ба таври хаттӣ тартиб дода шуда, дар муҳлати на дертар аз 5 шабонарӯз баъди хотима ёфтани маҷлиси судӣ ба таври ниҳой бояд тайёр бошад.

Омӯзиши протоколҳои маҷлиси судӣ доир ба парвандаҳои граждани ҳангоми ҷамъбасти омӯхта шуда нишон дод, ки протоколҳои маҷлиси судӣ ба таври бояду шояд тартиб дода нашуда, баёнотҳои иштирокчиёни мурофиа кӯтоҳ, носаҳеҳ дарҷ шуда, дар баъзе ҳолатҳо хулосаи прокурор, ки дар маҷлиси судӣ иштирок намудааст, қайд карда нашудааст.

Инчунин ҳолатҳои ҷой дорад, ки дар парванда протоколи маҷлиси судӣ мавҷуд нест. Мисол: бо таъиноти суди ноҳияи Б.Ғафуров аз 21 феввали соли 2013 парванда бо аризаи Х.М. ва Х.Э. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос бе баррасӣ монанда шудааст. Аммо дар парванда протоколи маҷлиси судӣ мавҷуд намебошад.

Инчунин ҳолатҳои ҷой дорад, ки дар протоколи маҷлиси судӣ фаҳмондани ҳуқуқ ва уҳдадорӣ иштирокчиёни мурофиа дарҷ карда намешавад. Боз рақам, вақти додани ваколатномаи ин ё он намояндаи мақомотҳо, ки дар маҷлиси судӣ иштирокдоранд, нишон дода нашудааст.

Ба ин мисол шуда метавонад парванда бо аризаи Т.Е. дар намояндагии Г.О. дар бораи дароз кардани муҳлати қабули мерос, ки суди шаҳри Ваҳдат мавриди баррасӣ қарор дода, бо ҳалнома аз 26.06.2007 сол ариза қонун намудааст. Дар протокол номи насаби аризадиханда Т.Ё. қайд карда шудааст. Инчунин рақам, вақти додани ваколатномаи намояндаи аризадиханда Г.О., ки дар маҷлиси судӣ иштирок дошт, нишон дода нашудааст.

Ё худ, дар протоколи маҷлиси судии суди шаҳри Ваҳдат вобаста ба парванда бо аризаи Х.А. дар бораи дароз намудани муҳлати қабули мерос дар протокол «парванда бо даъвои Х.А. баррасӣ карда мешавад» омадааст инчунин дар ҷои «аризадиханда» «даъвогар» нишон дода шудааст.

Роҷеъ ба натиҷаи ҷамъбасти ба мақсад мувофиқ аст, ки оид ба камбудихои дар фаъолияти идораҳои нотариати давлатӣ ҷой дошта, пешниҳод ба Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол карда шавад ва ҳамзамон Ҷамъбасти мазкур барои дар оянда ба ҳатогӣ камбудӣ роҳ надодан ҳангоми баррасии парвандаҳои зикргардида барои ба судҳои шаҳру ноҳияҳо дастрас намудан ба Шӯрои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристода шавад.

Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои оилавӣ ва Шӯбаи ҷамъбасткунӣ амалияи судӣ ва расонидани ёрии амалӣ ба судҳои поёнии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

**ТАФСИРИ
ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
“ДАР БОРАИ САНАДҲОИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚӢ”**

**Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Раҳимов Маҳмад Забирович**

(Давомаи. Аввалаи дар шумораи гузашта)

БОБИ 3. БАНАҚШАГИРИИ ТАҲИЯИ ЛОИҲАИ САНАДҲОИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚӢ

Моддаи 28. Нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии худро таҳия ва тасдиқ намоянд.

2. Вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти давлатӣ нақшаҳои таҳияи лоиҳаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки таҳияшон ба онҳо супорида шудааст ё нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро, ки онҳо мақсади бо ташаббуси худ таҳия намуданашонро доранд, инчунин нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳамин вазорат, кумитаи давлатӣ ва дигар мақомоти давлатиро таҳия ва тасдиқ мекунанд.

3. Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо, ноҳияҳо, инчунин мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро, ки қабулашон ба салоҳияти онҳо дохил мешавад, тасдиқ мекунанд.

1. Банақшагирии таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ марҳилаи муҳими фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар марҳилаи мазкур нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ омода мегардад ва нақшаи омодагардида имконият медиҳад, ки лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ дуруст ва бо сифати баланд таҳия гардида, татбиқи самарабахши худро дар ҳаёти ҷомеа пайдо намояд.

Бояд гуфт, ки банақшагирии таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар навбати худ аз марҳилаҳои муайян иборат аст:

- Таҳия ва тасдиқи нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (м. 28).

- Муқаррар намудани муҳлати амали нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (м. 29).

- Ба инобат гирифтани таклифу пешниҳодот дар нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (қ. 3 м. 30).

- Таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии берун аз нақша (қ. 4 м. 30).

Дар моддаи тафсиршаванда масъалаи таҳия ва тасдиқи нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби субъектҳои ҳуқуқэҷодкунанда ба танзим дароварда шудааст.

Чи тавре аз мазмуни моддаи тафсиршаванда бармеояд, ваколати субъектҳои ҳуқуқ-

эҷодкунанда вобаста ба таҳия ва тасдиқи нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ якхела нест.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии худро таҳия ва тасдиқ менамоянд. Ҳамзамон, чи тавре аз қисми 1 моддаи тафсиршаванда бармеояд, аз ҷониби субъектҳои ҳуқуқэҷодкунандаи зикргардида омода намудани нақшаи таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳатмӣ нест.

2. Дар навбати худ аз мазмуни қисми 2 моддаи тафсиршаванда бармеояд, ки вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба таври ҳатмӣ нақшаи таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқиро омода намуда, онро тасдиқ намоянд. Вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии зеринро таҳия ва тасдиқ менамоянд:

- нақшаи таҳияи лоиҳаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки таҳияшон ба онҳо супорида шудааст;

- нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки онҳо мақсади бо ташаббуси худ таҳия намуданашонро доранд;

• нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳуди ҳамин мақомоти давлатӣ.

3. Вобаста ба таҳияи намудани нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз чониби мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, бояд гуфт, ки Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ви-

лоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо, ноҳияҳо, инчунин мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои зерқонунии худро танҳо тасдиқ менамоянд. Дар ин замина қайд кардан ба маврид аст, ки масоили таҳияи лоиҳаи нақшаи таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунии мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар моддаи тафсираванда ба танзим дароварда нашудааст.

Моддаи 29. Мухлати амали нақшаҳо

1. Нақшаҳои ҷорӣ таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба мухлати шаш моҳ ё як сол таҳия карда мешаванд.

2. Дар сурати зарурат нақшаҳои дарозмухлати таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба мухлати зиёда аз як сол таҳия мегарданд, ки онҳо дар нақшаҳои ҷорӣ фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба назар гирифта, мушаххас гардонида мешаванд.

Моддаи тафсираванда вобаста аз мухлати амали нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ду намуди банақшагирии таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд: ҷорӣ ва дарозмухлат.

Натиҷаи фаъолияти банақшагирии ҷорӣ - омода гардидани нақшаҳои ҷорӣ таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аст ва дарозмухлат бошад - омода гардидани нақшаҳои дарозмухлати таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад.

Чи тавре аз мазмуни моддаи тафсираванда бармеояд, нақшаҳои ҷорӣ таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба мухлати шаш моҳ ё як сол таҳия карда мешаванд.

Дар ин замина лозим ба ёдоварист, ки ҳаёт доимо дар инкишоф аст ва барои ҳалли ин ё он масъалаҳои бавучудмеомада муносибати навро талаб менамояд. Бо сабабе, ки Тоҷикистон марҳилаи таърихӣ ба худ хосеро аз сар мегузаронад ва зарурати гузаронидани ислохотҳои гуногун ба миён меояд, аз эҳтимол дур нест, ки ба қонунгузори амалкунанда тағйири иловаҳо ворид карда шуда, механизмҳои нави танзими ҳуқуқӣ ҷорӣ карда шаванд. Пас, минбаъд низ зарурати ворид намудани тағйири иловаҳо, инчунин таҳияи лоиҳаи қонунҳои танзимкунандаи муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба миён меояд. Аз ин ҷо, қонунгузори муосир бояд ба барномаҳо ва концепсияҳои дарозмуддати иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ (яъне нақшаҳои дарозмухлати таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ – курс. аз муаллиф) мутобиқ гардонида шуда, дар алоқамандӣ барои рушди нумӯи кишвар мусоидат намояд¹.

Бинобар сабаби он, ки нақшаҳои ҷорӣ таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои мухлати маҳдуд, яъне то як сол омода карда мешаванд, бинобар ин ба воситаи нақшаҳои мазкур чараён ва тамоюли инкишофи қонунгузори кишварро ба таври дахлдор дурусту аниқ муайян намудан ғайриимкон мебошад. Аз ин лиҳоз, қонунгузор дар баробари нақшаҳои ҷорӣ таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин дар моддаи тафсираванда омода намудани нақшаҳои дарозмухлати таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд.

Бояд қайд намуд, ки нақшаи дарозмухлати таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танҳо ҳангоми мавҷуд будани зарурат омода карда мешаванд, ки дар ҳуди нақша зарурияти қабул намудани он ва то чӣ андоза муҳим будани масъалаҳои дар он баррасишаванда пешбинӣ карда мешаванд.

Қайд кардан ҷои аст, ки мухлати амали нақшаи дарозмухлати таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба мухлати зиёда аз як сол муқаррар карда шудааст ва бинобар ин дар нақшаҳои мазкур бояд таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии барои ҷамъият муҳим пешбинӣ карда шаванд, ки омода намудани онҳо вақти зиёдро талаб менамояд.

Бояд гуфт, ки дар нақшаҳои дарозмухлат таҳия намудани лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пурра ба нақша гирифта мешаванд. Аммо, мутаасифона, дар аксари ҳолатҳо ҳангоми таҳияи нақшаҳои дарозмухлат бо сабабҳои объективӣ ё субъективӣ баъзе аз паҳлуҳо ё соҳаҳо, ки ниёз ба танзими ҳуқуқӣ доранд, аз мадди назар дур мемонанд. Бо дарназардошти омилҳои мазкур чорабинӣ, ки дар нақшаи дарозмухлати таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мустақкам гардида-

¹Ниг.: Раҳимов М.З. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замини истисноият: инкишоф ва проблемаҳо // Қонунгузорӣ, Душанбе, 2011, №3. Саҳ. 10-11.

анд, баъдан дар нақшаҳои ҷорӣ фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ба назар гирифта шуда, боз ҳам мушаххастар кунонида мешаванд.

Ҳамин тариқ, нақшаҳои дарозмуҳлати таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун замина ҳангоми коркард ва таҳияи нақшаҳои ҷорӣ баромад менамоянд.

Қайд кардан ҷои аст, ки нақшаҳои дарозмуҳлати таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар шакли концепсия, стратегия ва барномаҳои давлатӣ амалӣ карда мешаванд.

Барномаҳои давлатӣ, стратегия ва концепсияҳо таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар соҳаҳои дахлдори ҷамъиятӣ ба нақша гирифта, ҳамчун ҳуҷҷатҳои махсуси соҳавӣ баромад менамоянд. Дар ин замина бояд гуфт мавҷуд набудани ҳуҷҷати махсуси ҳуқуқие, ки инкишофи қонунгузори муосири Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо назардошти ҳалли талаботи вазифаҳои дарозмуддат дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ муайян намояд, боиси ноқисӣ, муҳолифатҳо ва баҳсо дар татбиқи қонунгузори амалкунанда гардида, дар навбати худ ба миён омадани камбудии зерин дар фаъолияти қонунгузорӣ мегардад: «...мавҷуд набудани истилоҳоти ягонаи ҳуқуқӣ бо забони тоҷикӣ, қабули қонунҳои нав бидуни робита бо қонунҳои амалкунанда, вайрон намудани алоқаҳои системавии байни қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ ...»¹.

Бо мақсади аз байн бурдани камбудии зикргардида дар қонунгузорӣ ва баҳри муайян намудани самтҳои асосӣ ва тарзу усулҳои такмили қонунгузори кишварамон дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 2011, №1021 Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд.

Бояд қайд намуд, ки тартибдихандагони Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ҳозираи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, ба хулосае меоянд, ки ислоҳот дар соҳаи меъёрҷодкунӣ, ки пас аз қабули Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз ёфта буд, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа номура-таб инкишоф ёфта истодааст. Агар ислоҳоти мазкур дар самтҳои асосҳои сохтори конституционӣ, мудофия, амният ва ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, суд ва адолати судӣ, мақомоти қудратӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмури нисбатан пеш рафта бошад, вале дар самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ҳуқуқи тижоратӣ, молия ва қарз, системаи андоз,

меҳнат ва шугли аҳоли, суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳимояи иҷтимоӣ, соҳаҳои муҳими рушди иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаи энергетика, саноат, сохтмон, нақлиёт, алоқа ва комплекси агро-саноатӣ проблемаҳои зиёде мавҷуданд, ки танзими ҳуқуқии ҳалли масъалаҳоро талаб мекунанд. Бинобар ин, бо дарназардошти камбудии мавҷудбуда дар соҳаҳои зикршуда дар асоси Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаҳои давлатии соҳавӣ-ҳуқуқӣ қабул карда мешаванд, ба монанди:

- Барномаи давлатии татбиқи Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи қонунгузори граждани ва соҳибкорӣ барои солҳои 2012-2015;

- Барномаи давлатии татбиқи Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи қонунгузори давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ, мудофия ва амният барои солҳои 2012-2015;

- Барномаи давлатии татбиқи Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист барои солҳои 2012-2015;

- Барномаи давлатии татбиқи Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъминоти ҳуқуқии муносибатҳои байналмилалӣ барои солҳои 2012-2015;

- Барномаи давлатии татбиқи Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ барои солҳои 2012-2015;

- Барномаи давлатии татбиқи Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ ва маориф барои солҳои 2012 – 2015².

²Ниг.: Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барномаҳои давлатии татбиқи Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 – 2015. Душанбе, 2012. 124 саҳ.

¹Раҳимов М.З. Асари номбаршуда. Саҳ. 11.

Моддаи 30. Сохтори нақшаҳо**1. Дар нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ нишон дода мешаванд:**

- номи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки намуд ва мавзӯи танзими онро инъикос мекунад;
- муҳлати таҳия;
- мақомоти давлатие, ки барои таҳияи лоиҳа масъуланд.

2. Ҳангоми таҳияи лоиҳаи нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешниҳодҳои мақомоти дахлдор, муассисаҳои илмӣ, инчунин пешниҳодоти шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо метавонанд ба инобат гирифта шаванд.

3. Мақомоти давлатие, ки нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро тартиб медиҳанд ва тасдиқ менамоянд, метавонанд ба нақшаҳо дигар талаботро, ки таҳияи ин лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро инъикос менамоянд, дохил намоянд.

4. Нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия намудани лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии берун аз нақшаро бо пешниҳоди субъекти дорои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ, супориши мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда ё бо ташаббуси ҳуди таҳиякунандаи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ истисно намекунанд.

1. Бояд қайд намуд, ки нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сохтори дохилии худро дорад. Чи тавре аз қисми 1 моддаи тафсиршаванда бармеояд, ҳар як нақшаи таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ аз унсурҳои зерин бояд иборат бошад:

- *номи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ.*

Қобили зикр аст, ки дар баробари номи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин дар нақшаи таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ намуди санади меъёрии ҳуқуқӣ низ нишон дода мешавад;

- *муҳлати таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ;*

- *мақомоти давлатие, ки барои таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ масъул аст.* Лозим ба ёдоварист, дар баъзе ҳолатҳо таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби якчанд мақомоти давлатӣ омода карда мешавад. Аз ин рӯ, дар нақшаи таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ номгӯи ҳамаи мақомоти давлатие, ки барои таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ масъуланд, нишон дода мешаванд.

Барномаи**татбиқи Консепсияи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2016**

	Чорабиниҳо	Иҷрокунандагон	Муҳлати иҷро
1.	Таҳияи лоиҳаи қонунҳо дар бораи ворид намудани тағйирот ба Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузориҳои хизмати давлатӣ ва молия	Вазоратҳои меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, адлия, молия, Раёсати хизмати давлатӣ	Солҳои 2009-2010
2.	Таҳияи тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор бо мақсади мутобиқ намудани онҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ»	Раёсати хизмати давлатӣ, вазоратҳои адлия, молия, рушди иқтисод ва савдо	Солҳои 2009-2010

2. Дар қисми 2 моддаи тафсиршаванда принципи ба назар гирифтани афкори ҷамъият мустаҳкам карда шудааст. **Принципи ба назар гирифтани афкори ҷамъият** онро мефаҳмонад, ки дар раванди ҳуқуқэҷодкунӣ бояд фикру ақидаи аҳоли, гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоие, ки нисбати онҳо санади меъёрии қабулшаванда қувваи ҳуқуқии худро паҳн менамояд доир ба лоиҳаи санади меъёрии таҳияшаванда ба ино-

бат гирифта шаванд¹. Ҳамин тариқ қонунгузор муқаррар менамояд, ки дар раванди омода намудани нақшаи таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ низ тартибдиҳандагони он метавонанд фикру ақидаи аҳоли, муассисаҳои илмӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба инобат гиранд.

¹Раҳимов М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. Душанбе. 2011. Саҳ. 45

Ҳамчунин, бояд дар назар дошт, ки агар лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ хусусияти умумихалқӣ дошта бошад, он бояд ба халқ барои муҳокима пешниҳод карда шавад ва фикру ақидаи халқ доир ба лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ гирифта шавад. Ва дар навбати худ агар лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ хусусияти соҳавӣ дошта ва эътибори ҳуқуқии худро нисбати доираи муайяни гурӯҳи одамон паҳн намояд, дар ин маврид зарурияти гузаронидани муҳокимаи умумихалқӣ намебошад. Дар чунин ҳолат мувофиқа кардани лоиҳаи санади ҳуқуқӣ бо мутахасси-

сон, ташкилотҳо, муассисаҳо ва мақомотҳои дахлдор кифоя мебошад¹

3. Бояд қайд намуд, ки дар баробари унсурҳои дохилии нақшаи таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқие, ки дар қисми 1 моддаи тафсиршаванда мустақкам гардидаанд, ҳамчунин қонунгузор дар қисми 3 моддаи тафсиршаванда ба таҳиякунандагони нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ имконият медиҳад, ки ба нақшаҳо талаботҳои дигарро низ ворид намоянд. Мисол, *мақсади таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ*, ё ин ки *натيجаи таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ*.

¹Раҳимов М.З., Нематов А.Р. Асари номбаршуда. С. 53 - 54.

Нақшаи

чорабиниҳои Барномаи давлатии татбиқи

Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъминоти ҳуқуқии муносибатҳои байналмилалӣ барои солҳои 2012-2015

Номгӯи чорабиниҳо	Муҳлати иҷро	Масъулин	Мақсад
Таҳияи лоиҳаи нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии фаъолияти савдои хориҷӣ»	2012-2013	Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	Бо мақсади ба низом даровардани фаъолияти савдои хориҷии субъектони хоҷагидорӣи ватанӣ ва бурунмарзӣ, тезонидани раванди дохилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо

4. Бо сабаби он, ки ҳаёти ҷамъиятӣ доимо дар инкишоф аст ва муносибатҳои ҷамъиятии нав ба нав пайдо мегарданд, бо дар назардошти омилҳои мазкур қонунгузор дар қисми 4 моддаи тафсиршаванда ба субъектони ҳуқуқэҷодкунанда имконият медиҳад, ки лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқие, дар нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ нагардидаанд, омода карда шаванд.

Қобили қайд аст, ки лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии берун аз нақшаи таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо тартиби зайл аз ҷониби субъектони зерини ҳуқуқэҷодкунанда таҳия карда мешаванд:

- бо пешниҳоди субъекти дорой ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ;
- бо супориши мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда;
- бо ташаббуси ҳуди таҳиякунандаи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ.

БОБИ 4. ТЕХНИКАИ ҲУҚУҚЭҶОДКУНИ

Моддаи 31. Талаботи умумӣ нисбат ба техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ

1. Санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд мутобиқати дохилӣ дошта, аз рӯи мантиқ тартиб дода шавад ва ба техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ ҷавобгӯ бошад.

2. Ҳангоми навиштани матни санади меъёрии ҳуқуқӣ аввал қоидаҳои умумӣ ва сипас қоидаҳои махсус ҷойгир карда мешаванд.

3. Мафҳум ва истилоҳоти дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодашаванда бояд фаҳмову ҳаммаъно бошанд.

4. Мазмуни матни моддаҳо, қисмҳо ё бандҳо дар дигар моддаҳо, қисмҳо ё бандҳо набояд тақроран баён карда шаванд.

5. Номи санади меъёрии ҳуқуқӣ ва қисмҳои таркибии он бояд возеҳу мухтасар ва фаҳмо бошад, мазмуни асосии онро дақиқ ифода намояд.

6. Меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд мушаххас ва дар замони ҳозира ифода шуда, бештар дар шакли тасдиқӣ баён карда шаванд.

7. Тартиби мавриди амал қарор додан ва эътибори ҳуқуқӣ пайдо кардани санади меъёрии ҳуқуқӣ дар қоидаҳои хотимавии ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ё санади меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи намуди яхела дар бораи мавриди амал қарор додани он баён мешавад. Дар сурати қабули санади меъёрии ҳуқуқии нав масъалаи безътибор дониستاني санади меъёрии ҳуқуқии амалкунанда дар қоидаҳои хотимавии ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ё санади меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи намудашон яхела ифода мешавад.

1. Моддаи мазкур ба масъалаҳои техникаи ҳуқуқҷодкунӣ бахшида шудааст. Бояд иброз дошт, ки мафҳуми ҳуқуқии техникаи ҳуқуқҷодкунӣ дар сарҳати 9 моддаи 2 дода шудааст, ки тибқи он техникаи ҳуқуқҷодкунӣ маҷмӯи қоидаҳои таҳия, қабул ва ворид намудани тағйиру иловаҳо, тафсир, интишор, мурағабсозӣ, мавриди амал қарор додан, боздоштан ва қатъи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад.

Аз рӯи қисми якуми моддаи тафсиршаванда санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд мутобиқати дохилӣ дошта, аз рӯи мантиқ тартиб дода шавад ва ба техникаи ҳуқуқҷодкунӣ ҷавобгӯ бошад. Яъне санади меъёрии ҳуқуқии бояд ба талаботҳои зерин мутобиқ бошад:

- мутобиқати дохилӣ дошта бошад;
- аз рӯи мантиқ тартиб дода шуда бошад;
- ба техникаи ҳуқуқҷодкунӣ ҷавобгӯ бошад.

Мутобиқати дохила ва мантиқан тартиб додани меъёри санади ҳуқуқӣ пайдарҳамии алоқмандии онро таъмин менамояд.

Талабот оид ба мутобиқати дохилӣ доштан маънои онро дорад, ки меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд дар матни он ба як маъно фаҳмида шаванд ба моддаҳои дигар мутобиқ бошад.

2. Қисми 2 моддаи тафсиршаванда талаботро ҳангоми навиштани санади меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар кардааст. Аз рӯи талаботи қисми мазкур ҳангоми навиштани санади меъёри аввал қоидаҳои умумӣ ва баъдан қоидаҳои махсус навишта мешавад.

Бояд иброз дошт, ки Қонуни мазкур қоидаҳои умумӣ ва махсус гуфта чиро дар назар гирифтааст, норавшан аст. Қонуни тафсиршаванда танҳо нисбати кодекс (ниг: тафсири моддаи 35) пешбинӣ намудааст, ки қисми умумӣ чиро дарбар мегираду ва чиро қисми махсус. Нисбати дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бошад чизе гуфта нашудааст. Аз ин лиҳоз, фикр мекунем, ки ҳангоми навиштани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қоидаҳои, ки нисбати кодекс вучуд дорад ба инбат гирифта мешаванд.

3. Яке аз талаботҳои асосии моддаи тафсиршаванда нисбат ба мафҳум ва истилоҳот мебошад. Аз рӯи талаботи қонун мафҳум ва истилоҳот бояд фаҳмову ҳаммаъно бошад. Зарурат ба чунин талабот пеш аз ҳама бо мақсади дуруст маънидод кардани меъёри санади ҳуқуқӣ ва танзими ҳуқуқии он мебошад. Бояд иброз дошт, ки ҳуди мафҳум ва истилоҳ категорияҳои ҳуқуқӣ намебошанд. Лекин зарурат ба истифода кардани он дар соҳаи ҳуқуқ бениҳоят зарур аст.

Бояд иброз дошт, ки мафҳум ва истилоҳот дар матни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар баъзе ҳолатҳо ҳаммаъно буда наметавонанд. Масалан, мафҳуми ҳешовандони наздик дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» дода шудааст.

Таҳлили мафҳумҳои ҳешовандони наздик дар қонунҳои мазкур нишон медиҳад, ки вобаста ба ҳар ҳолат қонунгузор бо мақсадҳои ҳамон қонун ба зумраи ҳешовандони наздик шахсони гуногунро дохил мекунад. Тақрибан ин дуруст ҳам мебошад, зеро истифода кардани мафҳуми яхела барои ҳалли баъзе масъалаҳо метавонад мушкilotи иловагиро ба вучуд орад.

4. Баҳри аз байн бурдани такрори меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қонунгузор пешбинӣ намудааст, ки такрори мазмуни матни моддаҳо, қисмҳо ё бандҳо дар дигар моддаҳо, қисмҳо ё бандҳо набояд баён карда шаванд. Мақсад аз чорӣ кардани чунин талабот пеш аз ҳама ба назардошти роҳ надодани такрори он мебошад.

Лекин бояд як ҳолати дигарро дар назар дошт, Қонун танҳо нисбати матни моддаҳо, қисмҳо ё бандҳоро пешбинӣ намудааст. Дар ин ҷо матни модда гуфта Қонун чиро дар назар дорад номаълум аст. Аз рӯи мантиқ қонун ба матни модда қисмҳои он ё бандҳоро дохил намекунад. Агар чунин бошад, пас ба матни модда танҳо сарҳат ва зербанд дохил мешавад. Лекин чунин андешаронӣ дар асл дуруст намебошад. Ба андешаи мо матни

модда гуфта ҳамаи қисмҳои таркибии он бояд дар назар дошта шуда бошад.

5. Қисми панҷуми моддаи тафсиршаванда талаботро ба номи санади меъёрии ҳуқуқӣ ва қисмҳои таркибии он пешбинӣ намулдааст. Аз рӯи талаботи қисми мазкур номи санади меъёрии ҳуқуқӣ ва қисмҳои таркибии он бояд:

- возеху мухтасар бошад;
- фаҳмо бошад;
- мазмуни асосии онро дақиқ ифода намояд.

Бояд қайд намуд, ки талаботи мазкур аз рӯи мазмуни моддаи тафсиршаванда нисбати санади меъёрии ҳуқуқӣ татбиқ мешавад. Мафҳуми санади меъёрии ҳуқуқӣ дар сархати якуми моддаи 2 Қонуни тафсиршаванда дода шудааст (ниг. тафсир ба моддаи 2). Баъдан талаботи мазкур оиди номи санади меъёрии ҳуқуқӣ ба қисмҳои таркибии он низ дахл дорад.

Аз рӯи талаботи қисми 1 моддаи 34 Қонуни мазкур таркиби санади меъёрии ҳуқуқӣ метавонад аз муқаддима, қисм, фасл, зерфасл, боб, параграф, модда, қисм дар модда, банд, зербанд ва сархат иборат бошад.

Бояд ибраз дошт, ки талабот оиди он ки номи санади меъёрии ҳуқуқӣ ва қисмҳои таркибии он бояд возеху мухтасар ва фаҳмо бошад, мазмуни асосии онро дақиқ ифода намояд, нисбати чунин қисмҳои таркибии санади меъёрии татбиқ карда мешавад: қисм, фасл, зерфасл, боб, параграф, модда.

6. Яке аз талабҳои умумӣ нисбат ба техникаи ҳуқуқҷодкунӣ тибқи сархати шашуми моддаи тафсиршаванда иборат аз он аст, ки санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд:

- мушаххас ва бо назардошти замони ҳозира ифода шуда бошад;
- бештар дар шакли тасдиқӣ баён карда шавад.

Бояд ибраз дошт, ки номи моддаи мазкур талаботҳои умумӣ ба техникаи ҳуқуқҷодкунӣ номгузорӣ карда шудааст.

Вақте ки талаботи умумӣ мегӯем, мантиқан яъне талаботҳои махсус ҳам бояд, ки вучуд дошта бошанд. Аммо дар матни қонуни мазкур оиди талаботҳои махсус чизе пешбинӣ нашудааст.

7. Аз таҳлили қисми ҳафтуми моддаи тафсиршаванда ва инчунин дигар меъёрҳои Қонуни мазкур бармеояд, ки ҳангоми таҳияи санади меъёрии ҳуқуқӣ, шахсоне ки ба фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ машғуланд, бояд дар хотир дошта бошанд, ки тартиби мавриди амал қарор додан ва эътибори қонунӣ пайдо кардани санади меъёрии ҳуқуқӣ дар қоидаҳои хотимавии ҳуди санади меъёрии

ҳуқуқӣ ва ё санади меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи намуди якхела дар бораи мавриди амал қарор додани он баён мешавад. Ба ибораи дигар бояд, ки дар охири санади меъёрии ҳуқуқӣ меъёр ба он бахшида шуда бошад.

Масалан, қисмати хотимавии Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 329 ба масъалаҳои мавриди амал қарор доштан бахшида шудааст. Дар он чунин пешбинӣ шудааст:

«Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 январи соли 2013 мавриди амал қарор дода шавад».

Бояд қайд намуд, ки тибқи қонунгузори амалкунанда, мавриди амал қарор гирифтани санади меъёрии ҳуқуқиро метавонад, дигар қонунҳо муайян кунанд. Масалан, моддаи 4 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, ки дар моҳи якум ва (ё) моҳи дуҷуми семоҳа расман нашр шудаанд, аз санаи 1-уми моҳи аввали семоҳа, ки баъди семоҳаи нашр шудани онҳо фаро мерасад, эътибори қонунӣ пайдо мекунанд.

Агар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ дар давоми моҳи сеҷуми семоҳа нашр шуда бошанд, онҳо аз рӯзи якуми моҳи дуҷуми семоҳаи баъд аз семоҳаи интишори расмии онҳо эътибори қонунӣ пайдо мекунанд.

Инчунин қисми тафсиршаванда талаботро оиди безътибор донишгари санади меъёрии ҳуқуқии амалкунанда бо роҳи қабули санади нав пешбинӣ кардааст. Аз рӯи талаботи меъёри қисми тафсиршаванда дар қисмати хотимавии санади меъёрии ҳуқуқии нав оиди безътибор дониста шудани санади меъёрии ҳуқуқии пешина ё санади меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи намудашон якхела ҷой карда мешаванд.

Масалан, моддаи 328 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 қабул карда шудааст (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004, №12, қ. 1, мод. 688; мод. 689; с. 2005, №12, мод. 629; с. 2006, №7, мод. 341; №12, мод. 543; с. 2007, №3, мод. 172; №7, мод. 668; с. 2008, №3, мод. 195; №6, мод. 455; с. 2009, №3, мод. 86; №5, мод. 332; №12, мод. 823; с. 2010, №7, мод. 559; с. 2012, №4; мод. 263; №7, мод.702) аз 1 январи соли 2013 аз эътибор соқит дониста шавад.

Бояд ибраз дошт, ки баъзе аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба муҳлати муайян қабул карда мешаванд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми ба

охир расидани муҳлати пешбиниамудаи он чунин санади меъёрии ҳуқуқӣ қувваи ҳуқуқии худро аз даст медиҳад. Масалан, дар моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторияи санчишҳои фаъолияти субъект-

ҳои соҳибкории хурду миёна дар Тоҷикистон» аз 26 март соли 2009, №505 пешбинӣ гардидааст, ки Қонуни мазкур пас аз интишори расмӣ он мавриди амал қарор дода шуда, то 29 июли соли 2010 амал мекунад.

Моддаи 32. Нишонаҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ

Санади меъёрии ҳуқуқӣ дорои нишонаҳои зерин мебошад:

- **намуди санади меъёрии ҳуқуқӣ;**
- **мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда, ки санади меъёрии ҳуқуқиро қабул кардааст;**
- **номе, ки мавзӯи танзими онро ифода мекунад;**
- **имзои шахсе (шахсоне), ки расман ваколатдори (ваколатдорони) имзо намудани санади меъёрии ҳуқуқии дахлдор мебошад (ба истиснои Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ қабулгардида);**
- **мақон ва санаи қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ;**
- **рақами санади меъёрии ҳуқуқӣ (ба истиснои Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ қабулгардида);**
- **рақами бақайдгирии санади меъёрии ҳуқуқӣ;**
- **маълумот дар хусуси бақайдгирии давлатӣ барои санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки бояд дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шаванд;**
- **муҳри дорои нишони давлатии мақомоте, ки санади меъёрии ҳуқуқиро қабул кардааст.**

1. Моддаи тафсираванда ба нишонаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бахшида шудааст, ки тибқи он аз 9 нишона иборат мебошад. Яке аз нишонаҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки сархати якуми моддаи тафсираванда муқаррар намудааст, ин намуди санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Вобаста ба асосҳои гуногун санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба намудҳои алоҳида ҷудо намудан мумкин аст. Вобаста ба эътибори ҳуқуқии он санади меъёрии ҳуқуқӣ ба ду намуд ҷудо мешавад: қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ. Вобаста ба субъекти ҳуқуқэҷодкунанда бошад онҳоро ба се намуд ҷудо кардан мумкин аст: санадҳои, ки бо роҳи раёипурсӣ қабул карда мешаванд, санадҳои мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори давлатӣ. Аз рӯи доираи амал санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба ду намуд ҷудо мешаванд: санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷумҳуриявӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии маҳаллӣ. Намудҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар боби 2-и қонуни тафсираванда дар алоҳидагӣ пешбинӣ гардидааст. Тибқи он намудҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст аз Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ қабул шудаанд, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон, қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, қонунҳо, қарорҳои яқҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои

Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармоишҳои вазоратҳо ва дигар мақомоти давлатӣ, инчунин қарорҳои кумитаҳои давлатӣ, қарорҳои Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе, қарорҳои раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе, қарорҳои Маҷлиси вакилони халқи шаҳрҳо ва ноҳияҳо, қарорҳои раисони шаҳрҳо ва ноҳияҳо, қарорҳои мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот. Ин санадҳо дар алоҳидагӣ амал намуда, устувории низоми муносибатҳои ҳуқуқиро таъмин менамоянд.

2. Сархати 2-и моддаи тафсираванда ба мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда, ки санади меъёрии ҳуқуқиро қабул менамояд, бахшида шудааст. Дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ нақши мақомоте, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул менамояд муҳим мебошад. Зеро фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ аз ҷониби доираи субъекти муайян, ки қонунгузорӣ муқаррар намудааст ба амал бароварда мешавад. Тибқи талаботи моддаи 5 қонуни тафсираванда ба субъектҳои ҳуқуқэҷодкунанда дохил мешавад халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, чаласаҳои яқҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти давлатӣ, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва

шаҳри Душанбе, раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе, Маҷлиси вакилони халқи шаҳрҳо ва ноҳияҳо, раисони шаҳрҳо ва ноҳияҳо, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот.

3. Сархати сеюми моддаи тафсиршаванда ба номе, ки мавзӯи танзими санади меъёри ҳуқуқиро муқаррар менамояд, баҳшида шудааст. Ҳар як санади меъёрии ҳуқуқие, ки аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ дар ҷумҳурӣ қабул карда мешавад ном дорад. Номе, ки мавзӯи танзими санади меъёри ҳуқуқиро муқаррар менамояд яке аз нишонаҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, тибқи талаботи моддаи 33-и қонуни тафсиршаванда дар қисми болои матн нишон дода, бо ҳарфи калон оғоз гардида бо ҳарфҳои хурд навишта мешавад. Ҳар як санади меъёрии ҳуқуқие, ки ном гузошта мешавад, бояд мавзӯи танзимнооии санади меъёрии ҳуқуқӣ ва мазмуни онро дар шакли кӯтоҳ ва фаҳмо дар худ ифода намояд.

4. Сархати чоруми моддаи тафсиршаванда имзои шахсе, ки расман ваколатдори имзо намудани санади меъёри ҳуқуқиро дорад пешбинӣ менамояд. Имзои шахсе, ки расман мувофиқи қонун ваколатдор гардидааст яке аз нишонаҳои асосие мебошад, ки санади қабулгардидаро бо гузоштани он тасдиқ менамояд. Ҳар як санади меъёрии ҳуқуқие, ки қабул карда мешавад, ҳатман дар он ному насаб ва вазифаи шахси мансабдори мақомоти давлатӣ ба пурагӣ барои гузаштани имзо нишон дода мешавад. Пас аз гузоштани имзо санади меъёрии ҳуқуқӣ эътибори ҳуқуқӣ пайдо менамояд ва ба мавриди амал қарор гирифтани санади меъёрии ҳуқуқӣ ишора менамояд.

5. Сархати панҷуми моддаи тафсиршаванда макон ва санаи қабули санади меъёри ҳуқуқиро муқаррар менамояд. Макони қабули санади меъёри ҳуқуқӣ он ҷое дар назар дошта мешавад, ки дар он ҷо санади меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардидааст (масалан: вилоят, шаҳр, ноҳия ва ғ.). Санаи қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ низ яке аз нишонаҳои асосии санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, дар он ҳатман бо нишон додани рӯз, моҳ ва соли қабули санади меъёрии ҳуқуқие, ки ба анҷом мерасад, ифода мегардад. Рақами санади меъёрии ҳуқуқӣ бошад, бо мақсади мушаххас намудани он дар санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳатман пешбинӣ мегардад. Ҳар як санади меъёрии ҳуқуқие, ки қабул мегардад, ҳатман дар охири он баъд аз номи шахси мансабдори мақомоти давлатӣ макон, санаи қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ ва рақами он нишон дода мешавад. (Масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Дар бораи сармоягузорӣ», ш. Душанбе, 12 майи соли 2007 №260 ва ғ).

6. Яке аз нишонаҳои дигари санади меъёрии ҳуқуқӣ ин бақайдгирии санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Бақайдгирии санади меъёрии ҳуқуқии умумихатмӣ тибқи банди 9 Тартиби баҳисобгирӣ ва бақайдгирии давлатии санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 31 октябри соли 2009 № 608) яке аз ваколатҳои Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Пас аз ба имзо гузоштани санади меъёрии ҳуқуқӣ аз тарафи роҳбари мақоми давлатии дахлдор, дар ду нусха (матн асли ва нусхаи тасдиқшуда) бо забони давлатӣ ва забони муоширати байни миллатҳо барои бақайдгирӣ ва нигоҳ доштан ба Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад. Бақайдгирии давлатии санадҳои меъёрии ҳуқуқии умумихатмӣ аз тарафи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муҳлати як моҳ аз лаҳзаи гирифтани санади меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ мешавад. Баъд аз бақайдгирии давлатии санади меъёрии ҳуқуқии умумихатмӣ як нусхаи он (матн асли) бо рақами додашудаи бақайдгирии давлатӣ ба мақоми дахлдори идоракунии давлатӣ фиристонида мешавад. Нусхаи дуюми санад дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ дошта мешавад.

Тибқи талаботи Низомномаи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нусхаҳои назоратии қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои яқҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳо ва амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳо ва фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии умумихатмӣ вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунии давлатӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалиеро, ки онҳоро Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, маҳфуз медорад. Инчунин, дар баробари бақайдгирии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳазинаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар шакли хаттӣ ва электронӣ ташкил менамояд.

7. Мақоме, ки санади меъёри ҳуқуқиро қабул менамояд баъд аз гузоштани имзо бо муҳри дорои нишони давлатии худ мақомоти санади ҳуқуқии қабулгардидаро тасдиқ менамояд. Гузоштани муҳри дорои нишони

давлатӣ аз тарафи мақома, ки санади ҳуқуқиро қабул намудааст ҳатмӣ мебошад. Зеро қабул намудани санади меъёрии ҳуқуқиро қонунгузорӣ танҳо ба салоҳияти мақомоти ваколатдори давлатӣ ва шахсони

мансабдори давлатӣ вобаста намудааст. Аз ин лиҳоз, гузоштани имзо бо муҳри дорои нишони давлатии яке аз талаботҳои техникаи ҳуқуққочодкунӣ ва нишонаи санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад.

Моддаи 33. Номи санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Ҳар як санади меъёрии ҳуқуқӣ ном дорад, ки дар қисми болоии матн нишон дода мешавад. Номи санадҳои қонунгузорӣ бо ҳарфҳои калон навишта мешавад. Номи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо ҳарфҳои хурд навишта шуда, бо ҳарфи калон оғоз меёбад. Номи санади меъёрии ҳуқуқӣ мавзӯи танзими ҳуқуқии санади меъёрии ҳуқуқӣ ва мазмуни асосии онро инъикос менамояд (Қонуни ҚТ аз 28.06.2011 № 730).

2. Дар охири номи санади меъёрии ҳуқуқӣ нуқта гузошта намешавад.

Моддаи тафсиршаванда ба масъалаҳои номи санади меъёрии ҳуқуқӣ бахшида шудааст. Талаботи меъёри мазкур аслан характери техникӣ дорад. Зеро пешбинӣ менамояд, ки ҳар як санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд ном дошта бошад. Баъдан он бо ҳарфҳои калон навишта шуда дар қисмати болоии матн нишон дода мешавад.

Бояд ибраз дошт, ки номи санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи фардикунонии як санади меъёрии ҳуқуқӣ аз дигар мебошад. Баъдан ба воситаи номи он маълум мегардад, ки кадом муносибатҳоро танзим менамояд. Имрӯз, ки чараёни ҳуқуққочодкунӣ босуръат идома дорад¹, ҳолатҳое ба назар мерасад, ки номи қонун ба меъёрҳои он муҳолифат менамояд.

Тибқи талаботи моддаи тафсиршаванда, номи санади қонунгузорӣ бо ҳарфҳои калон навишта мешавад. Санади қонунгузорӣ гуфта - Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо роҳи раёни раёни умухалқӣ қабул шудаанд, қонунҳои конституционӣ, кодексҳо,

қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаҳмида мешаванд (моддаи 2 Қонуни мазкур). Аз рӯи талаботи мазкур номи санади қонунгузорӣ бояд чунин навишта шавад:

КОДЕКСИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар таносуб аз санади қонунгузорӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо ҳарфи калон оғоз гардида бо ҳарфҳои хурд анҷом меёбанд. Чунин тартибот эҳтимолан бо назардошти сатҳи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ гардидааст.

Шарти асосие, ки қонунгузор нисбати санади меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ намудааст, ин инъикос намудани мавзӯи танзими ҳуқуқии санади меъёрии ҳуқуқӣ ва мазмуни он мебошад. Лекин бояд як ҳолатро дар назар дошт, қонун дар моддаи тафсиршаванда талаботро нисбати номи *санади меъёрии ҳуқуқӣ* баён намудаасту, дар матни он талаботро нисбати *санади қонунгузорӣ* пешбинӣ кардааст. Ҳол он, ки моддаи 2 Қонуни мазкур санади меъёрии ҳуқуқи аз санади қонунгузорӣ ҷудо намудааст (ниг. тафсири моддаи 2).

¹ Ниг. Раҳимов М.З. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолият: инқишоф ва проблемаҳо // Қонунгузорӣ, №3. Душанбе 2011. С.4-11; Раҳимов М.З. Развитие законодательства Республики Таджикистан в период независимости // Қонунгузорӣ, №2. Душанбе 2012. С.4-13.

Моддаи 34. Таркиби санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Таркиби санади меъёрии ҳуқуқӣ метавонад аз муқаддима, қисм, фасл, зерфасл, боб, параграф, модда, қисм дар модда, банд, зербанд ва сарҳат иборат бошад.

2. Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар моддаҳои 19-25 Қонуни мазкур пешбинӣ гардидаанд, бояд муқаддима дошта бошанд ва дар он ишора ба санади меъёрии ҳуқуқӣ (модда, қисм ё банди он), ки дар асос ва барои иҷрои он қабул мегардад, нишон дода мешавад. Муқаддима қисми таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, дорои маълумот дар бораи мақсади қабул кардани санади меъёрии ҳуқуқӣ, мавзӯ ва тарзи танзими ҳуқуқии он мебошад. Ба муқаддима дохил кардани амру дастурҳои меъёрӣ норавад.

3. Қисм ҷузъи таркибии мустақили санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, фаслҳои кодекс ё дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳаҷман калонро дарбар мегирад. Қисм бо рақами римӣ ишора гардида, баъд аз он нуқта гузошта мешавад. Қисм аз якҷанд фасл иборат буда, метавонад ном дошта

бошад ва пас аз рақамҳо бо ҳарфҳои калон навишта шуда, дар маркази сатр ҷойгир карда мешавад. Дар охири номи қисм нукта гузошта намешавад.

4. Фасл қисми таркибии санади меъёрии ҳуқуқист, ки бобҳо ё параграфҳои санади меъёрии ҳуқуқиро дарбар мегирад. Фасл бо рақами римӣ ишора гардида, баъд аз он нукта гузошта мешавад. Вобаста ба ҳаҷм фасл метавонад ба зерфаслҳо тақсим шавад. Фасл дорои ном буда, бо ҳарфҳои калон навишта мешавад. Номи фасл дар маркази сатр ҷойгир карда мешавад. Дар охири номи фасл нукта гузошта намешавад.

5. Зерфасл қисми таркибии фасли санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, аз бобҳо ва параграфҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ иборат аст. Зерфасл бо рақамҳои арабӣ ишора гардида, баъд аз он нукта гузошта мешавад. Зерфасл дорои ном буда, бо ҳарфҳои калон навишта мешавад. Номи зерфасл дар маркази сатр ҷойгир карда мешавад. Дар охири номи зерфасл нукта гузошта намешавад.

6. Боб чун қисми таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ моддаҳои (бандҳои) мазмунан ба ҳам наздики ин санади меъёрии ҳуқуқиро дарбар мегирад. Боб бо рақами арабӣ ишора гардида, баъд аз он нукта гузошта мешавад. Боб ном дошта, бо ҳарфҳои калон навишта мешавад ва дар маркази сатр ҷойгир карда мешавад. Дар охири номи боб нукта гузошта намешавад. Боби санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳаҷмаш калон мумкин аст ба параграфҳо тақсим карда шавад.

7. Параграф қисми матни дохили фасл ё боб мебошад, ки бо аломати параграф «§» ифода мегардад. Параграф бо рақами арабӣ ишора гардида, пас аз он нукта гузошта мешавад. Параграф дорои ном буда, бо ҳарфҳои хурд навишта мешавад, вале бо ҳарфи калон оғоз ёфта, дар маркази сатр ҷойгир карда мешавад. Дар охири номи параграф нукта гузошта намешавад.

8. Матни санади меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба намуди он метавонад ба моддаҳо ва ё бандҳо тақсим шуда, дар қисм, фасл, зерфасл, боб ё параграф муттаҳид гардад.

9. Модда қисми таркибии санади қонунгузорӣ мебошад. Банд қисми таркибии дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, ном надорад. Модда ва банди санади меъёрии ҳуқуқӣ дорои муқаррароти меъёрии муқаммал мебошанд.

10. Модда ном дошта, мазмуну моҳияти онро ифода менамояд, ба истиснои моддаи қонуне, ки ба қонуни амалкунанда тағйиру иловаҳо ворид месозад.

11. Моддаи санади қонунгузорӣ бо рақами арабӣ ишора гардида, пас аз он нукта гузошта мешавад. Номи модда пас аз рақамҳо бо ҳарфҳои хурд навишта мешавад, вале бо ҳарфи калон оғоз гардида, дар охири номи модда нукта гузошта намешавад.

12. Қисми моддаи санади қонунгузорӣ ҷузъи таркибии он буда, мазмуни ягона дорад. Қисми моддаи санади қонунгузорӣ бо фосила оғоз ёфта, бо рақами арабӣ, ки баъд аз он нукта гузошта мешавад, ишора мегардад ва метавонад ба бандҳо ё сархатҳо тақсим шавад. Агар модда аз як қисм иборат бошад, рақамгузорӣ карда намешавад. Қисми моддаи санади қонунгузорӣ бо ҳарфи калон оғоз гардида, дар охири он нукта гузошта мешавад.

13. Банди қисми моддаи санади қонунгузорӣ ҷузъи таркибии он буда, бо фосила оғоз меёбад, Банди қисми моддаи санади қонунгузорӣ метавонад бо рақамҳои арабӣ ишора гардида, пас аз он аломати қавси пӯшида «)» гузошта шавад. Банди дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ зервоҳиди матн буда, бо фосила оғоз ёфта, бо рақами арабӣ ишора мегардад, ки баъд аз он нукта гузошта мешавад. Бандҳо метавонанд ба зербандҳо ё сархатҳо тақсим шаванд. Банд бо ҳарфи калон оғоз гардида, дар охири он нукта гузошта мешавад, ба истиснои ҳолатҳои, ки банд ба зербандҳо ё сархатҳо тақсим шуда бошад (ҚҶТ аз 28.06.11с., №730).

14. Зербанди моддаи санади қонунгузорӣ ё зербанди дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ қисми таркибии банд буда, баъд аз аломати баён «:» бо ҳарфҳои хурд ишора мегардад ва пас аз он аломати қавси пӯшида «)» гузошта мешавад. Ҳар як зербанд ба истиснои зербанди охирин бо нуктавергул «;» ба охир мерасад. Зербандҳо метавонанд ба сархатҳо тақсим шаванд. (ҚҶТ аз 28.06.11с., №730).

15. Сархатҳо пас аз аломати баён «:» бо аломати дефис «-» ҷудо гардида, бо ҳарфҳои хурд навишта мешаванд. Ҳар як сархат бо нуктавергул «;» ба охир мерасад, ба истиснои сархати охири, ки дар охири он нукта гузошта мешавад.

16. Рақамгузории ҳамаи қисмҳои таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд пайдарпай бошад, ба истиснои ҳолатҳои дар моддаи мазкур муқарраршуда.

17. Рақамгузории қисмҳо дар моддаҳо, параграфҳои ҳар як боб ва зерфаслҳои ҳар як фасли санади меъёрии ҳуқуқӣ мустақил мебошад.

18. Рақамгузории бандҳои модда барои ҳар як модда мустақил аст.

19. Рақамгузории бандҳо барои санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки қисми таркибиашон аз банд иборат аст, пайдарпай аст. Бо ҳарф ишора кардани зербандҳои чунин санади меъёрии ҳуқуқӣ барои ҳар як банд мустақил аст.

20. Рақамгузории қисмҳои таркибӣ бояд барои тамоми санади меъёрии ҳуқуқӣ якхела бошад.

21. Дар қисмҳои таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи ҳар гуна аломатҳои дар Қонуни мазкур пешбининашуда манъ аст.

22. Санади меъёрии ҳуқуқии калонҳаҷм метавонад мундариҷа дошта бошад.

1. Моддаи тафсиршаванда ба масъалаҳои таркиби санади меъёрии ҳуқуқӣ бахшида шудааст. Бояд қайд намуд, ки санади меъёрии ҳуқуқӣ таркиби ба худ хосро доро буда, барои мантиқан дуруст ҷо ба ҷо намудани меъёрҳои ҳуқуқ ва техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ мусоидат менамояд. Ҳар як санади меъёрии ҳуқуқӣ вобаста аз шакл, намуд ва субъекти меъёрэҷодкунандаи он таркиби муайян дорад. Новобаста аз ин, дар ҳамаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ин ё он элементҳое, ки дар маҷмӯъ қисми ҷудонашавандаи таркиби санади меъёри ҳуқуқиро ташкил мекунад, истифода бурда мешаванд. Тибқи талаботи қисми якуми моддаи тафсиршаванда таркиби санади меъёрии ҳуқуқӣ метавонад аз муқаддима, қисм, фасл, зерфасл, боб, параграф, модда, қисм дар модда, банд, зербанд ва сарҳат иборат бошад. Унсурҳои қайдгардида таркиби дохилии санади меъёри ҳуқуқиро пурра қарда наметавонад. Зеро тибқи талаботи моддаи 33 қонуни тафсиршаванда ҳар як санади меъёрии ҳуқуқӣ ном дорад, ки мазмун ва мавзӯи онро ифода менамояд. Гузашта аз ин, тибқи талаботи моддаи 36 қонуни тафсиршаванда эзоҳ ва замима дар ҳолатҳои зарурӣ бо мақсади дақиқ намудани моҳияти меъёрҳои ҷудогонаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифода бурда мешавад. Аз ин лиҳоз, ба унсурҳои таркиби дохилии санади меъёрии ҳуқуқӣ номи санади меъёри ҳуқуқӣ, эзоҳ, замима ва муқарроти хотимаӣ дохил мешаванд. Матни санади меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба намуди он метавонад ба моддаҳо, қисм, банд, зербанд ва сарҳат тақсим шуда, дар қисм, фасл, зерфасл, боб ё параграф муттаҳид гардад. Санади меъёрии ҳуқуқии калонҳаҷм метавонад мундариҷа дошта бошад, аммо ин ҳатмӣ намебошад. Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ таркиби дохилии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз унсурҳои зерин иборат мебошад: номи санади меъёрии ҳуқуқӣ, муқаддима, қисм, фасл, зерфасл, боб, параграф, модда, қисм дар моддаи қонун, банд, зербанд, сарҳат, эзоҳ, замима, муқарроти хотимаӣ.

2. Қисми дуюми моддаи тафсиршаванда нисбати якҷанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доштани муқаддимаро ҳатмӣ шуморидааст. Агар доштани муқаддима тибқи моддаи 35 Қонуни мазкур барои Кодексҳо ҳатмӣ набошад, пас барои санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар қисми мазкур ишора ба онҳо

шудааст, ҳатмӣ мебошад. Номгуи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки талаботи қисми мазкур барои онҳо ҳатмӣ мебошад, чунин аст:

– Қарори якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Фармон ва амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Қарор ва фармоиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Санадҳои меъёрии ҳуқуқии вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти давлатӣ;

– Санадҳои меъёрии ҳуқуқии Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва райони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе;

– Санадҳои меъёрии ҳуқуқии Маҷлиси вакилони халқи шаҳру ноҳия ва райони шаҳру ноҳия;

– Санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот.

Дар муқаддимаи санадҳои меъёрии зикргардида ишора ба санади меъёрии ҳуқуқӣ (модда, қисм ё банди он), ки дар асос ва барои иҷрои он қабул мегардад, нишон дода мешавад.

Қисми тафсиршаванда, инчунин бори дигар нишон медиҳад, ки муқаддима қисми таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Ин талабот дар қисми 1 моддаи тафсиршаванда низ дарҷ гардидааст.

Муқаддима аз рӯи талаботи қисми мазкур бояд маълумоти зеринро доро бошад:

– мақсади қабул қардани санади меъёрии ҳуқуқӣ;

– мавзӯ ва тарзи танзими ҳуқуқии он.

Ба муқаддима дохил қардани амру дастурҳои меъёрӣ норавост.

3. Ҷузъи таркибии мустақили санади меъёрии ҳуқуқӣ қисм ба ҳисоб меравад. Истифодаи он нисбати кодекс ё дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳаҷман калон раво дониста мешавад.

Масалан, Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз се қисм иборат аст. Дар ин ҷо талаботи қисми мазкур оиди ҳаҷман калон будани он бараъло ба мушоҳида мерасад. Қисмҳои кодекс ба фаслҳои муайян ҷудо қар-

да шудаанд. Масалан, қисми III Кодекси граждани аз фаслҳои моликияти зеҳнӣ, ҳуқуқ ба мерос, ҳуқуқӣ хусусии байналмилалӣ иборат мебошад.

Аз рӯи талаботи қисми мазкур қисм бо рақамҳои римӣ, яъне I, II, III, IV, V ишора гардида, баъд аз он нукта гузошта намешавад ва он дар маркази сатр ҷойгир карда мешавад. Масалан, ишора гардидани қисм бояд дар кодекс чунин бошад.

Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми III

4. Фасл аз рӯи қисми тафсиршаванда дарбаргирандаи боб ё параграфҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Масалан, фасли IV Кодекси граждани, ки ба масъалаҳои ҳуқуқ ба мерос бахшида шудааст бобҳои 58, 59, 60, 61 ва 62 дарбар мегирад. Ҳар яке аз бобҳои мазкур ба худ номи хос дорад, ки дар маҷмӯъ мавзӯи фасли IV иникос менамоянд.

5. Қисми панҷуми моддаи мазкур талаботро нисбати зерфасл пешбинӣ намудааст. Тибқи он зерфасл иборат аст аз бобҳо ва параграфҳо. Масалан, фасли I Кодекси граждани аз 4 зерфасл ва 10 боб иборат аст. Ҳамзамон, зерфасл аз боб ва параграф иборат аст. Ҳангоми навиштани зерфасл шакли дурусти он чунин мебошад.

Зерфасли 2. Субъектҳои ҳуқуқи граждани

6. Ҳамчун қисми таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ боб фарогири моддаҳои ба ҳам наздики санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Масалан, боби 55 Кодекси граждани, ки ба масъалаҳои уҳдадорӣ вобаста ба расонидани зарар бахшида шудааст, 37 моддаро дарбар гирифтааст. Моддаҳои боби мазкур ба худ алоқамандии зич дошта, муносибатҳои, ки вобаста ба расонидани зарар бавучуд меоянд, ба танзим мебарорад. Бо назардошти он, ки боб метавонад, ҳаҷман калон бошад, он метавонад ба параграфҳо ҷудо карда шавад. Худи боби 55 КГ ба 4 параграф ҷудо карда шудааст.

7. Параграф яке аз унсурҳои таркиби санади меъёрии ҳуқуқӣ буда дар қисми матни дохили фасл ё боб ҷойгир карда шуда бо аломати параграф «§» ифода мегардад. Параграф аслан ҳангоми таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳаҷман калон бо мақсади бо як тартиби муайян ҷо баҷозурии меъёрҳои он исти-

фода карда мешавад. Бояд қайд кард, ки ҳангоми навишт дар санади меъёрии ҳуқуқӣ параграф бо рақами арабӣ ишора гардида, пас аз он нукта гузошта мешавад. Ҳар як параграфе, ки дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ навишта мешавад, дорои ном мебошад. Номи параграф бо ҳарфи калон оғоз гардида бо ҳарфи хурд навишта мешавад. Аммо тибқи талаботи техникаи ҳуқуқҷодкунӣ бояд дар маркази сатр ҷойгир карда шавад. Дар охири номи параграфи санади меъёрии ҳуқуқӣ нукта гузошта намешавад.

8. Қисми 8-и моддаи тафсиршаванда муқаррар менамояд, ки матни санади меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба намуди он метавонад ба моддаҳо ва ё бандҳо тақсим шуда, дар қисм, фасл, зерфасл, боб ё параграф муттаҳид гардад. Ҳар як санади меъёрии ҳуқуқӣ новобаста аз шакл ва субъекти ҳуқуқҷодкунанда метавонад аз моддаҳо ва бандҳо иборат бошад. Модда ин қисми таркибии санади қонунгузорӣ буда, дорои мазмуни муқаммал мебошад. Банд қисми таркибии дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, ном надорад ва дар модда муттаҳид карда мешавад. Модда ва банди санади меъёрии ҳуқуқӣ дар қисм, фасл, зерфасл, боб ё параграф муттаҳид гардида дар маҷмӯъ як шакли пурраи қонунро ташкил менамоянд.

9. Қисмҳои 9, 10 ва 11-и моддаи тафсиршаванда талаботҳои умумӣ нисбати моддаи санади меъёрии ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд. Бояд қайд намуд, ки дар техникаи ҳуқуқҷодкунӣ модда яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Зеро дар тамоми намудҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мазмуну мақсади қонун ба воситаи моддаи он пешниҳод карда мешавад. Модда ҳамчун қисми таркибии санади қонунгузорӣ аз қисмҳо, сарҳатҳо бандҳо ва зербандҳо иборат мебошад. Модда ва банди санади меъёрии ҳуқуқӣ дорои муқаррароти меъёри муқаммал мебошанд. Ҳар як моддаи санади меъёрии ҳуқуқӣ ном дошта мазмуну моҳияти онро ифода менамояд. Аммо мувофиқи техникаи ҳуқуқҷодкунӣ талаботи мазкур нисбати моддаи қонуне, ки ба қонуни амалкунанда тағйиру иловаҳо ворид месозад истифода намегардад. Бояд қайд кард, ки моддаи санади меъёрии ҳуқуқӣ бо рақами арабӣ ишора гардида, пас аз он нукта гузошта мешавад. Номи модда бо ҳарфи калон оғоз гардида бо ҳарфи хурд навишта мешавад. Аммо тибқи талаботи техникаи ҳуқуқҷодкунӣ бояд дар тарафи чап баъд аз рақами он ҷойгир карда шавад. Дар охири номи моддаи санади меъёрии ҳуқуқӣ нукта гузошта намешавад. (Мисол: моддаи 10 Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

«Моддаи 10. Фаъолияти эҳсонкорӣ»

10. Қисми 12 моддаи тафсиршаванда вобаста ба қисми моддаи санади қонунгузорӣ бахшида шудааст. Қисми моддаи санади қонунгузорӣ чузъи таркибии он буда, мазмуни ягона дорад ва талабот нисбати рақамгузорӣ чи тавре, ки дар боло қайд намудем, ба амал бароварда мешавад. Танҳо хусусияти фарккунандаи ин дар он аст, ки бо фосила оғоз меёбад ва дар охири он нуқта гузошта мешавад. Талаботи мазкур нисбати банди қисми моддаи санади қонунгузорӣ тадбиқ мегардад. Бояд қайд намуд, ки қисми моддаи санади меъёрии ҳуқуқӣ метавонад ба бандҳо ё сархатҳо тақсим шавад. Инчунин қисми моддаи санади меъёрии ҳуқуқӣ ном надорад.

11. Қисми 13 моддаи тафсиршаванда банди қисми моддаи санади қонунгузориро муқаррар менамояд. Талаботҳои қисми мазкур чи тавре, ки дар боло қайд намудем қариб, ки яхела мебошад. Танҳо якчанд хусусиятҳои фарккунандаи онро метавон номбар намуд. Баъд аз гузоштани рақами арабӣ пас аз он аломати қавси пӯшида «)» гузошта мешавад. Инчунин, банд қисми моддаи санади қонунгузорӣ ба зербандҳо ё сархатҳо тақсим мешавад. (Мисол моддаи 17 Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 53 зербанд иборат буда, дар чунин шакл навишта мешавад:

22) Воситаҳои асосӣ – дорихӯе, ки ҳамзамон ба шартҳои зерин ҷавобгӯ мебошанд):

12. Қисми 14 моддаи тафсиршаванда зербанди моддаи санади қонунгузориро пешбинӣ менамояд. Бояд қайд намуд, ки зербанд қисми таркиби банд буда баъд аз аломати баён «:» бо ҳарфҳои хурд ишора мегардад ва пас аз он аломати қавси пӯшида «)» гузошта мешавад. Пас аз анҷом ёфтани ҳар як зербанд, аломати нуқта вергул «;» гузошта мешавад. Зербанде, ки дар охири моддаи санади меъёрии ҳуқуқӣ меояд ба он танҳо нуқта гузошта мешавад. Зербанд низ метавонад ба

сархатҳо тақсим шавад. (Мисол моддаи 17 Кодекси Андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 53 зербанд иборат буда, банди 22-и он аз чор зербанд иборат мебошад. Шакли навишти зербанди он чунин аст.

а) муҳлати хизмати онҳо зиёда аз як сол мебошад);

13. Қисми 15 моддаи тафсиршаванда ба сархати моддаи санади меъёрии ҳуқуқӣ бахшида шудааст. Талабот нисбати истифодабарии сархат аз ин иборат мебошад. Яъне сархатҳо пас аз аломати баён «:» бо аломати дефис «-» чудо гардида, бо ҳарфҳои хурд дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ навишта мешаванд. Сархате, ки дар охири моддаи санади меъёрии ҳуқуқӣ меояд ба он танҳо нуқта гузошта мешавад. (Масалан, моддаи 8 КАҶТ аз 5 қисм иборат буда, қисми 2-и он аз 6 сархат иборат мебошад. Шакли навишти он чунин аст.

2. Намудҳои зерини фаъолият ба сифати фаъолияти соҳибкорӣ эътироф карда намешаванд:

- фаъолияти эҳсонкорӣ;
- фаъолияти динӣ);

14. Қисмҳои 16,17,18 ва 19-и моддаи тафсиршаванда тартиби рақамгузориҳои ҳамаи таркибии санади меъёрии ҳуқуқро пешбинӣ менамояд. Тибқи талаботи техникаи ҳуқуқ-эҷодкунӣ рақамгузориҳои ҳамаи қисмҳои таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд пайдарпай бошад. Вале ба истиснои ҳолатҳои, моддаи тафсиршаванда муқаррар намудааст. Яъне параграфҳои ҳар як боб, зерфаслҳои ҳар як фасли санади меъёрии ҳуқуқӣ, қисмҳои, бандҳои таркиби модда ва зербандҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ барои ҳар як банд мустақил мебошад. Аз ин рӯ, тибқи талаботи техникаи ҳуқуқ-эҷодкунӣ рақамгузориҳои қисмҳои таркибӣ бояд барои тамоми санади меъёрии ҳуқуқӣ яхела бошад. (Масалан, қисми 1 КАҶТ, ки шакли навишти он чунин аст).

**ҚИСМИ I. ҚИСМИ УМУМӢ
ФАСЛИ I. МУҚАРРАРОТИ УМУМӢ
БОБИ I. МУҚАРРАРОТИ АСОСӢ**

Моддаи 1. Муносибатҳои, ки Кодекси мазкур танзим менамояд.

1. Кодекси мазкур муносибатҳои омӣро оид ба муқаррар намудан ва ғ.

15. Қисми 21 моддаи тафсиршаванда муқаррар намудааст, ки дар қисмҳои таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи ҳар гуна аломатҳое, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» пешбинӣ нашудааст, манъ менамояд. Бояд қайд намуд, ки техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ талаботҳои ба худ хос дошта аз аз ҳар гуна аломатҳое, ки қонун манъ намудааст, худдорӣ менамояд.

16. Қисми 22-и Моддаи тафсиршаванда муқаррар менамояд, ки санади меъёрии ҳуқуқии калонҳаҷм метавонад мундариҷа дошта бошад. Бояд қайд намуд, ки ҳар як санади меъёрии ҳуқуқии калонҳаҷм дорои мундариҷа мебошад. Зеро мавҷуд будани мундариҷа аз як тараф талаботи техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ бошад аз тарафи дигар истифода

намудани санади меъёрии ҳуқуқиро осон менамояд. Мундариҷаи санади меъёрии ҳуқуқӣ дар охири он ифода меёбад. Дар мундариҷаи санади меъёрии ҳуқуқӣ тамоми қисмҳо, фаслҳо, бобҳо ва моддаҳои он бо тартиби муайн нишон дода мешаванд. Инчунин, тамоми моддаҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ дар саҳифаҳои ҷойдошта рақамгузори карда нишон дода мешаванд. Ҳамзамон, дар мундариҷаи санади меъёрии ҳуқуқӣ мумкин аст, ки Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қарори Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ нишон дода шавад. Агар чунин қарор дар аввал ва ё охири санади меъёрии ҳуқуқӣ оварда шуда бошад. (Масалан Кодекси андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

МУНДАРИҶА

ҚАРОРИ МАҶЛИСИ НАМОЯНДАГОНИ МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ОИД БА ҚАБУЛ КАРДАНИ КОДЕКСИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН».....	3
ҚАРОРИ МАҶЛИСИ НАМОЯНДАГОНИ МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ОИД БА ҚАБУЛ КАРДАНИ КОДЕКСИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»	4
ҚИСМИ I. ҚИСМИ УМУМӢ	
ФАСЛИ I. МУҚАРРАРОТИ УМУМӢ	
БОБИ 1. МУҚАРРАРОТИ АСОСӢ	
Моддаи 1. Муносибатҳое, ки Кодекси мазкур танзим менамояд.....	5
Моддаи 2. Қонунгузори андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амали он.....	5

Моддаи 35. Хусусиятҳои таркибии Кодекс

1. Кодекс дорои ном мебошад ва метавонад муқаддима, қисмҳои умумӣ ва махсус дошта бошад.

2. Қисми умумии Кодекс инҳоро дарбар мегирад:

- муқаррароти умумӣ (принсипҳо, тафсири мафҳумҳо, институтҳои асосӣ);

- муқаррароти махсуси меъёрӣ;

- дигар ҳолатҳои ибтидоии меъёрӣ, ки ба онҳо умумияти том ва субот хос буда, барои татбиқи меъёрҳои қисми махсус заминаи ҳуқуқӣ мегузоранд.

3. Қисми махсуси Кодекс метавонад дорои чунин меъёрҳо бошад:

- намуд ва меъёри (қоидаи) рафтори имконпазир, ҳатмӣ (ҳуқуқи уҳдадорихои қонунӣ) ва ё манъкунанда;

- намуд ва меъёри оқибати имконпазири вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ (масъулияти ҳуқуқӣ).

Кодекс қонуни ягона ва мураббаътааст, ки тавассути он соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъияти пурра, бевосита ва бонизом танзим карда мешавад. Аз ин лиҳоз, талабот ба кодекс бояд ҷиғуна бошад моддаи тафсиршаванда хусусиятҳои таркибии онро пешбинӣ намудааст.

Ба мисли дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ кодекс бояд ном дошта бошад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 15 Кодекс

мавриди амал қарор дорад. Аз ҷумла: Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кодекси андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисмҳои 1,2 ва 3); Кодекси ҷангалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра¹.

Ҳар яке аз онҳо чи тавре ки мебинем ба худ номи муайян дорад. Вобаста ба номи вай

¹ Муфассалтар ниг. <http://mmk.tj/legislation/base/codex/>

маълум мегардад, ки чигуна муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Баъдан қисми якуми моддаи тафсиршаванда пешбинӣ намудааст, ки Кодекс метавонад муқаддима, қисмҳои умумӣ ва махсус дошта бошта бошад.

Доштани муқаддима, қисмҳои асосӣ ва махсус барои кодекс шартӣ ҳатмӣ нест. Масалан, як қатор Кодексҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки баъд аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» қабул гаштаанд, муқаддима надоранд (Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Бо назардошти он, ки кодексҳо одатан қонунҳои кодификатсионӣ мебошанд, онҳо дарбаргирандаи қисмҳои умумӣ ва махсус мебошанд.

Моддаи тафсиршаванда хусусиятҳои таркибии кодексро муайян намуда, ба мисли «*низоми пандектӣ*» пешбинӣ менамояд, ки дар қисми умумӣ бояд масъалаҳои умумӣ баррасӣ гарданд. Аз рӯи талаботи моддаи тафсиршаванда қисми умумӣ масъалаҳои зеринро метавонад дарбар гирад:

- муқаррароти умумӣ, (принсипҳо, тафсири мафҳумҳо, институтҳои асосӣ);
- муқаррароти махсуси меъёрӣ;
- дигар ҳолатҳои ибтидоии меъёрӣ, ки ба онҳо умумияти том ва субот хос буда, барои татбиқи меъёрҳои қисми махсус заминаи ҳуқуқӣ мегузоранд.

Аз рӯи талаботи мазкур маълум мегардад, ки меъёрҳои қисми умумии кодекс барои дуруст ба танзим даровардани меъёрҳои қисми махсус бояд мусоидат намоянд.

Моддаи 36. Эзоҳ ва замима

1. Эзоҳ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ҳолатҳои зарурӣ бо мақсади дақиқ намудани моҳияти меъёрҳои ҷудоғона истифода бурда мешавад.

2. Эзоҳ дар охири меъёр ё меъёрҳои ҷудоғонае, ки нисбати онҳо эзоҳот дода мешавад, дар сарҳати алоҳида навишта, дар он аниқ қайд карда мешавад, ки эзоҳот мафҳуми меъёри қадом қисмҳои таркибии санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар бар мегирад.

3. Агар дар санади меъёрии ҳуқуқӣ ҷадвал, сурат, харита, нақша, номгӯй ва ғайра оварда шаванд, пас онҳоро ҳамчун замима бояд нишон дод. Дар ин ҳолат моддаҳои (бандҳои) дахлдори он бояд ба ин замимаҳо ишора намоянд.

4. Замимаи шарҳдиҳанда ва ё пурракунандаи муҳтавои санади меъёрии ҳуқуқӣ, аслан қисми таркибии он мебошад, ки барои осон намудани кор дар варақҳои алоҳида оварда шудааст. Дар ин ҳолат истинод ба замима тавассути истилоҳи «*мутобиқи*» сурат мегирад.

5. Замима бояд сарлавҳа ва рақами тартибӣ дошта бошад, ки алоқаи онро бо матни асосии санади меъёрии ҳуқуқӣ нишон медиҳад. Нишонаҳои номбурда дар кунҷи рости болои замима навишта мешаванд.

6. Санади меъёрии ҳуқуқӣ бо замимаҳо бояд рақамҳои пайдарпайи саҳифаҳоро дошта бошад.

Қисми умумии кодекс принсипҳои асосӣ, мафҳумҳо ва институтҳои асосии кодексро дарбар мегирад. Масалан, моддаи 2 Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мафҳумҳои асосӣ бахшида шудааст. Дар матни моддаи мазкур мафҳумҳои об, обҳои зеризаминӣ, обҳои рӯи заминӣ, обҳои партов ва ғайра дода шудааст.

Принсипҳои асосии кодекс низ дар муқаррароти асосии он дода мешавад. Масалан, моддаи 3 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки қонуни ҷиноятӣ ба принсипҳои қонуният, баробарӣ дар назди қонун, ноғузир будани ҷавобгарӣ, ҷавобгарии фардӣ, гунаҳкорӣ, адолат, инсондӯстӣ ва демократизм асос меёбад.

Институтҳои асосӣ дар қисми умумии кодекс бояд ҷой карда шаванд. Масалан, институтҳои асосии ҳуқуқи граҷданӣ ба мисли аҳд, уҳдадорӣ, ҳуқуқи моликият, шартнома дар қисми умумӣ ҷойгир карда шудаанд.

Талабот ба қисми махсус фарогири масъалаҳои зерин бояд бошад:

- намуд ва меъёри (қоидаи) рафтори имконпазир, ҳатмӣ (ҳуқуқи уҳдадорихоӣ қонунӣ) ва ё манъкунанда;
- намуд ва меъёри оқибати имконпазирӣ вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ (масъулияти ҳуқуқӣ).

Бояд иброн дошт, ки меъёрҳои қисми умумӣ ва махсус миёни худ алоқамандии зич доранд. Надонистани меъёрҳои қисми умумӣ барои дуруст тафсир ва истифода кардани меъёрҳои қисми махсус мушкилиҳои зиёд эҷод мекунанд. Масалан, надонистани мафҳумҳои махсус, ки дар қисми умумии кодекси андоз истифода шудаанд, барои муайян кардани фаъолият, имтиёзҳои андозбандӣ, манбаи андозбандӣ ва ғайра нофаҳмиҳои зиёдро ба вуҷуд меорад.

1. Моддаи тафсиршавандаи қонуни мазкур ба эзоҳ ва замимаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бахшида шудааст. Аз мазмуни қисми якуми моддаи тафсиршаванда бармеояд, ки эзоҳ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо мақсади дақиқ намудани моҳияти меъёрҳои ҷудогона дар ҳолатҳои зарурӣ аз тарафи мақомоти меъёрҷодкунанда қабул карда мешавад. Эзоҳ ва замимаи дар шакли матни қабулкардашуда ба моддаи алоҳидаи санади меъёрии ҳуқуқӣ ё банди он қувваи баробари ҳуқуқӣ ба санади мазкурро дорад. Бояд қайд намуд эзоҳе, ки дар охири меъёр ё меъёрҳои ҷудогонаи санади меъёрии ҳуқуқие, ки нисбати онҳо эзоҳот дода мешавад, дар сарҳати алоҳида навишта мешавад. Инчунин дар он аниқ қайд карда мешавад, ки эзоҳот мафҳуми меъёри кадом қисмҳои таркибии санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дарбар мегирад. (**Масалан:** Эзоҳ ба моддаи 375-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон - Фирор).

Эзоҳ: Хизматчиҳои ҳарбие, ки мутобиқи кирдорҳои пешбиниамудаи қисми якуми ҳамин модда бори аввал фирор кардааст, агар ихтиёран дар муҳлати се рӯз омада ба гуноҳаш иқрор шавад ва ё фирор аз сабаби ба миён омадани шароитҳои вазнин содир шуда бошад, метавонад аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад).

2. Яке аз талаботҳои дигари моддаи тафсиршаванда, ки хоси техникаи ҳуқуқҷодкунӣ мебошад, ин замима ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аст. Замима ин шарҳдиҳанда ва ё пуррақунандаи муҳтавои санади меъёрии ҳуқуқӣ буда барои осон намудани кор дар варақҳои алоҳида оварда мешавад. Замима аслан қисми таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Замима дар сурате истифода бурда мешавад, ки агар дар санади меъёрии ҳуқуқӣ ҷадвал, сурат, харита, нақша, номгӯй ва ғайра оварда шаванд, пас онҳоро ҳамчун замима бояд нишон дод. Дар ин ҳолат моддаҳои (бандҳои) дахлдори санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд ба ин замимаҳо ишора намоянд. Бояд қайд намуд, ки замима ҳамчун қисми таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд дорои сарлавҳа ва рақами тартибӣ бошад, ки алоқаи онро бо матни асосии санади меъёрии ҳуқуқӣ нишон дода тавонад. Сарлавҳа ва рақами тартибӣ тибқи талаботи техникаи ҳуқуқҷодкунӣ дар кунҷи рости болои замима навишта мешаванд. Санади меъёрии ҳуқуқӣ бо замимаҳо бояд рақамҳои пайдарпайи саҳифаҳоро дошта бошад. Замима бояд дар худ муҳр дошта бошад, ки мақомоти қабулкунандаи онро тасдиқ намояд. (**Масалан:** Замима ба моддаи 200-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан).

Замима 1

«Номгӯй ва миқдори воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои дар муомилоти ғайри қонунӣ буда»

Ҷадвали №1

Номгӯйи воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ	Миқдори кам «зиёда аз»- «то (ҳамчунин)»	Миқдори начандон қалон, «зиёда аз»- «то (ҳамчунин)»	Миқдори қалон «зиёда аз»- «то (ҳамчунин)»	Миқдори махсусан қалон «зиёда аз»	
2	3	4	5	6	
Бангдона (Каннабис)					
Ниҳоли бангдона	5 – 10 ниҳол	10 – 50 ниҳол	50 – 500 ниҳол	500 ниҳол	
Бангдонаи ноҳушкнда	500 – 1000 гр.	1 – 5 кг.	5 кг. – 50 кг.	50 кг.	

Моддаи 37. Истифодаи истинод дар санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Истинод ба қисмҳои таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ҳолате истифода мешавад, ки нишон додани робитаи мутақобилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ё худ пешгирии тақрори онҳо зарур бошад.

2. Ҳангоми бори аввал истифода намудани истинод ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии онҳо) инҳо зикр карда мешаванд:

- меъёри дақиқ (то сарҳат), ки ба он истинод карда мешавад (ҳангоми истинод қардан ба қисми таркибии алоҳидаи санади меъёрии ҳуқуқӣ);
- намуди санади меъёрии ҳуқуқӣ;
- санаи қабул шудани санади меъёрии ҳуқуқӣ;

- рақами санади меъёрии ҳуқуқӣ (ғайр аз қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон);

- рақами бақайдгирии санадҳои меъёрии ҳуқуқии хусусияти умумихатмӣ доштае, ки бояд дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шаванд;

- манбаи наشري расмӣ, аз ҷумла тағйиру иловаҳое, ки ба ин қисми таркибӣ ва ё ба ин масъала дахлдоранд, дар ҳолати ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонун.

3. Ҳангоми бори аввал истинод кардан ба санади меъёрии ҳуқуқӣ ба санади тасдиқшуда (қисми таркибии он) инҳо зикр карда мешаванд:

- меъёри дақиқ (то сарҳат), ки ба он истинод карда мешавад (ҳангоми истинод ба қисми таркибии алоҳидаи сохтори санади тасдиқшуда);

- намуд ва номи санади тасдиқшуда;

- намуд, санаи қабул ва рақами қайди санади меъёрии ҳуқуқие, ки бо он ин санад тасдиқ карда шудааст.

4. Дар мавриди истинод намудан ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабул гардида ва кодексҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо зикр карда мешаванд:

- меъёри дақиқ (то сарҳат), ки ба он истинод карда мешавад (дар сурати истифодаи истинод ба қисми таркибии алоҳида);

- ном.

5. Дар ҳолати чандин бор истинод кардан (ғайр аз истиноди аввал) ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо номи он зикр меёбад. Дар ҳолати ба дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ чандин бор истинод кардан ном, санаи қабул, рақам ва ё рақами бақайдгирии он зикр карда мешавад. Дар сурати якҷанд бор истинод кардан ба санади тасдиқшуда, намуд ва номи он, ҳамчунин санаи қабул шудан ва рақами қайди санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки бо он ҳамин санад тасдиқ гардидааст, зикр карда мешавад.

6. Ба санади меъёрии ҳуқуқӣ ё худ ба қисми таркибии он дар ҳамин санади меъёрии ҳуқуқӣ танҳо бо истифодаи калимаҳои «мазкур» ва ё «ҳамин» истинод карда мешавад.

1. Дар моддаи тафсиршаванда тартиби истифода кардани истинод дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ гардидааст. Бояд иброз дошт, ки гузоштани талабот нисбати истинод ягонагии нуқтаи назарро дар раванди ҳуқуқҷодкунӣ таъмин менамояд ва ҳамзамон имкониятҳои иштибоҳ ва нофаҳмиҳоро дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ аз байн мебарад.

Қисми якуми моддаи тафсиршаванда ҳолатҳоеро пешбинӣ кардааст, ки истинод ба он раво дониста мешавад. Пеш аз ҳама истинод ба қисмҳои таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ ва инчунин ба дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ дода мешавад, ки нишон додани он ду ҳадафро дорад:

1) нишон додани робитаи мутақобилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

2) пешгирии такрори меъёрҳо.

2. Қисмҳои ду, се ва чоруми моддаи тафсиршаванда талаботро ҳангоми якумин бор истифода кардани истинод ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабул гардида ва кодексҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ кардааст.

3. Қисми панҷуми моддаи тафсиршаванда истинод карданро дар 3 маврид муайян кардааст. Дар ҳолати якум пешбинӣ менамояд, ки чандин бор истинод кардан ба қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, танҳо номи он зикр меёбад. Дар таносуб аз қисмҳои дигар дар инҷо истинод танҳо нисбати номи Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст. Талаботи мазкур зимни бори аввал истифода гардидани номи Қонун амал намекунад. Дар ҳолати дуум бошад нисбати дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қайд гардидааст. Зимнан, ҳангоми истифода кардани истинод ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ маълумотҳо аз қабиле санаи қабул, рақам ва ё рақами бақайдгирии он зикр карда мешавад.

Дар мавриди сеюм бошад талабот нисбати истинод кардан ба санади тасдиқшуда дахл дорад. Ҳангоми истинод намудан ба он намуд ва номи он, ҳамчунин санаи қабул шудан ва рақами қайди санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки бо он ҳамин санад тасдиқ гардидааст, зикр карда мешавад.

4. Қисми шашуми моддаи тафсиршаванда талаботро нисбати истинод бо истифода бурдани калимаҳои «мазкур» ва ё «ҳамин» пешбинӣ намудааст. Шарти асосии истинод кардани ин калимаҳо дар он ҳолате иҷозат

дода мешавад, ки агар дар матни худи санади меъёрии ҳуқуқӣ номи санади меъёрии ҳуқуқӣ як чанд маротиба пешбинӣ гардида бошад. Талаботи мазкур имрӯз баръало дар матни қонунгузори мо ба мушоҳида мерасад. Масалан, Кодекси мазкур, дар қисми 1 моддаи 1

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳамин кодекс дар моддаи 1 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра. Талаботи мазкур имкон медиҳад, ки номи санади меъёрии ҳуқуқӣ гаштаву баргашта дар матни он такрор нашавад.

Моддаи 38. Талаботи забонӣ ба матни санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Матни санади меъёрии ҳуқуқӣ ба забони давлатӣ қабул карда мешавад.

2. Матни санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд мухтасар, бо забони содда ва равону фаҳмо баён карда шавад, ки тафсири ҳархелаи меъёрҳоро истисно намояд ва зимни ин услуби расмӣ забони адабӣ ва истилоҳоти ҳуқуқӣ риоя гардад.

1. Моддаи мазкур талаботи забонии матни санади меъёри ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд. Қисми якуми моддаи мазкур муқаррар менамояд, ки матни санади меъёрии ҳуқуқӣ бо забони давлатӣ қабул карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки ҳангоми чараёни меъёрҷодкунӣ мавқеи муайяно забони санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ишғол менамояд, ки дар он илмҳои забоншиносӣ (лингвистика) ва ҳуқуқ бо ҳам пайваст мешаванд. Танҳо ба воситаи забон ҳуқуқ метавонад ба ирода ва шуури инсон таъсир расонад ва ҳамчун воситаи интиқоли иттилоот оид ба муҳтавои он хизмат намояд. Аз ин рӯ, таҳия ва қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ бо забони давлатӣ на танҳо дар қонуни тафсиршаванда, инчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» пешбинӣ гардидааст. Тибқи талаботи моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо забони давлатӣ таҳия ва қабул карда мешаванд. Дар ҳолати пешбининамудаи қонунгузорӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дигар забонҳо тарҷума карда мешаванд. Дар масъалаи мазкур, ҳангоми таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷиҳати луғавӣ бой будани забони қонунро талаб менамояд. Оид ба ин М.З.Раҳимов дурӯст қайд менамояд «чустучу ва дарёфти калимаҳои сирф тоҷикӣ-ҳуқуқии расмӣ давлатӣ ва аз рӯи стандарти ягона дар амал истифода намудани онҳо тақозои замони мебошад»¹. Ҳамзамон, тибқи талаботи қисми 3 моддаи 52 қонуни тафсиршаванда интишори расмӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо забони давлатӣ сураат мегирад ва ҳангоми зарурат тарҷумаи онҳо бо дигар забонҳо аз тарафи Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд. Вале баъзан ҳолатҳоро вохӯрдан мумкин аст, ки мувофиқат накардани матни

забони давлатӣ ба матни забони русӣ ба мушоҳида мерасад. Бояд қайд намуд, ки дар ҷунин ҳолат тибқи талаботи қонунгузорӣ матни забони давлатӣ ба назар гирифта мешавад. Умуман бояд дар назар дошт, ки таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сифатан комил ва бо забони фаҳмо дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ яке аз воситаҳои асосии рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад.

2. Қисми дуюми моддаи тафсиршаванда пешбинӣ менамояд, ки матни санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд мухтасар бо забони содда ва равону фаҳмо баён карда шавад, ки тафсири ҳархелаи меъёрҳоро истисно намояд ва зимни ин услуби расмӣ забони адабӣ ва истилоҳоти ҳуқуқӣ риоя карда шаванд. Аз ин бар меояд, ки бояд дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ калимаҳои сода, истилоҳот ва ибораҳои аз ҷониби шахрвандон ба осонӣ қабулшаванда истифода карда шавад, зеро санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳуҷҷати расмӣ давлатӣ буда, на танҳо барои мақомоти давлатӣ, балки барои доираи васеи шахрвандон таҳия карда мешавад. Аз тарафи дигар мухтасар, содда ва равону фаҳмо баён намудани санади меъёрии ҳуқуқӣ тафсири ҳархелаи меъёрҳоро истисно намуда, тадбиқи онҳоро дар амал осон менамояд. Ҳар қадаре, ки забони санади меъёрии ҳуқуқӣ содда, аниқ ва оммафаҳм бошад, ҳамон қадар кафолати ҳимояи ҳуқуқи инсон таъмин гардида, бештар ва беҳтар амалӣ карда мешавад. Инчунин, ҳангоми навиштани санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд услуби расмӣ забони адабӣ ва истилоҳоти ҳуқуқӣ аз тарафи субъекти меъёрҷодкунанда риоя карда шавад. Зеро яке аз аломатҳои хоси забони санади меъёрии ҳуқуқӣ ин забони расмиест, ки бо услуби мустақили сабки қонунгузорӣ ифода ёфта ба забони махсуси иҷтимоӣ, ки дар назди ҳуқуқ гузошта шудааст тартиби махсуси лексикӣ, ки барои ифодаи ақидаи қонунгузор истифода мегардад, вобаста мебошад. Истифодаи истилоҳоти ҳуқуқӣ дар матни санади меъёрии

¹ Ниг. Раҳимов М.З. Забон ва сифати қонун. Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, ш. Душанбе. 2010 с. Саҳ 21.

хуқуқӣ яке аз талаботҳои асоси техникаи меъёрҷодкунӣ ба ҳисоб меравад. Истилоҳоти хуқуқӣ ин маҷмӯи истилоҳоти хуқуқӣ аст, ки дар санадҳои хуқуқӣ истифода мешаванд. Истилоҳоти хуқуқӣ гуфта ифодаи забони мафҳумҳоро меноманд, ки ҳангоми ифодаи мазмуни қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ истифода мешаванд. Ҳангоми истифодаи истилоҳоти хуқуқӣ талаботҳои зерин бояд риоя карда шаванд: як истилоҳ бояд дар ҳамаи санади меъёрии хуқуқӣ ба як маъно истифода карда шавад; истилоҳи истифодашаванда бояд эътирофшуда бошад; истилоҳ бояд оммафаҳм бошад; истилоҳ бояд ба мазмуни калима мувофиқ бошад; истилоҳ бояд бо назардошти низоми хуқуқии ҷумҳурӣ истифода шавад. Умуман, муаммоҳои ҳалталаби вобаста ба забони санади меъёрии хуқуқӣ, махсусан истифодаи истилоҳоти хуқуқӣ ва махсуси илмию соҳавӣ ва ғайраҳо дар шароити имрӯза хеле зиёд ба назар мерасад. Сабаби аслии он мавҷуд набудани базаи ягонаи илман асосноки истилоҳоти хуқуқӣ мебошад. Масъалаи маз-

курро ҳанӯз Президенти Ҷумҳурӣ, Чаноби Олӣ, Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 апрели соли 2005 баён намуда буданд, ки «Масъалаи дигаре, ки ҳангоми қонунҷодкунӣ ба мушоҳида мерасад ва ҳалли ҷиддиро тақозо мекунад, ин таҳия ва пешниҳоди лоиҳаи қонунҳо бо забони давлатӣ, истифодаи якхелаи истилоҳоти хуқуқӣ, таъмини низоми мантиқии меъёрҳои қонун мебошад, ки дар маҷмӯъ сифати қонунҳоро муайян мекунад. Аз ин рӯ, ба тамоми субъектҳои ташаббуси қонунгузорӣ зарур аст, ки ба ин масъала тавҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд»¹. Набояд фаромӯш кард, ки забони қонун ҳамчун услуби махсуси забони корию расмӣ дар маҷмӯъ забони хуқуқиро ташаккул менамояд, ки доираи истифодаи он нисбатан васеъ мебошад.

¹ Ниг. Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. - Душанбе: «Ирфон», 2006. Саҳ. 118.

Моддаи 39. Истилоҳоти санади меъёрии хуқуқӣ

1. Истилоҳоти санади меъёрии хуқуқӣ бояд бо истифода аз калима ва ибораҳои оммафаҳм тартиб дода шавад.

2. Ҳамон як истилоҳи санади меъёрии хуқуқӣ бояд як маъноро ифода намуда, мазмуни ягона дошта бошад.

3. Дар ҳолати зарурати дақиқ намудани истилоҳот ва мафҳумҳои дар санади меъёрии хуқуқӣ истифодашуда дар санад моддае (қисме, банде) оварда мешавад, ки дар он моҳияти ин истилоҳоту мафҳумҳо шарҳ дода мешавад.

4. Истилоҳоти махсус мумкин аст дар санади меъёрии хуқуқӣ танҳо бо ҳамон маъно истифода гардад, ки он дар соҳаи махсуси дахлдор истифода мешавад. Истилоҳоти махсус бояд дар санади меъёрии хуқуқӣ шарҳ дода шавад.

Барои дуруст фаҳмидан ва танзим кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ истилоҳи санади меъёрии хуқуқӣ яке аз нақшҳои аввалиндарачаро ба ҷо меорад. Аз ин лиҳоз, моддаи тафсиршаванда маҳз ба масъалаҳои истилоҳи санади меъёрии хуқуқӣ бахшида шудааст.

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми хуқуқии истилоҳи хуқуқӣ дар қонунгузории амалкунанда вучуд надорад. Дар адабиётҳои хуқуқӣ зери мафҳуми истилоҳоти хуқуқӣ ифодаҳои забони мафҳумҳоро меноманд, ки ҳангоми ифодаи мазмуни қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ истифода мешаванд².

Моддаи тафсиршаванда нисбати истилоҳоти санади меъёрии хуқуқӣ якчанд талаботро пешбинӣ кардааст, аз ҷумла:

1. Истилоҳ бояд аз калима ва ибораҳои оммафаҳм иборат бошад. Зарурат ба нишон

додани он, ки истилоҳ аз калима ва ибораҳои оммафаҳм навишта шуда бошад, аз он иборат аст, ҳар як консенти хуқуқӣ, аз ҷумла санади меъёрии хуқуқӣ на танҳо барои хуқуқшиносон пешбинӣ шудааст. Қонунгузории миллии бояд ба ҷунин тарз эҷод карда шавад, ки маҳсули ниҳоии он – қонун бояд дастрас ва фаҳмо ба субъекти он – шаҳрвандони давлат бошад. Истифодаи калима ва ибораҳои душворфаҳм дар санадҳои меъёрии хуқуқӣ иҷозат дода намешавад. Аммо дар асл маҳаки муайянкунандаи истилоҳ ба талаботи мазкур бениҳоят мушқил аст. Зеро субъекти хуқуқҷодкунанда нафаҳмидани истилоҳ ва калимаро айби худи хонанда медонад. Чи тавре, ки ба ҳамагон маълум аст, забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадима ва ҳамзабон бой ба ҳисоб меравад, ки ин боиси ифтихори мо аст. Ба андешаи мо маҳаки муайянкунандаи истилоҳ ва калима ба талаботи оммафаҳм буданаш аз устувирии он бояд сарчашма гирад. Ҳамзамон бояд ин

² Назарияи умумии хуқуқ ва давлат: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи хуқуқ ва иқтисод. / Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. – Душанбе.: Деваштич, 2008. С

мафҳум ва истилоҳ дар санадҳои меъёри бештар истифода гардида бошад.

2. Истилоҳи санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд як маъноро ифода намуда, мазмунӣ ягона дошта бошад. Масалан, аз мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ маълум аст, ки мақсади соҳибкор ба даст овардани фоида мебошад. Истифодаи калимаҳое, ки маъноҳои гуногунро ифода мекунанд, бояд дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ роҳ дода нашавад. Лекин як ҳолати дигарро бояд дар назар дошт, ки қ.2. моддаи 2 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки мафҳумҳо ва истилоҳоти қонунгузорию граждани, оилавӣ ва соҳаҳои дигари қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар Кодекси мазкур истифода шудаанд, бо ҳамон маъно татбиқ мегарданд, ки дар ҳамин соҳаҳои қонунгузорӣ истифода мешаванд, агар дар Кодекси мазкур тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

3. Дар ҳолати зарурӣ барои муайян кардани мафҳум ва истилоҳот, ки дар санади меъёрии ҳуқуқӣ истифода мешавад, моддаи алоҳида (қисм, банд), ки моҳияти дақиқи ин истилоҳ ва мафҳумро ифода менамояд бахшида мешавад. Ингуна талабот падидаи муқаррарӣ дар қонунгузорию амалкунанда мебошад. Зеро қариб, ки тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ имрӯз бо қонун ба танзимдароварда мешавад. Дар аксари онҳо моддаи алоҳида оид ба мафҳумҳои асосӣ вучуд доранд.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ иброд дошта мешавад, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истилоҳоти зерин истифода мешавад:

- маҳсуси ҳуқуқӣ;
- умумиистифодашаванда;

Моддаи 40. Талабот ба сабку услуби санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи чунин калимаву ибораҳо нораво:

- забони гуфтугӯи халқӣ (лаҳҷавӣ, шевагӣ ва ғайра), ифодаҳои маҷозӣ ва пуробуранг;
- мафҳумҳои (истилоҳоти) гуногуни ҳаммаъно;
- истифодаи калима ва истилоҳоти бегонаи ғайримаъмул дар сурати дар забони давлатӣ мавҷуд будани чунин калима ва истилоҳот;
- ибора ва таркибҳои норавшан (муғлақ), мулоҳизот, хитобу даъватҳои умумӣ;
- калимаҳои мураккаби ихтисоршуда (аббревиатура);
- истилоҳоти ғайримаъмул.

2. Дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи ҷумлабандиҳои дақиқан мухтасаршуда нораво.

1. Моддаи мазкур талабот ба сабку услуби санади меъёрии ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд. Аз талаботи қисми якуми моддаи тафсиришаванда бармеояд, ки дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи калимаҳои лаҳҷавӣ, шевагӣ, ифодаҳои маҷозӣ ва пуробуранг, мафҳумҳои (истилоҳоти) гуногуни ҳаммаъно,

-маҳсуси ғайриҳуқуқӣ¹

Ба истилоҳоти маҳсуси ҳуқуқӣ дохил мешаванд: эмансипатсия, оферта, аксепт, андоз, боҷ, серветут ва ғайра. Ба истилоҳоти умумӣ китоб, қалам, дафтар, курта, шим ва ғайра дохил мешаванд. Истилоҳоти маҳсуси ғайриҳуқуқӣ вобаста соҳаи муайяни ҷамъиятӣ алоқамандӣ дорад. Масалан, қабати азон, чанин, сервер ва ғайра.

Таносуби истилоҳотӣ умумӣ ва маҳсуси ғайриҳуқуқӣ дар шароити имрӯза бениҳоят душвор гаштааст. Масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи занбӯри асал-парварӣ» мафҳумҳои асал, куттии занбӯри асал ва ғайраро додааст. Дар ин ҷо ин мафҳумҳо ба кадоме аз онҳо дохил мешавад, метавонад баҳсҳои илмиро ба вучуд орад. Зеро он ҳам ба истилоҳи умумӣ ва маҳсуси ғайриҳуқуқӣ наздикӣ дорад. Ба андешаи мо дар қонун бояд мафҳум ва истилоҳоти маҳсуси ҳуқуқӣ ва маҳсуси ғайриҳуқуқӣ дода шавад. Чунончи, онҳо барои танзими ҳуқуқи масъала метавонанд мусоидат намоянд.

4. Истилоҳоти маҳсус дар санади меъёрии ҳуқуқӣ танҳо бо ҳамон маъно истифода гардад, ки он дар соҳаи маҳсуси дахлдор истифода мешавад. Истилоҳи маҳсус чи тавре дар боло зикр кардем, дар соҳаи муайян истифода мешавад. Масалан, дар соҳаи истифодаи энергияи атомӣ истилоҳотҳои энергияи атомӣ, партовҳои радиоактивӣ истифода мешавад. Ҳангоми истифода бурдани чунин истилоҳоти маҳсус ҳатман бояд мафҳумҳои он кушода дода шавад.

¹ Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод. / Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. – Душанбе: Деваштич, 2008.

сабку услуби ягона ва барои оммафаҳм шудан хизмат менамояд. Бояд қайд намуд, ки талабот ба сабку услуби санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи лаҳҷаи маҳаллӣ ва ибораҳои пуробуранги дар рафти меъёрҷодкунӣ ва матни онро қобили қабул намешуморад. Зеро истифодаи лаҳҷаи маҳаллӣ дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ метавонад боиси коста намудани мазмуну мундариҷаи он ва аз тарфи дигар боиси нодуруст тадбиқ гардидани меъёри мазкур дар амал гардад. Вобаста ба ин М.З.Раҳимов дуруст қайд менамояд «забоншиносон бояд ба хусусиятҳои хоси забон аҳмият дода, ба истифодаи калимаҳои пуробуранге, ки мазмуну мундариҷаи қонунро коста мекунад роҳ надиханд»¹. Аз тарафи дигар ибораҳои зиёдатӣ, такрорҳои беасос, серсуханӣ чихати тавзеҳ, тасвири тӯлонӣ беасос хоси услуби санади меъёрии ҳуқуқӣ набуда, субъекти истифодабаранда маъноӣ онро сарфаҳм намеравад. Аз ин рӯ, мақсад ва таъиноти асосии санади меъёрии ҳуқуқӣ ба ҳадаф намерасад. Бояд дар назар дошт, ки агар дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ мафҳумҳои (истилоҳоти) гуногуни ҳаммаъно, истифодаи калима ва исти-

¹ Ниг. Раҳимов М.З. Доир ба баъзе масъалаҳои забони қонун // Давлат ва ҳуқуқ // 2008, №1.С.65.

лоҳоти бегонаи ғайримаъмул, ибора ва таркибҳои норавшан, мулоҳизот, хитобу даъватҳои умумӣ, калимаҳои мураккаби ихтисоршуда ва истилоҳоти ғайримаъмулӣ ифода ёфта бошад завқи хонандаро мекоҳад, хоҳиши омӯхтанашро бедор намекунад. Аз ҳамин лиҳоз, риоя гардидани талаботҳои сабку услуби санади меъёрии ҳуқуқӣ, яъне роҳ надодан ба истифодаи ҳама гуна ибораҳои дар боло номбурда, омили баланд бардоштани сифати техникаи қонунҷодкунӣ мегардад.

2. Қисми дуюми моддаи тафсиршаванда муқаррар менамояд, ки дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи ҷумлабандҳои дақиқан муҳтасаршуда норавост. Аз мазмуни меъёри мазкур бар меояд, ки матни санади меъёрии ҳуқуқӣ метавонад серсухан бошад, агар он ба манфиати дақиқӣ ва муқамалии тарзи баён хизмат намояд. Яъне вобаста ба талаботи сабку услуби санади меъёрии ҳуқуқӣ матни он бояд тавре байён карда шавад, ки барои дар амал тадбиқ намудани он нофаҳмогиро ба вучуд наорад ва ба ҳамагуна калимаҳои мураккаби ихтисоршуда роҳ надихад. Бояд, ки дар доираи илмӣ ихтисосмандона ва истифода аз мафҳумҳои омма-фаҳм ва талаботҳои муқарраршуда таҳия ва қабул карда шавад.

Моддаи 41. Тартиби нишон додани номи мақомоти давлатӣ дар санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Номи мақомоти давлатӣ, ки дар санади меъёрии ҳуқуқӣ зикр меёбад, дақиқ ва айнан мутобиқи номи пурраи расмиашон, ки дар оиннома ва низомномаи онҳо, дар қарор оид ба таъсис, номгузорӣ ва тағйири ном қардани онҳо пешбинӣ шудаанд, навишта мешаванд.

2. Мафҳумҳои умумӣ (калимаву ибораҳо), ки мақомоти давлатиро ифода менамоянд, дар санади меъёрии ҳуқуқӣ танҳо дар ҳолатҳои истифода мешаванд, ки ҳар кадом мақомоти давлатиро ин мафҳуми дахлдори умумӣ дар назар дошта бошад.

3. Агар дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ чандин бор зикр қардани мақоми давлатӣ, ҳамчунин ин ё он мафҳуми бо чанд калима ифодашавандаро чандин маротиба такрор қардан зарур бошад, он гоҳ номи ин мақомоти давлатӣ ё мафҳум дар муқаррароти меъёрӣ, ки он бори аввал истифода шудааст, пурра зикр меёбад, зимни ин дар қавсайн ифодаи шартии он, ки дар муқаррароти минбаъда ишора мегардад, навишта мешавад. Ҳамин қоида нисбати номи санади меъёрии ҳуқуқӣ тадбиқ қарда мешавад, агар пурра зикр қардани номи он мақсаднок набошад.

1. Моддаи тафсиршаванда ҳангоми истифода бурдани номи мақомоти давлатиро дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ намулдааст. Аз рӯи талаботҳои мазкур бояд, ки номи мақомоти давлатӣ дақиқ ва айнан мутобиқи номи пурраи расмиаш бошад.

Номи расмӣ мақомоти давлатӣ тибқи моддаи мазкур дар қарор оид ба таъсис додани он, низомномаи тасдиқгардида ва оинномаи он дарҷ гардонидани мешавад.

Масалан, Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 март соли 2009, №637 таъсис дода

шудааст. Дар заминаи Фармони мазкур Низомномаи он низ тасдиқ гардидааст.

Ҳангоми истифода бурдани номи мақомоти мазкур дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд, ки номи пурраи он, яъне «Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» навишта шавад. Истифода гардидани «Маркази миллии қонунгузорӣ» аз рӯи талаботи моддаи мазкур норавост.

Бояд як ҳолати дигарро қайд намуд, ки моддаи тафсиршаванда номи расмӣ мақомоти давлатиро, ки дар оиннома ва низомномаи онҳо, Қарор дар бораи таъсис дарҷ гардидааст пешбинӣ менамояд. Лекин қарор дар бораи

таъсис додани баъзе мақомотҳои давлатӣ қабул карда намешавад. Масалан, Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст.

Дар ин ҷо, чи тавре ки маълум мешавад, моддаи тафсиршаванда танҳо қарорхоро пешбинӣ кардааст. Нисбати фармонҳо чизе гуфта нашудааст.

Ҳангоми тағйири ном кардани муассисаи давлатӣ сараввал бояд, ки Фармон ё Қарор дар бораи тағйир ёфтани ном қабул карда шуда, сипас тағйиру иловаҳо ба оиннома ва низомномаи он ворид карда шавад.

Масалан, Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 октябри соли 2008 №556, ба Донишгоҳи миллии Тоҷикистон тағйири ном карда шудааст. Баъдан дар санаи 31 декабри 2008 №687 ба оинномаи он тағйирот ворид карда шудааст.

Дар ҳолате, ки Қарор оиди тағйири ном қабул гардида бошад ба низомномаи он тағйирот ворид нагардида бошад, бояд ному, ки дар Қарор оиди тағйири ном пешбинӣ гардидааст, истифода шавад.

2. Қисми дууми моддаи тафсиршаванда пешбинӣ менамояд, ки мафҳумҳое (калимаю ибора), ки дар зери он мақомотҳои муайяни давлатӣ фаҳмида мешавад, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танҳо дар ҳолате истифода мешавад, ки ҳар кадом мақомоти давлатиро ин мафҳуми дахлдори умумӣ дар назар дошта бошад. Масалан, калимаи «Милитсия» Вазорати қорҳои дохилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-

ро муаррифӣ менамояд. Истифода гардидани калимаи милитсия дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ маънои Вазорати қорҳои дохиларо дар назар дорад.

3. Қисми 3 моддаи тафсиршаванда талаботро пешбинӣ намудааст, ки метавонад нисбати номи мақомоти давлатӣ, мафҳумҳои бо чанд калима ифодашаванда ва номи санади меъёрии ҳуқуқӣ истифода гардад. Талаботи мазкур аз он иборат аст, ки ҳангоми якчанд маротиба истифода гардидани номи мақомоти давлатӣ ё мафҳумҳои бо чанд калима иборат гардида дар санади меъёрии ҳуқуқӣ бори аввал номи мақомот ё мафҳум пурра навишта мешаваду зимнан дар даруни қавсайн () ифодаи шартии минбаъдаи он нишон дода мешавад.

Масалан, дар низомномаи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст:

Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – Вазорат). Ин талабот нисбати мафҳумҳои аз якчанд калима иборат низ татбиқ мегардад. Масалан, дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи моратория санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибқорӣ дар соҳаи истеҳсоли» чунин омадааст:

Комиссияи давлатӣ оид ба татбиқи мораторияи санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибқорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли (минбаъд Комиссияи давлатӣ оид ба татбиқи моратория). Талаботи мазкур, чи тавре ки дар боло ишора намудем, нисбати номи санади меъёрии ҳуқуқӣ татбиқ мегардад.

Моддаи 42. Техникаи ба санади меъёрии ҳуқуқӣ ворид кардани тағйиру иловаҳо

1. Агар тағйиру иловаҳои ба санади меъёрии ҳуқуқӣ воридкардашаванда аз нисфи матни санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) зиёд бошанд ва ё онро душворфаҳм гардонанд, пас санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) дар таҳрири нав баён карда мешавад.

2. Агар тағйири меъёрхоро дар таҳрири нав пурра баён кардан зарур набошад, матни онҳо бо роҳи хорич, илова ва иваз намудани баъзе калима, ибора, ҷумла ва рақамҳои ислоҳ карда мешаванд.

3. Дар сурати аз санади қонунгузорӣ хорич намудани фасл, боб, модда ва аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ хорич кардани фасл, боб, банд рақами тартибии онҳо мутаносибан тағйир дода намешавад. Агар қисми таркибии модда ва ё банди санади меъёрии ҳуқуқӣ хорич карда шавад, дар ин сурат қисмҳои боқимондаи таркибии модда ва ё банд ба тартиб дароварда мешаванд.

4. Дар сурати ба санади меъёрии ҳуқуқӣ илова намудани фаслҳо, бобҳо, моддаҳо ва ё бандҳои ба онҳо рақамҳои тартибии фаслҳо, бобҳо, моддаҳо ва бандҳои пешинаи санади меъёрии ҳуқуқӣ гузошта, дар тарафи рости қисми болои ин рақамҳо бо рақамҳои арабӣ аз воҳиди як сар карда рақамгузорӣ карда мешавад.

5. Агар ба қисми таркибии модда ва ё банди санади меъёрии ҳуқуқӣ қисми таркибии нав илова карда шавад, қисмҳои боқимондаи таркибии модда ва ё банд ба тартиб оварда мешаванд.

6. Даровардани тағйиру иловаҳо ба санади меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби мақомоти онро қабулкардаи ҳуқуққочдунанда (шахси мансабдор) бо роҳи қабул намудани ҳамон намуд санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки ин тағйиру иловаҳо ба он ворид карда мешаванд, ба амал бароварда мешавад.

7. Тағйиру иловаҳо ба Кодекс бо роҳи қабул намудани Қонун ворид карда мешаванд.

8. Тағйиру иловаҳоро ба санади меъёрии ҳуқуқии тасдиқшуда мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда (шахси мансабдор), ки онро тасдиқ намудааст, бо роҳи қабул кардани ҳамон намуди санади меъёрии ҳуқуқие, ки ин санади меъёрии ҳуқуқӣ бо чунин санади меъёрии ҳуқуқӣ тасдиқ карда шудааст, ворид менамояд.

1. Моддаи мазкур техникаи ба санади меъёрии ҳуқуқӣ ворид кардани тағйиру иловаҳоро муқаррар намудааст. Техникаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санади меъёрии ҳуқуқӣ як қисми мустақили техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ буда, ба худ хусусиятҳои хосро доро мебошад. Хусусиятҳои он пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки санади меъёрии ҳуқуқӣ дар шакли нав қабул карда намешавад, балки меъёрҳои нав ба санади меъёрии ҳуқуқӣ ворид карда мешавад, ё як меёр ба меъёри дигар иваз карда мешавад. Аз талаботи қисми якуми моддаи тафсираванда бармеояд, ки агар дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ тағйиру иловаҳои воридкардашаванда аз нисфи матни санади меъёрии ҳуқуқӣ зиёд бошанд ва ё онро душворфаҳм гардонанд, пас ин гуна санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳатман дар таҳрири нав баён карда мешавад. Талаботи мазкур бо он мақсад ба амал бароварда мешавад, ки ҳолатҳои дар амалия вохӯрдан мумкин аст, ки ҳангоми аз нисф зиёд ворид кардани тағйиру иловаҳо дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ боиси сари вақт огоҳӣ наёфтани субъекти тадбиқкунанда ва дигар ашхос мегардад. Аз тарафи дигар, санади меъёрии мазкур хусусияти худро аз даст дода, ба талаботи ҷомеа ҷавобгӯ намегардад, ки дар натиҷа боиси баҳсу нофаҳмиҳои зиёд шуданаш мумкин аст.

2. Қисми дуюми моддаи тафсираванда муқаррар менамояд, ки агар зарурат ба тағйири меъёрҳоро дар таҳрири нав пурра баён кардан набошад, дар ин ҳолат бо роҳи хорич, илова ва иваз намудани баъзе калима, ибора, ҷумла ва рақамҳо ислоҳ карда мешаванд. Бояд

қайд кард, ки тағйири меъёрҳоро дар таҳрири нав ё хорич, илова ва иваз намудани баъзе калима, ибора, ҷумла ва рақамҳо ба матни санади меъёрии ҳуқуқӣ бо ду роҳ ба амал бароварда мешавад: якум, ин қабул намудани қонун оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо, дуюм, ин бо роҳи қабул намудани қонун оид ба ворид намудани тағйирот. Шакли якум, яъне тағйиру иловаҳо нисбатан ба шакли дуюм васеътар буда бо роҳи қабул намудани қонун оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни амалкунанда аз тарафи мақомоти меъёрэҷодкунанда ба амал бароварда мешавад. Дар матни қонуни қабулгардида оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни амалкунанда аз рӯи талаботи техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ дар он бо роҳи хорич намудан, илова ва иваз намудани баъзе калима, ҷумла, рақамҳо, номи бобҳо, номи моддаҳо, илова намудани моддаҳои нав ё хорич намудани он ва ғайраҳо пешбинӣ карда мешавад. Қонуни қабулгардида оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни амалкунанда аз моддаҳо иборат буда матни ворид намудани тағйиру иловаҳо бо тартиби муайян дар қисмҳо, сархатҳо, бандҳо ва зербандҳо рақамгузорӣ шуда, пешниҳод карда мешаванд. Ҳангоми тайёр намудани лоиҳаи қонун оиди ворид намудани тағйиру иловаҳо аз тарафи мақомоти меъёрэҷодкунанда тавзеҳнома ва маълумотномаи асосноккунии лоиҳаи мазкур низ пешниҳод карда мешавад. Дар тавзеҳнома ва маълумотномаи мазкур мақсаду сабаби қабул ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳатман пешниҳод карда мешавад. **Масалан:**

**ҚОНУНИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР БОРАИ ВОРИД НАМУДАНИ ТАҒЙИРУ ИЛОВАҲО БА ҚИСМИ СЕЮМИ
КОДЕКСИ ГРАЖДАНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Моддаи 1. Ба қисми сеюми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2005 қабул гардидааст (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2005, №3, мод. 123), тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шаванд:

1. Қисми 2 моддаи 1133 хорич карда шуда, қисмҳои 3, 4 ва 5 мутаносибан қисмҳои 2, 3 ва 4 ҳисобида шаванд.

2. Моддаи 1137 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

"Моддаи 1137. Ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ

1. Ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ бо тарзҳои пешбиниамудаи Кодекси мазкур бо назардошти моҳияти ҳуқуқи вайроншуда ва оқибатҳои вайронкунии ин ҳуқуқ ҳифз карда мешавад.

Шакли дуом, ин тағйирот мебошад, ки бо роҳи қабул намудани қонун оид ба ворид намудани тағйирот ба қонуни амалкунанда аз тарафи мақомоти меъёрҷодкунанда ба амал бароварда мешавад ва нисбатан ба шакли якум маҳдудтар мебошад. Яъне, дар шакли аввала тавре дар боло қайд намудем дар матни қонуни қабулгардида аз рӯи талаботи техникаи ҳуқуқҷодкунӣ бо

роҳи хорич намудан, илова ва иваз намудани баъзе калима, ҷумла рақамҳо, номи бобҳо, номи моддаҳо, илова намудани моддаҳои нав ё хорич намудани он ва ғайраҳо ислоҳ карда мешавад. Дар шакли дуом бошад танҳо ба воситаи қабули қонун оид ба ворид намудани тағйирот ба қонуни амалкунанда тағйирот ба санади меъёрии ҳуқуқӣ ворид карда мешавад. **Масалан:**

ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Оид ба ворид намудани тағйирот ба Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"

Моддаи 1. Боби V Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 10 майи соли 2002 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, № 4, қ. 1, мод. 293; с. 2005, № 7, мод. 400; с. 2007, № 5, мод. 364) хорич карда шавад.

3. Қисми сеюми моддаи тафсиршаванда муқаррар менамояд, ки аз санади қонунгузорӣ хорич намудани фасл, боб, модда ва аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ хорич кардани фасл, боб, банд рақами тартибии онҳо мутаносибан тағйир дода намешавад. Мусалам аст, ки дар қонун оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни амалкунанда ба санади меъёрии ҳуқуқӣ қоидаи мазкур нишон дода мешавад. Масалан, қисми якуми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон бобҳои 14,15 ва 16 хорич карда шуд ва бобҳои минбаъдаи он бетағйир монда шуд. Инчунин, моддаи тафсиршаванда муқаррар менамояд, ки агар қисми таркибии модда ва ё банди санади меъёрии ҳуқуқӣ хорич карда шавад, дар ин сурат қисмҳои боқимондаи таркибии модда ва ё банд ба тартиб дароварда мешаванд. Меъёри муқарраргардидаи мазкур ҳамарӯза дар амалия ҳангоми тайёр намудани лоиҳаи тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба назар мерасад. Зеро моддаи 34 қонуни тафсиршаванда дар алоҳидагӣ тартиби рақамгузори қисм ва бандҳои моддаро барои ҳар як модда мустақил пешбинӣ намудааст. Тибқи талаботи он бояд рақамгузори таркиби санади меъёрии ҳуқуқӣ пайдарпай бошад. Аз ин рӯ, баъди қабул гардидани тағйиру иловаҳо қисмҳои боқимондаи таркибии модда ва ё банд ба тартиб дароварда мешаванд. Бояд дар назар дошт, ки чунин талабот нисбати ворид намудани ҳама қисмҳои таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешавад.

4. Талаботи қисми 4-и моддаи тафсиршаванда муқаррар менамояд, ки дар ҳолати илова намудани фаслҳо, бобҳо, моддаҳо ва ё бандҳо ба санади меъёрии ҳуқуқӣ ба онҳо рақамҳои тартибии фаслҳо, бобҳо, моддаҳо ва бандҳои пешинаи санади меъёрии ҳуқуқӣ гузошта, дар тарафи рости қисми болои ин рақамҳо бо рақамҳои арабӣ аз воҳиди як сар карда рақамгузорӣ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки талаботи муқарраргардида давоми мантиқии қисмҳои 4,6,9 ва 13 моддаи 34-и қонуни тафсиршаванда мебошанд. Яъне фаслҳо, бобҳо, моддаҳо ва ё бандҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ қисми таркиби санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, бо тартиби муқарраргардида рақамгузорӣ карда мешавад. Аз ҳамин лиҳоз, ҳангоми ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санади меъёрии ҳуқуқӣ дар ҳолати илова намудани фаслҳо бо рақами римӣ, бобҳо, моддаҳо ва ё бандҳо бошад бо рақами арабӣ дар тарафи рости қисми болои он аз воҳиди як сар карда рақамгузорӣ карда мешавад.

5. Қисми 5 моддаи тафсиршаванда муқаррар менамояд, ки агар ба қисми таркибии модда ва ё банди санади меъёрии ҳуқуқӣ қисми таркибии нав илова карда шавад, қисмҳои боқимондаи таркибии модда ва ё банд ба тартиб оварда мешаванд. Аз талаботи қисми моддаи тафсиршаванда бармеояд, ки ҳангоми ворид намудани қисми таркибии нав ба қисми таркибии модда ва ё банди санади меъёрии ҳуқуқӣ қисмҳои боқимондаи таркибии модда ва ё банд ба тартиб оварда мешаванд. Талаботи мазкур бо мақсади он

муқарар карда шудааст, қисм ва банди санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун як ҷузъи таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, мазмуни ягона дорад. Аз тарафи дигар, қисм ва банди санади меъёрии ҳуқуқӣ ном надорад ва мазмуну муҳтавои моддаро ифода менамояд ва он бояд, ки бо як тартиби муайян дар дохили модда рақамгузорӣ карда шавад.

6. Аз мазмуни қисми 6 моддаи тафсираванда бармеояд, ки даровардани тағйиру иловаҳо ба санади меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби мақомоти онро қабулкардаи ҳуқуқҷодкунанда (шахси мансабдор) бо роҳи қабул намудани ҳамон намуди санади меъёрии ҳуқуқие, ки ин тағйиру иловаҳо ба он ворид карда мешаванд, ба амал бароварда мешавад. Қисми моддаи тафсираванда ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санади меъёрии ҳуқуқро аз ҷониби мақомоти онро қабулкардаи ҳуқуқҷодкунанда пешбинӣ менамояд. Ҳангоми ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санади меъёрии ҳуқуқӣ танҳо бо роҳи қабул намудани ҳамон намуди санади меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад.

7. Қисми 7 моддаи тафсираванда муқаррар менамояд, ки тағйиру иловаҳо ба Кодекс бо роҳи қабул намудани Қонун ворид карда мешаванд. Қобили қайд аст, ки дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ кодекс ҳамчун қонуни ягона ҷои муайяно ишғол менамояд, ки тавассути он муносибатҳои соҳаи муайяни ҷамъиятӣ пурра бевосита ба танзим дароварда мешавад. Аз ин лиҳоз, талаботи ба кодекс во-

рид намудани тағйиру иловаҳо бояд танҳо бо роҳи қабул намудани қонун оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба кодекси амалкунанда амалӣ гардонида шавад. Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба кодекс бо роҳи қабул намудани Қонун оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба кодекси амалкунанда ба монанди дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ раванди муайяноро, ки қонуни тафсираванда муқаррар намудааст, дарбар мегирад. Яъне, аз лаҳзаи омода намудани лоиҳаи қонун оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба кодекс аз тарафи субъекти ваколатдори ҳуқуқҷодкунанда то қабули он мебошад.

8. Қисми 8 моддаи тафсираванда муқаррар менамояд, ки тағйиру иловаҳо ба санади меъёрии ҳуқуқии тасдиқшуда мақомоти ҳуқуқҷодкунанда (шахси мансабдор), ки онро тасдиқ намудааст, бо роҳи қабул кардани ҳамон намуди санади меъёрии ҳуқуқие, ки ин санади меъёрии ҳуқуқӣ бо ҷунин санади меъёрии ҳуқуқӣ тасдиқ карда шудааст, ворид менамояд. Аз мазмуни қисми моддаи тафсираванда бармеояд, ки ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санади меъёрии ҳуқуқии тасдиқшуда аз тарафи мақомоти ҳуқуқҷодкунанда танҳо бо роҳи қабул намудани ҷунин санади меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Масалан, бо роҳи қабул намудани қонун оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни амалкунанда аз тарафи мақомоти меъёрҷодкунанда ба амал бароварда мешавад.

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ ГРАЖДАНӢ, СОҲИБКОРӢ ВА ОИЛАВӢ

Дар семоҳаи чоруми соли 2014 дар қонунгузорию граждани ва соҳибкорӣ як қатор навигариҳо ворид карда шуд. Аз ҷониби Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 9 қонуни амалкунандаи зерин тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид карда шудааст:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гаравхона (ломбард)»;
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ»;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гарави амволи манқул»;
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадихӣ ва баъзе намудҳои фаъолият»;
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама»;
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот»;
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми иҷозатдихӣ»;
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он»;
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ».

Дар моддаҳои 9 ва 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гаравхона (ломбард)» вобаста ба муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба даст оварда ва маблағгузорию терроризм оид ба аҳдҳо ва амалиётҳои шубҳанок инчунин доир ба муҳлати ҷиптаи гарав тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид карда шуд.

Ба моддаҳои 1, 15, 29, 42 ва 49 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» тағйиротҳои зарурӣ доир ба таҳрири истилоҳоти соҳавӣ ворид карда шуданд. Аз ҷумла калимаҳои «ҳаракати маблағҳои пулӣ» ба калимаҳои «гардиши пулӣ» ва калимаҳои «агар Қонуни мазкур ҳолатҳои дигарро пешбинӣ накарда бошад» ба калимаҳои «ба истиснои ҳолатҳои пешбинӣ намудаи Қонуни мазкур» иваз карда шуданд.

Номи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гарави амволи манқул» дар таҳрири зайл ифода карда шуд: «Дар бораи гарави молу мулкҳои манқул». Ҳамзамон дар аксари моддаҳои Қонун тағйиротҳои таҳрирӣ доир ба иваз кардани калимаи «амвол» ба калимаи «молу мулк» анҷом дода шуд. Қисми 7 моддаи 7 Қонуни мазкур дар таҳрири зайл

ифода гардид: «7. Тавсифи предмети гарав инфиродӣ ё умумӣ шуда метавонад то ба дараҷае, ки дар лаҳзаи ба миён оmodани масъалаи вобаста ба воқеият, бо навбат ё маҷбуран амалишавии гарав, имконияти муайянқунии предмети гаравро диҳад.».

Инчунин дар моддаи 32 Қонуни мазкур мафҳуми гаравхона дар таҳрири нав қабул карда шуд: «- Гаравхона (ломбард) шахси ҳуқуқие (ташкilotи махсусгардонидашудае) мебошад, ки ба додани қарзи кӯтоҳмуддат бар ивази гарави молу мулкҳои манқули шахрвандон, инчунин нигоҳдошти молу мулкҳои манқули шахрвандон машғул аст.». Дар Қонуни мазкур моддаи нав (моддаи 59¹) доир ба ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи қонуни зикршуда қабул карда шуд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадихӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» намуди нави фаъолият, ки барои он иҷозатнома зарур аст «- фаъолияти иқтисодии хориҷӣ оид ба назорати содиротии маҳсулоти табиноти духадафа» илова карда шуд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама» як қатор тағйиротҳои таҳрирӣ ворид карда шуданд. Ҳамзамон дар моддаи 9 Қонуни мазкур муқаррар карда шуд, ки «Ба истехсол, ҷойгиронӣ ва интишори рекламае, ки талаботи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист риоя намекунад, иҷозат дода намешавад.». Инчунин моддаи 16 дар таҳрири зайл ифода шуд: «Ҷойгиронии реклама дар биноҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳои таълимӣ ба истиснои рекламаи иҷтимоӣ манъ аст.».

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» мафҳуми иттилооти махфӣ дар таҳрири зерин ифода шуд: «- иттилооти махфӣ – маълумоти дорои сирри давлатии дар моддаҳои 13-18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сирри давлатӣ» пешбинӣ гардида, ки ифшо ё гум кардани онҳо ба амнияти миллӣ ва иқтисодии муҳофизатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарар мерасонад ё расонида метавонад.».

Аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми иҷозатдихӣ» банди 16 – уми моддаи 29 хориҷ карда шуд, ки он дахл дошт ба вақолати мақомоти дар соҳаи танзими сиёсати зиддиинҳисорӣ, ҷиҳати додани розигӣ барои таъсис ва аз нав ташкил додани шахси ҳуқуқии дорои мавқеи ҳалкунанда, ин-

чунин дар мавриди азнавташкилдихӣ, сармо-гузорӣ ва бастанӣ аҳдҳо аз ҷониби субъектҳои монополияи табиӣ.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои во-баста ба он» доир ба андозаи ҳадди ақалли ҳаққи қалами муаллиф тағйирот ворид карда шуд. Дар ҳамин партав қисми 7 моддаи 26 дар таҳрири зерин ифода шуд: «7. Андозаи ҳадди ақалли ҳаққи қалами муаллиф аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мегардад ва бо зиёдшавии музди меҳнати кормандони соҳаи фарҳанг индексатсия карда мешавад.»

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» асосҳои ба кор бурдани ҳуҷҷатҳои электронӣ, талаботи асосӣ ба ҳуҷҷатҳои электронӣ, инчунин ҳуқуқ, вазифаҳо ва масъулияти иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро, ки дар соҳаи гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ ба амал меоянд, муқаррар менамояд. Дар Қонуни мазкур мафҳумҳои: ҳуҷҷати электронӣ, гардиши ҳуҷҷати электронӣ, ҳомили мошинӣ, дигар воситаҳои ҳам-

монандкунӣ, мурағибӣ ҳуҷҷати электронӣ, нусхаи электронии ҳуҷҷати қоғазӣ, нусхаи электронии ҳуҷҷати электронӣ, имзои электронӣ, молики система ва шабакаҳои иттилоотӣ дар таҳрири нав муқаррар карда шуданд. Ҳамзамон дар моддаи 9 Қонуни мазкур иловаи зерин ворид карда шуд: «Ҳуҷҷати электронӣ дар он сурат асл ҳисобида мешавад, ки агар он дорои имзои электронии ҷавобгӯ ба талаботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар воситаҳои ҳаммонандкунии мурағиб бошад.» Яқинд моддаҳои (моддаҳои 10, 11, 16 ва ғайра) дар таҳрири нав пешбинӣ карда шуданд. Бобҳои 3 ва 4 аз Қонуни мазкур хориҷ карда шуданд. Дар маҷмӯъ дар Қонуни мазкур тағйиротҳои куллӣ ба вуҷуд омаданд, ки бештари онҳо ба татбиқи ҳуҷҷатгузори электронӣ ва имзои электронӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ алоқаманд мебошанд.

**Исмоилова М.,
мутахассиси шӯъбаи қонунгузори
гражданӣ, соҳибкорӣ ва оилавӣ**

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ, ИСТИФОДАИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ ВА ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

Дар охири соли 2014 дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист як қатор навигариҳо ворид карда шуд. Аз тарафи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба се қонуни амалкунанда тағйиру иловаҳо ворид карда шуд, аз ҷумла:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ»;

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда»;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ҚТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист».

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» дар низоми қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 29 декабри соли 2010 аз ҷониби мақомоти олии қонунгузорӣ қабул гардидааст, ки он аз 4 боб ва 18 модда иборат мебошад. Қонуни мазкур самтҳои асосии сиёсати давлатиро дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳамчун қисми таркибии амнияти давлат, тибқи принцип ва меъёрҳои байналмилалӣ эътирофшуда муайян менамояд.

Дар боби якуми Қонуни мазкур масъалаҳои вобаста ба мафҳумҳои асосӣ, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи амнияти озуқаворӣ оварда шудааст.

Боби дуюм бошад, салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ.

Дар боби сеюм масъалаи таъминоти иттилоӣ оид ба амнияти озуқаворӣ.

Дар боби чорум муқаррароти хотимавӣ ҷойгир шудааст.

Тибқи тағйироти нав дар боби дуюм моддаи 6 сарҳати нав бо мазмуни зерин илова шуд:

«муайян намудани меъёри истеъмоли озуқаи асосӣ барои аҳоли»

Ин сарҳат салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои таъмин намудани аҳолии ба озуқа пурратар мегардонад. Ин имконият медиҳад, ки истеъмоли озуқа дар зиндагии ҳаррӯзаи аҳоли бо меъёри муайяншудаи истифодабарии озуқа танзим карда шавад.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда» ханӯз санаи 26 июли 2011 қабул карда шудааст, ки он аз 13 боб ва 54 модда иборат мебошад. Маротибаи якум аст, ки санади мазкур аз тарафи мақомоти қонунгузорӣ такмил дода мешавад. Ин қонун асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодии ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаро муайян карда, вазифаҳо, низоми фаъолият ва минтақабандии онҳоро муқаррар менамояд.

Тағйироти навбатии воридшуда ба моддаи 49: Ҳуқуқҳои нозирони давлатии муҳофизати мамнӯъгоҳ ва паркҳои табиӣ давлатӣ дахл дорад.

Аз сабабе, ки Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи силоҳ» аз 19 март 2013, тахти №939 қабул карда шуд ва дар он мафҳуми «яроқ» ба мафҳуми «силоҳ» иваз шуд, мафҳуми «яроқи хизматӣ», ки дар қисми 3 моддаи 49 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда» омада буд ба мафҳуми «силоҳи хизматӣ» иваз шуда, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи силоҳ» мутобик гардонида шудааст.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» ханӯз санаи 2 августи соли 2011 қабул карда шудааст, ки он аз 17 боб ва 85 модда иборат мебошад ва Қонуни мазкур низ маротибаи якум аст, ки аз тарафи мақомоти қонунгузорӣ такмил дода мешавад.

Мувофиқи мазмуни кӯҳнаи сарҳати 9 қисми 1 моддаи 69 Қонуни мазкур нозирони давлатии ҳифзи муҳити зист танҳо дар асоси тартиботи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ метавонистанд хангоми адои вазифаи хизматӣ бо худ яроқи оташфишон ва воситаҳои махсус гиранд, маҳфуз доранд ва истифода баранд. Ин мазмун доираи танзими бо худ гирифтани яроқро маҳдуд менамуд. Тағйироти нав бошад, пешбинӣ менамояд, ки доштан, нигоҳдорӣ ва истифода намудани силоҳи оташфишон тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешавад. Яъне тағйироти нав инчунин меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи силоҳ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалкунандаро низ дар бар мегирад.

Қабули қонунҳои нав ва ворид кардани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда аз пешрафт ва ба вучуд омадани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ шаҳодат медиҳанд. Аз ин лиҳоз бо мақсади ба танзим даровардани муносибатҳои нав, тағйир ёфтани ва қатъ шудани баъзе муносибатҳои ҷамъиятӣ аз тарафи мақомоти қонунгузор ба қонунҳои амалкунанда тағйиру иловаҳои лозима пайваста ворид карда мешаванд.

Ямакова Ш.Э.,
мутахассиси шӯъбаи қонунгузори
кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ
ва ҳифзи муҳити зист

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ МЕҲНАТ,
МУҲОЧИРАТ ВА ИҶТИМОӢ

Дар семоҳаи чоруми соли 2014 дар қонунгузории соҳаи меҳнат, муҳочират ва ҳифзи иҷтимоӣ як қатор навигариҳо вобаста ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда ба назар мерасанд, аз ҷумла:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини нафақаи хизматчиёни ҳарбӣ», аз 27 ноябри соли 2014, №1151;

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фондҳои ғайридавлатии нафақа», аз 27 ноябри соли 2014, №1162;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи берун баровардан ва дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ», аз 31 декабри соли 2014 №1171.

Ҷиҳати амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар самти таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоӣ хизматчиёни ҳарбӣ ва инчунин вобаста ба талаботи ҳаёти ҷомеа 27 ноябри соли 2014 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 1994 «Дар бораи таъмини нафақаи хизматчиёни ҳарбӣ» як қатор тағйиротҳо ворид карда шуданд.

Аз ҷумла қисми якуми моддаи 1 дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

«Муқаррароти Қонуни мазкур нисбати шахсони зерин татбиқ мешаванд:».

Дар матн моддаи 8 калимаи «яроқи» ба калимаи «силоҳи» ва дар қисми 1 моддаи 11 калимаи «идораҳои» ба калимаи «мақомоти» иваз карда шуданд.

Дар моддаи 12 калимаҳои «Мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идории» ба калимаҳои «Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии» иваз карда, пас аз калимаи «вилоятҳо,» калимаҳои «шаҳри Душанбе,» илова карда шуданд.

Инчунин дар қисми 1 моддаи 18 калимаҳои «мақомоти ҳокимияту идораи давлатӣ» ба калимаҳои «мақомоти ҳокимияти давлатӣ» иваз карда шуд.

Бояд тазаққур дод, ки дар ин ва ё он соҳа вобаста ба миён омадани муносибатҳои нав зарурати ба қонунҳои амалкунанда ворид намудани тағйиру иловаҳо пеш меояд. Бинобар ҳамин сабаб, моҳи ноябри соли 2014 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани иловаҳо ба Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фондҳои ғайридавлатии нафақа» ба имзо расонида шуд. Мутобиқи он ба сарҳатҳои 3 ва 4 қисми 1 моддаи 11 ва ба қисми 3 моддаи 13 иловаҳо ворид карда шуданд.

Аз ҷумла ба сарҳатҳои 3 ва 4 қисми 1 моддаи 11 бо мазмуни зайл илова карда шуд:

«-тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузори терроризм оид ба аҳдҳо ва амалиёти шубҳанок ба мақоми ваколатдори муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузори терроризм маълумот пешниҳод намояд;

-нигоҳдории нусхаи ҳуҷҷатҳоеро, ки барои муайян кардани шахсият зарур аст, на камтар аз панҷ соли баъди анҷом ёфтани муносибатҳои корӣ таъмин намояд.».

Ҳамчунин ба қисми 3 моддаи 13 бо ҷунин матн илова ворид карда шуд:

«Пешниҳод намудани маълумот ба мақоми ваколатдори муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба дастоварда ва маблағгузори терроризм ифшои сирри хизматӣ, тижоратӣ ва ё сирри дигари бо қонун ҳифзшаванда намебошад.».

Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи берун баровардан ва дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ» бо мақсади мукамал ва мутобиқ намудани меъёрҳои қонуни амалкунанда ба меъёрҳои Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидааст. Тағйиру иловаҳои воридшуда аз номи Қонуни мазкур оғоз гардида, то моддаҳои 20-умро бо назардошти мақсади дар боло зикршуда дар бар мегирад.

Пеш аз ҳама номи Қонун дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи берун баровардан ва ворид кардани сарватҳои таърихию фарҳангӣ». Ҳамчунин бинобар сабаби аз ҷиҳати техникаи қонунгузорӣ камбудӣ доштани баъзе қисмҳои

таркибии қонуни амалқунанда дар сархати 4 ва 5 моддаи 4 калимаҳои «гирдовардашудаҳои» ва «табии илмӣ», дар сахати 3 моддаи 8 калимаи «чамъиятии», дар сархати 5 моддаи 11 калимаҳои «берун баровардашаванда», дар матни моддаи 12 калимаҳои «берун баровардашударо», қисми 2 моддаи 15 калимаҳои «берун баровардашуда» мувофиқан ба калимаҳои «гирдовардаҳои», «табии илмӣ», «чамъиятии», «берунбаровардашаванда», «берунбаровардашударо» ва «берунбаровардашуда» иваз карда шуданд.

Ҳамзамон бо мақсади риоя гаштани қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ дар сархати 2

моддаи 8 калимаи «реестри» ва дар сархати 2 қисми 2 моддаи 10 калимаи «квитансия» ба калимаҳои «феҳристи» ва «пардохтнома» иваз карда шуданд. Илова бар ин, бинобар мутобиқ намудани матни дохилии Қонун бо номи он дар баъзе қисмҳои таркибии он калимаҳои «сарватҳои фарҳангӣ» ва «дохил» мувофиқан ба калимаҳои «сарватҳои таърихӣ» фарҳангӣ» ва «ворид» иваз карда шуданд.

**Замираи Курбон,
мутахассиси шуъбаи қонунгузорӣ
оид ба меҳнат, муҳочират ва иҷтимоӣ**

**НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ МОЛИЯ,
АНДОЗУ ГУМРУК ВА ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ**

Дар семоҳаи аввали соли 2015 дар қонунгузори соҳаи молия, андоз, гумрук ва фаъолияти бонкӣ як қатор навигариҳо ба амал омаданд, ки метавон онҳоро пешравӣҳо дар соҳаи мазкур номид. Аз ҷумла, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати содирот» №1168 аз 31.12.2014 с. ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» №1132 аз 24.11.2014 с.

Қайд кардан ба маврид аст, ки қабули ҳар як қонун нав ва ё тағйирот дар он, барои пешравӣ ва фаъолияти пурсамари мақомоти қонунгузорӣ мусоидат намуда, раванди инкишофи соҳаҳои дахлдори ҷомеаро таъмин менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати содирот» 31 декабри соли 2014 таҳти №1168 қабул гардида, 5 боб ва 18 моддаро дар бар мегирад. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба ташкили назорати содирот, фаъолияти иқтисодии хоричӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи назорати содирот оид ба молҳо, технологияҳо ва таъминоти барномавии назоратшаванда танзим менамояд. Мақсади қабул намудани қонуни мазкур, яъне баҳри ҳифзи манфиатҳо ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, амалӣ намудани талаботи ӯҳдадорӣҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон оид ба паҳн накардани силоҳи қатли ом ва воситаҳои таҳвили он, инчунин оид ба назорати содироти маҳсулоти табиноти ҳарбӣ ва духадафа, фароҳам овардани шароит барои ҳамгирии иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтисодӣ ҷаҳонӣ, муқовимат ба терроризм равона гардидааст.

Аз қонунҳои қабулкардашуда Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучет» дар шакли мукамал ҳар сол қабул карда мешавад. Ҳар сол қабул гардидани қонуни мазкур ду сабаб дорад:

1) сарчашмаҳои даромаднокии бучет ҳамасола тағйир меёбад;

2) самтҳои хароҷотнокии бучет дигаргун мешавад.

Мафҳуми расмӣ бучети давлатӣ дар сарҳати 2 моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011 таҳти №721 дода шудааст. Тибқи он бучети давлатӣ – фонди асосии маблағҳои пулӣ, шакли ташаккул ва хароҷоти маблағҳои пули мақомоти давлатии

ҷумҳуриявӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва фондҳои мақсадноки бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аз мафҳуми додашуда бармеояд, ки истилоҳи «бучет» ба се маъно фаҳмида мешавад:

1) ба маънои моддӣ, ки фонди маблағҳои пулиро фаҳмонидадар ихтиёри давлат ё сохторҳои маъмурӣ – марзии ҷудоғонаи он мебошад;

2) ба маънои иқтисодӣ – бучет маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ оид ба ташкил ва тақсими бучет ҳамчун фонди маблағҳои пулӣ мебошад;

3) ба маънои ҳуқуқӣ – бучет нақшаи молиявӣ, ки бо тартиби муқарраркардашуда дар шакли дахлдори ҳуқуқӣ (қонун ё қарорҳои маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ) қабул гардидааст ва мавзӯи он фонди маблағҳои пулӣ мебошад.

Бучети давлат ҳамчун нақшаи асосии молиявии давлат дар шакли қонун қабул ва амалӣ карда мешавад ва аз ин ҳисоб мақомоти давлатии ҷумҳуриявӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ӯҳдадоранд вазифаҳои дар назди онҳо гузошташударо иҷро намоянд. Яъне, аз ин бармеояд, ки дар шакли қонун қабул гардидани бучети давлатӣ характери нишондодҳои умумихатмӣ молиявӣ – ҳуқуқиро пайдо менамояд.

Моҳияти ҷунин шаклгирии бучет дар он мебошад, ки Қонун муносибатҳои муҳими молиявиро оид ба ҷамъоварӣ ва аз нав тақсим кардан ва истифодаи маблағҳои пулиро ба танзим медиорад. Маблағҳои мазкур аслан аз ҳисоби андоз ва пардохтҳои дигари молиявии шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеъӣ ҷамъоварӣ карда мешаванд. Гузашта аз ин, ҳамчун шакли санади меъёри ҳуқуқӣ гирифтани бучети давлатӣ дорои сатҳи баланди ҷамъиятӣ доштани нақшаи молиявии давлатро нишон медиҳад. Аз тарафи дигар давлат дар ҳар давра замон вазифаҳои мушаххаси иҷтимоиву иқтисодӣ аз ҷумла, сиёсати молиявӣ ва андозу бучетро ба уҳда дорад. Аз ин нигоҳ қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бучети давлатӣ» дар системаи молиявии давлат нақши махсус дорад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2015» 24 ноябри соли 2014 №1132 қабул гардид. Қонуни мазкур аз 28 модда иборат буда, фаъолияти молиявии як-

солаи давлатро дар бар мегирад. Меъёрҳои он ҳаҷми даромади умумӣ, хароҷоти умумии бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, касри бучети давлатӣ ва манбаҳои пушонидани он, хароҷоти бучети ҷумҳуриявӣ аз рӯи ғуруҳбандии вазифавӣ ва иқтисодӣ, Фонди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маблағҳои мақсаднокӣ (субвенсияи) аз бучети ҷумҳуриявӣ ба бучетҳои Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон, вилояти Хатлон ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриӣ ҷудошаванда, таносуби воридоти андозӣ ва ғайриандозӣ ба бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, бучети суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, муқаррарот оид ба пардохти маблағ тибқи ҳалномаҳои суд ва ба бучет ворид намудани ҷаримаҳо ва дигар пардохтҳои хангоми роия накардани қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар масъалаҳои, ки аз нақшаи асосии молиявии давлат бармеояд, муқаррар менамояд.

Мутобиқи моддаи 28 Қонуни мазкур аз 1 январи соли 2015 мавриди амал қарор дода мешавад.

Ҳаҷми умумии Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2015 аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузори ба маблағи 15278362 ҳазор сомонӣ тасдиқ карда шудааст, ки ин нишондод нисбат ба Бучети давлатии соли 2014 9,91% ё худ 1377336 зиёд мебошад. Бучети давлатӣ барои соли 2015 низ чун солҳои дигар бештар хусусияти иҷтимоӣ дорад, зеро қариб нисфи он ба ин соҳаҳо равона карда шудааст. Барои маблағгузори мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии - 920715 ҳазор сомонӣ, ки нисбат ба соли гузашта 91260 ҳазор сомонӣ, маориф - 2918639 ҳазор сомонӣ

нисбат ба соли гузашта - 401674 ҳазор сомонӣ, тандурустӣ - 1204464 ҳазор сомонӣ, нисбат ба соли гузашта 105299 ҳазор сомонӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли - 2887063 ҳазор сомонӣ, нисбат ба соли гузашта 198045 ҳазор сомонӣ, ҷорабинҳои фарҳангию оммавӣ ва солимгардонӣ - 736452 ҳазор сомонӣ, нисбат ба соли гузашта 150160 ҳазор сомонӣ, хоҷагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи муҳити зист ва хоҷагии ҷангал - 835739 ҳазор сомонӣ, нисбат ба соли гузашта 58403 ҳазор сомонӣ, комплекси сӯзишвории энергетикӣ - 1993075 ҳазор сомонӣ, нисбат ба соли гузашта 154117 ҳазор сомонӣ, дигар соҳаҳои иқтисодиёт ва хизматрасонӣ - 37475 ҳазор сомонӣ, нисбат ба соли гузашта 1411 сомонӣ, хароҷоти дигар - 1201638 ҳазор сомонӣ, нисбат ба соли гузашта 247830 ҳазор сомонӣ зиёд мебошанд.

Мавриди зикр аст, ки тамоми субъектони муносибатҳои бучетӣ барои минбаъд низ муътадил нигоҳ доштани рушти иқтисодиёт ва таъмини нишондодҳои бучети давлатӣ бояд фаъолияти боз ҳам самаранок намоянд. Ҳамин тариқ, фаъолияти молиявии давлатро бе қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ» тасаввур намудан номумкин аст, зеро ҳамчун асоситарин ҳуҷҷати молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини самараноки идоракунии давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мубориза алайҳи ҷинояткорӣ ва дигар қорҳои ташкилӣ-оммавӣ хизмат менамояд.

Баротова Манижа
мутахассиси шӯъбаи қонунгузори оид ба
молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ СОҲТОРИ ДАВЛАТӢ,
МАҚОМОТИ СУДӢ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚ

Дар семоҳаи чоруми соли 2014 аз ҷониби мақомоти олии кишвар ба як қатор қонунҳои амалкунанда тағйиру иловаҳо ворид карда шуд, ки аксари онҳо хусусияти техникӣ доранд. Аз ҷумла:

1. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интиҳоботи вакилон ва маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ”, №1133;

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1134;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси муҳофизатии ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1135;

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1136;

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният”, №1137;

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди терроризм”, №1138;

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди терроризм”, №1139;

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи милитсия”, №1140;

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди ҷинояткориҳои муташаккилона”, №1141;

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷовидон сохтани хотираи шаҳрвандоне, ки хангоми муҳофизати ватан ҳалок гардиданд”, №1142;

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии давлатии дактилоскопӣ”, №1143;

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ”, №1144;

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1145;

14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)”, №1146;

15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳофизатии гражданин”, №1147;

16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кушунҳои сарҳадии кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1148;

17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кушунҳои дохилии Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1149;

18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фармоиши давлатии муҳофизатӣ”, №1150;

19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқии хизматчиёни ҳарбӣ”, №1152;

20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи металлҳои қимматбаҳо”, №1156;

21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон”, №1161;

22. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1166;

23. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ворид намудани тағйирот ба Кодекси муҳофизатии гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1167;

24. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва рохпаймоиҳо”, №1169.

Ба Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интиҳоботи вакилон ба маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

1). Қисми якуми моддаи 10 дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

“Комиссияҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявии интиҳобот ба Маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқро Маҷлисҳои дахлдори вакилони халқ бо пешниҳоди раиси вилоят, шаҳр ва ноҳияи дахлдор бо назардошти таклифҳои сохторҳои маҳаллии хизбҳои сиёсии дар ҳудуди вилоят, шаҳр ва ноҳия фаъолияткунанда на дертар аз рӯзи даҳуми баъди таъин гардидани интиҳобот дар ҳайати 7-13 аъзои комиссияи ташкил менамояд.”

2). Моддаи 12 дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

“Моддаи 12. Ташкили комиссияи ҳавзавии интиҳобот

Комиссияи ҳавзавии интиҳобот аз тарафи комиссияи дахлдори вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявии интиҳобот бо пешниҳоди раиси вилоят, шаҳр ва ноҳияи дахлдор бо назардошти таклифҳои сохторҳои маҳаллии хизбҳои сиёсии дар ҳудуди вилоят, шаҳр ва ноҳия фаъолияткунанда на дертар аз 55 рӯз пеш аз

интихобот дар ҳайати раис, муовини раис, котиб ва на камтар аз 8 аъзо ташкил карда мешавад.”

3). Аз қисми панҷуми моддаи 16 калимаи “дахлдори” хориҷ карда шуд.

4). Ба қисми якуми моддаи 30 ҷумлаи дуюм бо мазмуни зайл илова карда шуд: “Ба бюллетени интихобот баъд аз рӯйхати номзадҳо сатри алоҳида бо ифодаи “муқобили ҳамаи номзадҳо” нишон дода мешавад.”

5). Ҷумлаи чоруми моддаи 40 дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

“Интихобкунанда дар бюллетени интихобот дар квадрати холӣ дар муқобили насаб, ном ва номи падарӣ номзад, ки ба тарафдорӣ овоз медиҳад, аломати ҷамъ “+” мегузорад. Дар мавриди зидди ҳамаи номзадҳо овоз додан интихобкунанда дар квадрати холии сатри “муқобили ҳамаи номзадҳо” аломати ҷамъ “+” мегузорад.” ва ғайра.

Ба Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

Аз сархати дуюми қисми 2 моддаи 53 калимаи “маҳрамона” хориҷ карда шуда, дар қисми 2 моддаи 89 калимаҳои “парвандаи граждани” ба калимаҳои “парвандаҳои гираждани, оилавӣ иқтисодӣ ва қарори суд оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури” иваз карда шуданд. Ба қисми 2 моддаи 241 пас аз калимаҳои “супурда мешаванд” калимаҳои “, ки онҳо танҳо дар маҷлиси судӣ истифода бурда, баъди анҷоми ҳар як маҷлиси судӣ барои нигоҳ доштан дар парванда баргардонида мешаванд” илова карда шуд. Ба моддаи 248 қисми 3 бо мазмуни зайл илова карда шуд:

“3. Ҳангоми эълон кардани қисми муқаддимавӣ ва хулосавии ҳукм раисикунанда ба иштирокчиёни муҳофизати судӣ тартиби бо матни пурраи он шинос шуданро мефаҳмонад.”

Қисми 6 моддаи 408 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

“6. Қарор ба парвандаи ҷиноятӣ ҳамроҳ карда, нусхаи он ба шахси эътироз ва шикоятбардор раво карда мешавад.”

Ба моддаи 479 сархати чорум бо мазмуни зайл илова карда шуд:

“- дар бораи дар давлати супоридашаванда мавриди шиканча қарор гирифтани шахс маълумот мавҷуд бошад;”.

Ба Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд”:

Ба қисми 1 моддаи 93 пас аз рақами “471,” рақами “471¹,” илова карда шуда, қисми 2 моддаи 121 дар таҳрири зерин ифода гардид:

“2. Барои баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури ва таъини ҷазои маъмури аз номи мақомоти андоз роҳбари мақомоти марказии андоз ва муовинони ӯ, роҳбарони мақомоти ҳудудии андоз дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо ва муовинони онҳо, роҳбарони нозироти андозсупорандагони миёна ва муовинони онҳо, роҳбарони шуъбаҳо ва бахшҳои бақайдгирӣ давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо, сардорони шуъбаҳои нозироти андозсупорандагони миёна дар вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва муовинони онҳо ҳуқуқ доранд.”

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

1). Номи Қонун бо ҳарфҳои калон навишта шавад. Дар моддаи 3:

- дар сархатҳои сеюм ва чорум калимаҳои “худидоракунии маҳаллӣ” ба калимаҳои “мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот” иваз карда шуда, сархати ҳафтум бо мазмуни зайл илова карда шуд:

“- гузаронидани экспертизаи давлатии зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;”

2). Сархати нухум бо мазмуни зайл илова карда шуд:

“ – амалӣ намудани дигар вазифаҳои, ки санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудаанд.”

3). Дар сархати чорум, моддаи 18 калимаҳои “худидоракунии маҳаллӣ” ба калимаҳои “мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот” иваз гардид. Сархати шашуми моддаи 18 дар таҳрири зайл ифода карда гардид:

“- бо қонунигардонии (расмикунони) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузори терроризм мубориза барад;” ва ғ-ра.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

1). Ба муқаддимаи Қонун пас аз калимаҳои “мақомоти ҳокимияти давлатӣ” кали-

маҳои “мақомоти худидоракунии шақрак ва деҳот” илова карда шуда, дар сарҳати 1 моддаи 1 калимаҳои “воқеи ва эҳтимоли” ба калимаҳои “воқеӣ ва эҳтимолии дохиливу берунӣ” иваз карда шуд. Сарҳати 14 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

“- амниятӣ дохилӣ – ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳими шахсият, ҷамъият ва давлат аз таҳдидҳои дохилӣ;”.

2). Сарҳати 6 моддаи 12 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

“- Қувваҳои мусаллаҳ, дигар қушунҳо ва воҳидҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо аслиҳа ва техникаи ҳарбӣ, воситаҳои моддӣ, захираҳо ва хизматрасониҳо таъмин менамояд;”;

3). Моддаи 15 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

“Моддаи 15. Ваколатҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шақрак ва деҳот, ҳуқуқ ва уҳдадорихои ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шақрак ва деҳот, инчунин инчунин ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон дар доираи ваколатҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон дар доираи ваколатҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорихои худ:

- дар воҳидҳои марзиви маъмури ва ташкилотҳои дахлдор оид ба таъмини амният чораҳо андешида, фаъолиятро дар ин самт ташкил менамоянд;

- маҳфуздорӣ қувваҳо ва захираҳои сафарбарӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақарраршударо таъмин менамоянд;

Тибқи санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар ваколатҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорихоро оид ба масъалаҳои таъмини амният амалӣ менамоянд.” ва ғ-ра.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди терроризм” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

Дар қисмҳои 1 ва 4 калимаи “қонунгузори” ба калимаҳои “санадҳои меъёри ҳуқуқӣ” илова карда шуд. Қисми 5 бо мазмуни зайл илова карда шуд:

“Тартиби гузаронидани чорабиниҳо оид ба манъ ва бекор кардани манъи воситаҳои молиявӣ ё дигар молу мулкҳои шахсонӣ бо терроризм алоқаманд дохил карда шуданд, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.”.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди терроризм” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

Дар сарҳати 2 моддаи 4 рақамҳои “179-82, 185, 187, 310 ва 402” ба рақамҳои “179, 179¹, 179²-179³, 181, 182, 184, 184¹, 184², 184³, 184⁴, 185,187, 193,194, 194¹, 194², 194³, 194⁴, 194⁵, 310 ва 402”, дар сарҳати 6 қисми 2 моддаи 8 ва дар қисми 5 моддаи 9 калимаи “яроқ” ба калимаи “силоҳ” иваз карда шуданд.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди ҷинояткориҳои муташаккилона” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

Пас аз калимаҳои “мусаллаҳона” калимаҳои “, аз ҷумла бо истифодаи моддаҳои оташзананда, тарканда, захролудкунанда, захролуд ё предметҳои, ки барои истифода бурдан ба сифати силоҳ мувофиқ карда шуданд,” илова карда шуданд.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди ҷинояткориҳои муташаккилона” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

1). Сарҳати шашуми моддаи 5 дар таҳрири зерин ифода гардид:

“- контрабандаи (қочоқи) воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо, силоҳ ва лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои оташзананда ва тарканда, воситаҳои тарқиш, маводи ядрӣ, радиоактивӣ, химиевӣ, биологӣ ё дигар намудҳои силоҳи қатли ом, мавод ва таҷҳизоти барои сохтани силоҳи қатли ом истифодашаванда, металлҳо ва сангҳои қиматбаҳо, ашёи хоми стратегӣ, осори бадеӣ, таҳрихӣ, бостоншиносӣ ё арзишҳои дигари фарҳангӣ, ки нисбат ба онҳо қоидаҳои махсуси гузаронидан аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд;”.

2). Сарҳати сеюм ва чоруми моддаи 6 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

“- аз байн бурдан ва пешгирӣ кардани маблағгузориҳои гурӯҳи муташаккили ҷиноятӣ, иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ), инчунин ташкilotи ба гурӯҳи муташаккили ҷиноятӣ, иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) мусоидаткунанда;

- банакшагирӣ, ташкил ва ҳамроҳангсоии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ташкilotҳо оид ба мубориза бар зидди ҷинояткориҳои муташаккилона, аз ҷумла бо ташкilotҳои байналмиллалӣ ва мақомоти дахлдори давлатҳои хориҷӣ;”;

- ба сарҳати 6 пас аз калимаи “низомӣ” калимаи “ташкilotӣ,” илова карда шуд ва ғ-ра.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷовидон сохтани хотираи шаҳрвандоне, ки ҳангоми муҳофизати ватан ҳалок гардиданд”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии давлатии дактилоскопӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мудофиаи граждани”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кушунҳои сарҳадии кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фармоиши давлатии мудофиавӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқии хизматчиёни ҳарбӣ” бештар тағйиротҳои хусусияти техникадошта ворид карда шуд.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

Моддаи 2 дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

“Моддаи 2. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой) ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, иборат мебошад.”.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

1). Ба Қонун муқаддима бо мазмуни зайл илова карда шуд:

“Қонуни мазкур асосҳои ташкилию ҳуқуқӣ, вазъи ҳуқуқӣ, ҳайат, вазифаҳо, таъинот ва принципҳои фаъолияти кушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.”.

2). Қисми 2 моддаи 2 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

“Кушунҳои дохилӣ вазифаҳои дигареро, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудааст, амалӣ менамояд.”.

3). Моддаи 7 дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

“Моддаи 7. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи кушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур,

дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, иборат мебошад.” ва ғ-ра.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи металлҳои қимматбаҳо” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

“7. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки тибқи Қонуни мазкур ба истифода ва муомилоти металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо машғуланд, уҳдадоранд оид ба аҳдҳо ва амалиёти шубҳанок бо металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо бо тартиби пешбининамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузори тероризм” ба мақоми ваколатдори муқовимат ба қонунгардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузори тероризм маълумот пешниҳод намоянд.”.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

1). Ба моддаи 9 сарҳати 15 бо мазмуни зайл илова карда шуд:

“ – фаъолияти вазорату идораҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, дигар ташкилотҳо, идтиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро дар амалӣ намудани фаъолияти валонтерӣи ҷавонон ҳамоҳанг месозад;”.

2). Ба қисми якуми моддаи 14 сарҳати якум бо мазмуни зайл илова карда шуд:

“ – иштироки фаъол дар татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон;”.

3). Қисми сеюми моддаи 28 дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

“Мақомоти давлатӣ, мақомоти ваколатдори давлатии кор бо ҷавонон, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон дар амалӣ намудани вазифаҳои оинномавии онҳо дар доираи имкониятҳои мавҷуда мусоидат менамоянд.” ва ғ-ра.

Ба Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

1). Номи Қонуни конститутсионии мазкур бо ҳарфҳои калон навишта шуд. Сарҳати якуми моддаи 2 дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

“ – **прокурор** – Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон муовинони якум ва

муовинони ӯ, Сарпрокурори ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, прокурорҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокурори нақлиёти Тоҷикистон, муовини яқум ва муовинони онҳо, сардорони раёсатҳо (шӯъбаҳо), муовини яқум ва муовинони онҳо, ёрдамчиҳои калон ва ёрдамчиёни Прокурори генералӣ, прокурорҳои калон ва прокурорҳои раёсатҳо (шӯъбаҳо) ёрдамчиҳои калон ва ёрдамчиёни прокурорҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокурори нақлиёти Тоҷикистон, прокурорҳои калон ва прокурорҳои шӯъбаҳои прокуратураи вилоятҳо, прокурорҳои шаҳру ноҳияҳо ва прокурорҳои ба онҳо баробаркардашуда, ки прокурорҳои нақлиёт, ҳарбии гарнизонҳо ва назорати иҷроӣ қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳиро дар бар мегиранд, муовини яқум ва муовини онҳо, ёрдамчиҳои калон ва ёрдамчиёни онҳо, прокурор криминалистуҳои калон ва прокурор криминалистуҳо, ки дар доираи салоҳияташон фаъолият мекунанд;”.

2). Моддаи 3 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

“Моддаи 3. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни конститутсионии мазкур дигар санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад.” ва ғ-ра.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ворид намудани тағйирот ба Кодекси муҳофизати граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон” тағйири иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

1). Қисми 1 моддаи 139 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

“1. Агар судя, муайян намояд, ки аризаи даъвоӣ ба суд бе риояи талаботи моддаҳои 134 ва 135 Кодекси мазкур пешниҳод шудааст, оид ба беҳаракат монанди ариза таъинот қабул мекунад ва ба аризадиханда барои ислоҳи норасоӣҳо муҳлат медиҳад. Нусхаи таъиноти мазкур дар муҳлати на дертар аз се рӯзи қабул гардиданаш ба аризадиханда супорида мешавад.”

2). Моддаи 232 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

“Моддаи 232. Ба шахсони иштирокчиҳои парванда супоридани нусхаи таъинот

Ба шахсони иштирокчиҳои парванда нусхаи таъинот дар бораи мавқуф гузоштан ё боздоштани баррасии парванда мувофиқи дархосташон ва нусхаи таъинот дар бораи қатъи истеҳсолот оид ба парванда ё бе баррасӣ монанди ариза бошад, дар муҳлати на дертар аз се рӯзи қабул гардиданаш ба таври дахлдор таъинот карда шуда, супорида мешавад.”.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маҷлисҳо, гирдиҳамоӣҳо, намоишҳо ва роҳпаймоӣҳо” тағйири иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба ташкил ва баргузор намудани маҷлисҳо, гирдиҳамоӣҳо, намоишҳо ва роҳпаймоӣҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим намуда, ба таъмини амалӣ намудани ҳуқуқи бо Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраршудаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - шаҳрвандон) ба иштирок намудан дар чорабинии мазкур равона шудааст.

**Алямова М.С.,
мутахассиси пешбари шӯъбаи қонунгузори
оид ба сохтори давлатӣ,
мақомоти судӣ ва хифзи ҳуқуқ**

НАВИГАРИИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар моҳи декабри соли 2014 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати дипломатӣ» дар таҳрири нав қабул гардид ва дар баробари худ қонуни пештар қабулшуда-ро, ки 2 декабри соли 2002 қабул гардида буд, ба пуррагӣ иваз намуд. Қонуни нав дар вобастагӣ ба Қонуни пештара таҳия гардидааст, вале аз он тафовути зиёди ҳуқуқӣ ва техникӣ дошта, матни он ба талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» мутобиқ карда шудааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати дипломатӣ» аз 7 боб ва 31 модда иборат аст, ки нисбат ба қонуни пештара як боб камтар мебошад. Дар Қонуни нав боби 2 «Сохтори хизмати дипломатӣ» бардошта шуда, моддаҳои он дар боби 1 ва бобҳои дигар дарҷ карда шуданд.

Дебӯчаи Қонуни мазкур дар чунин шакл ифода гардидааст:

«Қонуни мазкур асосҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти дипломатӣ, вазъи ҳуқуқӣ ва кафолатҳои иҷтимоии хизматчиёни давлатии хизмати дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян мекунад.»

Дар боби якум масъалаҳои мафҳумҳои асосӣ, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хизмати дипломатӣ, низоми ягона ва вазифаҳои мақомоти хизмати дипломатӣ, алоқа, бойгонӣ, бехатарӣ ва маводи ҷопӣ, доираи фаъолияти мақомот ва маблағгузори, таъминоти моддию техникии он ҷой дода шудаанд.

Масалан, моддаи якуми Қонуни нав ба мафҳумҳои асосӣ бахшида шуда, бо чунин тарз баён шудааст, ки дар Қонуни пештара ин модда умуман мавҷуд набуд:

«Моддаи 1. Мафҳумҳои асосӣ

Мафҳумҳои асосие, ки дар Қонуни мазкур истифода мешаванд:

– **хизмати дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон** – фаъолияти касбии хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми ягонаи мақомоти хизмати дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– **қормандони хизмати дипломатӣ** – хизматчиёни давлатие, ки дар мақомоти хизмати дипломатӣ мансабҳои дипломатиро ишғол менамоянд;

– **қорқунони техникий хизмати дипломатӣ** – шахсоне, ки мансабҳои маъмурию техниқиро дар мақомоти хизмати дипломатӣ ишғол менамоянд;

– **ҳайати хизмати дипломатӣ** – қормандон ва қорқунони техникий хизмати дипломатӣ;

– **азъои оилаи ҳайати хизмати дипломатӣ** – ҳамсар, фарзандони ноқолиғ, инчунин фарзандоне, ки то расидан ба синни ҳаҷдах маъюб шудаанд;

– **муассисаҳои қоричии Ҷумҳурии Тоҷикистон** – нақояндағиҳои дипломатӣ ва қонсулгарии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорича, нақояндағиҳои доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ташқилотҳои байналмиалӣ;

– **хизмати қонсулии Ҷумҳурии Тоҷикистон** – як қисми тарқибии хизмати дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Инчунин дар моддаи 2 вобаста ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хизмати дипломатӣ ба ин таріқ нишон дода шудааст:

«Моддаи 2. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хизмати дипломатӣ

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хизмати дипломатӣ ба Қонституцияи (Қарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмиаліе, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф нақудааст, иборат мебошад.»

Ҳамзамон як қатор тағйиру иловаҳо ба дигар қисм ва моддаҳои Қонун ворид гардид. Аз қумла, дар номи моддаи 3 қалимаҳои «Системаи мақомоти хизмати дипломатӣ» қалимаҳои «Низоми ягонаи мақомоти хизмати дипломатӣ» иваз карда шуд. Ҳамчунин дар қамин модда, қисми 1 ва 4 илова карда шуд, ки қисми 1 ба ин мазмун омадааст: «Мақомоти хизмати дипломатӣ мақомоти давлатие мебошанд, ки фаъолияти сиёсати қоричии Ҷумҳурии Тоҷикистонро амалӣ менақоянд». Дар қисми 4: «Тарқибии ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатиро бо мақсади таъмини сиёсати ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти робита бо давлатҳои қоричӣ ва ташқилотҳои байналмиалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад» ворид шудааст.

Дар бобҳои дуом, сеом ва қоруми Қонун ба масъалаҳои ҳайати қадри хизмати дипломатӣ ва мансабҳои дипломатӣ; рутбаҳои дипломатӣ; ҳуқуқ, уҳдадорӣ, ҳавасмандгардонӣ ва масъулияти ҳайати хизмати дипломатӣ; бобҳои панҷум, шашум ва ҳафтум бошанд қофолат ва қуброн, таъмини моддию иҷтимоии ҳайати хизмати дипломатӣ; қатъ гардидани хизмати дипломатӣ ва муқаррароти хотимаӣ оварда шудаанд.

Умуман, гуфтан мумкин аст, ки Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати дипломатӣ» метавонад дар низоми қонунгузори кишвар шароити хуберо барои танзимсозии муносибатҳои давлатӣ ва қамъиятӣ қасб нақояд.

Носиров Д.Қ.,
мутахассиси пешбари
шуъбаи ҳуқуқи байналмиалӣ

Имомов А.И.,
*доцент Кафедры конституционного права
юридического факультета ТНУ,
кандидат юридических наук*

**АКАДЕМИК С.А. РАДЖАБОВ
И ЕГО ВЕСОМЫЙ ВКЛАД В РАЗВИТИИ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ**

(Продолжение. Начало в предыдущем номере)

Настоящий труд, изданный первоначально на русском языке, затем в 1959 г. был опубликован и на таджикском языке. Выход настоящей книги накануне сорокалетия октябрьской революции большим тиражом, стал заметным событием в научной и общественно-политической жизни республики. Структура книги состоит из шести глав и по замыслу автора посвящена исследованию вопросов влияния победы октябрьской социалистической революции в России и свержение Бухарского эмирата, к установлению советской власти в Таджикистане. Отметив принципиальное значение победы настоящей революции в распространении советской власти в Таджикистане, автор дает общественно-политическую и социально-экономическую характеристику современной территории республики, разорванной на части находящейся в составе Туркестанского генерал-губернаторства и Бухарского эмирата. Он обстоятельно описывая угнетенное положение народных масс в Бухаре, акцентирует внимание к управлению наиболее отсталой части края – Восточной Бухары. Правовая система Бухарского эмирата – шариат, был приспособлен к защите прав имущих и угнетении трудящихся масс. Административное управление края вытекало из деспотической сущности эмирата и выражало интересы господствующей феодальной верхушки. Автор к оценке присоединения Средней Азии к России, к установлению советской власти в этом крае, к созданию национальной государственности народов края относился исключительно с положительной стороны.

Во второй главе монографии рассмотрены предпосылки образования Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики, преодоление происков врагов, национального пробуждения народов Средней Азии. В третьей главе исследованы вопросы национально-государственного размежевания Средней Азии и образование Таджикской АССР. На основе редких архивных источников и обширной литературы

показано рождение идеи о национально-государственном размежевании Средней Азии и процесс ее воплощения в жизнь. Особенное внимание уделено образованию ТАСССР, преодолению сопротивления шовинистически зараженных пантуркистов игнорирующих право таджиков на образование собственной национальной государственности. По мнению автора, осуществление национально-государственного размежевания и образование национальных республик в Средней Азии, в том числе ТАСССР, является торжеством национальной политики Советской власти. В четвертой главе монографии рассмотрены вопросы преобразования ТАСССР в Таджикскую Советскую Социалистическую Республику и ее государственно-правовое обособление. На взгляд автора формирование институтов национальной государственности и органов государственной власти осуществляется в целях укрепления государственного суверенитета республики. И показывает в какой обстановке произошло преобразование автономной республики в союзную республику, какие препятствия при этом пришлось преодолеть.

В главе пятой в соответствии с Конституцией СССР и Конституцией Таджикской ССР проанализирован государственный строй республики, показана принадлежность власти трудящихся и ее осуществление Советами депутатов трудящихся. В связи с этим исследованы ее система, порядок организации и проведения выборов, демократический характер выборов в Советы, проанализирована система Советов. В книге значительное внимание уделено федеративному устройству Союза ССР, его суверенитету и компетенции, их соотношение с суверенитетом и компетенцией союзных республик. Подробно говорится, о суверенитете Таджикской ССР и показаны ее конституционные основы, дается определение суверенитета и сопутствующие ей суверенные права республики. Автор показывает, что расширение прав союзных

республик в плане внутренней жизни, общесоюзного управления, международных связей является закономерностью в развитии Союзного государства. Им обосновывался тезис, о том, что добровольная передача отдельных прав республик общесоюзным органам не представляет собой ограничения суверенитета. В то же время, он выдвигал тезис о неделимости и целостности суверенитета союзных республик. Однако при этом он не мог определить до какого предела можно было союзным республикам, без ущерба своему реальному суверенитету, передавать ведению союзных органов государственной власти свои права. Как раз такая неопределенность, систематический отход от норм и положений Союзного договора 1922 г. и не только расширение полномочий Союза ССР, но и непомерно разбухший союзный аппарат, в конечном счете, сократили жизнедеятельность союзного государства. В действительности, как во всем другом, только соблюдение разумных пределов соотношений суверенитета и компетенций между союзным государством и его субъектами, является гарантом их прочности. Такую закономерность и в нынешних условиях необходимо соблюдать в отношении соблюдения грани принципа разделение властей.

Автор, анализируя порядок выборов Верховного Совета республики, состав депутатов, сессионный порядок его деятельности и повестки дня работы, высказывает свои суждения по их совершенствованию. Также рассмотрены статус Президиума Верховного Совета, Совета Министров, Совета народного хозяйства, центральных органов государственного управления, порядок образования органов суда и прокуратуры и высказаны предложения по дальнейшей разработке их правового статуса. Здесь же исследованы правовой статус Горно-Бадахшанской автономной области, ее автономные права, система органов государственной власти области. В главе шестой, которая имеет идеологическое предназначение, автор на примере развития Республики Таджикистан подчеркивает торжество политики партии в области национальных отношений. Подробно перечисляет успехи Таджикистана во всех областях его жизни. Противопоставляя советскую действительность колониальной грабительской политики империалистических стран, критикует позиции западных идеологов, неспособных видеть успехи народов Средней Азии.

Настоящая книга дала новый импульс исследованию проблемы государства и права Таджикистана, воодушевила представителей общественных наук к более активной, глубокой

научной разработке имеющихся проблем в процессе становления и развития Таджикской ССР. Издание настоящей книги привлекло внимание широких кругов читателей к проблемам государственного строительства в Средней Азии, истории создания и развития Таджикской ССР.

Фундаментальная монография, в которой нашло концентрированное отражение итогов исследовательской работы С.А.Раджабова за все предыдущие годы его творчества, стала книга по вопросам формирования и деятельности советской национальной государственности¹. Книга посвящена столетию со дня рождения В.И. Ленина и поэтому в ней отражена его роль в создании советского социалистического многонационального государства, в возникновении и развитии национальной государственности на основе Советов, определения разных форм национальной государственности. Теория и практика национально-государственного строительства в СССР по мысли автора приобрела международное значение. Поэтому эти обстоятельства побудили автора рассмотреть общие положения теории и практики национально- государственного строительства в СССР и осуществления ленинских идей в области национальной государственности на примере и материалах советских республик Средней Азии. Отмечая притягательную силу опыта разрешения вопросов национально-государственного строительства в Средней Азии для народов находящиеся в колониальном и зависимом положении, автор критикует позиции буржуазных идеологов фальсифицирующие её.

Настоящая книга состоит из десяти глав, в каждой из них автор, со свойственной ему идеологической позиции и партийности, показывает марксистско-ленинское учение о решении национального вопроса и её значение для возникновения советской национальной государственности в Средней Азии. На основе обширной теоретической литературы, руководящих партийных документов, актов Советской власти и материалов практики показывает процесс образования Союза ССР, формирования и развития форм национальной государственности народов Средней Азии. В книге значительное внимание уделено истории проведения национально-государственного размежевания и образованию национальных советских республик. обстоятельно показано формирование и дальнейшее развитие таджикской национальной государ-

¹ См. Раджабов С.А. В.И.Ленин и советская национальная государственность. Отв.ред. Л.С.Явич. – Душанбе. 1970. – 688 с.

ственности, первоначально в форме автономной советской социалистической республики, затем союзной советской республики в составе Союза ССР. Большое внимание уделено процессу территориального определения границ республик Средней Азии. Особенно обстоятельно исследованы вопросы территориального разграничения и споров в определении государственной границы Таджикской ССР. В книге скрупулезно исследованы документы как опубликованные, так и находящиеся в государственном архиве и на их основе показана вся сложность решения вопроса о территориальном расположении Таджикской АССР, а затем Таджикской ССР. Конечно, автор не допускает критики в отношении проводимых мероприятий по определению границ между вновь образованными республиками. Однако со свойственной ему осторожностью автор заостряет внимание на отдельных документах, где обращено внимание на существующие проблемы разграничения границ между Таджикистаном и Узбекистаном.

Так, автор приводит из постановления II-го съезда Советов Таджикской АССР (апрель 1929 г.) следующее: «... созданная в период национального размежевания Таджикская ССР включила в свой состав только часть районов с преобладающим составом таджикского населения. Гражданская война, слабость Советской власти на местах и отсутствие связи с центром ставили перед молодой республикой вопрос о сосредоточении внимания правительства на территории бывшей Восточной Бухары. Только в связи с этими задачами часть районов с преобладающим в них таджикским населением была временно оставлена в составе Узбекской ССР.

Укрепление Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики, широкое развертывание работ по хозяйственному и культурному строительству, улучшение работы Советов создали условия для постановки вопроса о включении в состав Таджикской АССР районов, до того времени находившихся вне ее территории»¹. Даже такая выдержка, из официального документа в его книге огорчила некоторых его коллег из числа узбекских ученых. По их мнению, никакая территория временно не была оставлена в составе Узбекской ССР.

Вопросы подготовки, принятия и характеристика первых советских конституций Таджикистана в книге тоже не остались без внимания. Особенно обстоятельно говорится о первой Конституции Таджикской АССР, особенности

ее принятия и неопределенное её состояние в связи с преобразованием автономной республики в союзную. Его утверждение о том, что настоящая Конституция хотя формально не вступила в силу, однако в связи с особыми обстоятельствами она действовала, не получила поддержки ряда авторов, в том числе автора этих строк.

Выход настоящей книги стал заметным явлением в исследовании вопросов истории и теории становления и развития советской национальной государственности и ещё долгое время советские историки и юристы изучали и использовали её в своих работах. Рецензии на настоящую книгу были опубликованы на страницах газет и журналов Таджикистана и Узбекистана, в журнале «Правоведение»². Для современного исследователя сопоставительный анализ положений настоящей книги с практикой государственного строительства постсоветских государств имеет определенное значение.

Научное творчество С.А.Раджабова проходило публично, у него много трудов написанных в соавторстве с отдельными учеными или с группой ученых республики, из общесоюзных университетов и научных учреждений. К его научному творчеству обращала внимание научная общественность страны, к новым его произведениям писались отзывы, о них говорили на важных научно-практических форумах. В 1958 г. в юридическом теоретическом журнале «Советское государство и право» вышла совместная его статья «За дальнейшую теоретическую разработку вопросов развития советского государства и права»¹, написанная с Г.Н.Мановым, Л.С.Явич, Г.С.Севлякянц. В 1959 г. вместе с Л.С.Явич был написан учебник по Конституции СССР², совместно с академиком А. Богоутдиновым была опубликована статья о сотрудничестве ученых страны в разработке актуальных проблем общественных наук³, совместно с В.И.Корецким был опубликован отзыв к книге об организации научной работы в СССР⁴. В

² См. Шебанов А.Ф., Грационский П.С., Жидков О.А., Черноголовкин Н.В. Новое пособие по теории государства и права // Правоведение. 1971. № 2. – С.120-121.

¹ См. Раджабов С.А., Манов Г.Н., Явич Л.С., Севлякянц Г.С. За дальнейшую теоретическую разработку вопросов развития советского государства и права // Советское государство и право. 1958. № 10, – С. 136-140.

² См. Раджабов С.А., Явич Л.С. Конституция СССР. Учебник для средних школ Таджикистана. – Сталинабад. 1959. – 170 с.

³ См. Богоутдинов А.М., Раджабов С.А. За тесную связь и сотрудничество ученых // Коммунист Таджикистана. 4 декабря 1959 г.

⁴ См. Раджабов С.А., Корецкий В.И. Книга об организации научной работы в СССР // Вестник высшей школы. 1959. № 7. – С.91-94.

¹ См. Раджабов С.А. В.И. Ленин и Советская национальная государственность. – С.434.

1961 г. была опубликована в журнале «Советское государство и право» его совместная статья с первым секретарем ЦК КП Таджикистана Д.Р.Расуловым¹, там же в 1963 г. была опубликована его совместная статья о международном опыте становления социалистической государственности в Средней Азии². В последующие годы его совместные статьи по проблемам государства и права систематически публиковались на страницах печати с А.М.Богоутдиновым, И.К.Нарзикуловым, М.С.Асимовым, А.М. Мавляновым, Р.С.Гимпелевичем, Л.С.Явичем, К. Сабировым, М.Шукуровым, М.Болтаевым, и Я.М.Яковлевыми и другими. В 1965 г. он совместно с узбекским ученым Ш.Уразаевым опубликовал статью в журнале «Советское государство и право» о национально-государственном строительстве³. Продолжалось его тесное творческое сотрудничество с узбекскими учеными юристами – Ш.Уразаевым, А.Агзамходжаевым, Б.Манелисом и другими.

Его творческий тандем с ведущими учеными юристами, историками и философами республики и Союза ССР продолжался всё время. Выходили его совместные книги, научные и популярные статьи по различным проблемам общественных наук. Учебник для средних школ Таджикистана «Конституция СССР», написанная им в соавторстве с Л.С.Явич, отдельными изданиями на таджикском, русском и узбекском языках выдержала в 1959-1963 гг. пять изданий.⁴ Были написаны на настоящую книгу много положительных рецензий. В 1960 г. вышла его совместная работа с Г.Мановым⁵, с М. Шукуровым⁶, настоящая книга с дополнениями и изменениями выдержала второе издание.

С.А.Раджабов человек исключительной работоспособности и выносливости, овладев

энциклопедическим знаниями по общественным наукам, систематически публиковал научные и популярные работы по историческим, юридическим и политическим проблемам. Его книги о прогрессивном значении присоединения Средней Азии к России, взгляды В.И. Ленина о Средней Азии, о национально-государственном размежевании Средней Азии, о национально-государственном строительстве в Таджикистане, о демократизме советской избирательной системы и другие были в то время настольными книгами специалистов и широких кругов читателей. Он являлся соавтором многих книг коллективных авторов. Так, например, «История политических учений», под редакцией С.Ф.Кечекияна и Г.И.Федькина, которая выдержала четыре издания⁷. В книгах «От средневековья к вершинам современного прогресса»⁸, «Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик»¹, «История коммунистических организаций Средней Азии»², «История советского государства и права»³, «Национальная государственность союзных республик»⁴, «Национальный вопрос и современная идеологическая борьба»⁵ и многих других, им были написаны отдельные главы и разделы.

Участие С.А.Раджабова в написании учебника для юридических вузов страны «Советское государственное право» было закономерным признанием его большой заслуги в научном исследовании проблем советского государственного строительства, становлении и развитии идей национальной государственности и ее воплощение на практике советского строительства⁶. Пожалуй, он являлся одним из немногих, кому на периферии, из союзных республик, особенно из республик Средней Азии, было ока-

¹ См. Расулов Д.Р., Раджабов С.А. Республики Советского Востока – образец перехода ранее отсталых стран к социалистическому общественному и государственному строю // Советское государство и право. 1961. № 7. –С.26-35.

² См. Раджабов С.А., Манов Г.Н., Гимпелевич Р.С. КПСС о международном значении опыта становления и развития социалистической государственности республик Советского Востока // Советское государство и право. 1963. № 7. – С.48-56.

³ См. Раджабов С., Уразаев Ш. Общее и особенное в национально-государственном строительстве // Советское государство и право. 1966. № 2. –С.21-28.

⁴ См. Раджабов С.А., Явич Л.С. Конституция СССР. Учебник для средних школ Таджикистана. –Сталинабад. 1959. – 170 с.; 1960. –154 с.; 1961. –155 с.; 1962. 156 с.; 1963. 160 с.

⁵ См. Раджабов С.А., Манов Г.Н. Роль трудящихся в укреплении и охране советского общественного порядка. – Сталинабад. 1960. –172 с.

⁶ Раджабов С.А., Шукуров М. Профсоюзы Советского Таджикистана. – М. 1964. 191 с.; –Душанбе. 1969.

⁷ См. Раджабов С.А. История политических учений. Под ред.С.Ф.Кечекияна, Г.И.Федькина. –М., 1955. –С. 505-510; – М., 1960. –С. 552-559; 1965. –С.417-42; М., 1971. –С.360-363...

⁸ См. От средневековья к вершинам современного прогресса. –М., 1965. –С.88-95.

¹ Съезды Советов Союза СССР, союзных и автономных советских социалистических республик. В 7-и томах. Т.7. – М., 1965. –С. 305-405, 645-768.

² См. История коммунистических организаций Средней Азии. –Ташкент. 1967. –С.439-502; 625-709.

³ См. История советского государства и права. В 3-х кн. Кн.2. Советское государство и право в период строительства социализма (1921-1935). –М., 1968. –С.194-216.

⁴ См. Национальная государственность союзных республик. –М. 1968. –С.447-471.

⁵ См. Национальный вопрос и современная идеологическая борьба. –Ташкент. 1977. –С.36-49

⁶ См. Советское государственное право. Под ред. А.И.Лепешкина. –М., 1971. –С.364-400, 559- 583.

зано доверие принять участие в написании настоящего учебника. Дело в том, что в годы советской власти написание учебников по отраслям советского права превратилось в монополию московских ученых. Только в подготовке учебных пособий по предметам государственно-правового цикла могли претендовать некоторые ученые Ленинградского университета¹. И вот ученые Московского университета предложили С.А.Раджабову написать разделы о союзных и автономных советских социалистических республиках, их высших органах государственной власти и управления. И он добросовестно выполнил эту миссию. Все юридические вузы страны несколько лет обучались по этому учебнику и для исследователей советских государственно-правовых проблем, настоящая книга и теперь не потеряла своего значения.

Творческий тандем С.А.Раджабова с ведущими учеными республики и страны продолжался и в последующие годы. Так, совместно с Л.С.Явичем было написано учебное пособие по «Теории государства и права»², с выдающимся советским ученым юристом, профессором А.И.Денисовым была написана монография «Теория Советского государства»³, опять же с ним была написана новая монография «Социалистическое общенародное государство (В свете решений XXVI съезда КПСС)»⁴. О большом значении настоящей книги в раскрытии роли общенародного государства, объяснении механизмов ее функционирования говорится в ряде отзывов опубликованных на страницах местной и общесоюзной печати⁵. Последняя книга, опубликованная им в соавторстве с С.Хасановым, также посвящена теории государства и права⁶.

В своей содержательной характеристике совместной монографии С.А.Раджабова и А.И.Денисова «Теории Советского государства», профессор Р.Ш.Сотиволдиев отметил, что они внесли ясность в ряд спорных научных положений в понимании перечня закономерностей развития государства, в выборе термина об отдельных стадиях развития социалистического

государства, по некоторым проблемам теории конституции, особенно их концепции перехода от «конституции государства» к «конституции государства и общества», попытки определения самого пути развития конституции. По мнению Р.Ш.Сотиволдиева, в рассуждениях С.А. Раджабова об опережении конституции развития общества и государства, кроется определенный смысл и значение, заключающееся в том, что принятие сразу же после распада Советского Союза новых конституций, были и остаются своего рода учредительными документами, заложившими юридическое начало для перехода этих стран от социализма к рынку.⁷

В книге посвященной 75-летию со дня рождения академика С.А. Раджабова, составленной Х.М.Саидмурадовым и М.М.Муллаевым в целях дифференциации проблем, освещенных в изданных С.А.Раджабовым исследованиях, все его работы разделены на следующие четыре группы:

- 1) Ленинское учение о национально-государственном строительстве;
- 2) Ленинское учение о некапиталистическом пути развития и роли русского рабочего класса в судьбах народов Средней Азии;
- 3) Практика национально-государственного строительства в республиках Советского Востока в составе СССР;
- 4) О пролетарской интернациональной природе социалистического государства¹.

Считая обоснованным такое обобщение вместе с тем считаю, что необходимо к этому перечню добавить, следующие проблемы которые отражены в трудах С.А.Раджабова.

- 1) Проблемы общей теории государства и права и особенно Советского социалистического государства и права;
- 2) Вопросы образования Союза ССР, союзных и автономных республик, их суверенитет и компетенция;
- 3) Проблемы конституционного развития Таджикистана и формирование системы ее законодательства;
- 4) Проблемы социалистической демократии;
- 5) Проблемы Советской избирательной системы;
- 6) Проблемы обеспечения социалистической законности;

¹ См. Советское конституционное право. Под. ред. С.И.Русиновой и В.И.Ряжкина. Изд. Ленинградского университета. Ленинград. 1975. -464 с.

² См. Раджабов С.А., Явич Л.С. Теория государства и права. Учеб. Пособие.-Душанбе. 1969. -382 с.

³ См. Денисов А.И., Раджабов С.А. Теория Советского государства. -Душанбе. 1978. -330 с..

⁴ См. Денисов А.И., Раджабов С.А. Социалистическое общенародное государство (В свете решений XXVI съезда КПСС). -Душанбе. 1982. -355.

⁵ См. «Правоведение».1984. № 3, -С.106-108.

⁶ См. Раджабов С., Хасанов С.Х. Теория государства и права. -Душанбе. 1989. -С.283 с. (написано на тадж. языке).

⁷ См. Сотиволдиев Р.Ш. Вклад академика С.А.Раджабова в развитие общей теории государства //Видный ученый и незаурядная личность. -Душанбе. 2002. -С.42-43.

¹ См. Академик Соли Ашурходжаевич Раджабов. Составители Х.М.Саидмурадов, М.М.Муллаев. - Душанбе. 1987. - С.13.

7) Проблемы развития общественных и юридических наук;

8) Проблемы изучения и исследования научного коммунизма и истории политических учений;

9) Проблемы разоблачения происков буржуазных советологов.

Помимо основных проблем юридических и политологических наук, он в различных формах принимал участие в освещении и разработке проблем истории КПСС и истории Советского государства. Его преимущественно интересовали вопросы присоединения Средней Азии к России, национально-государственное размежевание народов Средней Азии, создание Узбекской и Таджикской советских социалистических республик. Исследование настоящих вопросов не могло осуществляться без проникновения к историческим проблемам. Ещё в 1964 г., в книге «История таджикского народа», изданной в Москве в нескольких томах, во второй книге второго тома он написал раздел о присоединении Средней Азии к России, а в третьем томе настоящего издания написал заключение. В 1965 г. принимал участие в написании учебного пособия для вузов «История Таджикской ССР». В том же году его привлекли к написанию восьмитомной книги «Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных республик ...», в которой в 7 томе в соавторстве написал разделы о Таджикской АССР и о Таджикской ССР (стр. 305-405, 645-768). В 1967 г. в книге «История коммунистических организаций Средней Азии» написал разделы 4 и 6 (стр. 439-502 и 625-709), в том же 1967 г. он был привлечен к написанию 12-томной «Истории СССР с древнейших времен до настоящих дней», где написал раздел о развитии Советского многонационального государства (стр.622-630). В 1968 г. он участвовал в подготовке книги «История Советского государства и права» в трех книгах, где во второй книге написал раздел о национально-государственном размежевании Средней Азии (стр. 194-216). В книге «Торжество ленинской национальной политики КПСС» (Алма-Ата, 1973 г.) написал раздел об образовании СССР и дальнейшего развития национально-государственного строительства и во многих других коллективных изданиях.

В начале 1960-х годов партия и правительство поставила идеологическую задачу углубленного изучения проблем научного коммунизма. С.А. Раджабов стал инициатором введения в вузах Таджикской ССР предмета «Научный коммунизм». В 1964 г., в Таджикском госуниверситете была создана новая кафедра научного коммунизма, он, будучи ректором

университета, возглавил настоящую кафедру и со свойственными ему организаторскими способностями стал работать над ее укреплением. Накануне и после образования настоящей кафедры, в целях пропаганды идей научного коммунизма, на страницах периодической печати стали выходить его статьи, затем книги в этих областях. В 1963 г. были опубликованы в журнале «Коммунист Таджикистана» и республиканских газетах его совместная статья с академиком А.М. Баховадиновым и И.К. Нарзикуловым на таджикском языке «Пропаганда научного атеизма – наша почетная задача», в 1964 г. с этим названием они опубликовали книгу на таджикском, русском и узбекском языках¹. В том же году С.А.Раджабов опубликовал книгу на таджикском языке «Научный коммунизм – составная часть марксизма – ленинизма»¹, кроме того тогда же в республиканских газетах была опубликована его статья под этим названием и статья «Партийность и творческий характер научного коммунизма»².

В 1965 г. С.А.Раджабова пригласили в авторский коллектив по написанию учебника «История политических учений», где он написал 19-тую главу. Настоящий учебник в 1969 и 1971 гг. дважды переиздавался в Москве. В том же году он написал в учебнике «Научный коммунизм» раздел о предмете научного коммунизма, в 1969 вышло второе издание этого учебника. В 1968 г., в связи с 150-летием со дня рождения Карл Маркса, он издал книгу «Торжество всепобеждающих идей научного коммунизма»³. В дальнейшем также эти вопросы были предметом его глубоких исследований, и процесс обучения этих предметов находился под его вниманием. Он, убежденный коммунист, свято верил в идеи коммунизма и в своих трудах обосновывал их и защищал. И в этом нет ничего удивительного, так многие люди его поколения, выросшие из пионеров, комсомола и остановившихся на коммунистических идеях имели схожие мировоззрения и судьбу. Преимущество С.А.Раджабова перед ними заключалось в том, что в своих произведениях он творчески анализировал теорию и практику научного коммунизма и высказывал собственные суждения.

¹ См.Баховадинов А.М., Нарзикулов И.К., Раджабов С.А. Пропаганда научного атеизма – наша почетная задача. – Душанбе. 1964. -59 с.

¹ См. Раджабов С.А. Научный коммунизм – составная часть марксизма – ленинизма. –Душанбе. 1964, -91 с.

² См. «Коммунист Таджикистана» 1964, 16 апр.; «Тоҷикистони Советӣ» 1964, 4 авг.

³ См. Раджабов С.А. Торжество всепобеждающих идей научного коммунизма. –Душанбе. 1968. -81 с.

О большом значении проблем, которые в своих произведениях поднимал С.А.Раджабов, по вопросам теории и практики организации советского государства, советского федерализма, решении национального вопроса и установлении прочного союза между народами, говорят публикации его работ на русском, английском, французском, немецком, арабском, испанском, португальском, узбекском и других языках мира. В 1976 г. в журнале Советской ассоциации политических наук «Время, пространство и политика» была опубликована его статья «Географические факторы и некоторые проблемы федерализма в СССР», на английском, французском и немецких языках. На этих же языках, в 1978 г. – в международном журнале политических наук ЮНЕСКО в Париже (№ 30, № 1) был опубликован его доклад «Региональные факторы и некоторые проблемы федерализма в СССР». Его доклад на XII Конгрессе политических наук «Суверенные права советских республик в политической системе социалистической федерации», в 1982 г. в журнале «Демократия и политика» был опубликован на английском, французском, португальском и испанском языках.

Будучи ректором ТГУ С.А.Раджабов способствовал развитию и укреплению главного вуза республики, создал материально-техническую базу подготовки кадров. Как отмечается в одном из юбилейных изданий о госуниверситете «Особое развитие получает университет при третьем ректоре ТГУ, известном в Союзе учёном, организаторе, докторе юридических наук, академике АН республики, профессоре Солехе Ашуровиче Раджабове, руководившим университетом в течение пятнадцати лет (с 24.08.1956 г. по 28.04.1971 г.). При нем произошли большие изменения, как в структурном, так и в учебном, научном и политико-воспитательном плане»¹. Об укреплении и росте ТГУ за годы работы С.А.Раджабова ректором университета свидетельствуют следующие цифры: в 1958/59 учебном году на дневном, вечернем и заочном отделениях университета обучались 1148 студентов, количество выпускников составляло 557 человек, а в 1970/71 учебном году обучались 12467 студентов, количество выпускников составило 1800 человек². Необходимо отметить, что в последующие годы темп развития госуниверситета несколько стабилизировался и в 1980/81 учебном году обучались всего 11977 студентов, число выпускников составило 2103 человека³.

¹ См. Таджикиский государственный национальный университет: история и современность. 50 лет. – Душанбе. 1998. – С.28.

² См. Там же с.31.

³ См. Там же с.33.

Вместе с тем, необходимо отметить что, несмотря на самозабвенную работу на посту ректора ТГУ и достижения больших успехов в организации деятельности и росте университета, нашлось немало гнусных людей, которые писали анонимные доносы на него в партийные и государственные органы. Помню одного несостоявшегося тогда пожилого ученого, долгие годы проработавшего и вошедшего в доверие ректора С.А.Раджабова, занимавший одно из важных подразделений университета, по мелкой обиде написавший много страниц доноса и агитировавшего меня тоже подписать его. Я не только отказался подписать, но и стал его уговаривать не делать этого, поскольку в предмете его обиды нет вины С.А.Раджабова, и потом, речь идет об Устоде, который много сделал для его защиты кандидатской диссертации и служебном росте. Доносчик молча припрятал свой донос. По истечении многих лет, я случайно встретил девушку в то время работавшей на кафедре лаборанткой, очень добросовестную, порядочную и грамотную. На мой вопрос почему она внезапно ушла с кафедры и потерялась, она с грустной улыбкой ответила, что эта история очень неприглядная и мол с Вами тоже она связана. Этот ответ меня заинтриговал и я попросил её поподробнее объяснить, потому что не знаю, о какой истории идет речь. Она в общих чертах вспомнила о том доносе и рассказала, что тот донос, который Вам был представлен для подписи, она несколько раз под давлением доносчика на машинке отпечатала. И когда Вы отказались ее подписать, через некоторое время доносчик заставил ее переделать и без указания фамилии подготовить ему несколько экземпляров. При этом при закрытой двери, он угрожал ей, что если она кому-либо расскажет об этом, она пожалеет. Вот причина моего внезапного «исчезновения», подытожила она свой рассказ. И на вопрос чем она теперь занята, добавила, что, слава Богу, через год сумела получить свои документы из университета и теперь работает весьма важным сотрудником Генеральной прокуратуры республики. Встреча наша проходила тогда, когда С.А.Раджабова уже не стало и доносчик был жив и страдал тяжелой продолжительной болезнью. При этом я верующий человек, удостоившийся звания «Хаджи», помолился, чтобы Бог дал каждому по заслугам и простил грехи невинных. А таких писем видимо было немало, потому что в последние годы С.А.Раджабов попал в немилость партийных руководителей и был даже случай по ничтожному вопросу рассмотрения его персонального дела в ЦК КП Таджикистана и применения к нему оргвыводов.

С освобождением с поста ректора ТГУ в 1971 г., С.А.Раджабов перешел на работу в систему Академии Наук республики, где занял должность члена Президиума АН Таджикской ССР. Он стал принимать деятельное участие в планировании научно-исследовательской деятельности АН, координации научной деятельности институтов и других научных подразделений общественного профиля, организацией работы Президиума АН. В 1972-1974 гг. его назначили заместителем главного редактора Таджикской Советской Энциклопедии.

В начале 70-десятых годов прошлого века те союзные республики, которые ещё не имели своих энциклопедий, с одобрения союзного правительства приступили к их созданию. Специалисты знают, что подготовка такого масштабного труда, как энциклопедия государства требует решения многих организационных, материально-технических и кадровых вопросов и с приходом С.А.Раджабова подготовительная работа по её созданию оживилась. В 1974 г. была издана на русском языке однотомная энциклопедия «Таджикская Советская Социалистическая Республика», где содержалась обширная информация о географическом положении, природе, истории, общественно-политической жизни, экономике, науке, литературе и искусстве Таджикской ССР. В 1978 г. на таджикском языке вышел первый том Таджикской советской энциклопедии под научной редакцией Президента АН М.С.Асимова, членом редакционной коллегии являлся С.А.Раджабов, последний восьмой том настоящей энциклопедии был издан в 1988 году.

В 1974 г. С.А.Раджабов был утвержден академиком – секретарем Отделения общественных наук АН Таджикской ССР и все последующие годы своей жизни он способствовал укреплению и развитию общественных наук республики. Как раз в те годы он занялся организацией академической ячейки исследования юридических наук. В начале 1979 г., при АН был организован сектор советского государства и права Института истории им. А. Дониша, работу которого непосредственно он курировал. При содействии настоящей секции много молодых кадров было вовлечено в научно-исследовательскую деятельность, многие из них были направлены в целевую аспирантуру центральных научных учреждений и зачислены в аспирантуру вузов республики. Более двух десятков из них защитили кандидатские, а некоторые (Клеандров М.И.) докторские диссертации. С образованием Института философии АН, вышеупомянутый сектор был преобразован в отдел Института, в этой связи в последующем Институт

получил название философии и права. Вместе с тем необходимо отметить, что основная масса аспирантов и соискателей были представителями разных народов, местных кадров было совсем немного, и за исключением одного - двух человек все они ещё в годы существования Союза ССР покинули республику.

Постепенно С.А.Раджабов стал содействовать координации научных работ ученых юристов республики ведущих исследование проблемы государственно-правового строительства и различных отраслей права республики. В 1987 г. впервые по инициативе секции государства и права АН, был издан совместный сборник научных трудов более сорока ученых-правоведов АН республики, преподавателей юридического факультета ТГУ, работников правоохранительных органов¹. В совместной передовой статье С.А. Раджабова и М.И.Клеандрова были рассмотрены проблемы развития юридической науки в свете Программы и решений XXVII съезда КПСС и высказан ряд соображений о дальнейшем развитии юридической науки в республике. В частности, авторы поддерживают предложение о необходимости подготовки науковедческих кадров, о введении базовой специализации по науковедению, считают, что в практику научных исследований по различным проблемам правовых наук республики необходимо вводить математические методы и использование ЭВМ. Они писали, что «Нормативный массив, с которым исследователям зачастую приходится иметь дело, достигает астрономических величин (количество только хозяйственно-правовых актов достигает цифры в сотни тысяч), причем необходим анализ однопорядковых актов в их сопоставлении друг с другом и в динамике их изменений; нужен систематизированный учет судебной-следственной и арбитражной практики; нужна обширная информация библиографического характера и т.д.». Следует отметить, только теперь по истечении многих лет настоящие предложения претворены в практику.

Переход С.А.Раджабова в систему АН республики не помешали его активной общественной работы. В 1975 г. он был избран Председателем республиканского общества любителей книги, избран членом исполкома Советской Ассоциации политических (государствоведческих) наук. В 1978 г. был избран членом координационного Совета Института истории партии при ЦК КП Таджикистана, членом проблем-

¹ См. Государственно-правовое строительство Таджикской ССР на современном этапе. Отв. ред. Б.И.Искандаров и С.А.Раджабов. – Душанбе. 1987. -292 с.

ного совета АН СССР по закономерностям развития государства, управления и права. Во всех этих учреждениях, он вносил свою лепту в организацию порученных участков работы, принимал участие в проводимых различных мероприятиях, выезжал в зарубежные командировки.

Человеческие качества С.А.Раджабова, прежде всего доброта, скромность, отзывчивость и готовность помочь всем кто в нем нуждался, снискали ему авторитет и высокое уважение. Он был по сути своей гостеприимный восточный человек, в каждом человеке видел его лучшие черты и старался достойно встретить гостя и уважительно проводить его. Несмотря на его постоянную занятость, он зачастую выходил в аэропорт для встречи ученых из других республик, ещё больше для проводов гостей. И обязательно, уже перед вылетом, в руки гостей вручал небольшие гостинцы, как правило, скромные сувениры, фрукты или восточные сладости. И обязательно эти гостинцы покупал за собственный счет, а когда отдельные его ученики, которых просил сделать покупки, отказывались брать деньги, он настаивал и предупреждал, что в этом случае он отказывается от своего поручения. В своих поездках в Москву обязательно брал с собой несколько небольших свертков, такие свертки посылал через своих учеников и контролировал их вручение своим пожилым коллегам ученым из московских вузов и академических учреждений. При официальных представлениях малознакомых ученых-гостей ученым ТГУ, он вначале подробно сообщал о званиях, научных заслугах, о произведениях или педагогических занятиях представляемого, говорил увлеченно и воодушевленно, хвалил их и благодарил за сотрудничество и приезд в ТГУ. Нередко, подробно рассказывая, забывал имени гостя и тихо просил у членов президиума напомнить ему имя гостя.

Последний период жизни С.А.Раджабова совпал с эпохой перестройки советского общественно-политического строя, где многие ценности социалистического строя подверглись девальвации. Этот процесс в первую очередь касался пересмотра теоретических основ создания и развития Советского государства и права, развитого социалистического общества, проблем социалистической демократии и законности. Были поставлены под сомнение объединительные мотивы организации Союза ССР, вопросы суверенитета и компетенции Союза ССР, союзных и автономных республик, руководящей и направляющей роли КПСС, подоплеку появления в национальных отношениях тенденции «старшего брата» и «младшего брата» и т.д.

Подвергалась сомнению идея и практика национально-государственного размежевания Средней Азии, произвольное определение государственных границ новоиспеченных советских республик, игнорирование исторической принадлежности многих областей и городов, проблемы присоединения Средней Азии к России. На основе обнародования многих исторических документов, были вскрыты факты игнорирования исторической правды о том, что это «присоединение» было осуществлено в результате агрессивной захватнической войны и что нет никаких оснований для утверждения о том, что «присоединение» Средней Азии к России носило добровольный характер. А представители Прибалтийских республик прямо утверждали, что в начале 40-го года, СССР агрессивно захватил эти страны и в годы сталинизма их народы подвергались жестокому преследованию, истреблению и гонению. Поэтому восстановление государственного суверенитета своих государств они объявили своим законным правом, и вскоре от слов перешли к делу и в одностороннем порядке объявили о восстановлении своего государственного суверенитета.

Конечно все это для С.А.Раджабова, получившего воспитание при социалистическом строе, прослужившего ему верную службу всю жизнь, теоретически обосновавшую закономерность создания и развития настоящего строя, в преклонном возрасте осмыслить и пропустить, все это через себя было нелегко. Он понимал неустойчивость, а порою каверзости идеологии основанной на насилии, однако он полагал, что по мере своего развития, общественный строй усовершенствуется и преодолет свои родимые пятна, т.е. свою склонность к насилию. Он не только размышлял об этом, но свято верил, что сам социалистический строй, основанный на законах материалистической диалектики, способен к такому перерождению. Однако он не учел, что для такого разворота необходимы людские (кадровые) ресурсы способные беспристрастно содействовать этому процессу. Между тем, социалистический общественный строй, ведомый одной политической партией, уже давно потерял свою сплоченность, постепенно уже расколота и новая партийно-государственная элита, сформировавшаяся на практике административно-командной системы, больше озабоченная своими привилегиями и ложным авторитетом, чем престижем партии и государства, не говоря уже о народе. Во все это трудно было поверить и тем более привыкнуть. Поэтому С.А.Раджабов в этот период был задумчив, малословен, порою грустный и подавленный.

Помню накануне XIX Всесоюзной партийной конференции в 1988 г. в большом фойе второго этажа Дома политпросвещения, ныне Вахдат, состоялась встреча общественности с делегатами настоящей конференции, с прокурором республики, председателем КГБ республики, вторым секретарем ЦК КП Таджикистана и рядом других ответственных партийных и государственных работников. Вначале организаторы дали короткую информацию о целях настоящей встречи, необходимости учета общественного мнения по общественно-политическим проблемам жизни республики, затем предложили высказать свои пожелания в адрес предстоящей конференции. Заранее явившись на встречу в сопровождении несколько своих учеников С.А. Раджабов сел ближе к окну, я подошел к нему и спросил его, нет ли какого либо поручения и он несколько уставшим голосом спросил: «Какие вопросы тут будут обсуждаться?». Поскольку повестка встречи не объявлялась, я ответил, что присутствующие не знают, о чем будут говорить и сел недалеко от него на свободное место. Когда вышеназванные делегаты со своей свитой явились и сели лицом к публике, кто-то из фойе подсказал, что надо С.А. Раджабова в президиум, в некотором замешательстве один из чиновников пригласил его пройти вперед, однако он отказался. Через некоторое время его попросили выступить. Он встал и с места коротко отметил некоторые свои мысли, в частности сказал, что после большого перерыва возвращение к практике проведения всесоюзных партийных конференций конечно важное событие в жизни страны, однако непонятно по какому руслу пойдет там обсуждение наболевших проблем, потому что какие-либо тезисы или иные материалы ещё не опубликованы. Видимо чиновники из президиума ждали от него чего-то другого, поэтому во время его выступления они стали между собой переговариваться. Через некоторое время С.А.Раджабов молча встал и направился к лестнице, вслед за ним и я встал и уже на лестнице подошел к нему и, обращаясь ко мне, он сказал: «Что-то непонятно, что хотят организаторы и почему все силовики вдруг решили советоваться с публикой. Не помните, было ли ранее такое мероприятие?» Я ответил, что ничего такого не помню. И уже на улице мы расстались и он задумчиво пешком, тихо направился к себе.

Перелистывая, страницы жизни С.А. Раджабова, невольно приходишь к выводу, что он превозвысил свой век, он наравне с требованиями своего тревожного века гордо шагал в пучину революционного переустройства жизни, и надо сказать, что он преуспевал. В годы советской

власти и теперь были и будут ещё много обладателей высоких степеней научных званий, авторов многочисленных книг и статей, руководителей вузов, многих аспирантов и соискателей и т. д. Однако, вряд ли в скором времени могут вырасти такие корифеи как С.А.Раджабов. Конечно, не все его произведения соответствуют требованиям времени и даже исторической истине, но тем паче необходимо скрупулезно в этом кладе искать положения и ценности пригодные для решения современных проблем общественного и государственного строя. А такие положения, как о суверенитете государства, пределы распространения государственной власти, роль конституции в устройстве государства и общества, условия обеспечения демократичности избирательной системы и т.д. и теперь могут стать предметом научного размышления. Проблемы теории Советов как форма политической власти государства диктатуры пролетариата, вопросы создания национальной государственности народов Средней Азии, становление и развитие национальной государственности таджикского народа не потеряли своего значения.

Анализируя произведения С.А.Раджабова, академик Ф.Т.Тахиров подводит своеобразный итог его суждений и пишет, что в его трудах можно найти все важнейшие предпосылки приобретения национальной независимости и суверенитета Республики Таджикистан, и что они являются основой для построения в Таджикистане суверенного, демократического, правового, светского и унитарного государства. С этой оценкой заслуги С.А.Раджабова, перекликается профессор Р.Ш.Сотиволдиев. Он считает, что «В поисках путей дальнейшего их развития, особенно улучшения качества жизни граждан, он близко подошел к актуальным ныне идеям и теориям правового государства, разделение властей, верховенства закона, естественного права, защиты прав и свобод, чести и достоинства граждан»¹.

Благодарные последователи и ученики двух замечательных людей, всю жизнь беззаветно прослуживших науке и образованию Таджикистана – имена академиков Зарифа и Соли Раджабовых присвоили одной из центральных улиц города Душанбе. Не менее благодарные земляки этих двух корифеев науки Таджикистана, также одну из центральных улиц города Ходжента назвали их именами и поставили на видном месте их бронзовые бюсты.

¹ См. Видный ученый и незаурядная личность. – Душанбе. 2002. – С.35-36; 56.

ҲИСОБОТИ МАРКАЗИ МИЛЛИИ ҚОНУНГУЗОРИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛИ 2014

Соли 2014 барои Тоҷикистони соҳиб-истиклол соли дастовардҳои муҳими давлатӣ ва бобарор буда, натиҷаи дар амал сармашқи фаъолият қарор гирифтани дастуру супоришҳо ва самтҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар ин радиф, чашни 20-умин солгарди қабули Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷлили навбатии чашнҳои милли ба монанди 23 – солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 17-умин солгарди Рӯзи Ваҳдати милли, Рӯзи забони давлатӣ, чашни 600- солагии Мавлоно Абдурахмони Қомӣ гувоҳи гуфтаҳои болост.

Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар чорабиниҳои давлатии зикргардида фаъолона ширкат намуда, сиёсат ва иқдомҳои неки Роҳбарияти давлатро дастгирӣ намуда, сармашқи фаъолияти худ қарор медиҳад.

Дар соли 2014 Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади тақмили қонунгузорӣ, баланд бардоштани сифат ва самаранокии фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, таҳлили муқоисавӣ, тафсири қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастрас намудани иттилооти ҳуқуқӣ дар асоси Низомномаи Марказ бо дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро идома дода, як зумра қорхоро ба анҷом расонид.

Аз тарафи Маркази миллии қонунгузорӣ чихати баланд бардоштани сифати қонунҳо ва дар ҳамин замина бартараф кардани муҳолифати байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва муқаммалсозии онҳо ба зиёда аз 150 лоиҳаи қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва созишномаҳои байналмилалӣ ҳулосаҳои ҳуқуқӣ дода шуд, ки дар маҷмӯъ зиёда аз 1000 тақлифу пешниҳодҳоро дар бар мегирад. Аз ҷумла: ба лоиҳаи Қонунҳои конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон», ба лоиҳаи Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба лоиҳаи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба лоиҳаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси муурофиавии

гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон», Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба лоиҳаҳои Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ», «Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба дастоварда ва маблағгузори терроризм», «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ», «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ», «Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ», «Дар бораи мубориза бар зидди ҷинояткории муташаққилона», «Дар бораи иштироки ҷомеа дар ҳифзи муҳити зист», «Дар бораи муолиҷаи ҳатмии беморони майзадагӣ ё нашъамандӣ», «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ», «Дар бораи озодии виҷдон ва иттиҳодияҳои динӣ», «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», «Дар бораи мууроҷиатҳои шаҳрвандон ва тартиби баррасии онҳо», «Дар бораи нафт ва газ», «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», «Дар бораи солимии репродуктивӣ ва ҳуқуқҳои репродуктивӣ», «Дар бораи алоқаи баркӣ», «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», ба лоиҳаи Қонунҳои моделии Ассамблеяи байни парламунии ИДМ вобаста ба рушди устувор ва амният, ба лоиҳаи Тавсияҳои Ассамблеяи Парлумонии Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ оид ба масъалаҳои таъмини амнияти иттилоотӣ коммуникатсионӣ, ба лоиҳаи Тавсияҳои Ассамблеяи Парлумонии Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ оид ба масъалаҳои гурезагон ва шахсони паноҳҷӯянда, ба лоиҳаи «Созишнома оид ба вазъи ҳуқуқии хизматчиёни ҳарбии қушунҳои муҳандисии қувваҳои мусаллаҳи кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар давраи иҷрои вазифаи башардӯстонаи безаргардонии минаҳо», ба лоиҳаи Созишномаи байни Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи алоқаи ҳарбии фелдъегерӣ, ба лоиҳаи Консепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи дин ва ғ-ҳо.

Аз ҷониби қормандони Марказ дар соли сипаришуда як қатор тадқиқотҳои илмӣ-амалӣ ба анҷом расонида шуд: аз ҷумла, дар ҳамкорӣ бо Қумитаи Салиби Сурх таҳлили муқоисавии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бо талаботи меъёрҳои ҳуқуқи байнал-

милалӣ, ки вазъи ҳуқуқии бедаракгумшудагонро муқаррар менамоянд, гузаронида шуд. Дар рафти таҳлил зиёда аз 100 санади меъёрии ҳуқуқӣ оид ба вазъи ҳуқуқии бедаракгумшудагон ва таҷрибаи ҳуҷҷатгузорӣ оид ба бедаракгумшудагон дар мақомоти давлатӣ омӯхта шуда, меъёрҳои миллӣ бо меъёрҳои байналмилалӣи гуманитарӣ ва қонуни намунавӣ оид ба бедаракгумшудагон мавриди муқоиса қарор гирифт. Таҳлили мазкур дар шакли ҷопӣ таҳти унвони «Вазъи ҳуқуқии бедаракгумшудагон тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 2014. 128 сах.) бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба таъриқи роӣгон дастраси аҳли ҷомеа гардид.

Дар Марказ тадқиқоти илмӣ дар мавзӯи «Танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибқории субъектҳои хоҷагидорӣи хориҷӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон» гузаронида шуд. Дар тадқиқоти мазкур шаклҳои ҳуқуқии ба амал баровардани фаъолияти соҳибқории субъектҳои хоҷагидорӣи хориҷӣ, инчунин речаи ҳуқуқии фаъолияти онҳо мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Ҳамчунин дар тадқиқоти мазкур омилҳои таҳти баррасӣ қарор дода шудаанд, ки баҳри ҳавасманд намудани фаъолияти соҳибқории субъектҳои хоҷагидорӣи хориҷӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидаанд. Дар ин замина меъёрҳои қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ақидаи олимони оид ба беҳтар намудани фаъолияти ҳуқуқии фаъолияти соҳибқории хориҷӣ дар Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар асоси тадқиқи гузаронидашуда қорманди Марказ Азамат Пулодов рисолаи номзадӣ Ҳимоя намуд.

Тибқи нақшаи қори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи якуми соли 2014 аз ҷониби Марказ дар санаи 17 марти соли 2014 конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилот» бо иштироки доираи васеи намоёндогони мақомоти ҳокимияти қонунгузорӣ, судӣ, ҳифзи ҳуқуқ, муассисаҳои илмӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ гузаронида шуд. Оид ба масъалаи мазкур аз ҷониби иштирокчиён зиёда аз 38 маъруза қарда шуд, ки маводҳои он ба нашр расонида шуданд. Дар конференсия қайд қарда шуд, ки сиёсати ҳуқуқӣ ҳамчун як навъи сиёсати давлатӣ ба ҳисоб рафта, дар асоси қонуну санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва маҷмӯи барномаву нақшаи ҷорабинҳои пешбинигардидаи давлатӣ аз тарафи мақомоти ваколатдори давлатӣ амалӣ гардонида мешавад. Қайд қарда шуд, ки сиёсати ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти давлат дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ, қонунэҷодкунӣ ва ҳуқуқтаъбиқнамоӣ ба муқаррар

намудан, инкишоф ва тақмили ҷараёни механизми ҳуқуқэҷодкунӣ, муайян намудани стратегия ва тактикаи он, таъмини таъсири он ба танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва дар қулл бо инкишофи кишвар алоқамандии зич дошта, дар шароити ҳозира манбаи асосии дар ҳолати қорӣ нигоҳ доштани низоми ҳуқуқии кишвар ба ҳисоб меравад. Зикр қарда шуд, ки меҳвари асосии сиёсати ҳуқуқии Тоҷикистон дар давраи навини рушд – ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд тавассути таъмини низоми ҳуқуқии муосир буда, дар он роияи волоияти қонун мавқеи ҳоса дорад.

Тибқи нақшаи ҷорабиниҳо оид ба таҷлили 20-солагии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, №163 тасдиқ шудааст, Марказ дар якҷоягӣ бо Вазорати адлия, Суди конституцияи, Вазорати қорҳои хориҷӣ, Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Донишгоҳи миллӣ ва Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе дар санаи 26 сентябри соли 2014 конференсияи байналмилалӣ дар мавзӯи «Нақшаи Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бунёди давлати (ҷумҳурии) соҳибхитӣер, демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ, дунявӣ ва ягона» бо иштироки доираи васеи намоёндогони мақомоти ҳокимияти қонунгузорӣ, судӣ, ҳифзи ҳуқуқ, муассисаҳои илмӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ гузаронд.

Ҳамзамон, тибқи нақшаи дохилии Марказ мизи мудаввар дар мавзӯи «Масоили ҳуқуқии ислоҳоти қонунгузорию замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», 5 майи соли 2014 бо иштироки мақомоти ҳокимияти давлатӣ, қонунгузор ва судӣ, инчунин ҷомеаи шаҳрвандӣ ва воситаҳои ахбори омма баргузор гардид. Дар қори мизи мудаввари мазкур қайд қарда шуд, ки дар шароити ҳозира ҷараёни инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, баҳусус соҳаи заминистифодабарӣ тағйирёбанда буда, зарурияти таҳлил ва тақмил додани қонунгузорию заминро тақозо менамояд. Дар рафти қори мизи мудаввар оид ба паҳлӯҳои гуногуни ҳолати ҳуқуқии замин, самаранок ва мувофиқи тартиботи муқаррарқардаи қонунгузорӣ истифода бурдани қитъаи замин иброси ақида қарда шуд.

Бо ташаббуси Марказ дар таърихи 19 августи соли 2014 семинари илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Имплементацияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои фарҳангӣ» баргузор гардид, ки дар он масъалаҳои фаъолияти осорхонаҳо, ҳуқуқи байналмилалӣи фарҳангӣ, имплементацияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи қитобдорӣ, қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон

тон вобаста ба объектҳои мероси таърихӣ ва фарҳангӣ ва ғайра аз тарафи мутахассисони соҳа матраҳ ва баррасӣ шуданд.

Санаи 29-уми августи соли равон дар Марказ мизи мудаввар бахшида ба рӯзи Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Дар ин чорабинӣ масъалаҳои истиклолият ва инкишофи қонунгузори мурофиавии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастовардҳои даврони истиклолият ва ғайра матраҳ гардида, мавриди баррасии мутахассисони соҳа қарор гирифтанд.

Санаи 15-уми октябри соли 2014 дар Марказ мизи мудаввар дар мавзӯи «Қонунгузори маориф ва илм» баргузор гардид. Дар кори мизи мудаввар кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, вазорату идораҳо, донишгоҳу донишқадаҳои олий, олимон, мутахассисон ва дигар намоёндогони ташкилоту муассисаҳо иштирок намуда, бо маърузаҳои худ дар бораи мавзӯҳои гуногуни соҳаҳои илму маориф фикру ақида ва пешниҳодҳои худро матраҳ намуданд. Аз ҷумла, мавзӯҳои «Проблемаҳои муосири забон ва сифати Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Вазифаи ифтихорӣ ва муқаддаси инсон», «Ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳсилот дар партави қабули Конституцияи нав», «Кафолатҳои давлатии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Мафҳум ва намудҳои муассисаҳои таълимӣ», «Тафовут байни Қонуни навқабулгардида ва Қонуни аз эътибор соқитдонисташуда», «Дар бораи маориф» ва «Шаклҳои стипендия ва намудҳои пардохти он» мавриди муҳокима қарор гирифтанд.

Санаи 19-20 ноябри соли 2014 дар ҳамкорӣ бо Лоихаи пешгирии зӯрварӣ дар оила (PDV, GOPA) ҷиҳати омӯзиши Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» мизи мудаввар бо иштироки кормандони мақомоти суд ва прокуратура баргузор намудем. Дар ин мизи мудаввар масъалаҳои ҳуқуқии пешгирии зӯрварӣ дар оила, мусоидат намудани мақомоти давлатӣ барои пешгирӣ намудани ҷиноят ва ҳуқуқвайронкунонии маъмурий, баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии мардум, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар ин самт, дар оянда такмили санадҳои зерқонунии соҳавӣ ва дигар масъалаҳои муҳими вобаста ба ҳуқуқҳои аъзоёни оила ва пешгирии зӯрварӣ дар оила мавриди баҳсу мунозира қарор дода шуд. Дар натиҷаи кори дурӯзаи чорабинӣ, ҳамчунин ҷиҳати такмили минбаъдаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» аз лиҳози таҷриба тақлифҳои мушаххас ва муфид пешниҳод гардиданд.

Инчунин, дар санаи 9 декабри соли 2014 дар Марказ мизи мудаввар дар мавзӯи «Лоихаи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав» бо иштироки намоёндогон аз Дастгоҳи иҷроияи Президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намоёндогони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти судӣ, Прокуратураи генералӣ, вазорату кумитаҳои давлатӣ, омӯзгорону профессорон аз Донишгоҳҳои ҷумҳурӣ, ташкилотҳои давлативу ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори омма ва аъзоёни гурӯҳи корӣ оид ба таҳияи Кодекси граждани дар таҳрири нав баргузор гардид. Дар мизи мудаввар лоихаи қисмҳои якум, дуум ва сеюми Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасиву муҳокимаи иштирокчиён қарор гирифт. Ҳамзамон, дар рафти кори мизи мудаввар масъалаҳои вазъи ҳуқуқии хоҷагиҳои деҳқонӣ, режими ҳуқуқии қоғазҳои қимматнок, ҳуқуқҳои шахсӣ, масъалаҳои ҳуқуқии вобаста ба мерос ва масъалаҳои баҳсноки дигар мавриди баҳсу мунозира қарор гирифтанд. Дар анҷоми кор иштирокчиён пешниҳодҳои худро ҷиҳати такмили лоихаи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав иброз намуданд.

Инчунин, тибқи нақшаи кори Марказ дар соли 2014 дар санаи 9-10 октябр семинар дар мавзӯи «Масоили муосири ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ ва роҳҳои ҳалли он» (дар ҳамкорӣ бо Кумитаи Байналмилалӣ Салиби Сурх), дар санаи 29 октябр конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофи қонунгузорӣ» бо иштироки намоёндогони вазорату идораҳои дахлдор гузаронида шуданд.

Кормандони Марказ дар ҳайати гурӯҳҳои корӣ оид ба таҳияи лоихаи қонунҳо ва барномаҳои давлатӣ дар соҳаҳои ҳуқуқҷодкунӣ фаъолона ширкат намуданд. Аз ҷумла, оид ба таҳияи лоихаи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав, оид ба таҳияи лоихаи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав, оид ба таҳияи лоихаи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав, оид ба таҳияи лоихаи Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, оид ба таҳияи лоихаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон», оид ба таҳияи лоихаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ», оид ба таҳияи лоихаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи солимии репродуктивӣ ва ҳуқуқҳои репродуктивӣ», оид ба таҷдиди назар ба Қонуни

Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳукукии шахрвандони хориҷӣ дар Чумхурии Тоҷикистон» ва ғ-ҳо.

Дар асоси Амри Президенти Чумхурии Тоҷикистон аз 6 июни соли 2013, таҳти №АП-2257 гурӯҳи қорӣ оид ба таҳрири нави Кодекси граждании Чумхурии Тоҷикистон ва дар асоси дастури Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Чумхурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2012, таҳти № 23.1/147 гурӯҳи қорӣ оид ба таҳияи лоиҳаи Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ» таҳти масъулияти Марказ таъсис дода шуд. Дар натиҷа лоиҳаи Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ» бо вазорату идораҳои дахлдор мувофиқа карда шуда, бо қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон ба баррасии Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон ирсол гардид.

Қор оид ба лоиҳаи Кодекси граждании Чумхурии Тоҷикистон дар таҳрири нав аз таърифи гурӯҳи қорӣ идома дорад.

Дар Марказ, инчунин тибқи супориши Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Чумхурии Тоҷикистон таҳти № 17/30/21 аз 8 марти соли 2014 гурӯҳи қорӣ байниидоравиро дар ҳаёти намояндагони Вазорати адлия, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, Хадамоти зиддиинҳисорӣ дар самти омӯзиши муҳолифатҳои байни Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Чумхурии Тоҷикистон ва қонунҳои амалқунанда вобаста ба рекламаи навҳои алоҳидаи молҳо таъсис дод. Гурӯҳи қорӣ байниидоравӣ моддаи 550 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурий, моддаи 17 Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама», Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи физодихии табиӣи кӯдакон» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавиро таҳлил намуданд. Дар асоси таҳлили гурӯҳи қорӣ лоиҳаи Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Чумхурии Тоҷикистон» таҳия ва бо вазорату идораҳои дахлдор мувофиқа карда шуда, бо қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон ба баррасии Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон ирсол гардид.

Ҳамзамон, дар Марказ тибқи супориши Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Чумхурии Тоҷикистон №29/10-1 аз 20 сентябри соли 2013 гурӯҳи қорӣ байниидоравӣ аз намояндагони вазорату идораҳои дахлдор баҳри гузаронидани таҳлили қонунгузорӣ чихати мутобиқ будани расмиёти шикоят бурдан аз рӯи дастгиркунии маъмурий ба стандартҳои байналмилалӣ муҳокимаи судӣ

вобаста ба тавсияи «Таъмини имкониятҳои шикоят бурдан чихати қонунӣ будани дастгиркунии маъмурий, тибқи қонун меъёре, ки дар он имконияти шикоят бурдан аз рӯи қонунӣ будани дигар намудҳои дастгиркунии мавҷуд мебошад» (90,32) таъсис дода шуд. Гурӯҳи қорӣ мазкур таҳлили қонунгузории қориро вобаста ба дастгиркунии маъмурий ва шикоят бурдан аз рӯи онро гузаронида ба ҳулоса омад, ки тавсияи 90,32 давлатҳои аъзои Шӯрои Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи инсон вобаста ба Шарҳи универсалии даврии Чумхурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон барои солҳои 2013-2015 дар муҳлати муқарраркардашудаи Нақша иҷро гардид ва зарурияти омода намудани лоиҳаи дигар вобаста ба татбиқи ин тавсия қой надорад.

Тибқи супориши Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Чумхурии Тоҷикистон №25-1(137) аз 13 ноябри соли 2014 қамъбаст ва таҳияи лоиҳаи Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйирот ба Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи солимии репродуктивӣ ва ҳуқуқҳои репродуктивӣ» таҳти масъулияти Марказ омода карда шуда ба Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон барои баррасӣ ирсол гардид.

Дар Марказ, инчунин гурӯҳҳои қорӣ тибқи нақшаи дохилӣ оид ба навиштани тафсири Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Чумхурии Тоҷикистон, оид ба тафсири Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», оид ба тафсири Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи қамъияти дорои масъулияти маҳдуд», оид ба тафсири Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи асбор ва назорати асборӣ» ва тафсири Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ» таъсис дода шудааст.

Қормандони Маркази миллии қонунгузорӣ дар давраи сипаришуда тибқи нақшаи қорӣ Консепсияи рушди қонунгузории граждании Чумхурии Тоҷикистонро ба анҷом расониданд. Дар моҳи апрели соли 2014 лоиҳаи Консепсияи мазкур аз қониби Шӯрои илмӣи Марказ тасдиқ карда шуд. Дар Консепсияи мазкур қабҳои асосии рушди қонунгузории гражданий, хусусан Кодекси гражданий ва дигар қонунҳои ба он алоқаманд мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Ҳамзамон дар Консепсия чихати такмили меъёрҳои қонунгузории гражданий тавсияҳои мушаххас пешниҳод гардидаанд, аз қумла доир ба ҳуқуқҳои ашӣ, ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулқӣ, ҳуқуқи шартномавӣ ва молиқияти зеҳнӣ. Консепсияи мазкур барои дар таҳрири нав қабул намудани Кодекси гражданий, қамчун заминаи илмӣ-амалӣ мусоид хоҳад буд.

Тибқи Низомнома Маркази миллии қонунгузорӣ муассисаи илмӣ-тадқиқотӣ ва иттилоотию таҳлилий мебошад. Аз ин лиҳоз, аз ҷониби қормандони Марказ дар асоси омӯзиш ва таҳлили қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон китобҳои илмӣ, методӣ ва тафсириро барои қормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ, ҳокимияти судӣ ва соҳаҳои дигари идоракунӣ таҳия ва нашр гардидааст. Аз ҷумла, китобҳои «Ҳуқуқи Тоҷикистони муосир», қисми якум (Душанбе, 2014, 608 сах.), «Вазъи ҳуқуқи бедаракгумшудагон тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо се забон - тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (Душанбе, 2014, 128 сах.), «Сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилот» бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ (Душанбе, 2014, 285 сах.), монографияи «Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкории субъектҳои хоҷагидорӣ хориҷӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 2014), китоби дарсӣ «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» барои синфи 8 (Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2014, 160 сах.), Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» (Душанбе, 2014, 287 сах.), Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» (Душанбе, 2014, 208 сах.), Истилоҳоти соҳаи меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ, тандурустӣ, фарҳанг, илм ва маориф дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ (Душанбе: «Бухоро», 2014, 156 сах.), Истилоҳоти соҳаи сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ (Душанбе: «Азия-Принт», 2014, 172 сах.), «Ҳуқуқи мурофиаи иқтисодӣ» (Душанбе, 2014, 347 сах.), Истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 2014, 226 сах.), Маҷмӯи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи муҳити зист (Душанбе, «Ирфон», 2014), Истилоҳоти соҳаи молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 2014, 274 сах.) ба нашр расонида шуданд. Ҳамзамон аз ҷониби қормандони Марказ дар мҷаллаҳои дохилию хориҷӣ зиёда аз 80 мақолаи илмӣ ва илмӣ-оммавӣ ба ҷоп расонида шуданд. Инчунин, дар соли 2014 чор шумораи навбатии маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ»-и Маркази миллии қонунгузорӣ нашр ва дастраси муштариён гардид. Дар маҷалла масъалаҳои назариявии илми ҳуқуқ ва қонунгузории соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи конститусионӣ, молиявӣ, андоз, ҷиноятӣ, маъ-

мурӣ, граждонӣ, соҳибкории, оилавӣ, меҳнатӣ, бонкӣ, байналмилалӣ, мурофиаи ҷиноятӣ, мурофиаи граждонӣ, мурофиаи иқтисодӣ, инчунин тафсири қонунҳо, таҷрибаи судӣ, таҷрибаи мутахассисони дигар кишварҳо дар соҳаи ҳуқуқҷодкунӣ, навигарҳои қонунгузории Тоҷикистон ва як қатор проблемаҳои дигари ҳуқуқӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода мешаванд.

Қормандони Марказ дар соли раван дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ, мизҳои мудаввар ва семинарҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ иштирок қарда, бо маърузаҳо баромад намуданд. Аз ҷумла, дар қори конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Ҳуқуқи граждонӣ ва инкишофи сивилистика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 12 марти соли 2014); конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилот» (Душанбе, 16 марти соли 2014); конференсияи минтақавӣ дар мавзӯи «Ташаккули қонунгузории иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ дар Осиёи Марказӣ: тамоил ва рушд» (Қазоқистон, Остона, 14 марти соли 2014); конференсияи минтақавӣ дар мавзӯи «Дар роҳи пурра бекор намудани ҷазои ҳукми қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таҷрибаи кишварҳои Осиёи Марказӣ» (Душанбе, 15 апрели соли 2014); конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Ҳамкории мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар муқовимат бо коррупсия» (Душанбе, 15 апрели соли 2014); конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20 - солагии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд дар ҷараёни ҷамъоварӣ ва баҳодиҳии далелҳо» (Душанбе, 16 майи соли 2014); конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Мушкилоти танзими ҳуқуқи инноватсия дар фаъолияти соҳибкории» (Душанбе, 10 июни соли 2014); конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Конститутсия - қафилӣ ҳуқуқи шаҳрвандон ба таҳсил» (Душанбе, 26 сентябри соли 2014); конференсияи илмию амалии байналмилалӣ бахшида ба 90-солагии мақомоти адлия дар мавзӯи «Рушди мақомоти адлия дар давраи Истиқлолияти давлатӣ ва нақши он дар низоми идоракунӣ давлатӣ» (Душанбе, 10 октябри соли 2014); конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши ҳуқуқ дар ҷомеаи муосир: дастовард ва имкониятҳо» бахшида ба 20-солагии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 17 октябри соли 2014); конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши Конститутсия ҳамчун қонуни асосӣ

дар хифзи ҳуқуқ ва озодии инсон» (бахшида ба 20-солагии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 31 октябри соли 2014); конференсияи ҷумҳуриявӣ доир ба ҳуқуқи муаллиф (Душанбе, 11 -12 ноябр); конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Таҷрибаи дунявият дар давлатдорӣ муносири кишварҳои исломӣ» (Душанбе, 27 ноябри соли 2014); мизи мудаввар дар мавзӯи «Масоили ҳуқуқии ислоҳоти қонунгузорӣ замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 5 майи соли 2014); мизи мудаввар оид ба вазъи ҳуқуқии бедаракгумшудагон тибқи қонунгузорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 26-27 майи соли 2014); мизи мудаввар дар мавзӯи «Такмили қонунгузорӣ - омили паст кардани сатҳи нашъамандӣ» (Душанбе, моҳи сентябри соли 2014); мизи мудаввар доир ба пешгирии зӯрварӣ дар оила (Душанбе, 19-20 ноябр); мизи мудаввар доир ба такмили фаъолияти мақомоти нотариат ва САҲШ (Душанбе, 1 декабр); семинар дар мавзӯи «Масоили муносири ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ ва роҳҳои ҳалли он» (Душанбе, 9-10 октябри соли 2014), семинари омӯзишӣ дар мавзӯи «Идоракунии ва ҳавасмандкунии сармуягузориҳо дар соҳаи маъданҳои кӯҳӣ» (Душанбе, 24-25 октябри соли 2014) ва ғ-ҳо.

Дар вобастагӣ ба масъалаҳои гуногуни илмӣ навиштани рисолаҳои номзадӣ аз тарафи кормандони Марказ дастовардҳои назаррас мебошанд. Дар соли равон сардори шуъбаи Марказ Пулодов А.С. рисолаи номзадиро дар мавзӯи «Танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ субъектҳои хоҷагии хориҷӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Зарина Набичонова рисолаи номзадиро оид ба мавзӯи «Танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори хизмати тиббӣ» зери роҳбарии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор М.Раҳимзода дар ҷаласаи Шӯрои диссертсионӣ баҳри комёб шудан ба унвони дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳимоя карданд.

Сардори шуъба Табаров Н.А рисолаи номзадиро дар мавзӯи «Танзими ҳуқуқии ҳуқуқҳои истисноӣ аз рӯи шартномаи консессияи тичоратӣ» таҳти роҳбарии д.и.к., профессор М.Раҳимзода омода намуда, барои ҳимояи пешниҳод кард.

Баҳри амалӣ намудани ташвиқоти тарғиботи қонунгузорӣ ва бо мақсади баланд бардоштани маърифат ва маданияти ҳуқуқии шаҳрвандон кормандони Марказ бо намоёндагони аҳолии воҳӯриҳо гузаронида, дар воқоатҳои ахбори омма мунтазам баромадҳои намуданд. Тавассути телевизиони «Шабаккаи аввал», «Сафина», «Ҷаҳоннамо», «Баҳористон», «Пойтахт», радиои «Садои Душанбе»,

рӯзномаҳои «Ҷумҳурият», «Садои мардум», «Минбари халқ», «Ҷавобнони Тоҷикистон», «Омӯзгор» ва дар воҳӯриҳои бевосита ба кормандони мақомоти давлатӣ дар мавзӯҳои гуногуни ҳуқуқию оммавӣ, аз ҷумла дар бораи Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, вобаста ба воҳӯрии Ҷаноби Олӣ бо зиёидони кишвар, ваҳдати миллӣ, истиқлолият, қонунгузорӣ замин, оила, граждони, соҳибкорӣ, ҷиноятӣ, молия, андоз, масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ва ғ-ҳо бештар аз 100 баромад карданд.

Дар давраи ҳисоботи сомонии Марказ фаъолияти худро давом дода истодааст. Дар сомонии Марказ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қонунҳои конституционӣ, қонунҳо, кодексҳо, созишномаҳои байналхалқӣ ҷойгир карда шуда, ба тариқи ройгон мавриди истифодабарии умум қарор дода шудаанд. Дар ин давра тамоми маълумотҳо, хабарҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ бо ду забон (тоҷикӣ ва русӣ) ба зиёда аз 500 000 нафар шаҳрвандон, муассисаю ташкилотҳо чи дар дохили кишвар ва чи берун аз он дастрас гардонида шуданд.

Бо мақсади таҳким ва рушди муносибатҳои байналмилалӣ Марказ ҳамкории байналмилалӣ худро бо Институти қонунгузорӣ ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ назди Ҳукумати Федератсияи Русия, бо Маркази миллии қонунгузорӣ ва тадқиқотҳои ҳуқуқии маъмурияти Президенти Ҷумҳурии Белорус, Институти илмию тадқиқотии ҳуқуқи хусусии До-нишгоҳи давлатии ҳуқуқшиносии Ҷумҳурии Қазоқистон, Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Федератсияи Русия, Институти давлат ва ҳуқуқи назди Президенти Туркменистон, Раёсати Комиссари Олии Созмони Милали Муттаҳид оид ба кор бо гурезагон (UNDP), Ҷамъияти Олмони ҳамкории байналмилалӣ (GIZ), лоиҳаи «Дастгирии ислоҳоти ҳуқуқӣ ва судӣ дар Тоҷикистон», Филиали Ассотсиатсияи Швейтсарӣ оид ба ҳамкории байналмилалӣ дар Тоҷикистон «Хелветас», Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ва ғ-ҳо давом дода истодааст.

Дар санаи 5 майи соли 2014 баҳри такмили ҳамкории байналмилалӣ дар ҳузури президентони ду кишвари ба ҳам дӯст – ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Туркменистон Ёддошти ҳусни тафохум дар бораи ҳамкорӣ миёни Маркази миллии қонунгузорӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва До-нишқадаи давлат ва ҳуқуқи назди Президенти Туркменистон ба имзо расонида шуд.

МАРКАЗИ МИЛЛИИ КОНУНГУЗОРИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БЕҲТАРИН ТАРҒИБГАРИ ЗАБОН ДОНИСТА ШУД

Рӯзи 16 март соли 2015 дар толори Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллии Тоҷикистон» озмуни «Беҳтарин тарғибгари забон» бахшида ба Иди байналмилалӣ Наврӯз аз ҷониби Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид.

Дар ин чорабинӣ Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳамкориҳои пурсамар ва хидмати шоиста дар тарғиби забони давлатӣ ва татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» беҳтарин доништа шуда, бо Сипоснома ва Нишонаи фахрии «Беҳтарин тарғибгари забон» сарфароз гардонида шуд.

МУРОЦИАТ БА МУАЛЛИФОН

Ҳайати таҳририяи маҷаллаи «Қонунгузорӣ» ба иттилои муаллифони мерасонад, ки бинобар сабаби бастанӣ шартномаи литсензионӣ бо ҚДММ «Научная электронная библиотека» маҷаллаи «Қонунгузорӣ» ба Индекси илмӣи иқтибосоварии Россия ворид карда шудааст. Бинобар ин барои ҷоп намудани мақолаҳо дар маҷаллаи «Қонунгузорӣ» талаботҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

1. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Ҳатмӣ:

- насаб, ном ва номи падари ҳамаи муаллифони ба таври пурра (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);

- номи пурраи мақомот, муассиса – ҷои қори ҳар як муаллиф, давлат, шаҳр (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Агар ҳамаи муаллифони дар як муассиса қор кунанд, нишон додани ҷои қори ҳар якӣ онҳо зарур нест;

- суроғаи почтаи электронии ҳар як муаллиф;

- суроғаи муҳбири почта (корреспондентский почтовый адрес) ва шумораи телефон барои мууроҷиат ба ҳар як муаллиф (мумкин аст як суроға барои ҳама);

- сурат (формат JPEG).

Иловагӣ:

- воҳиди ташкилот, муассиса;

- вазифа, рутба, унвони илмӣ;

- дигар маълумоти муаллифони.

2. НОМИ МАҚОЛА

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

3. АННОТАТСИЯ

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

4. КАЛИДВОЖАҲО

Калидвожаҳо бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад. Калидвожаҳо аз якдигар бо аломати баён (;) ҷудо карда мешаванд.

5. САРЛАВҲАИ МАВЗҶҶ: (Тематическая рубрика - КОД)

Ҳатмӣ – рамзи УДК ва рамзи ВАК тибқи талаботи амалкунандаи таҳассусии қормандони илмӣ.

6. РҶҶҶҶҶ АДАБИЁТ

Истинодҳо аз мақолаҳо ё рҶҶҶҶҶ адабиёт аз мақолаҳо бояд тибқи стандарти ГОСТ (ФР) 7.0.5-2008 ба расмият дароварда шаванд. Истиноди библиографӣ. Талабот ва қоидаи умумии ҷобачогузорӣ. Истинодҳо (сноски) дар охири ҳар як саҳифа оварда мешаванд.

Матн бояд дар шакли MS «Word» ҷой дода шавад ва на қам аз 7 саҳифа бошад.

Шрифти матн - Times New Roman 14 интервали қамтарин 1.5.

ОБРАЩЕНИЕ К АВТОРАМ

Редакционная коллегия журнала «Законодательство» доводит до сведения авторов, что в связи с подписанием лицензионного договора с ООО «Научная электронная библиотека» журнал был включен в РИНЦ (Российский индекс научного цитирования). В связи с этим для опубликования статьей в журнале «Законодательство» предоставляются следующие требования:

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Обязательно:

- фамилия, имя, отчество всех авторов полностью (на таджикском, русском и английском языке)
- полное название организации - места работы каждого автора в именительном падеже, страна, город (на таджикском, русском и английском языке). Если все авторы статьи работают в одном учреждении, можно не указывать место работы каждого автора отдельно
- адрес электронной почты для каждого автора
- корреспондентский почтовый адрес и телефон для контактов с авторами статьи (можно один на всех авторов)
- фотография (формат JPEG)

Опционально:

- подразделение организации
- должность, звание, ученая степень
- другая информация об авторах (все пункты на таджикском, русском и английском языке).

2. НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Приводится на таджикском, русском и английском языке

3. АННОТАЦИЯ

Приводится на таджикском, русском и английском языке

4. КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Ключевые слова или словосочетания отделяются друг от друга точкой с запятой. Приводятся на таджикском, русском и английском языке.

5. ТЕМАТИЧЕСКАЯ РУБРИКА (КОД)

ОБЯЗАТЕЛЬНО - код УДК и код ВАК согласно действующей номенклатуре специальностей научных работников.

6. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Пристатейные ссылки и/или списки пристатейной литературы следует оформлять по ГОСТ (ФР) 7.0.5-2008. Библиографическая ссылка. Общие требования и правила составления. Сноски внизу каждой страницы.

Текст должен быть напечатан в редакторе MS «Word» и не менее 7 страниц.

Шрифт текста статьи - Times New Roman 14 кгл интервал минимум 1.5

Масъули чоп**Ответственный за выпуск**

Мачалла дар Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тарҳрезӣ шуда, дар матбааи «Империял-Групп» бо тарзи рақамӣ ба таъб расидааст.

Ба матбаа 19.02.2015 супорида шуд. Ба чопаш 06.04.2015 иҷозат дода шуд. Қоғаз офсетии №1. Андозаи 60x84 1/8. Хуруфи Times New Roman Tj. Чузъи чопии шартӣ 19,0. Адади нашр 200 нусха. Супориши № 01/15

Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734024. Ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 13
Телефон/факс 227-47-71

Ғуломҳайдаров Ҷ.М.

Журнал подготавливается для печати в Национальном центре законодательства при Президенте Республики Таджикистан. Напечатан цифровым способом в типографии «Империял-Групп».

Сдан в печать 19.02.2015. Разрешен к печати 06.04.2015. Бумага офсетная №1. Формат 60x84 1/8. Шрифт Times New Roman Tj. Условный печатный лист 19,0. тираж 200 экз. Заказ № 01/15.

Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан

734024. Ш. Душанбе, улица А. Адхамова, 13
Телефон/факс 227-47-71

г. Душанбе, к. Қаҳҳоров 27, тел.: 221-95-94